

Ба 226466

✓

АКАДЭМІЯ
К

WEISSRUSSISCHE AKADEMIE
der WISSENSCHAFTEN

Адзел Прыроды і Народнай
Гаспадаркі

Abteilung für Natur- und Volkswirt-
schaftskunde

51:9

ac-31967

24967

МАТАР'ЯЛЫ

ДА ГЕОГРАФІІ І СТАТЫСТЫКІ БЕЛАРУСІ

ТОМ II

ПАД АГУЛЬНАЙ РЭДАКЦЫЯЙ ПРЭЗЫДУМУ
АДДЗЕЛУ ПРЫРОДЫ І НАРОДНАЙ ГАСПАДАРКІ

BEITRÄGE ZUR GEOGRAPHIE UND STATISTIK
WEISSRUSSLANDS

ZWEITER BAND

UNTER DER ALLGEMEINEN REDACTION DES PRÄSIDIUMS DER
ABTEILUNG FÜR NATUR-UND VOLKSWIRTSCHAFTSKUNDE

МЕНСК—1929

220466.226466

2093

36

БЕЛАРУСКАЯ
АКАДЭМІЯ
НАВУК

A
WEISSRUSSISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN
Abteilung für Natur- und Volkswirtschaftskunde

BEITRÄGE
ZUR GEOGRAPHIE UND STATISTIK
WEISSRUSSLANDS

ZWEITER BAND

MINSK == 1929

220
1929
2003

Ба 226466

ас-31967

БЕЛАРУСКАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК
Адзел Прыроды і Народнай Гаспадаркі

31:91
М 33

1964 г.

МАТАР'ЯЛЫ
ДА ГЕОГРАФІІ І СТАТЫСТЫКІ
БЕЛАРУСІ

ТОМ ДРУГІ

~~222~~
220

Мінск 1953 г.

Бел. 2005

ДР 1008

2033

МЕНСК == 1929

508, 5

508, 5

226466

Выпускаецца з дазволу
Прэзыдыму БАН.

Дзяржаўная
бібліятэка РСР
імя У. І. Леніна

550

508, 5

Друкарня Бел. Акад. Навук. Зак. № 419. Галоўлітбел № 678. Тыраж 1000 экз.

0. 0 3. 2018

Р
ската,
марксы
насель
ватнась
вочна з
Ен
на рэгу
застаец
жыцьд
Ау
насьці
калі ё
тар'яль
гучыць
здольн
блемы
Ау
левіча
растлу
у пэун
і г. д.
нёсься
што ў
ні ў я
жаньне
пелі іх
П
творча
аутара

А Д Р Э Д А К Ц Ы І Б. А. Н.

Рэдакцыя лічыць патрэбным адзначыць, што ў артыкуле т. Слупскага, на стар. 84-85, даецца нявыразна вытрыманая мэтадолёгічная марксыцкая ўстаноўка ў пытаньні аб уплыве прадукцыйных сіл на рост насельніцтва ў грамадзе наогул і ў капіталістычнай грамадзе ў прыватнасьці. Мэтадолёгічная блытаніна аўтара ў гэтым пытаньні відавочна з наступнага:

Ён констатуе, што „пры наяўнасьці станоўчых *уплываў* эканомікі на рэгуляваньне нараджальнасьці і сьмяротнасьці *першае месца ўсё-ж застаецца за культурнасьцю* насельніцтва, ад узроўню якога залежыць *жыцьцяздольнасьць і вырашэньне* праблемы насельніцтва“.

Аўтар мыляецца, аддаючы прымат, „першае месца“ — „культурнасьці“, зьявішчу, *абумоўленаму базысам*, а не наадварот, тым больш, калі ён уяўляе культурнасьць, як нешта адарванае ад матар’яльнага базысу. Таму зусім неўласьціва марксыцкай мэтадолёгіі гучыць фраза, што ад узроўню культурнасьці „залежыць жыцьцяздольнасьць насельніцтва і *вырашэньне* (нават вырашэньне!? Рэд.) праблемы насельніцтва“.

Аўтар някрытычна аднёсься да некаторых няўдалых думак Смалевіча („Смертность населения городов и местечек БССР“); ён не растлумачыў дзеянне закону народанасельніцтва, які знайшоў адбітак у пэўнай грамадзкай форме (капіталістычны лад, пераходны пэрыод і г. д.). З вышэйпаказанай прычыны аўтар таксама някрытычна аднёсься да думак Папернага, цытуючы тыя яго словы, якія гавораць, што ў капіталістычных умовах „дабрабыт мас (якіх?!) не знаходзіцца *ні ў якой залежнасьці* ад разьвіцьця вытворчых сіл і што размножаньне *розных слаёў* насяленьня адваротна прапорцыянальна ступені іх добрабыту“.

Паказаньні Маркса аб тым, што „кожны гістарычны спосаб вытворчасьці мае свой асаблівы гістарычны закон народанасельніцтва“ — аўтарам не растлумачаны і належных вывадаў з гэтага ня зроблена.

226466

260 5000

1. П

2. Л

3. Д

4. С

5. П

6. А

З Ь М Е С Т

	<i>Стар.</i>
1. Проф. А. Смоліч. Разьмяшчэньне насельніцтва па тэрыторыі Беларускае ССР	1—36
2. І. Трапашка. Аб алювіяльных адкладах у поплаве р. Дняпра і сувязі іх з разьмеркаваньнем расьлінных згуртаваньняў	37—61
✓ 3. Д. Хржаноўскі. і Т. Нісьневіч. Гідроэнэргэтычныя рэсурсы БССР і магчымасьці іх выкарыстанья	63—79
4. С. Слупскі. Натуральны рух насельніцтва ў БССР	80—165
5. Проф. А. Кайгарадаў. Кліматычны профіль Беларусі па 54 паралелі ад 23° да 34° усходняй даўж.	167—168
6. Акад. Я. Афанасьеў. Да характарыстыкі глебаў трохвёрставае паласы Менск—Магілёў—Амсьціслаў	169—175

INHALT

	<i>Seite</i>
1. Prof. A. Smolitsch. Verteilung der Bevölkerung auf dem Territorium der Weissrussischen S. S. R.	1—36
2. I. Trapaschka. Über alluviale Ablagerung im Laufe des Dnjepr und ihr Zusammenhang mit der Verteilung der Pflanzengemeinschaft	37—61
3. D. Krshanouski u. G. Nisnewitsch. Die hydroenergetischen Vorräte Weissrusslands; Möglichkeiten ihre Nutzbarmachung	63—79
4. S. Slupski. Natürliche Bevölkerungsbewegung in der Weissrussischen S. S. R.	80—165
5. Prof. A. Kajgaradau. Klimatisches Profil auf dem 24 Parallelkreis, 23°—34° östl. Länge	167—168
6. Akad. J. Afanasjeu. Zur Bodencharakteristik einer drei Werst umfassenden Zone Mensk—Mohileu—Amscislau	169—175

Разьмяшчэньне насельніцтва па тэрыторыі Беларускае ССР.

I. Гушчыня насельніцтва, як географічны паказчык.

Пытаньне аб разьмяшчэньні людзкіх мас па тэрыторыі зямлі, ці бо то асобнага краю, уяўляе з сябе значную цікавасьць для географа і эканомістага. Адбіваючы ўплывы ўсяе рознастайнасьці прыродных, эканомічных, соцыяльна-політычных і культурных умоў вытворчае дзейнасьці чалавека ў кожнай паасобнай мясцовасьці, будучы даволі пэўным сьвядэцтвам спагаднасьці або неспагаднасьці пералічаных умоў, гэтая зьява параўнаўча проста і лёгка вымяраецца адносінамі колькасьці людзей да велічыні занятае імі прасторы, або гэтак званым паказчыкам гушчыні ці шчыльнасьці насяленьня. Вывучэньне географіі гэтага паказчыка, відавочна, дасьць нам магчымасьць судзіць і аб тых географічных умовах, ад якіх залежыць зьмена яго ў прасторы.

Ляндшафты густазаселенай і рэдказаселенай краіны ў умовах Беларусі рэзка між сабою розьняцца. Першы звычайна або мае добрую сугліністую глебу, або ляжыць блізка ад рынку. Ён звычайна бывае амаль пазбаўлены элементу ляснога акрыцьця, моцна развораты, мае добрыя грунтавыя дарогі і рэгулярную камунікацыю з мясцовымі рынкамі. Культурны стан вясковага насельніцтва тут вышэйшы, $\%$ грамаднасьці яго высокі. Наогул, гэта, у большасьці, асяродкі старое земляробскае культуры. Наадварот—ляндшафт рэдказаселенае краіны мы знаходзім найбольш на пяшчаных, лясных і балоцістых палескіх нізінах. Благая глеба не дае тут разьвіцця земляробству, і насяльніцтва моцна адцягваецца ў заробаткі. Адрэзанае, дзякуючы дрэнным шляхам зносінаў ад культурных і рыначных цэнтраў, яно вядзе экстэнсыўную і някультурную гаспадарку. Лік грамадных малы, агульны культурны ровень насельніцтва нізкі, быт захваў шмат старасьвецкіх перажыткаў.

Зразумела, што гэтыя схэмы тыпаў не заўсёды вытрымліваюцца; у сапраўднасьці яны абрастаюць шэрагам дадатковых індыўдуальных рысаў, дый апроч таго ёсьць вельмі многа пераходных ляндшафтных тыпаў. Інакш, прыкладам, выглядаюць рэдказаселеныя ляндшафты Паўднёвага Палесься, інакш у Барысаўшчыне або ў Полаччыне.

У краіне гэтак мала вывучанай з географічнага боку, як Беларусь, і гэтак пярэстай па шчыльнасьці насяленьня, як гэта мы пабачым ніжэй, падрабязны разгляд географіі шчыльнасьці насяленьня можа значна папярэджаць вывучэньне прыродных і эканомічных умоў па-
Мат. Георг. і Стат. Бел. II

асобных раёнаў. У гэтым разе такі разгляд дасць шэраг цэнных звестак, паводле якіх можна меркаваць аб разьмяшчэньні некаторых географічных ляндшафтаў, як прыродных так і эаанамічных, па тэрыторыі краю. Бо якраз у гушчыні насяленьня адбываецца ўвесь комплекс элемэнтаў, з якіх складаецца географічны ляндшафт, хаця не заўсёды можа ў тых прапорцыях, якія адпавядаюць ролі кожнага элемэнта ў ляндшафце.

Каб умець правільна карыстацца такім важным, як кажуць, фокусальным паказчыкам, трэба мець саўсім выразнае ўяўленьне аб яго прыродзе і ўласцівасьцях. У гэтай справе мы перад усім маем кароткую, але глыбокую формуліроўку Маркса: „Матар’яльнай перадпасылкай падзелу працы... ў грамадзянстве ёсьць пэўная колькасьць і пэўная гушчыня насяленьня; гэтыя моманты граюць тую-ж ролю, што і згуртаваньне рабочых у аднэй майстэрні. Аднак, гэтая шчыльнасьць ёсьць чымсьці адносным. Параўнаўча мала заселеная краіна з разьвітымі сродкамі камунікацыі мае больш густое насяленьне, чым больш заселеная краіна з неразьвітымі сродкамі камунікацыі. У гэтым сэнсе, напр., паўночныя штаты Амэрыканскага Саюзу гусьцей заселены, чым Індыя“¹⁾. Там жа прыводзіцца цытата з Джэмса Міля: „Патрэбна пэўная шчыльнасьць насяленьня, як для таго, каб маглі разьвіцца сацыяльныя адносіны, так і для таго, каб стварылася такая камбінацыя сіл, пры якой узрастае вытворчасць працы“.

Відавочна, што на падзел працы ў грамадзянстве, на характар і вынікі вытворчага працэсу, і наогул на сацыяльна-эаанамічныя адносіны ўплывае гушчыня насяленьня толькі ў сувязі з станам сродкаў камунікацыі, наогул з разьвіцьцём тэхнічнага прагрэсу. Бо калі гушчыня насяленьня мае сьведчыць аб узаемаадносінах, якія ўтварыліся ў барацьбе чалавека з прыродаю, дык зразумела, што для тэхнічна-ўзброенага чалавека гэтыя адносіны павінны вымярацца саўсім іншым маштабам, чым для прадстаўніка прымітыўнае тэхнікі.

Як бачым, Маркс, ацэньваючы ўласцівыя ўплывы фактару згушчэньня насяленьня, далёка не надаваў яму унівэрсальнага і абсалютнага значэньня. Таксама і ў К. Кауцкага па гэтаму пытаньню мы чытаем: „усякая форма гаспадаркі прадпалагае пэўную колькасьць работнікаў, а, значыць, і пэўную ступень гушчыні насяленьня, пры адсутнасьці якой яна не магла-б быць належна выкарыстана“, але далей: „колькасьць працы, патрэбнай для сельскай гаспадаркі ў працэсе зьмены розных форм гаспадаркі, зьяўляецца адносна да культурнае плошчы зьменнай і далёка не заўсёды ўзрастаючай велічынёй“²⁾. У сучаснай эаанамічнай літаратуры мы нярэдка спатыкаемся, аднак, з перавялічанай ацэнкай гэтага фактару. Так П. Маслаў заяўляе саўсім катэгорычна: „незалежна ад культурнага роўня народаў, што насяляюць зямлю, незалежна ад ступені іх эаанамічнага разьвіцьця, данай гушчыні насяленьня адпавядае пэўная сыстэма гаспадаркі“.³⁾ У іншых эаанамічных, асабліва ў некаторых нэааароднікаў, мы можам спаткаць прызнаньне факту згушчэньня насяленьня проста унівэрсальным рухавіком сельскае гаспадаркі ў кірунку падвышэньня яе інтэнсыўнасьці, асноўным фактарам разьвіцьця эаанамічных форм і г. д. і наогул надзвычайна перацэненнае значэньне гэтага фактару самога па сабе, як

1) К. Маркс. Капітал I. Выд. 3. ст. 266.

2) К. Каутский. Размножение и развитие в природе и обществе. 1923. стр. 48.

3) П. Маслов. Теория развития нар. хозяйства. 1910. ст. 31.

у дынаміцы, так і ў стацыцы тыпаў народнае гаспадаркі, асабліва земляробства.

У навейшай расійскай эааномгеаграфічнай літаратуры, аднак, чуваць і значна больш асьцярожныя галасы. Так, нават проф. Н. Огановский, які надае гушчыні насяленьня значэньне асноўнага фактару ў разьвіцьці сыстэм гаспадаркі, адзначае, што роля яго „прэвалюе толькі да тых пор, пакуль у данай старане або раёне пануе натуральная гаспадарка“¹⁾. Аўтар досьледу аб сыстэмах ральніцтва ў Беларусі проф. А. Котов лічыць, што „гушчыня сельскагаспадарчага насяленьня ёсьць фактарам ня толькі разьмяшчэньня сыстэм у прасторы, але нават і фактарам іх эвалюцыі“. Аднак яна „павінна разьмяшчацца ў прасторы паралельна ступені інтэнсыўнасьці сыстэм гаспадаркі“ і можа да пэўнай ступені служыць мераю інтэнсыўнасьці сыстэм гаспадаркі“²⁾. Другі навейшы маскоўскі эааномісты проф. Г. Студенский вылічыў корэляцыйную сувязь паміж разьмерам агуловае прадукцыі, які ў яго зьяўляецца бяспрэчным паказчыкам інтэнсыўнасьці, і гушчынёй сельскага насяленьня на дзесяціну сельскагаспадарчае плошчы. Атрыманы ім нявысокі каэфіцыент корэляцыі (+ 0,587) сьведчыць аб неабавязковасьці сувязі паміж гушчынёй насяленьня і інтэнсыўнасьцю гаспадаркі³⁾.

Паданья тут погляды эааномістых розных кірункаў гавораць аб тым, што гушчыню насяленьня, як эааномічны паказчык, трэба ўжываць з вялікай асьцярожнасьцю. Нельга, аднак, і цалкам абмінаць гэтае як-ні-як дужа характэрнае зьявы; асабліва гэта мае значэньне для антропогеографа. Географічны досьлед, накіраваны на пэўныя комплексы зьяў—ляндшафты, мае замала сынтэтычных колькасных вымернікаў, якія-б дапамагалі, напр., вылучэньню на карце паасобных географічных раёнаў, якія-б далі першае, хаця-б самае агульнае, уяўленьне аб інтэнсыўнасьці людзкае культуры ў тэй ці іншай краіне. Аб географічным значэньні гэтага паказчыка Ф. Ратцэль⁴⁾ гаворыць, напрыклад, што „усе факты статыстыкі насяленьня атрымоўваюць сваё прасьцейшае географічнае выражэньне ў гушчыні насяленьня, у разьмяшчэньні і велічыні паселішч“. У віднейшага з сучасных географічных марксыстых М. М. Баранскага—чытаем: „Цяжка было-б назваць другую статыстычную велічыню, якая была-б так важнай для эааномгеаграфічнай характарыстыкі краю, як шчыльнасьць насяленьня“.⁵⁾

А. Філіпсон у сваёй працы па краіназнаўству Эўропы⁶⁾ гаворыць па гэтым пытаньні наступнае: „Гушчыня насяленьня далёка не зьяўляецца толькі абстрактнай лічбай—яна служыць *паказчыкам ступені разьвіцьця культуры* краю і яго насельнікаў. Большая гушчыня насяленьня, натуральна, бывае перад усім у найбольш ураджайных мясцох, а таксама ў мясцох з больш лёгкім абменам прадуктаў, на гандлёвых шляхах і вакол гандлёвых цэнтраў“.

Чыста эмпірычнай па сутнасьці формуліроўцы Філіпсона можна зрабіць закід, што яна абмінае момант вытворчых адносін, без якога, зразумела, цяжка што-небудзь гаварыць аб ступені разьвіцьця культуры краю і аб яе сувязі з разьмяшчэньнем насяленьня. Але яна слушна адзначае

1) Проф. Н. П. Огановский. Очерки по экономической географии РСФСР ч. I. стр. 35.

2) А. Котов. Проблемы размещения сельского хозяйства и промышленности. Стр. 22.

3) Г. Студенский. Очерки сельско-хозяйственной экономики. Стр. 358.

4) F. Ratzel. Anthropogeographie. II, 1891, S. 180.

5) Н. Баранский. Краткий курс экономической географии II. 30.

6) А. Филиппсон. Европа. Ст. 106.

ролю гэтага паказчыка і ў шмат якіх выпадках можа сябе апраўдаць. Таксама можна да пэўнай меры згадзіцца і з поглядам С. В. Бернштейн-Когана, што гушчыня насяленьня зьяўляецца паказчыкам ступені спагаднасьці прыродных умоў для чалавечага жыцьця наогул і між іншым для эаномічнага жыцьця, і так-сама, што „гушчыня насяленьня, незалежна ад прычын, якія яе выклікалі (або ёй перашкаджалі) ёсьць надзвычайна важным фактарам, які ўплывае на ўвесь уклад эаномічнага жыцьця раёну“¹⁾

Для таго, каб мець правільнае ўяўленьне аб значэньні шчыльнасьці насяленьня, як географічнага паказчыка, трэба добра ўяўляць характар соцыяльнага асяродзьдзя, да якога ён адносіцца. Паводле Маркса „кожнаму асобнаму гістарычнаму спосабу вытворчасці ўласцівы свае асаблівыя законы насяленьня, якія маюць гістарычнае значэньне“²⁾. Для прамысловага пролетарыяту пры капіталізме характарна, напр., што „лік радзін і сьмерцяў адваротна пропорцыянальны вышыні заробтнай платы“. Гэты закон капіталістычнага грамадзянства, як адзначае Маркс, ня можна адносіць да іншых соцыяльна-эаномічных формацый, напр., да дзікуноў, або колёністых³⁾.

Кауцкі ў памянёнай працы падрабязна высвятляе асаблівасьці разьмяшчэньня насельніцтва на розных ступенях эаномічнага разьвіцьця.³⁾ На падставе яго довадаў трэба спадзявацца, што беларускае вясковае насяленьне (а яно, як вядома, складае ў БССР пераважную большасьць—83,6% усяго насяленьня) павінна, было ў апошнія дзесяцігодзьдзі перад рэвалюцыяй па ўсіх раёнах мець значны натуральны прырост, у кожным разе значную нараджальнасьць. Сапраўды асабліва моцная нараджальнасьць наглядаецца ў сялянства на ступені экстэнсыўнага натуральнага земляробства, што даводзіць прыклад краёў, якія колёнізуюцца. Тыя-ж францускія сяляне, якія на бацькаўшчыне мелі нізкую нараджальнасьць, перасяліўшыся ў Канаду, падвышаюць яе да нязвычайных разьмераў. Некаторыя жанчыны маюць, напр., да 25 дзяцей. Падобныя ўмовы зямельнага прастору ня так даўна былі і ў шмат якіх раёнах Беларусі і тут нярэдка можна было спаткаць патрыярхальныя сем'і, якія налічвалі па некалькі дзесяткаў чалавек. Па меры росту гарадоў і разьвіцьця таварнае сялянскае гаспадаркі і асабліва па меры ўзмацненьня прыватна-ўласніцкіх тэндэнцый у сялянстве і капіталістычных адносін на вёсцы рост вясковага насяленьня зьмяншаецца. Але мы ведаем, што разьвіцьцё капіталізму ў Беларусі ўвесь час стрымлівалася конкурэнцыяй расійскага і польскага капіталу і імперыялістычнай політыкай царскага ўраду, якая імкнулася да замацаваньня Беларусі ў палажэньні земляробскае колёніі. У гэтым выпадку, паводле Кауцкага, у земляробскіх колёніях, „набіраецца ўсё больш бяднеючая маса сельскіх рабочых і дробных сялян, для якіх іхняя ўласнасьць, калі яны яшчэ яе маюць, абяртаецца ў спосаб іхняга-ж панявольненьня і эксплёатацыі. Умовы жыцьця, а разам з тым і тэндэнцыі размнажэньня сельскага пролетарыяту ў такіх краёх, усё больш робяцца падобнымі да ўмоў жыцьця люмпэнпролетарыяту“⁴⁾ г., зн. і ў гэтым выпадку мы будзем мець значную нараджальнасьць. У дарэвалюцыйнай Беларусі з яе аграрным пералюдненьнем і эміграцыяй, з слаба разьвітай таварнай

1) С. В. Бернштейн-Коган. Очерки эаном. географіі 1922, ст. 96.

2) К. Маркс. Капітал 1.502.

3) Іб. ст. 512.

4) А. Каутскі. Размножение и развитие в природе и обществе. 1923.

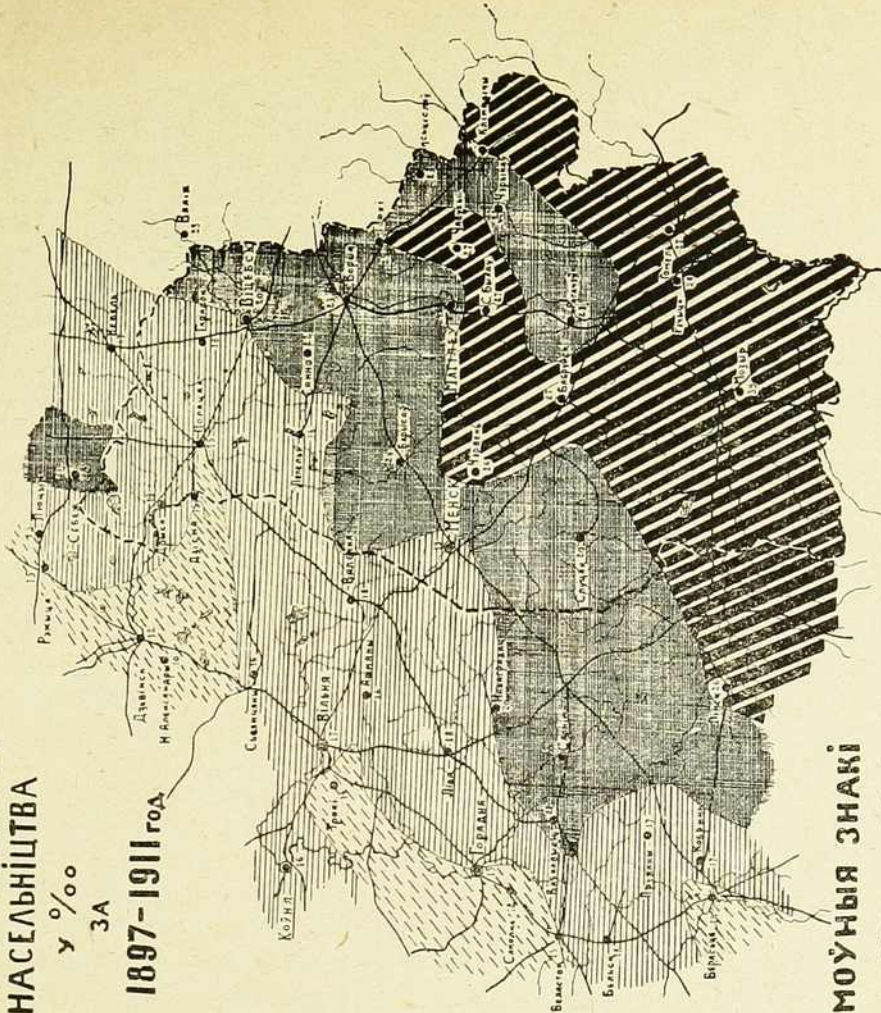
4) Ibidem, ст. 104.

**СЯРЭДНІ ПРЫРОСТ
НАСЕЛЬНІЦТВА**

у %
за

1897-1911 год

УМОЎНЫЯ ЗНАКІ

- < 15
- 15-20
- > 25

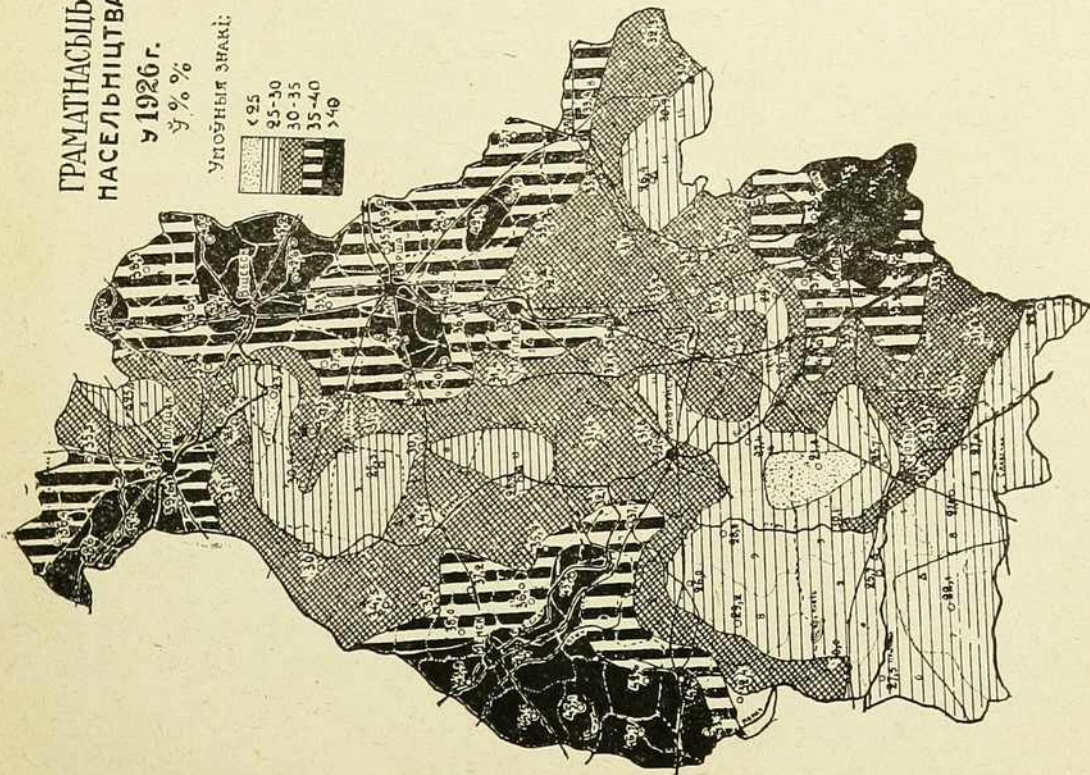
**ГРАМАТНАСЬЦЬ
НАСЕЛЬНІЦТВА**

у 1926 г.

у %

Умоўныя знакі:

- < 25
- 25-30
- 30-35
- 35-40
- > 40

гасп
шэй
соць
нась
ліва
лянс
сяля
прау

тэнд
ку п
ня.
ноль
мань
нага
пада
шыр
Слу
раль
тадь
да 2
Бел
пера
нья
кага
пра
ры

ты
ро
лар
эд
тэр
раз
лян
якэ
тут
для

лу
ло
у
лён
ам

на
шу
ка
ты
ца
ле
на

гаспадаркай і адначасна з вялікім прыростам насялення (каля 20% і вышэй) відавочна існавалі якраз гэтыя ўмовы земляробскае колёніі. Урэшце, соцыяльная рэволюцыя прынесла свае законы насялення, і ў сучаснасці ў умовах будаўніцтва соцыялістычнае гаспадаркі мы маем асабліва высокі прырост вясковага насялення, як вынік пашырэння сялянскага землярывання і змены соцыяльных і культурных умоў сялянскага быту і політычнага палажэння Беларусі, якая стала роўнапраўным членам у сям'і Савецкага Саюзу.

Такім чынам, як бачым, толькі прыватная ўласнасць і наогул тэндэнцыі капіталістычнага грамадзянства пры сваім праніканні ў вёску павінны былі ўплываць на нараджальнасць у кірунку яе зніжэння. Гэтыя фактары на тэрыторыі Беларусі былі разьмешчаны неаднолькава. На захадзе капіталістычныя элементы вёскі былі бясспрэчна мацнейшыя — тут разьвівалася фэрмэрская гаспадарка шляхты і заможнага сялянства. Нават у наш час у межах БССР найбольшы лік гаспадарак з наймовай працай, з каштоўным інвэнтаром распалагаецца шырокай паласой уздоўж заходняе граніцы ад Полацку да Менску, Слуцку і Тураву. Даваенныя даныя паказваюць тут зніжаны натуральны прырост (ад 12 да 20⁰/₁₀₀ у год па паведах Заходняй Беларусі), тады як далей на ўсход прырост быў звычайна вышэй 20⁰/₁₀₀, і даходзіў да 27—28⁰/₁₀₀, а ў асобных выпадках да 39⁰/₁₀₀ (Мазыршчына). На ўсходзе Беларусі патрыярхальная сям'я і натуральнае земляробства даўжэй перахоўваліся і на гэтым грунце мабыць і дасягаліся такія колёсальныя лічбы прыросту, якія стварылі да нашага часу зьяву асабліва рэзкага пералюднення ўсходняе Беларусі. На захадзе пералюдненне бясспрэчна слабейшае, а ў Віленшчыне, напр., у спагадных прыродных і рыначных умовах мы мелі да вайны параўнаўча рэдкае насяленне.

Асобна трэба адзначыць некаторыя соцыяльна-політычныя моманты, якія ў дарэволюцыйным разьмяшчэнні насялення ігралі значную ролю. Соцыяльная політыка царскага ўраду ў паасобных частках Беларусі нярэдка мела свае мясцовыя асаблівасці ў залежнасці, напр., ад абставін барацьбы расійскага і польскага капіталу на беларускай тэрыторыі. Гэтыя асаблівасці выявіліся ў часе рэформы 1861 году на разьмерах землянадзялення, а ў пазнейшыя часы — ў дзейнасці Сялянскага Банку і наогул ува ўсёй політыцы мясцовае адміністрацыі, якая ў заходніх частках Беларусі ў мэтах барацьбы з пераважаўшым тут польскім зямельным капіталам, нярэдка была шмат спагаднейшай для сялянства, асабліва заможнага, чым у ўсходняй Беларусі.

У выніку ўсіх гэтых умоў на тэрыторыі Беларусі велічыня надзелу ў паасобных раёнах была вельмі неаднолькавая, а гэта павінна было адбіцца і на гушчыні насялення. Напярэдадні аграрнае рэволюцыі, у 1917 годзе забяспечанасць сялянскае гаспадаркі надзельнай зямлёю па паведах хісталася ад 9,7 дзес. (Мазырскі) да 4,9 (Магілёўскі) — амаль ня ў два разы.

Соцыяльна-гістарычныя асаблівасці асобных раёнаў дарэволюцыйнага часу пры ўсёй сваёй рознастайнасці наўрад ці маглі выявіць рашучы ўплыў на разьмяшчэнне насялення Беларусі. Стыхійная сіла капіталістычнага разьвіцця імкнулася падраўняць і знівэляваць гэтыя асаблівасці тым ці іншым спосабам. Малазямельныя раёны імкнуцца павялічыць сваё землярыванне прыкупкай зямлі, у рэдка-заселеныя многазямельныя раёны накіроўваецца колёнізацыйная хваля, дый натуральны прырост насялення тут большы. Аграрная рэволюцыя

канчаткова знішчыла гэты сваеасаблівы рэгіоналізм сацыяльнай політыкі даўнейшых урадаў, аддаўшы бязмала ўсю культурную сельскагаспадарчую плошчу на карыстаньне мясцовага сялянства. У сучаснасьці пасьяля ўсіх зьмен, унесеных рэвалюцыяй, было-б нялёгка дашукацца ўплываў даўнейшых сацыяльна-політычных фактараў на сучаснае разьмяшчэньне насяленьня. У кожным разе для гэтай мэты належала-б перад усім правесьці капітальныя гістарычныя работы, якія, б высьветлілі гісторыю зямельных адносін у межах кожнага дробнага раёну. У нашым-жа распараджэньні ёсьць за старыя гады толькі даныя аб буйных адміністрацыйных адзінках, пры чым данымі гэтымі можна карыстацца толькі пасьяля папярэдняга іх крытычнага вывучэньня і уніфікацыі.

Соцыяльна-экономічныя ўмовы, як мы бачым, увесь час больш ці менш спагадалі росту вясковага насяленьня ў Беларусі. Граніцы гэтаму росту відавочна ставіла толькі наяўнасьць патрэбнага роўню сродкаў існаваньня, а значыць прадукцыйнасьць гаспадаркі, ступень разьвіцьця вытворчых сіл, якая ў сваю чаргу складаецца перад усім з ураджайнасьці глебы, а з другога боку—з ступені разьвіцьця тэхнікі; апошняя ў значнай меры залежыць ад блізкасьці да культурных асяродкаў, да рынкаў і да палепшаных шляхоў зносін, наогул ад даступнасьці раёну для культурных уплываў.

Калі вымяраць культурны ровень грамадзтва, дык мы пабачым надзвычайна рэзкія хістаньні, якія ў асноўных рысах адпавядаюць хістаньням гушчыні насяленьня: рэдкае насяленьне аказваецца і найменш грамадзтвам—яму далей хадзіць у школу, а ўмовы экстэнсыўнае гаспадаркі адрываюць дзяцей і моладзь ад навукі да выкананьня прац па гаспадарцы і наогул у меншай меры стымулююць імкненьне насяленьня да навукі.

Адаленасьць рынку і шляхоў зносін адбіваецца і непасрэдна на тэхніцы ральніцтва, на характары сродкаў вытворчасьці. Перавагу сахі над плугам мы і цяпер яшчэ спатыкаем у найбольш далёкіх ад рынку раёнах паўночнай Барысаўшчыны (60-110 км. ад чыгуначнай станцыі). Бліжэй да рынку і сельскагаспадарчая тэхніка, і быт рэзка зьмяняюцца. На полі ня рэдкасьць убачыць больш складаныя прылады—напр. пружыновую барану, ня кажучы ўжо аб плугох, новыя культуры (кораньплоды, лубін), зьмяняецца характар жывёлагадоўлі, зьяўляецца шмат фабрычных вырабаў у штодзённым быту.

Усе гэтыя меркаваньні паказваюць, што гушчыня насяленьня залежыць ад шэрагу рознастайных фактараў,—характар і меру ўплыву якіх не заўсёды лёгка бывае высьветліць—і, з другога боку, сама грае роль важнага элемэнта ў эканамічным краявідзе. Відавочна, што дзеля гэтых прычын вывучэньню прычын і вынікаў гістарычна ўтворанага разьмяшчэньня насяленьня Беларусі належыць аддаць шмат увагі і часу. Ня маючы на мэце ахапіць даную праблему ў цэлым—цяперашняя наша праца ставіць сабе вузкая-абмежаваную задачу—даць агульны малюнак разьмяшчэньня людзкіх мас па тэрыторыі БССР і выявіць найбольш бясспрэчныя суадносіны паміж гушчынёй насяленьня з аднаго боку і прыроднымі ды эканамічнымі элемэнтамі географічнага ландшафту—з другога. Адсутнасьць колькасных вымернікаў для большасьці гэтых элемэнтаў дазваляе рабіць толькі найбольш грубыя, выключна якасныя параўнаньні, карыстаючыся пераважна картографічнымі матар'яламі. Дзеля апошняе прычыны пытаньне аб мэтодах картографічнага выяўленьня гушчыні насяленьня набывае павялічанае значэньне.

II. Мэтоды картографаваньня гушчыні насяленьня.

Мэтодолёгія картографічнага прадстаўленьня гушчыні насяленьня грунтоўна распрацоўвалася шэрагам географіаў, асабліва нямецкіх. У гэтым кірунку працавалі Ф. Ратцэль, Г. Вагнэр, А. Гэтнэр, Н. Крэбс, дэ-Мартон, з расійскіх географіаў В. П. Сямёнаў-Тяншанскі, з польскіх Э. Ромэр¹⁾ і значны лік менш вядомых географіаў, пры чым шмат хто з іх удзяляў гэтаму пытаньню вялікую ўвагу, а некаторыя ставілі яго ў цэнтры свае дасьледчае працы. Шмат прац аб гушчыні насяленьня паасобных краін Нямецчыны зьмешчаны ў розных томах вядомай географічнай сэрыі выданьняў: „Forschungen zur deutschen Landes-und Volkskunde“, якая выходзіла ў 90 і 900-х гадох пад рэдакцыяй Кірхгофа, Гана і інш. М. Эккерт у сваёй грунтоўнай працы „Die Kartenwissenschaft“—1925²⁾, даючы падрабязны разгляд мэтодолёгічных шуканьняў у цікавым для нас пытаньні, піша, што „ні ў воднай галіне картазнаўства і картографіі гэтулькі не паложана працы, ні ў воднай галіне картазнаўства на працягу шмат гадоў у такой меры не пераважалі тэорэтычныя і крытычныя моманты над практычнымі, як у картах насяленьня, асабліва-ж у картах гушчыні“. Ня гледзячы на такую, здавалася-б, распрацаванасьць пытаньня, згоды ў ім далёка не дасягнута і агульнапрызнанай мэтодолёгіі не ўстаноўлена. Амаль ня кожны аўтар ужываў свае мэтодолёгічныя спосабы, нагэтулькі розныя, што, напр., лічаць, што ўсе шматлікія працы аб паасобных краінах Нямецчыны было-б вельмі цяжка аб'яднаць і перавесці на адну карту. Усё гэта прымушае і нас хоць каротка затрымацца на характарыстыцы важнейшых мэтодаў картографаваньня гушчыні.

Ужываньня для картографаваньня гушчыні насяленьня мэтоды можна падзяліць на чатыры асноўныя групы: 1) мэтод мозаічнай статыстычнай картограмы; 2) фізыяграфічны мэтод; 3) мэтоды матэматычныя (геомэтрычны, ізорытмічны) і 4) мэтод пунктавы.

Мэтод мозаічнай статыстычнай картограмы, як найпрасьцейшы, хаця і найбольш грубы, ужываецца найчасьцей, асабліва ў статыстычных выданьнях. Амаль выключна з падобным прадстаўленьнем гушчыні насяленьня мы спатыкаемся ў расійскіх і беларускіх статыстычных, эаномгеаграфічных і офіцыяльных урадавых выданьнях. Пры гэтым мэтодзе ўся плошча адміністрацыйнай адзінкі, нярэдка нават даволі буйной, зафарбоўваецца адным колерам адпаведна ўмоўнай афарбоўцы таго інтэрвалу, да якога адносіцца паказчык гушчыні данае адзінкі. Граніцамі розна афарбаваных ступеняў гушчыні служаць цалкам штучныя, часамі нават вычварныя граніцы адміністрацыйнае адзінкі. У выніку ўражаньне ад такога картограмы атрымліваецца даволі грубое, не географічнае, бо тут, асабліва пры буйных адзінках, узятых за падставу (як, напр., даўнейшыя паветы), географічныя законамернасьці бадай

¹⁾ Ботыш падрабязныя весткі можна атрымаць з прац гэтых аўтараў:

Fr. Ratzel. Anthropogeographie. II. 1891;

H. Wagner. Lehrbuch der Geographie;

A. Hettner. Ueber bevölkerungstatistische Grundkarten. Geogr. Zeit. 1900.

N. Krebs. Die Verteilung d. Kulturen und die Volksdichte in den Oesterreichischen Alpen. 1912;

E. de-Martonne. Recherches sur la distribution géographique en Valachie. 1902;

В. П. Семенов-Тяншанский. Методы дазиметрии. 1923;

Ён-жа. Район и страна. 1928.

E. Romer. Geograficzno-statystyczny atlas Polski. 1916.

²⁾ M. Eckert. Die Kartenwissenschaft. II Bd. 1925. S. 153.

што цалкам сьціраюцца. Пры зьмяншэньні плошчы адзінак і павялічэньні іх колькасьці на данай тэрыторыі дакладнасьць гэтага методу і яго выразнасьць узрастае.

Пры *фізыографічным* *мэтодзе* (Behm, H. Wagner і наогул Геттынгенская школа географіаў¹⁾) граніцы раёнаў рознае гушчыні орыентуюцца на фізыографічныя элемэнтны, пераважна ізогіпсы, кірунак рэк, геолёгічныя ўтварэньні і г. д. Зразумела, што там, дзе прыродныя розьніцы сумежных раёнаў бываюць занадта вялікія і вельмі моцна адбіваюцца на гушчыні насяленьня і спосабе яго гаспадарчай дзейнасьці, як, напр., у горных краях, на ўзьмежжах рэзка абмежаваных ляндшафтаў, гэты метод зьяўляецца цалкам мэтазгодным. Можна затым ён найбольш і пашыраны ў працах, якія датычаць горных краін Нямеччыны. Значна цяжэй з ім працаваць у раўнінных мясцовасьцях з нявыразнымі межамі ляндшафтных раёнаў. Наогул мэтод гэты дае ў грунце правідловы географічны малюнак разьмяшчэньня насяленьня, але ён мае ў сабе шмат суб'ектыўных момантаў; разьмежаваньне раёнаў рознай гушчыні базуецца пры ім, асабліва пры недахваце пэўных географічных даных, на г. зв. „географічным такце“, як аб гэтым любяць пісаць прыхільнікі методу, гэта значыць на неазначаных інтуітыўных падставах.

Блізкім да фізыографічнага методу можна лічыць мэтод В. П. Семёнова-Тяншанскага, які ўжываецца ім пры складаньні дазымэтрычных карт эўропэйскай і азыяцкай частак Саюзу. Граніцы раёнаў рознай гушчыні праводзяцца ім на падставе даных 10-вёрстнай топографічнай карты, прычым вылучаюцца плямы з густым распалажэньнем паселішч, з рэдкім распалажэньнем паселішч і зусім незаселеная, наколькі аб гэтым можна судзіць паводле даных 10-вёрснай карты. Пасьля вымяраецца плянімэтрам плошча кожнае плямы і вылічваецца колькасьць насяленьня на ёй.

Хаця мэтод В. П. Сямёнова-Тяншанскага зьяўляецца вялікім крокам наперад у справе вывучэньня разьмяшчэньня насяленьня на тэрыторыі Саюзу ССР, аднак і яму ўласьцівы некаторыя суб'ектыўныя і ўмоўныя моманты. Так, разьмежаваньне плям вялікай, сярэдняй і малой заселенасьці робіцца на карце на вока, прычым да заселенай плошчы тут саўсім умоўна залічваецца толькі тэрыторыя ў радыусе 1 вяр. ад кожнае вёскі (у Сыбіры—у радыусе 5 в.). Такім чынам, пры вылічэньнях гушчыні насяленьня апошняе адносіцца не да ўсяе плошчы, на якой яно жыве і якую эксплёатуе, ад разьмеру і асаблівасьцяў якое залежыць сама гушчыня, а да саўсім умоўнае аднавёрснае зоны вакола вёскі. У выніку ў раёнах дробна-вясковага і хутарскога засяленьня атрымліваюцца скрозь заселеныя тэрыторыі наогул сярэдняе гушчыні, а ў раёнах буйных вёсак заселенымі аказваюцца толькі самотныя вастравы вакола вёсак, пры чым гушчыня тут дужа высокая. За межамі-ж аднавярстовае прысядзібнае зоны тут паказана дужа рэдкае насяленьне, якое і складае асноўны фон карты. Зразумела, ніякае прынцыповае граніцы заселенасьці на мяжы гэтае аднавярстовае зоны мы ня знойдзем, тым больш такой рэзкай. Як у прысядзібнай зоне, так і за яе межамі на прасторах зямель такіх вялікіх вёсак, якія (землі) цягнуцца іншы раз кілёмэтраў на 4-5, а ў Палесьсі і больш, людзкаго жыльля можа і ня быць; але на працягу ўсяго вэгетацыйнага пэрыяду на гэтых тэрыторыях бязмала штодня працуе насяленьне вёскі, адгэтуль яно дастае

¹⁾ Вучні Н. Wagner'a.

ўсе магчымаьці для свайго існаваньня. Значыць, выключаць з заселенай плошчы такія вучасткі немэтазгодна. Наогул-жа дазымэтрычная карта В. П. Сямёнава-Тяншанскага зьяўляецца па сутнасьці выяўленьнем ня так гушчыні насяленьня, як іншай дужа важнай географічнай зьявы — іменна разьмяшчэньня і залюдненаьці паселішч; яе асаблівая тоў кашнасьць у тым, што малавыразныя антропогеографічныя даныя топографічнай карты яна выяўляе і падкрэсьлівае.

З матэматычных мэтодаў адзначым перад усім *геомэтрычны* мэтод (Kettler, Träger, Gelbke), які прадстаўляецца нам адным з найбольш аб'ектыўных мэтодаў картографаваньня гушчыні насяленьня. Пры ім уся тэрыторыя дзеліцца на роўныя квадраты (або 6-ікутнікі) і на падставе матар'ялаў дакладнай статыстыкі і дакладных карт вылічаецца колькасьць насяленьня ў кожным квадраце. Пасьля квадраты расфарбоўваюцца кожны адпаведна сваёй гушчыні насяленьня, так што ў выніку атрымоўваецца даволі прэстая мозаіка. Як загану гэтага мэтоду лічаць тое, што ён часам разлучае паселішчы ад тае тэрыторыі, каторую гэтыя апошнія эксплётуюць. Пэўныя корэктывы ў гэтай справе, аднак, можа ўнесці злучэньне сумежных квадратаў у найбольш рэзкіх выпадках.

Далейшым разьвіцьцём і ўдасканаленьнем геомэтрычнага мэтоду зьяўляецца увядзеньне *ізорытмічных крывых* — іх называюць *ізодазамі* (Семёнов-Тяншанскі)¹⁾, *ізодэнзамі* (Кубіёвіч)²⁾ або проста ізорытмамі гушчыні. Кожная з гэтых ліній злучае цэнтры квадратаў з аднолькавай гушчынёй насяленьня, або праводзіцца паміж гэтымі цэнтрамі шляхам інтэрполяцыі.

Заслуга ўвядзеньня ізорытмічных крывых у мэтодолёгію картографаваньня гушчыні насяленьня належыць даньскаму географу і статыстку Рафну (Ravn).³⁾ Яшчэ ў 1857 годзе ён пабудаваў гэтым мэтодам дакладную карту гушчыні насяленьня Даніі у маштабе 1:1.920.000, на якую нанёс 1700 паказчыкаў гушчыні насяленьня, вылічаных для паасобных дробных тэрыторыяльных адзінак (парафій). Свайму мэтоду ён дае наступнае тлумачэньне. Выябразім, што ў цэнтры кожнае парафіі мы пабудавалі вэртыкаль, вышыня якой прапорцыянальна гушчыні насяленьня кожнае паасобнае адзінкі. Калі правесці праз верхнія канцы гэтых вэртыкаляў адпаведную крывую паверхню, дык у выніку мы атрымаем быццам рэльеф гушчыні насяленьня, які ўжо, падобна як і рэльеф зямнае паверхні, мы зможам перасячы горызонтальнымі роўніцамі і атрымаць сыстэму ізоліній, саўсім падобных на ізогіпсы або ізабаты. На карце гушчыні ізолініі гэтыя будуць злучаць усе пункты з аднолькавай гушчынёй насяленьня. Аналіз карты гэтых ізоліній дазволіў Рафну ўстанавіць законамернасьці ў разьмяшчэньні насяленьня Даніі.

Мэтодам Рафна з тымі ці іншымі зьменамі працаваў пазьней шэраг географуў, як, напр., Віхэль,⁴⁾ які прабаваў удасканаліць мэтод Рафна, прадстаўляючы рэльеф паверхнямі пабудаваных для кожнае адзінкі конусаў; у апошнія гады мэтодам ізорытмаў, які зьяўляецца па сутнасьці тым-жа Рафнаўскім мэтодам, з вялікім посьпехам працуе проф. Э. Ромэр і яго картографічны інстытут ў Львове. Гэты мэтод

¹⁾ Методы дазиметрии. Ст. 20.

²⁾ Kubijowicz W. dr. Rozmieszczenie ludności na Polesiu. 1926.

³⁾ Ravn. Statistik Tabelwaerk, вид. Кар. Статыстычнага Бюра у Копэнгагене. 1857.

⁴⁾ H. W i e c h e l. Volksdichte-Schichtenkarten in neuer mathematisch begründeter Entwurfsart. 1904.

выбраў і я для апрацоўкі карты гушчыні насяленьня БССР у маштабе 1:420.000, прыкладзенай да гэтага нарысу ў зьменшаным відзе. (да 1:1.000.000).

Усе пералічаныя вышэй спосабы маюць на мэце выявіць на карце адносную населенасьць розных кавалкаў тэрыторыі. Ёсьць мэтод, які ставіць сабе мэтай выявіць абсалютную населенасьць. Такім мэтодам зьяўляецца, даволі пашыраны цяпер, асабліва ў Швэдзіі (Sten de Geer, Söderlund), у Амэрыцы ¹⁾ *пунктавы мэтод*, запрапанаваны ў 1900 г. А. Гэтнэрам. Пры гэтым мэтодзе колькасць насяленьня кожнага паселішча абазначаецца пунктам або некалькімі пунктамі, велічыня і колькасць якіх прапорцыянальна ліку насельнікаў. У выніку атрымліваецца даволі наглядная картограма, паводле якой лёгка можна адзначыць месца большых і меншых згущэньняў. Аднак, адказаць больш-менш дакладна аб гушчыні насяленьня ў кожным даным раёне можна толькі вымерыўшы і падлічыўшы ўсе пункты тае тэрыторыі, на якой яны разьмешчаны. Вельмі карысна бывае, пабудаваўшы карту гушчыні па абсалютнаму спосабу і выявіўшы ўсе месцы фактычнага згущэньня насяленьня, вылічыць у паасобных плямах тым ці іншым мэтодам адносную гушчыню насяленьня, якая дасьць і ўяўленьне аб колькасных суадносінах людзкіх мас і тэрыторыі.

Пунктавы спосаб гушчыні шмат дапамагае пры дакладным географічным вывучэньні абсалютнай населенасьці невялікіх тэрыторый у буйным маштабе. Пры больш дробным маштабе гэтым-жа пунктавым спосабам адзначаюць адносную гушчыню насяленьня, прычым велічыня пунктаў і адлегласьць паміж імі замяняе рознакаляровую расфарбоўку раёнаў рознай гушчыні.

З пералічаных намі мэтодаў кожны можа быць выкарыстаны ў пэўных умовах адпаведна маштабу карты, стану матар'ялаў статыстычных і картографічных, якімі распалагае дасьледчык, і мэтам самога досьледу. Для працы з беларускімі матар'яламі, як ужо сказана, бярэцца мэтод ізорытмаў. Каб пераканацца ў правільнасьці выбару мэтоду і высьветліць яго дэталі, трэба яшчэ разгледзець больш падрабязна некалькі прынцыповых пытаньняў, а ўласна: 1) аб якасьці статыстычнага і картографічнага матар'ялу, якім мы распалагаем, 2) аб спосабе абазначэньня гарадзкае люднасьці, 3) аб вылучэньні анэкумэны, 4) аб меры дакладнасьці ізорытмічнага спосабу ў статыстычнай картографіі.

Заходняя частка Беларусі бадай ці не найлепш забясьпечана *картографічным матар'ялам* у параўнаньні з усімі раёнамі СССР. Сапраўды, тут мы маем дакладныя топографічныя 1-х і 2-вярстовыя карты, зробленыя ў апошнія гады перад вайною. На гэтых картах горызонталямі абазначаны рэльеф, абазначаны ўсе паселішчы, якія ў часе здымкі тут існавалі. Аднак і гэтыя найсьвяжэйшыя карты маюць за сабой ужо каля двух дзесяткаў гадоў, на працягу якіх шмат чаго зьмянілася ў топографіі паселішч, іх велічыні і характары. Асабліва значныя зьмены ўнесла аграрная рэволюцыя і земляўпарадкаваньне. Тысячы старых вялікіх вёсак расьсяліліся на пасёлкі і хутары, даўнэйшыя дворныя землі колёнізаваны ў значнай меры малазямельным і

¹⁾ Гл., напр., працы Guy Harold Smith аб насяленьні Вісконсыну і Огайё, John E. Orchard, O. Bauer і інш. у Geographical Review за 1928 год.

безземельным сялянствам, а ў апошнія гады адбываецца шыбкае ўтварэнне колектыўных гаспадарак. Нарэшце, на памянёных картах праведзены толькі граніцы старых павеятаў і няма зусім больш дробных адзінак ні старога ні новага адміністрацыйнага падзелу.

Шмат горш, аднак, справа стаіць з усходнімі часткамі Рэспублікі. Там, як і па ўсёй эўропэйскай частцы Саюзу, прыходзіцца карыстацца топографічнымі картамі 3-х і 10-і вярстовага маштабу, зробленымі аж у 60-х гадох мінулага веку, і толькі для некаторых тэрыторый можна карыстацца яшчэ новымі топографічнымі 3-х вярстовымі картамі, выпраўленымі на падставе рэкогносцыровак, праведзеных ужо ў паслярэвалюцыйныя гады. Земляўпарадкаваньне, аднак, так хутка пасуваецца наперад, што ўжо і гэтыя, зробленыя 5—10 год таму назад карты прыходзіцца лічыць устарэлымі: там мы ня знойдзем значнай часткі ўтвораных у апошнія гады паселішчаў. Такое палажэнне картографічнага матар'ялу зусім не падобна на тое, з якім прыходзіцца мець дачыненне нямецкім аўтарам. Яны маглі распалагаць картографічным матар'ялам ў шмат разоў дакладнейшым.

Статыстычнымі матар'яламі аб колькасці насельнікаў па дробных тэрыторыяльных адзінках Беларусь таксама пахваліцца ня можа. Вынікі агульнага сьпісу насяленьня, які праведзены быў у 1897 г., апублікаваны толькі ў павятовых лічбах. Дастаць лічбы гэтага сьпісу па больш дробных адміністрацыйных адзінках, па валасьцёх, нам не ўдалося ды, відаць, іх няма і ў цэнтральных архівах, бо нават В. П. Сямёнаў Тяншанскі, які ўкладае сваю дазымэтрычную карту на падставе матар'ялаў 1897 г., змушаны карыстацца павятовымі лічбамі ¹⁾. Сьпіс 1920 году ахапіў толькі неакупаваную частку Беларусі ды наогул ён, як і папярэднія эканамічныя сьпісы 1916—1917 гадоў, хаця і дае даныя ў паваласным маштабе, аднак каштоўнасьць іх зьмяняецца выключнымі ўмовамі ваеннага часу, ў які яны былі праведзены. Годныя для выкарыстаньня статыстычныя матар'ялы былі сабраны ў 1924 г. у сувязі з правядзеньнем тады рэформы адміністрацыйнага падзелу. Для высвятленьня вынікаў, атрыманых пры гэтай рэформе, уперад Дзяржплян, а пасля ЦСУ правялі сьпіс усіх паселішчаў БССР і ліку ў іх насельніцтва. Матар'ял, сабраны ЦСУ, ²⁾ зьмяшчае ў сабе, апрача таго, шэраг вельмі каштоўных звестак аб тыпах паселішчаў, аб складзе люднасці, аб соцыяльных групоўках сялянства, аб колькасці жывёлы, інвэнтару і промыслах. Каштоўнасьць гэтага матар'ялу асабліва павялічваецца тым, што ён апублікаваны, ўяршыню ў Беларусі, па найдрабнейшых адміністрацыйных адзінках—сельсаветах, лік якіх у той час па Рэспубліцы перавышаў 1200, а сярэдняя плошча была—91 кв. кілём. Тады-ж па даручэньню Дзяржпляну былі нанесены на 3-х вярстовую топографічную карту граніцы новаўтвораных сельсаветаў, а апарат НКЗ для сваіх патрэб вылічыў плянімэтрычным спосабам тэрыторыю кожнай з гэтых адзінак. Зроблена была, такім чынам, вялікая частка работы, якую мы змаглі выкарыстаць у данай працы для пабудовы карты гушчыні насяленьня.

Два гады пазьней, у 1926 г. у Беларусі і па ўсім Саюзе быў праведзены новы агульны сьпіс насельніцтва, даныя якога паводле сваёй дакладнасьці і пэўнасьці пераважаюць даныя ўсіх папярэдніх сьпісаў. Да-

¹⁾ Дазиметрическая карта Евр. России Пгр. 1923. Ст. 23.

²⁾ Апублікаваны ў „Выніках адміністрацыйнага сьпісу паселішчаў і гаспадарак на 1-І-1925 Менск. выд. ЦСУ.

тэтуль, аднак, апублікаваны толькі раённыя лічбы насельніцтва. Праўда, мажліва было-б карыстацца і яшчэ неапублікаванымі лічбамі па сельсаветах, але невядома плошча сельсаветаў і вылічыць яе тым часам вельмі цяжка. Пакуль-што мы яшчэ ня маем гатовых сьпісаў паселішчаў з такімі данымі, якія-б дазволілі нанесці на карту новыя паселішчы (адлегласьць ад цэнтру, ад чыгуначных станцый і г. д.), і паводле іх правесці на топографічных картах больш-менш дакладныя граніцы адміністрацыйнага падзелу 1926 г., які ўжо значна розьніцца ад першапачатковага падзелу 1924 г. Правёўшы такую даволі значную працу на падставе сьпісаў паселішчаў і топографічных карт, можна будзе пляніметрычна вылічыць плошчу паасобных сельсаветаў, а затым і гушчыню іх насяленьня. Намі прароблена такая работа над матар'яламі 1926 г. па Гомельскай і Рэчыцкай акругах, якія не ўваходзілі ў 1924 г. у склад БССР і па якіх тагочаснае абсьледаваньне ЦСУ не магло даць зьвестак. Ня гледзячы на пэўную схэматычнасьць, якую мы дапускалі ў гэтай рабоце (з прычыны адсутнасьці на карце новых паселішчаў і немагчымасьці ўстанавленьня іх месца на карце), гэтая работа ўсё-ж адняла надзвычайна многа часу і разам з тым яе вынікі мала здавальняюць. Затым я і пастанавіў выкарыстаць для данага дасьледваньня ўжо гатовыя лічбы гушчыні 1924-25г., дадаўшы па Гомельскай і Рэчыцкай акругах лічбы 1926 г., зьменшаныя на 5% натуральнага прыросту насяленьня за два гады.

Прымаючы пад увагу вышэйсказанае адносна стану картографічных і статыстычных матар'ялаў па Беларусі, можам цяпер паглядзець, якія мэтоды картографаваньня гушчыні дадуць нам найлепшыя вынікі. Абмінаем статыстычную картограму, якая залішне грубая. Фізыографічная мэтода ў Беларусі з яе слаба расчлянёным рэльефам і не заўсёды выразнымі граніцамі паміж ляндшафтнымі раёнамі ня можа даць памысных вынікаў. Мэтод В. П. Сямёнава-Тяншанскага, аб якім гаворана было вышэй, ужо выкарыстаны ў адносінах большай часткі БССР, па якой вышлі ў сьвет пляншэты яго дазыметрычнай карты. Даючы шмат высока-цэннага матар'ялу ў справе разьмяшчэньня насельніцтва па тэрыторыі, карта гэтая, як мне здаецца, не ўтварае патрэбнага нам вобразу суадносін людзкіх мас да тэрыторыі, якую яны засяляюць і эксплёатууюць, паводле якога можна было-б падзяліць тэрыторыю Беларусі на пэўныя компактныя антропогеографічныя раёны.

Геомэтрычны мэтод таксама, як і мэтод пунктавы, нельга тым-часам дастасаваць у чыстым відзе з прычыны недахвату адпаведных статыстычных і картографічных матар'ялаў аб новых паселішчах, аб чым ужо гаварылася вышэй. Аднак, нам здаецца магчымым выкарыстаць блізкі да геомэтрычнага мэтоду спосаб дробных адміністрацыйных адзінак з ужываньнем ізорытмаў, падобны да мэтоду, якім працаваў у старыя часы Рафн, а ў сучаснасьці карыстаецца проф. Э. Ромэр (з Львова), наогул для прадстаўленьня разьмяшчэньня розных статыстычных сярэдніх, асабліва для прадстаўленьня гушчыні насельніцтва. Мэтод гэты зводзіцца да наступнага: вылічаная для дробных адміністрацыйных адзінак гушчыня насяленьня адносіцца да пэўнага цэнтральнага пункту кожнай адзінкі (якім можа быць і адміністрацыйны цэнтр данай адзінкі). Створаная такім спосабам сетка пунктаў з адзнакамі рознай гушчыні насяленьня можа разглядацца намі, як сетка нівэліровачных пунктаў, якімі мы хочам вымерыць сваеасаблівы дазыметрычны рэльеф мясцовасьці. Астаецца толькі пабудаваць сыстэму ізоліній такім самым спосабам, як на падставе адметак паасобных пунк-

таў на паверхні зямлі будуецца сыстэма ізогіпсаў. Праз інтрэполяцыю знаходзяцца сярод сеткі ўжо адзначаных пунктаў неабходныя для правядзеньня пажаданых для нас ізоліній дадатковыя пункты; прасторы паміж праведзенымі ізолініямі афарбоўваюцца для палягчэньня орыентыроўкі на карце пэўнай фарбай, адпаведна ўмоўнаму знаку для інтэрвалу, абмежаванага данымі ізолініямі.

Атрыманая ў выніку карта ізоліній (ізолініі гэтыя Э. Ромэр называе ізорытмамі) сапраўды мае знадворны выгляд гіпсомэтрычнай карты. Граніцы паміж раёнамі гушчыні прымаюць вельмі натуральны характар, бо іх кірунак залежыць выключна ад разьмяшчэньня паказчыкаў гушчыні і саўсім ня звязаны з якім-небудзь штучным падзелам тэрыторыі.

Такі спосаб прадстаўленьня сярэдніх статыстычных вялічынь выклікае, аднак, шэраг зусім слушных заўваг. Лічаць, напрыклад, што гушчыня насяленьня насупроць таго, што мы бачым адносна фізыяграфічных зьяў, змяняецца ў прасторы не паступенна, а скачкамі. У прыклад прыводзіцца насяленьне буйных неземляробскіх паселішчаў, з аднаго боку, а з другога — наяўнасьць часамі рэзкіх меж паміж ландшафтнымі раёнамі.

Што сапраўды гушчыня насяленьня гораду звычайна рэзка абрываецца пры пераходзе да земляробскіх паселішч, аб гэтым можна не спрачацца. Большасьць гарадоў і мястэчак Беларусі мае сярэдняю гушчыню вышэй за 1.000 чалавек на квадратовы кілёметр, тады як гушчыня насяленьня сумежных вясковых прастораў хістаецца звычайна ад 30 да 60 чалавек на квадратовы кілёметр і рэдка перавышае 100 чалавек. Відавочна, што мы тут маем дачыненне з зьявамі настолькі рознымі, што для азначэньня іх было-б можа неэтазгодным ужываць адзін і той-жа самы мэтад. Сапраўды насяленьне гораду і яго гаспадарчая дзейнасьць параўнаўча мала звязана з разьмерамі тэрыторыі гораду. Пры недахваце тэрыторыі горад расьце ўверх, будзе шматпавярховыя дамы; гушчыня насяленьня ў ім можа залежаць ад розных прычын не эканомічнага характару. Для географа менш важна гушчыня насяленьня гораду, чым абсалютная лічба яго насельнікаў. У гэты самы час уся гаспадарчая дзейнасьць і ўвесь быт вясковага насяленьня, у нашых умовах у пераважнай большасьці земляробскага, найцясьней звязаны з прасторамі, якімі яно можа распалагаць для гэтай сваёй дзейнасьці. Разьмер землякарыстанья зьяўляецца адной з асноўных умоў, ад якіх залежыць тып сельскай гаспадаркі, бо яна ўся пабудавана на выкарыстаньні тэй ці іншай прасторы, таго або іншага кавалку зямлі. Выходзячы з гэтых меркаваньняў, трэба лічыць мэтазгодным азначаць насялённасьць гораду пры дапамозе абсалютнага пунктавога мэтаду рознай велічыні пунктамі або плямамі, тады як гушчыню вясковага насяленьня я адзначаю адносным мэтадам ізорытмаў.

Разгляд карты Беларусі, пабудаванай такім аб'яднаным мэтадам, пераконвае нас ў яго правільнасьці. Сапраўды, калі-б мы пайшлі іншым шляхам і далучалі гарадзкое насяленьне да вясковага, дык у выніку атрымалі-б саўсім ненатуральныя плямы згушчэньня каля кожнага мястэчка, якія сказілі-б увесь географічны малюнак разьмяшчэньня насяленьня. Ізноў-жа, калі-б мы выкінулі саўсім гарадзкое насяленьне, дык гэта дало-б нам малюнак разьмяшчэньня толькі сельскага насяленьня, пры чым такі важны фактар згушчэньня, як гарады, застаўся-б нявысьветленым; да таго-ж прышлося-б цалкам умоўна праводзіць граніцу га-

радзкіх і сельскіх паселішчаў, як гэта звычайна робіцца географамі, якія выключаюць з вылічэнняў гушчыні большыя гарады. У гэтым выпадку Г. Вагнер, напр., раіць выключаць тыя гарады, пры далучэнні якіх гушчыня насяленьня тэрыторыяльнае адзінкі павышаецца на цэлую ступень прынятай скалі інтэрвалаў. Хаця такі спосаб і просты, але залішне грубы і недакладны, дзеля чаго вышэй успомнены аб'яднаны спосаб трэба лічыць больш мэтазгодным.

Што датычыцца існавання рэзкіх зьмен гушчыні пры пераходзе з аднаго ляндшафтнага раёну ў другі, дык гэтая зьява ў беларускіх умовах не стварае асаблівых перашкод прынятаму мэтаду. Увесь цікавы для нас зараз абшар Беларусі знаходзіцца ў аднолькавых сацыяльна-політычных умовах. Розьніцы паміж асобнымі прыроднымі ляндшафтамі у Беларусі далёка менш рэзкія, чым гэта можна сустрэць у моцна зрэзаных краёх, і гушчыня насяленьня праз гэта зьмяняецца больш-менш паступенна. Гушчыня насяленьня, будучы залежнай ад эканомічных фактараў, у якіх асаблівую ролю грае адлегласьць ад рынку, пад уплывам апошняе павінна зьмяняцца ў прасторы непарарывна. Уплыў эканомічных фактараў такім чынам згладжвае рэзкасьць некаторых прыродных граніц; але трэба сказаць, што і сярод прыродных фактараў мы маем шэраг такіх, якія зьмяняюцца ў прасторы з правільнай паступеннасьцю. Такімі трэба лічыць наогул усе зональныя фактары, а перад ўсім клімат. Дзякуючы гэтым уплывам, якія зьмякчаюць рэзкасьць граніц, мы звычайна знаходзім паміж раёнамі крайніх тыпаў шэраг пераходных мясцовасьцяў. Так, калі ўзяць, напрыклад, Меншчыну, дык пасуваючыся з Менску на паўдня мы спачатку будзем ісьці па густазаселенай мясцовасьці з багатымі сугліністымі глебамі; аднак далей, пераходзячы ў мясцовасьці з пяшчанай глебай, усё яшчэ будзем мець пэўны час густое насяленьне (напрыклад, ля Вузды) якое, відаць, расьсялілася тут з сумежных суглінкаў і толькі ступаньнева мы зьнізімся да мясцовасьцяў, зусім рэдка заселеных.

Густое насяленьне лёсавых астравоў (напрыклад, Хойніцкага) па меры зьбліжэньня да краю востраву робіцца радзейшым, бо, апроч лёсавых прастораў, паўзьмежнае насяленьне мае сенажаці і пашу ў суседніх палескіх мясцінах.

Другая істотная ўвага, якая робіцца мэтаду ізорытмаў, паказвае на тое, што існуе значная розьніца паміж ізолініямі, якія ўжываюцца для прадстаўленьня прыродных зьяў (ізотэрмы, ізогіпсы) і паміж ізорытмамі, якія маюць на мэце прадставіць разьмяшчэньне сярэдніх статыстычных вялічынь. Паводле Г. Грэйма: „ізогіпсы, ізобаты, ізотэрмы і іншыя лініі на картах пагоды злучаюць пункты, у якіх сапраўды даная велічыня наглядалася“, тады як сярэднія статыстычная лічбы зьяўляюцца пэўнымі абстракцыямі. Апроч таго, статыстычныя ізолініі маюць дачыненне ня з пунктамі, а з пэўнымі роўніцамі, як сабе можна прадстаўляць статыстычныя сярэднія, у якіх выраўнены хістаньні сапраўднага рэльефу. Рэльеф гушчыні, пабудаваны на падставе гэтых сярэдніх, складаецца сыценкамі простых прызмаў і іх верхнімі аснаваньнямі. Калі мы замест гэткай роўніцы прымем пад увагу толькі адзін яе цэнтральны пункт, дык, відавочна, што ў пэўных выпадках, а перад усім на вяршынях крывых падняцьця і апусканьня мы атрымаем няправільны малюнак. Статыстычныя ізолініі прадставяць пэўна-ж не рэльеф праўдзівых хістаньняў, а згладжаны рэльеф сярэдніх вялічынь. Аднак, пры генэралізацыі карты рэльефу нам усё роўна прыходзіцца выраў-

ніваць паасобныя дробныя хістаньні. Затым можна лічыць, што калі нам трэба даць агульны малюнак размяшчэньня тае або іншае адзнакі без асаблівых дэталю, дык карта ізорытмаў найлепш будзе адпавядаць гэтай мэце. Пры тым-жа недакладнасьць гэтае карты, як лёгка зразумець, зьмяняецца прапорцыянальна зьмяншэньню маштабу карты і сярэдняй плошчы тэрыторыяльнай адзінкі. Калі-б цэнтры гэтых адзінак на карце ляжалі саўсім блізка адзін ад аднаго, так, напр., каб паміж іх можна было-б правесці толькі адну рысу звычайнае грубіні, дык зразумела, што недакладнасьць мэтоду была-б цалкам зьнішчана. Аднак, калі мы ўжываем і карту большага маштабу, або не распалагаем досыць густой сеткай тэрыторыяльных адзінак, усё-ж карта статыстычных ізоліній дае нам вельмі яскравае і досыць блізкае да праўды ўяўленьне аб сапраўдным рэльефе таго або іншага зьявішча, у даным выпадку гушчыні насяленьня.

Уласьціва кажучы і тыя, хто супярэчыць проціў ізорытмічнай вартасьці крывых гушчыні, як гэта робіць, напрыклад, у сваёй капітальнай працы „Die Kartenwissenschaft“ Макс Эккерт, толькі спрачаюцца за самую назву ізорытмаў, якую яны лічаць патрэбным надаваць выключна прыродазнаўчым ізолініям. Для статыстычных-жа ізоліній, якія Ромэр называе ізорытмамі, Эккерт раіць прыдумаць іншую назву. Сам ён прапануе для ліній гушчыні насяленьня тэрмін *ізополянтропы*. Нам здаецца, што якраз тэрмін *ізорытмы* (роўналічэбнікі) найлепш адпавядае разуменьню ізоліній, пабудаваных на статыстычных сярэдніх лічбах, бо тут мы маем дачыненне з пэўнай матэматычнай абстракцыяй, з сярэдняй лічбай, тады як прыродазнаўчыя ізолініі ў значна большай меры адпавядаюць канкрэтным, непасрэдна вымераным зьявам: вышыні над роўнем мора, баромэтрычнаму ціску, ліку ападкаў і г. д. Прымаючы такім чынам для статыстычных ізоліній агульны тэрмін *ізорытмы*, мы думаем, што лініі адноснай гушчыні насяленьня могуць мець спэцыяльную назву *ізодаз*, як прапануе В. П. Сямёнаў-Тяншанскі, або *ізодэнзаў*, як гэта хоча В. Кубіевіч.

Прымаючы за падставу для пабудовы карты гушчыні насяленьня БССР мэтод ізорытмаў ў вышэйпаданай форме, нам трэба разгледзець яшчэ адно прыныповае пытаньне, а ўласна, пытаньне аб вылучэньні *анэкумэны*, або цалкам незаселенай тэрыторыі. Большасьць аўтараў, асабліва пры фізыографічным мэтодзе, вылучае анэкумэну, але адносяць да яе розныя аўтары прасторы рознага значэньня. Вылучаюць, напрыклад, высока-горныя прасторы, прасторы балот, вазёр, сыпкіх пяскоў; некаторыя аўтары лічаць анэкумэнай таксама плошчу лясоў. Відавочна, што на розных ступенях разьвіцьця вытворчых сіл прастора анэкумэны будзе розная. Тое самое тарфяное балота, на якое раней можа ня ступала нага чалавека, у пазьнейшы час ідзе пад тарфяную распрацоўку і зьяўляецца каштоўнай гаспадарчай ужыткаўнасьцю. Таксама і плошча вазёр, якая падлягала гаспадарчаму выкарыстаньню, хаця і экстэнсыўнаму, з самых даўных пор, можа абярнуцца ў плошчы вельмі інтэнсыўнай высокапрыбыткавай рыбнай гаспадаркі. Лясы, як вядома, даюць значны заробак ваколічнаму насяленьню пры іх распрацоўцы і культуры, але нават і ў найбольш экстэнсыўных раёнах, як, напрыклад, у нашым Прыпяцкім Палесьсі, лясы нельга залічаць да анэкумэны. У сваёй працы аб сыстэме ральніцтва ў Мазырскім Палесьсі¹⁾ я паказваю

¹⁾ У зборніку „Нарысы сельскай гаспадаркі Мазырскага Палесься“. 1929.

характар ўзаемадзеяння паміж сельскай і лясной гаспадаркай ў межах Палесься. Пры вялікай палескай вёсцы непасрэдна ляжыць звычайна толькі нязначная частка зямлі, рэшта-ж зямлі раскідана кавалкамі па ўсім лесе, радыусам да 10, а то і больш кілёметраў ад вёскі. На гэтых лясных палянах ральніцтва і жывёлагадоўля захавалі найбольш экстенсыўную форму абложнай сыстэмы і выпасовай жывёлагадоўлі, пры якой жывёла часамі на працягу месяцаў днюе і начуе ў лесе і заганыецца ў спецыяльныя загарадкі—*кашары*, пры чым для пастухоў будуецца часовыя шалашы—*курані*. Жывёла відавочна пасецца ня толькі на палянах, а таксама і галоўным чынам па ўсім лесе. Сельска-гаспадарчае выкарыстаньне лясной плошчы пад пашу мы наглядаем па ўсіх частках Беларусі, за выключэньнем хіба нейкіх лесакультурных дрэвастанаў, якія ўжо самім сваім існаваньнем сьведчаць аб інтэнсыўнасьці лясной гаспадаркі і значным удзеле людзкой працы.

Трэба прызнаць, што К. Кауцкі зусім меў слушнасьць, калі пісаў аб тым, што трэба разумець пад незалюднёнымі краямі: „такіх па сутнасьці няма, за выключэньнем толькі тых мясцовасьцей, якія абсалютна не надаюцца да засяленьня, як прыкладам абодва полюсы. Чалавек пранікнуў усюды, дзе ён толькі мог пранікнуць. Тое, што здаецца не заселенай—вольнай зямлёй, якой можа карыстацца абы хто, уяўляе з сябе мясцовасьць, у якой захаваліся першабытныя спосабы здабываньня пажывы і гушчыня насяленьня якое прыставава да гэтых спосабаў“¹⁾.

Прымаючы гэта ўсё пад ўвагу, мы ня лічым магчымым выдзяляць беларускія лясы ў прасторы анэкумэны; яны даюць магчымасьць існаваньня значнай частцы насяленьня і ўплываюць на яго шчыльнасьць. Тое-ж трэба сказаць і аб травяных балотах, якія звычайна служаць сенажацямі для ваколлічнага насяленьня. Вылучэньне сыпкіх пяскоў, а таксама дарог, немэтазгодна пры тым маштабе (1:420.000), у якім вялася работа.

Парадак правядзеньня нашай работы быў наступны: браліся даныя Цэнтральнай Статыстычнай Управы аб колькасьці насяленьня кожнага сельсавету, пры чым, калі ў склад гэтага сельсавету ўваходзіла гарадзкое паселішча, з больш чым 500 душ неземляробскага насельніцтва дык гэта неземляробскае насельніцтва выключалася з насельніцтва сельсавету і адзначалася на карце пры дапамозе абсалютнага спосабу чорнымі квадратамі, плошча якіх прапорцыянальна ліку насельніцтва данага гарадзкага паселішча. Колькасьць неземляробскага насельніцтва бралася паводле гарадзкага перапісу 1923 г. з дадаткам натуральнага прыросту. Плошча сельсавету, як ужо ўспаміналася, была адзначана пры дапамозе пляніметра, прычым граніцы сельсаветаў былі праведзены на 3-х вярстовай карце на падставе сьпісу паселішчаў. З плошчы сельсавету выключалася плошча, занятая неземляробскім насельніцтвам гарадоў і мястэчак, вылічаючы гэтую апошнюю плошчу паводле сярэдняй гушчыні насяленьня ў забудаваных частках мястэчак, якую мы прынялі роўнай 1,5 тыс. чал. на кв. кілём. Пасьля гэтага, падзяліўшы лік насельніцтва сельсаветаў на яго прастору ў кв. кілём., мы атрымлівалі гушчыню сельскага насяленьня.

Атрыманыя такім спосабам лічбы былі падданы географічнай крытыцы. Перад усім трэба было выправіць усе выпадковыя памылкі

¹⁾ К. Каутский. Размножение и развитие в природе и обществе. 1923. Ст. 58.

статыстычных органаў, што можна было зрабіць на падставе сабраных у 1924 годзе Дзяржплянам матар'ялаў аб паселішчах кожнага сельсавету і ліку насельніцтва ў кожным паселішчы. Да лічбаў Дзяржпляну прыходзілася зьвяртацца яшчэ і дзеля таго, што месцамі адразу-ж пасля правядзеньня рэформы адміністрацыйнага падзелу граніцы сельсаветаў некалькі зьмяняліся, паасобныя вёскі пераносіліся з аднаго сельсавету ў другі, так што да моманту абсьледваньня ЦСУ граніцы некаторых сельсаветаў маглі быць зьменены. Далей, як мы бачылі, правядзеньне граніцы сельсавету наогул магло быць толькі схэматычным; граніцы гэтыя праводзіліся паміж дзвюх вёсак, якія належалі да розных сельсаветаў на адлегласьці прыблізна прапорцыянальнай велічыні саміх вёсак. Зразумела, у некаторых выпадках, асабліва калі прыходзілася мець дачыненне з вельмі дробнымі сельсаветамі, плошча паасобных сельсаветаў, а значыць і гушчыня насяленьня ў іх азначалася недакладна. Гэта недакладнасьць выяўлялася праз географічны аналіз усяе ваколлічнае мясцовасьці і выпраўлялася спосабам аб'яднаньня некалькіх сумежных сельсаветаў і вылучэньня для іх усіх аднаго супольнага паказчыка гушчыні. Гэты спосаб найчасцей прыходзілася ўжываць у Гомельшчыне і наогул у Ўсходняй Беларусі, дзе плошча сельсаветаў дужа невялікая і дзе яны вельмі часта складаюцца толькі з аднаго паселішча або з шэрагу ненанесеных яшчэ на карту новых пасёлкаў.

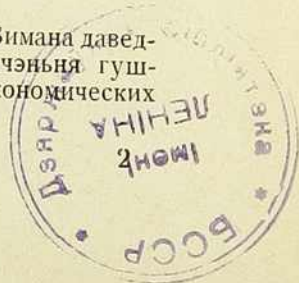
На падставе канчаткова выяўленых і нанесеных на карту пры кожным цэнтры сельсавету лічбаў гушчыні былізатым праведзены ізодазы з інтэрваламі праз 10,0. Прастора паміж ізодазамі зафарбавана адпаведнымі колерамі, паводле ўстаноўленай скалі, у якой фарбы ідуць адна за адной у спектральным парадку. Найгусьцей заселеныя прасторы перадаюцца чырвонай фарбай, найрадзей заселеныя — фіялётавай. Сярэднім гушчыням — адпавядае ясна-жоўтая фарба.

Такім чынам, гушчыня сельскага насяленьня абазначана на карце адносным мэтодам пры дапамозе ізорытмаў і зафарбаваных плошчаў паміж імі, а гарадзкое насяленьне прадстаўлена пры дапамозе абсолютнага мэтоду чорнымі квадратамі рознае велічыні. Такі спосаб прадстаўленьня разьмяшчэньня людзкіх мас па тэрыторыі трэба лічыць найбольш мэтазгодным ува ўмовах Беларусі: ён адначасова дае ўяўленьне аб велічыні і населенасьці гарадзкіх паселішчаў і аб гушчыні насяленьня па ўсёй астатняй тэрыторыі¹⁾.

III. Карта ізодаз Беларускай ССР.

Карта ізодаз Беларускай ССР, якую нам упершыню давялося конструіраваць у параўнаўча буйным маштабе 1:420.000 з нанясьнем на асноўную яе частку (ня лічачы Гомельшчыны) звыш 1200 паказчыкаў шчыльнасьці насяленьня і з правядзеньнем ізодаз праз кожныя 10 адзінак гушчыні, павінна памагчы нам орыентавацца ў шэрагу асабліва сьцяй паасобных тэрыторый, якія звычайна зацямняліся сярэднімі статыстычнымі лічбамі па буйных тэрыторыяльных адзінках і ня былі вывучаны больш дасканалым спосабам — напр., шляхам географічных

¹⁾ З нядаўна атрыманага намі артыкулу маскоўскага географа Л. Я. Зимана даведваемся, што ён таксама аддае перавагу гэткаму падвойнаму спосабу адзначэньня гушчыні на эаномічных картах. (арт. „К вопросу о методах построения экономических карт“ у Эаономгеографічным зборніку за 1929 г., ст 122).

220

Им. 1953 г.

ці якіх іншых экспедыцый. Каб усведаміць сабе конкретныя магчымасці выкарыстання даных карты для характарыстыкі паасобных ландшафтаў, мы разгледзім той малюнак размяшчэння насялення па тэрыторыі, які яна дае, зьвяртаючы асаблівую ўвагу ў паасобных лепш вывучаных у географічным сэнсе мясцовасцях на суадносіны паміж гушчынёй насялення і асноўнымі элементамі эаанамічнага ландшафту.

У даны момант мы ўжо ня можам казаць, што прыродныя асаблівасці Беларусі зьяўляюцца нечым саўсім невядомым. Пяцігадовая праца Інстытута Беларускае Культуры — цяпер Беларускае Акадэміі Навук — пакінула значны сьлед у гэтым кірунку. Мы маем — тым часам яшчэ ненадрукаваныя — дэталёвыя глебавыя карты (маштаб 1:126.000) па Менскай, б. Барысаўскай, Аршанскай, б. Слуцкай, Бабруйскай і Мазырскай акругах і менш дэталёвыя амаль не па ўсіх іншых, а таксама падсумаваныя праведзеных работ у працах ак. Я. Афанасьева, проф. В. Касаткіна, П. Рагавога, П. Кучынскага і інш. У 1928 годзе закончана поўнае геоботанічнае абсьледваньне БССР, на падставе якога О. Полянскай зложена геоботанічная карта Рэспублікі ў маштабе 1:420.000. Паглыбленыя геолёгічныя дасьледваньні, якія праводзілі за гэты час ак. М. Блюдухо, проф. Ф. Люнгерсгаўзен проф. Б. Тарлецкі, значна дапаўняюць весткі аб геолёгічнай будове Беларусі, якія можна знайсці ў расійскіх і польскіх геолёгаў.

Усе гэтыя працы бясспрэчна робяць эпоху ў справе дасьледваньня прыроды Беларусі. Але бадай ці не мацней яшчэ пасунулася наперад вывучэньне эаанамікі Беларусі, як праз тое, што пасля Рэвалюцыі наладзілася рэгулярная праца статыстычнага апарату, так і дзякуючы дасьледчай дзейнасьці беларускіх навуковых устаноў і паасобных эаанамістых. Усё гэта дазваляе нам даволі сьвядома адносіцца да эаанамічных ландшафтаў Беларусі і ў кожным разе дае магчымасьць падысьці да тлумачэньня іх важнейшых асаблівасцяў.

Пабежнае азнаямленьне з картай ізодаз пераконвае ўжо нас у тым, што асноўныя масы насельніцтва канцэнтруюцца ў ўсходняй палавіне Рэспублікі. Тут дасягаюцца найбольшыя лічбы гушчыні, якія пакрываюць значныя прасторы, тады як рэдказаселеных тэрыторый вельмі мала. А дзеля таго, што ўзровень земляробскае культуры ўва ўсходняй частцы БССР наогул ніжэйшы, чым у заходніх раёнах, што ўсходнія краіны, менш забяспечаныя шляхамі зносінаў увавогуле, некалькі адстаюць у сваім эаанамічным разьвіцьці ад заходніх, дык тут іменна і адчуваецца найбольш гостра аграрнае пералюдненьне.

Што іншае мы бачым на захадзе. Вадазборы Прыпяці і Бярозы ўяўляюць з сябе прасторы скрозь рэдка заселеныя, а месцамі — вельмі рэдка. Але сярод гэтых малалюдных палескіх нізін размяшчаюцца густазаселеныя астравы інтэнсыўнага земляробства, або паўвастравы, што адыходзяць як ад усходніх масываў густога насялення, так асабліва ад заходніх, якія ўжо ляжаць за межамі Савецкага Саюзу, у Заходняй Беларусі. Такім паўвастравам зьяўляецца, напр., Случчына, цесна зьвязаная прыроднымі, эаанамічнымі і гістарычнымі ўмовамі з суседняй лэсавай краінай Наваградчынай.

З гэтых заходніх частак Рэспублікі, як найбольш вывучаных, мы і пачнем наш агляд карты ізодаз.

магчы-
собных
леньня
собных
двосіны
мічнага

ня аса-
цігадо-
жае Ака-
маем —
(маштаб
шэй, Баб-
е па усіх
ак. Я. Афа-
ш. У 1928
на па-
вспублікі ў
якія пра-
н проф. Б.
Беларусі,

даслед-
пасувулася
пасьля Рэ-
шту, так і
пшоў і па-
дома адно-
разе дае
васьшэй.

ужо нас у
сходняй па-
шчыні, якія
тэрыторыі
льтуры ўва-
вёвах, што
е, некалькі
тут іменна

і Бярозы
мі — вель-
азьмяшча-
о паўваст-
еньня, так
га Саюзу,
Случчына,
умовамі з

аных, мы

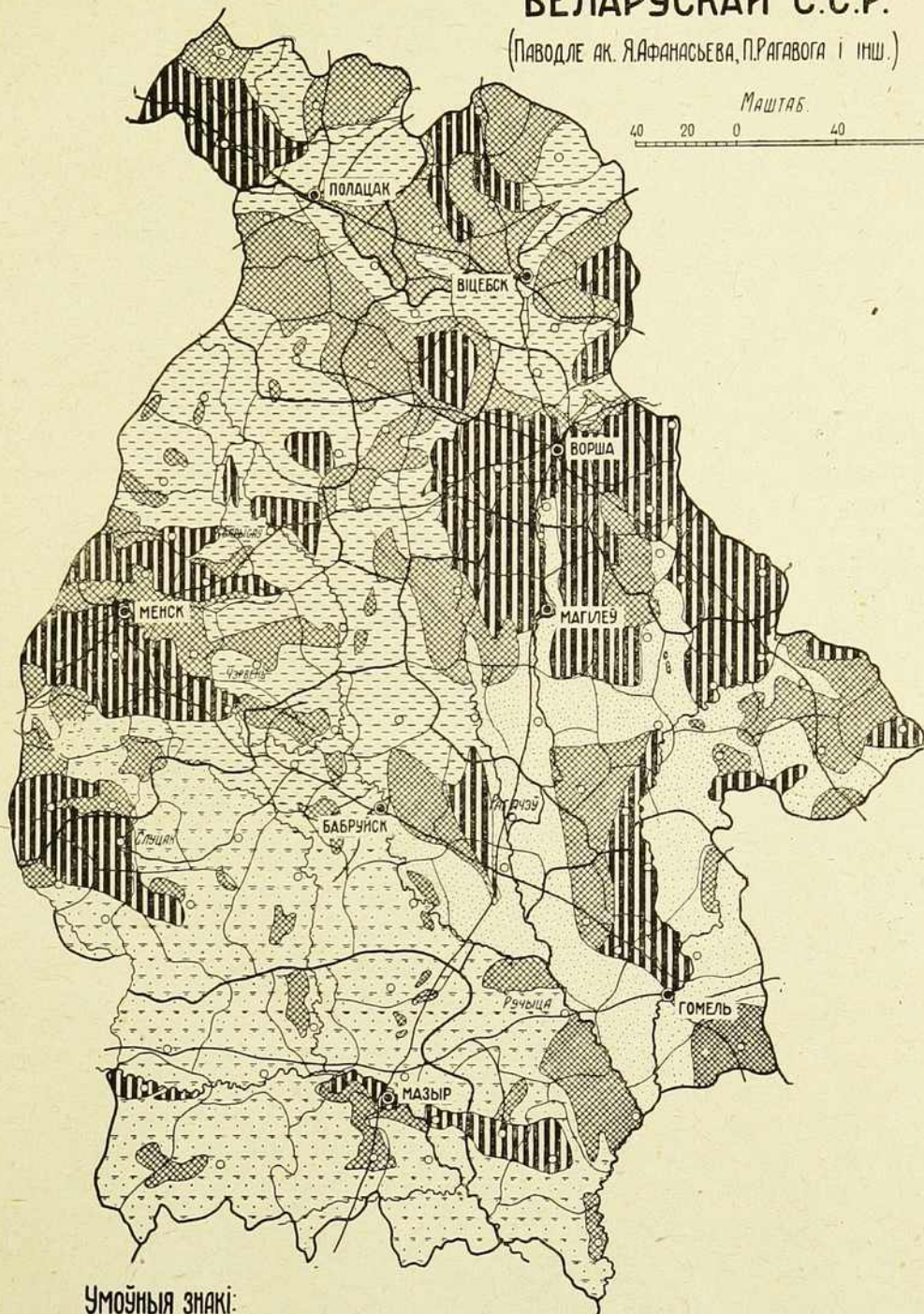
226466

СХЭМАТЫЧНАЯ КАРТА ГЛЕБАВЫХ РАЁНАЎ БЕЛАРУСКОЙ С.С.Р.

(Паводле ак. Я.Афанасьева, П.Рагавога і інш.)

Маштаб.

40 20 0 40 80 в

Умоўныя знакі:

Сярэдне і моцна аподзоленыя суглілкі і суглілкі на лясках і лясаватых пародах	Сярэдне і моцна аподзоленыя суглілкі і суглілкі буйнапащчыня	Пяскі маланакаднёвыя або безнакаднёвыя.
Пяскі морзінныя.	Пяшчана-балотныя глебы.	

Рис. Чкавікі 3/1928

за се
бол
па в
кіру
лен
рава
ным
скае
Мы
як
раз
пэў
ных
усі
Хац
ляж
мах
на
бав
нася
мяж
вога

сьпя
рай
уздо
хаду
прас
выця

высь
з аб
раён
хвалі
джан
тут
лена
вочн
Менс
ходзі
ўско
юща
валіс

даволь
чэвн

мэвля
назва
ных р
рым

а) Менская краіна.

Сталіца Беларусі—Менск ляжыць на паўночным ускрайку густазаселенае ($d = 40—70$ чал.¹) *Самахвалаўскае* плямы,²) якая найбольш выцягнута ад Менску ўздоўж правага берагу р. Сьвіслачы па вадападзелу яе з р. Пцічом і лініі чыгункі Менск-Гомель; у гэтым кірунку яна даходзіць амаль што да ст. Талькі. На SW густое насяленьне цягнецца да м. Койданава і Вузды. Пляма гэтая ляжыць пераважна на паўднёва-ўсходніх схілах Менскага ўзвышша з абсолютнымі вышынямі больш за 200 м., але на ўсходзе густое насяленьне спускаецца на значна ніжэйшыя прасторы (часамі нават ніжэй за 170 м.). Мы бачым у даным выпадку, што ізодазы (перад усім ізодазы 40) як быццам прыстасоўваюцца да важнейшых чыгуначных ліній, якія разыходзяцца з Менску. Аднак, вадападзел Сьвіслачы і Пціча, а да пэўнай меры і Пціча з вышнявінамі Нёмну мае, апроч вельмі спагадных рыначных умоў, таксама спагадныя і прыродныя ўмовы, перад усім — багатыя глебы, утвораныя на лёесе і лёэсаватых суглінках. Хаця густазаселеныя прасторы выходзяць за межы лёэсу і пад Уздою ляжаць ужо на супесках і хаця з другога боку на паўднёва ад м. Самахвалавіч мы знаходзім крыху радзейшае насяленьне (Рублікаўскі с/с) на гэтым-жа глебавым тыпе (лёэсаватых суглінках), усё-ж уплыў глебавых умоў на характар вытворчасці, а праз гэта і на шчыльнасьць насяленьня даволі выразны. Гэта асабліва выяўляецца на паўночнай мяжы густазаселенага востраву, якая супадае з мяжою лёэсу і пескавога левабярэжжа Сьвіслачы (Валмянскае паласы).

Пачаўшыся ля вытокаў Сьвіслачы, рэдказаселеныя прасторы сьпяраша ідуць вузкай паласою (10—20 клм.), а далей на ўсход, перайшоўшы мэрыдыян Менску, усё больш шырокімі абшарамі ляжаць уздоўж левага берагу Сьвіслачы, які іх абмяжоўвае з паўднёвага захаду. На паўднёвым усходзе ў нізавінах Сьвіслачы гэтая пяшчаная прастора зьліваецца з абшырным малалюдным палесьсем, якое наогул выцягнулася па р. Бярозе.

Фізыографічны характар гэтае *Валмянскае паласы* ня досыць высветлены. Ля Менску яна займае шырокую старадаўнюю даліну, з абсолютнымі вышынямі 190—200 м., тады як сумежныя лёэсавыя раёны падняты на 210 і больш мэтраў. Пераважае тут, аднак, моцна хвалісты рэльеф, відаць, морэннага паходжаньня, крыху больш згладжаны, чым на Менскім узвышшы. Акрыцьцёвай пародай зьяўляецца тут накіднёвы жарсьцьвяна-чвыраваты пясок і супесак. Нізкую населенасьць паласы можна тлумачыць характарам глебы, але і тут відавочна выяўляецца ўплыў эканомічных умоў, іменна блізкасьці места Менску, а можа і кірунку шляхоў. Тады як ля Менску мы тут знаходзім шчыльнасьць 30—40 чал. на кв. клм., дык крыху далей на ўсход (Трасьцянец—11 км. ад Менску, Калодзішчы 17 клм.) пачынаюцца значна радзей заселеныя прасторы ($d = 25$ чал.), на якіх перахаваліся і дагэтуль яшчэ вялікія масывы хваёвага бору, моцна, праўда,

¹) Літарай *d* азначаем скрозь гушчыню насяленьня (сельскага), лічбы пры ёй даюць прыблізнае колькаснае выражэньне гэтага паказчыка у тэй ці іншай пляме згушчэньня.

²) Назвы раёнаў гушчыні па магчымасьці прыстасоўваліся да фізыографічнае нумэрыцы. Паколькі, аднак, яна найчасцей ня ўсталяна, ужываюцца спецыяльныя назвы раёнаў гушчыні. Пры гэтым густазаселеныя раёны, рэзка адмежаваныя ад вакольных рэдказаселеных, называем астравамі. Калі-ж такой рэзкасьці граніц няма, гаворым аб плямах, прасторах і г. д.

вынішчаныя эксплёатацыяй. У гэтых лясох пачынаецца рэчка Волма— левая прытока Сьвіслачы, якая амаль усім сваім цячэньнем праходзіць па пяшчанай паласе, аб якой мова. Хваёвыя бары падыходзяць з усходняга боку пад самы Менск; тут якраз яны ўваходзяць у склад лясное дасьледчае базы Беларускага Навукова-Дасьледчага Інстытуту сельскае і лясное гаспадаркі імя Леніна; побач мае быць закладзены новы гарадзкі парк (Антоніўка). Саўсім нядаўна — да самае вайны — магутны хваёвы бор ахапляў Менск і з поўначы, а да 80—90 гадоў мінулага веку ўся наогул пяшчаная паласа на поўнач і ўсход ад Менску ўяўляла з сябе адну вялікую пушчу. Блізкасьць места, шляхі, якія ідуць з Менску на поўнач (4 шляхі на Вільню, Даўгінава, Лагойск і Барысаў) дапамагалі зьнішчэньню тут лясоў і засяленьню пасек, у выніку якога тут, як ужо адзначалася, гушчыня насяленьня наогул большая, чым на ўсходзе. Сярод паселішчаў пераважаюць хутары на куплёнай зямлі, хаця ля шляхоў ёсьць старадаўнія даволі буйныя вёскі (Цна і інш.). Далей на ўсход у межах гэтае лясное паласы таксама бачым вялікія вёскі і нават былы павятовы горад Чэрвень, які збудаваўся ў глыбі палескіх пушч у вілах старадаўніх шляхоў з Менску на Магілёў і Украіну.

Густазаселеная *Самахвалаўская* пляма, што ляжыць на паўдня ад Менску, уяўляе з сябе эрозійную раўніну з багатымі лёсавымі глебамі. Дагоднае рыначнае палажэньне (блізкасьць Менску, чыгункі, грунтавыя шляхі) дазволіла разьвіць высокаінтэнсыўную сельскую гаспадарку, у выніку якое ўжо здаўна раскарчаваны лясы і хмызьнякі, згусьцілася насяленьне. Найгусьцейшае насяленьне, аднак, мы бачым не каля самага Менску ($d=50-60$), а далей на паўднёвы ўсход, ля ст. Рудзенску ($d=70$); там на вадападзеле Сьвіслачы і Пціча многа вялікіх вёсак, якія бясспрэчна належаць да найдаўнейшых паселішчаў (Дудзічы, аб якіх успамінае Слова аб Полку Ёграве, Пярэжыр ды інш.); ля Менску і асабліва далей на захад вёскі драбнейшыя. Заходняя частка Менскае акругі ляжыць ужо цалкам на Менскім узвышшы і наогул мае рэзка выяўлены канцова-морэнны ландшафт з густа рассеенымі, але дробнымі вёскамі ды хутарамі і зьніжанай гушчынёй насяленьня.

На поўнач ад Валмянскае пяшчанае паласы таксама пераважае канцова-морэнны ландшафт. Сярод яго, аднак, трапляюцца астравы лёсаватых суглінкаў і адпаведна гэтаму — рэльеф эрозійных плято. Найбольшы з такіх астравоў — *Лагойскі* — мае 15—20 км. у папярочніку і ляжыць паміж Астрашыцкім Гарадком і Лагойскам. Тут таксама знаходзім старыя паселішчы па рэках Гайне і Усяжы і падвышаную залюднёнасьць ($d=45-55$). Падобныя-ж, але шмат меншыя астравы бачым на захадзе (*Заслаўе-Саломерычы*) і на ўсходзе (*Смалявічы*).

Яшчэ далей на поўнач, на паўночна-ўсходніх схілах Менскага ўзвышша ляжыць *Плешчаніцкі край*. Канцова-морэнныя ландшафты чаргуюцца тут з шырокімі пяшчанымі прасторами ўздоўж рэчных далін, якія на ўсходзе (бліжэй да Бярозы) зьліваюцца ў адну шырокую пяшчаную прастору. Абсалютныя вышыні тут звычайна большыя за 200 м. Звычайна ў Беларусі на такіх абсалютных вышынях мы спатыкаем цяжкія сугліністыя глебы. Тут, аднак, мы бачым лёгкія і моцна-камяністыя малаўрадлівыя глебы, што, у сувязі з вялікай аддаленасьцю рынкаў, ня спрыяла загушчэньню тут насяленьня ($d=25-30$). Гэта наогул раёны экстэнсыўнае і адсталае сельскае гаспадаркі; у ральніцтве, напр., дагэтуль пераважае саха над плугам, што часамі тлумачаць выключ-

Волма-
 праходзіць
 ходзяць з
 у склад
 Інстытуту
 накладзены
 вайны —
 40 гадоў
 ад Меа-
 ста, шляхі,
 тывава. Ла-
 леньню па-
 нислельня
 мажюць ку-
 нья дволі
 ласное па-
 торад Чэр-
 дуных шля-

на паўдня
 і месавымі
 ку, чыгункі,
 сельскую га-
 і тмязьвянкі,
 мы бачым
 ўсход, ля
 Падзе многа
 і паселішчаў
 сьр ды інш.);
 Заходняя
 узвышшы і
 з густа рась-
 ушчыней на-

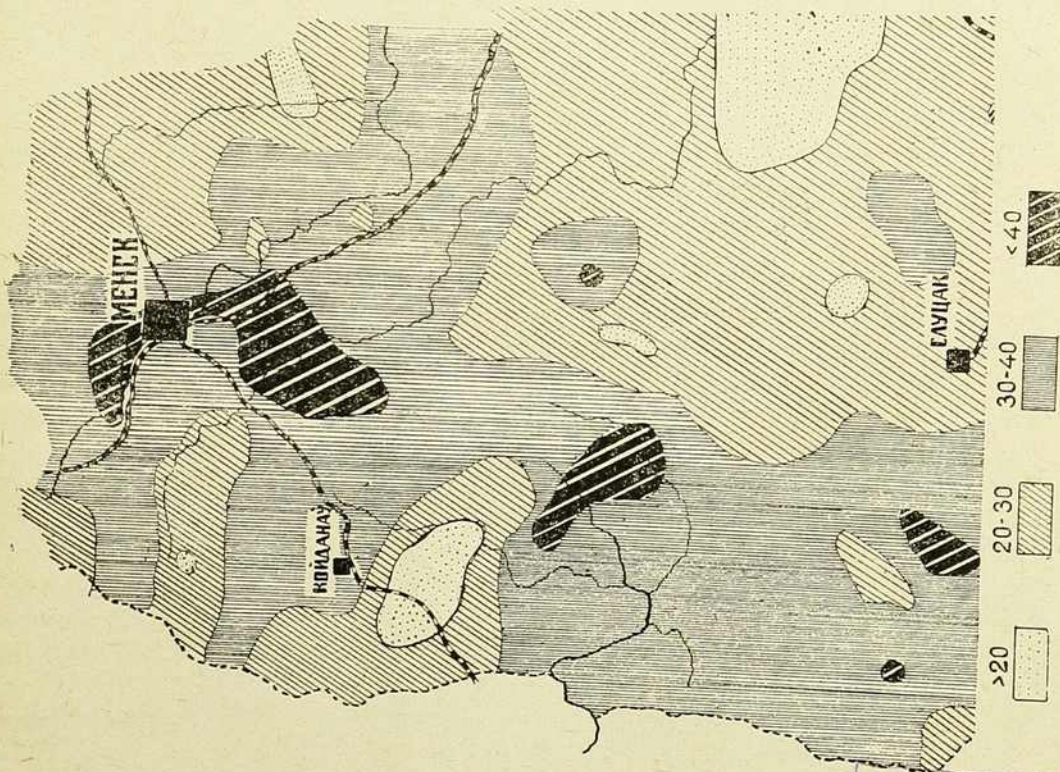
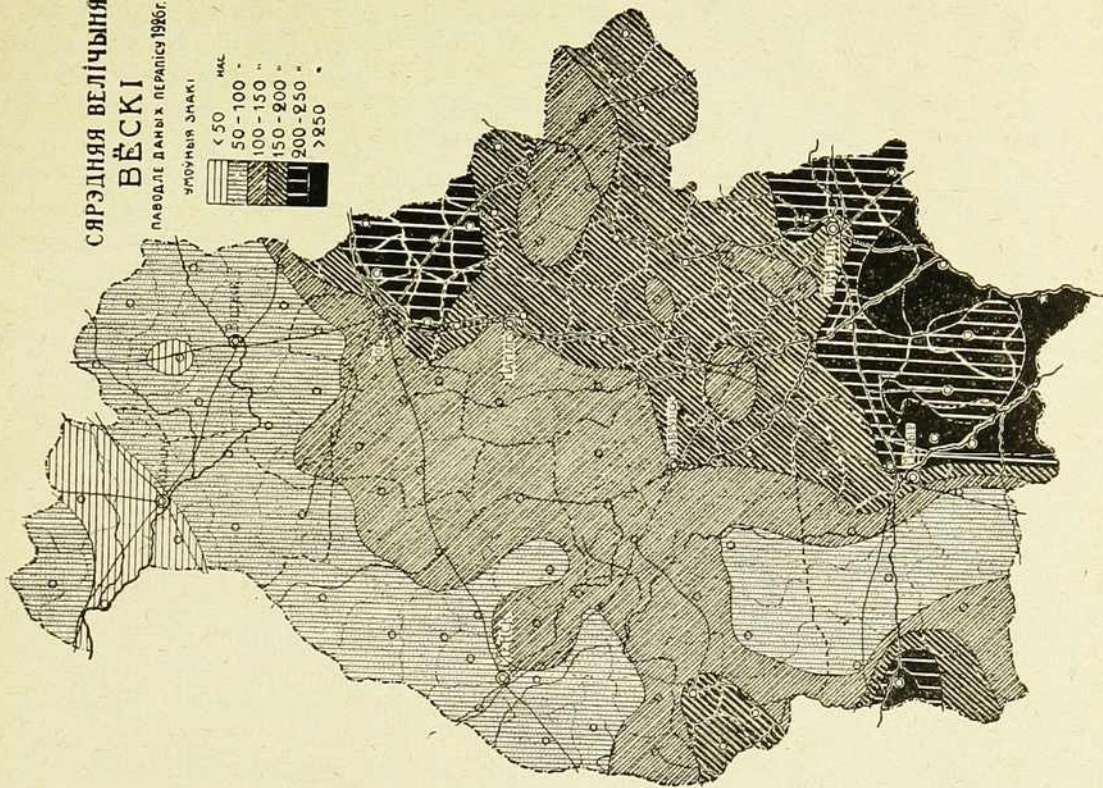
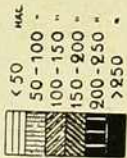
і пераважае
 юцца астравы
 вейных плято.
 палярочніку і
 аксама знахо-
 шаную залюд-
 стравы бачым
 чы).

лах Менскага
 ляндшафты
 рэчных да-
 ду шырокую
 а большыя за
 мы спатыкаем
 моцна-камяні-
 асьцю рынкаў,
 Гэта наогул
 ніцтве, напр.,
 наць выключ-

Сярэдняя велічыня
ВЁСКІ

ПАВОДЛЕ ДАНЫХ ПЕРАПІСУ 1967г.

УМОВНЫЯ ЗНАКІ

Грамагнасьць насельніцтва па сельсаветах Менска-Слуцкага раёну (1925).

Дзяржаўнае
 бібліятэка СССР
 імя У. І. Леніна

най ка
мічнага

3

палеска

заселена

звнжэн

зандрав

глебах,

лотамі.

Неман і

апошняя

востраў.

На

паўняю

ваюцца

нага ле

важае,

і за Пц

Асіпаві

скія ля

скіх ма

Ж

м. Пуха

больш-

гэтага

старыч

буйным

ў апош

правед

Уборан

менша

стараў

рагам

П

наўска

ўзмоц

густаз

давол

промя

3

рочнін

солют

супяч

раце

шлях

згуш

пром

сыўн

Гара

тэчк

густ

выц

най камяністасьцю глебы; барджэй гэта ўсё-ж вынік агульнага эконо-
мічнага характару раёну і яго культурнага ўзроўню.

З паўдня Самахвалаўскі востраў абмежаваны шырокай *Шацкай палескай паласою* ($d=15-25$), якая аддзяляе гэты востраў ад густа-
заселенае Случчыны і зьяўляецца даволі выразным гіпсомэтрычным
зьніжэньнем (абсалютныя вышыні б. ч. ніжэй за 170 м.). Тут пераважае
зандравы ляндшафт з абшырнымі баравымі масывамі на пяшчаных
глебах, якія чаргуюцца з вялікімі вадападзельнымі і даліннымі ба-
лотамі. З гэтых лясоў і балот у заходняй часьці нізіны пачынаецца
Нёман і працякае цалкам яго прытока Лоша і часткаю Вуса: над
апошняй рэчкай ля м. Вузды распаложаны невялікі густазаселены
востраў, зьвязаны з поўначы з Самахвалаўскім.

На ўсход ад Лошы на вадападзеле яе з Пцічом усю нізіну за-
паўняюць малалюдныя ($d=20$) балотна-лясныя прасторы, якія працяг-
ваюцца кілёмэтраў на 50; тут можна спаткаць вялікія масывы мяша-
нага лесу з грабам, што сьведчыць аб больш зьвязных глебах; пера-
важае, аднак, хваёвы бор. Такі-ж характар ляндшафту працягваецца
і за Пцічом, і ўздоўж ракі Талькі (прытока Сьвіслачы) цягнецца ў бок
Асіпавіч і вусьця Сьвіслачы, дзе ляжаць вялізныя мяшаныя Жорнаў-
скія лясы. З паўночнага захаду з-пад Менску да гэтых-жа Жорнаў-
скіх масываў падыходзіць Валмянская нізіна.

Жорнаўская пушча мае папярочнік да 35—40 км. і цягнецца ад
м. Пухавіч да р. Бярозы. Глебы тут часткай баравыя пяскі, най-
больш-жа морэнныя суглінкі і супяскі. Рэдкая населенасьць ($d=15-25$)
гэтага раёну тлумачыцца, мусіць, пераважна прычынамі соцыяльна-гі-
старычнымі — колёсальныя лясныя прасторы належалі тут асабліва
буйным уласьнікам, якія пачалі шырокую эксплёатацыю лясоў толькі
ў апошнія перад вайною дзесяцігодзьдзі; у гэтым часе тут былі нават
праведзены спэцыяльныя чыгуначныя галіны (Верайцы—Градзянка—
Уборак—Завішын). Да таго-ж часу населенасьць раёну была яшчэ
меншая. Стары шлях з Менску і Вільні праз Бабруйск на Ўкраіну
стараўся абмінуць Жорнаўскую пушчу з поўначы, а пасьля ішоў бе-
рагам Бярозы.

Прасторы ўздоўж чыгунак і нагул усё Шацкае і часткаю Жор-
наўскае палесьсе зьяўляюцца ў апошнія дзесяцігодзьдзі прасторамі
ўзмоцненай унутранай колёнізацыі, якая пранікае сюды з сумежных
густазаселеных краёў Случчыны і Меншчыны. Гаспадарка тут скрозь
даволі экстэнсыўная. Вялікую ролю граюць лясныя і дрэвавырабчыя
промыслы.

З поўначы Жорнаўскую катліну адмяжоўвае даволі значны (папя-
рочнік 30—40 км.) густазаселены *Якшыцкі востраў*. Пры невялікіх аб-
салютных вышынях (160—170 м.), крыху лепшыя глебы — пераважна
супяшчанья, а месцамі, магчыма, і лёэсаватыя, урэшце палажэньне пры
рацэ Бярозе, ад якой у гэтым месцы адыходзяць старыя сухаземныя
шляхі на захад да Менску, спрыялі пэўнаму разьвіцьцю гаспадаркі і
згушчэньню насяленьня (да 40—50 чал.). Побач з значным разьвіцьцём
промыслаў (лясных, сплаву), можна пабачыць тут і некаторыя прогрэ-
сыўныя рысы ў земляробстве, напр., падвышаны засеў кармовых траў.
Гарадзкія элемэнтны прадстаўлены тут толькі некалькімі глухімі мяс-
тэчкамі, найбольшыя з якіх — Бярэзынь ляжыць на паўночным краю
густазаселенае прасторы, а Чэрвень — на заходнім.

На паўночны ўсход і ўсход ад Якшыцкага і Лагойскага астравоў
выцягнуліся на 200 км. удоўжкі і 50—70 км. ушыркі паўзьярэзінскія

палескія прасторы з гушчынёй насяленьня пераважна каля 20 чал.; значныя часткі гэтых прастораў маюць, аднак, меншую гушчыню насяленьня, а месцамі — на вышняхвінах Бярозы — яна зьніжаецца да 10 і менш чалавек (*Верхнябярэзінскае Палесьсе*). Фізыографічны характар усіх гэтых прастораў даволі аднастайны. Пры абсолютных вышнях каля 160 — 170 м. мы маем тут пераважна пескавыя і месцамі жарсьцьвяна-чвыраватыя глебы, сярод якіх трапляюцца вастрывы з лепшай глебай, і скрозь параскіданы большыя і меншыя прасторы балот. Колькасьць балот, аднак, тут меншая, чым у Прыпяцкім Палесьсі, берагі рэк нярэдка высокія і сухія. Лясы, якія тут займаюць звычайна звыш 40% ўсяе прасторы, зьяўляюцца пераважна хваёвымі барамаі на вышэйшых мясцох і ялова-альховымі лясамі ў мокрых нізінах. Асабліва вялікія прасторы такіх ялова-альховых лясоў ляжаць па верхняй Бярозе, р. Сергучу і Бярэзінскім Канале; тут якраз арганізаваны *Дзяржаўны Паляўнічы Ахоўнік* на плошчы ў 60 тыс. гэкт. Рыначныя ўмовы па ўсёй амаль прасторы неспагадныя. Чыгунка перасякае яе ў адным месцы; пры скрыжаваньні з ёю р. Бярозы знаходзіцца і адзіны горад краіны — Барысаў. Большая частка краіны ляжыць, аднак, за 40 — 50 і да 100 км. ад чыгункі і гораду. Багацьце на лясы, сплаў дрэва па рацэ дае значныя лясныя заробкі насельніцтву. Пры ўсіх гэтых умовах земляробства экстэнсыўнае і адсталае, з найпаўней захаванай папарнай трохпалёўкай і гнаёвай жывёлагадоўляй.

Барысаў, які зьяўляецца ў сучаснасьці значным прамысловым асяродкам, належыць да старэйшых крывіцкіх паселішчаў і ляжыць на адвечным сухаземным шляху з паўднёвага захаду ў Маскоўшчыну. Якраз тут да левага берагу Бярозы падыходзіць з усходу значны густазаселены *Лошніцкі востраў* ($d = 40 — 60$). Ён займае трыкутнік паміж Бярозаю і яе прытокаю Бабром і мае добрыя глебы на лёсаватым суглінку. Лясы, блізкія да чыгункі, цалкам зьнішчаны, у аддалі-ж часткова перахаваліся і складаюцца найбольш з дубу і інш. ліставых парод. З другога боку, трэба адзначыць, што гэтая мясцовасьць ляжыць у выгодным географічным палажэньні на перасячэньні вышэйуспомненага сухаземнага шляху і р. Бярозы, па якой даўней адбываліся жывыя зносіны Полацку з Кіевам, і ўжо з даўных часоў была заселена. Гэтая густазаселеная і малалесная старана даволі выразна аддзяляецца ад суседняга Палесься.

На захад ад Лошніцкага востраву цягнецца ў нізавінах р. Плісы і Гайны аж да Лагойскае густазаселенае плямы значная палеская баравая нізіна з гушчынёй 10 — 20 чал., сярод якое ляжаць вялікія *Судаблянскія балоты*. Гэтыя-ж палескія прасторы абкружаюць Лошніцкі востраў і з поўдня і з усходу, даходзячы ля станцыі Крупкі-Бабёр-Слаўнае да лініі чыгункі. На паўночным усходзе Лошніцкі востраў і яго працяг — *Халопеніцкі востраў* прытыкаюцца да густазаселеных прастораў вазёрнае краіны. Палескія-ж прасторы на ўсходзе займаюць больш высокія паверхні, але захоўваюць рэдкае насяленьне аж да р. Друці і яе прытокі Восьліўкі, за якім адразу пачынаецца высокае і густазаселенае *Друцкае ўзвышша*.

Пачынаючы ад лініі чыгункі ля ст. Бабёр і Крупкі, шырокая палеская паласа кіруецца на паўдня па вадападзеле Бярозы і Друці, дзе ляжыць вялікая *Любашанская Пушча*, аж да шырыні $53^{\circ} 20'$, да вытокаў р. Алы; адгэтуль-жа заварочвае на паўднёвы ўсход і даходзіць аж да р. Дняпра паміж Быхавам і Рагачэвам (*Быхаўскае палесьсе*).

Абшырны і маладасьледаваны паўзьбярэзінскі палескі край, захоўваючы на ўсёй сваёй прасторы значную лясістасьць і балоцістасьць і рэдкае насяленьне, граў у гісторыі ролю важнае перашкоды для зносінаў паміж заходняй і усходняй Беларуссю. Характар глеб скрозь пераважна пяшчаны, хаця ў паўднёва-ўсходняй частцы (*Чачавіцкі раён*) на некаторых глебавых картах знаходзім паказаньні на суглінкі пры вельмі рэдкім залюдненьні. Пытаньне гэтае патрабуе высьвятленьня на месцы. На працягу апошніх дзесяцігодзьдзяў край моцна колёнізуецца, асабліва ў сваёй паўднёвай частцы. Колёністыя, панаехаўшы сюды з густазаселеных і болей культурных раёнаў, прывезьлі з сабою павышаны ўзровень земляробскае культуры, ў выніку чаго тут мясцамі даволі неспадзявана зьяўляецца параўнаўча значны травазасеў (*Клічаўскі раён*).

Вернемся ізноў да заходніх узьмежжаў Беларусі.

Случчына — гэта вялікі густазаселены паўвостраў, які цягнецца ў БССР ад дзяржаўнай граніцы (з боку Наваградзкага ўзвышша) на паўднёвы ўсход аж да Любані і Урэчча на 80 км. і шырынёю (з пн. усх. на пд. зах.) — каля 40 км. Схілы Наваградзкага ўзвышша пераходзяць тут у даволі нізкую эрозыйную раўніну, паднятую над роўнем мора толькі на 150—200 м. і пакрытую часткаю лёсаватымі суглінкамі, добра вядомымі па сваёй ураджайнасьці, часткаю буйнапяшчанымі суглінкамі і супескамі.

Рыначныя ўмовы ў Случчыне ня былі асабліва спагаднымі. Доўгі час толькі шоса была тут прадстаўніком палепшаных шляхоў. У 90—900-х гадох праведзена чыгуначная галіна, якая да самога Слуцку даведзена была толькі ў часе вайны. Аднак, камунікацыя на гэтай глухой чыгуначнай галіне мала паляпшае рыначныя ўмовы, і дагэтуль яшчэ ў гандлю Случчыны значную ролю грае Менскі рынак, куды тавары дастаўляюцца гужом за 100 клм. Ня гледзячы на гэтыя ўмовы, сельская гаспадарка Случчыны з даўных часоў зьяўляецца адной з найбольш інтэнсыўных і культурных у Беларусі — гэта старая земляробская краіна, у якой буйное капіталістычнае земляробства дасягнула ў свой час значнае вышыні. Адпаведна гэтаму знаходзім тут і высокую гушчыню насяленьня — 40—60 чал., а ў асобных сельсаветах да 90 чал. На супяшчаных узьмежжах Случчыны гушчыня зьніжаецца да 30—40 чал. На паўдні, аднак, мы бачым даволі рэзкі пераход да рэдказасяленага Палесься: на працягу дзесятку кілёметраў гушчыня спадае з 60 да 20. Тут лёсаватыя суглінкі непасрэдна мяжуюцца з баравымі пяскамі, ляндшафт адкрытае земляробскае раўніны зьмяняе бязлюдны бор Палесься з прымітыўнымі формамі гаспадаркі на лясных палянах.

б) Прыпяцкае Палесьсе.

На ўсход ад Слуцку карта Тыльлё паказвае некаторае падняцьце (150—170 м.), якое даходзіць да Пціча пад Жыцінам і Глускам і адхіляе на ўсход яго цяжэньне. Падняцьце гэтае можна лічыць мяжою Шацкага Палесься ад Прыпяцкага; сюдою праходзяць усе важнейшыя шляхі з Случчыны на ўсход — чыгунка, шоса, гасьцінец. Глебы гэтае *Глузкае мясцовасьці* прадстаўлены пераважна супескамі, месцамі трапляюцца і суглінкі; ня гледзячы на абсалютныя вышыні, забалочанасьць астаецца вельмі значная якраз на вадападзелах. Насяленьне ў параўнаньні з сумежнымі палескімі прасторамаі крыху гусьцейшае ($d = 25 - 35$), у выніку ўзмоцненага колёнізацыйнага прытоку апошніх дзесяцігодзь-

дзяў, калі ў гэтай даўней сплашной пушчы былі павысяканы значныя прасторы, а пасекі раскупляліся дробнымі ўласнікамі і сялянствам. Земляробская культура тут яшчэ даволі высокая, гаспадарка нярэдка інтэнсыўная.

Больш тыповыя палескія прасторы распалагаюцца на паўдня ад Глускае мясцовасці і ад Случчыны. Граница раёнаў тут, аднак, далёка ня роўная. Тады як уздоўж рэк — Пціча, Арасы, Бярозы густое насяленьне спускаецца даволі далёка на паўдня, прасторы рэдка заселенага тыповага палесься падаюцца далёка на поўнач па вадападзелах паміж Арасою, і Пцічом (вялізныя *Марцінскія балоты*, на якіх зараз праводзіцца ў вялікім маштабе мэліорацыйная і колёнізацыйная работа), паміж Пцічом і Бярозаю.

Відавочна, што расьсяленьне ідзе тут ад параўнальна сушэйшых берагоў рэк да слаба дрэнаваных вадападзелаў, якія застаюцца пакрытымі лесам і балотам.

Тыповыя раёны Прыпяцкага Палесься, як відаць з карты, маюць гушчыню насяленьня менш за 20 чал. на кв. км., а часамі і менш за 10 чал. Карта ізодаз дазваляе даволі дакладна вызначыць межы гэтае важнае і характарнае краіны. Аб паўночнай мяжы Прыпяцкага Палесься мы ўжо казалі; заходняй і паўднёвай межамі зьяўляюцца дзяржаўныя межы Беларусі, на ўсходзе-ж мяжа даходзіць да лініі: вусьце Сажа — Гомель — вусьце Бярозы — Парычы; тут якраз праходзяць ізодазы 20 і 25.

Выключна нізкай гушчыні насяленьня Палесься адпавядаюць яго выключныя фізыаграфічныя і рыначныя ўмовы, аб якіх шмат пісалася.¹⁾

Наогул мы тут маем нізкую (абсол. вышыні 100—150 м.) пяшчаную акумуляцыйную раўніну з нераспрацаванымі рэчнымі далінамі, уздоўж якіх ляжаць вялізныя травяныя балоты; у выніку асушэньня частка гэтых балот абярнулася ў сенажаці; пакрысе чалавек пранікае і ў глыбіню лесу — у бок таксама забалочаных вадападзелаў, расьцярэбліваючы пад ральлю багацейшыя кавалкі глебы. Усё гэта дае магчымасьць рэдкаму насяленьню Палесься існаваць і весьці экстэнсыўную гаспадарку, цэнтральнай галіной якое ёсьць гадоўля мяснога і мяснарабочага быдла. Рыначныя ўмовы, надзвычайна неспагадныя з прычыны адсутнасьці палепшаных шляхоў і вялікіх перашкод, якія робіць камунікацыі прырода Палесься, цалкам адпавядалі тэй сыстэме гаспадаркі, якая злажылася ў Палесьсі. У Палесьсі ня рэдкасьць цэлыя сельсаветы, аддаленыя ад чыгуначнай станцыі больш як на 60—90 км., а большую частку году фактычна саўсім адрэзаныя ад значнейшых рынкаў. Зразумела, што ўсякія палепшаньні камунікацыі павінны выклікаць зьмены і ў тыпе гаспадаркі і ў разьмерах засяленьня. І ў сучаснасьці найрадзей заселеныя прасторы мы знаходзім у аддалі ад шляхоў зносін, ад чыгунак і рэк, асабліва-ж па вадападзелах, як, напр., на паўдня ад Тураву (*Тураўская пушча*), ля воз. Князь, у некаторых мясцовасьцях Рэчыцкага Палесься, дзе гушчыня насяленьня меншая за 10 чал. Тураўская пушча мае нават паранаўча добрыя глебавыя ўмовы, багатую расьліннасьць дубова-грабовых лясоў (*Карабельны лес*) і ўсё-ж астаецца найрадзей заселенай прасторай Палесься.

На агульным фоне рэдказаселенага Палесься яскрава вылучаюцца паасобныя астравы, якія звычайна ляжаць у лепшых рыначных умовах (ля ракі) і маюць лепшую глебу. Так, *Тураўскі* востраў ля-

¹⁾ Гл., напр., зборнік „Нарысы сельскае гаспадаркі Мазыршчыны“ Менск 1929, з даўнейшых прац: „Очерк работ Западной экспедиции по осушению болот.“ 1899.

жыць на цёмнакаляровых карбонатных суглінках, *Мазырскі і Хойніцка-Брагінскі*, а часткаю і *Рэчыцкі*—на лёэсах і лёэсаватых пародах. У ўтварэнні Рэчыцкага густазаселенага востраву ($d = 50 - 70$ чал.) прымалі ўдзел найбольш, мусіць, рыначныя ўмовы. У кожным разе гушчыня насяленьня на гэтых астравах звычайна звыш 40 чал. і даходзіць да 60—70 чал., апрача Мазырскага, дзе яна крыху меншая ($d = 35 - 40$ ч.). Густазаселеныя астравы ляжаць даволі самотна і рэзка пераходзяць у тыповае Палесьсе.

Павышаную гушчыню насяленьня маюць і прасторы, якія ляжаць ўздоўж вялікіх суднаходных рэк—Прыпяці, Дняпра, ніжняга Пціча і ўздоўж некаторых чыгунак. З гэтай прычыны, а таксама дзякуючы прысутнасці крыху лепшых глеб (супескаў) вылучаецца значная *Пятрыкоўская прастора* паміж Прыпяццю, Пцічом і ніжняй Арасою (d да 35), а таксама прасторы ўздоўж усяго правага берагу Дняпра і Прыпяці, пачынаючы ад Мазыра. Асабліва-ж вялікі абшар павялічанае гушчыні цягнецца ўздоўж усяе лініі чыгункі Жлобін—Мазыр—Карасьцень. На поўнач ад Прыпяці, мусіць, у сувязі з крыху лепшымі глебамі і ўплывам гэтае чыгункі гушчыня вакол яе падымаецца месцамі да 50 чал. (на паўдня ад Азарыч), наогул жа гэтая *Азарыцкая прастора* з гушчынёй насяленьня звыш 20 чал. цягнецца ўздоўж чыгункі паласою, шырыня якой у сярэднім каля 30—40 км. і якая на поўначы кіруецца да густазаселеных прастораў Рагачэўшчыны, што пачынаюцца за Бярозай, у пэўным ад яе аддаленні.

в) Гомельшчына.

Гомельшчына ўяўляе з сябе краіну, у якой значэнне прыродных умоў у формаванні раёнаў гушчыні насяленьня, здаецца, найбольш адступіла назад, даўшы месца фактарам эканомічным. Сапраўды, уся паўднёва-ўсходняя частка БССР аж да лініі Бабруйск—Крычаў зьяўляецца плоскай раўнінай, якая зьніжаецца ў SW кірунку; найвышэйшую частку яе мы бачым на карце Тыльлё ля Крычава і Клімавіч, але і тут узвышшы не дасягаюць 200 мэтраў абсолютнай вышыні. У ваколіцах Гомелю, Жлобіна і Бабруйску мы ўжо бачым абсолютныя вышыні менш за 100 мэтраў. Калі выходзіць з устаноўленай акад. Я. М. Афанасьевым законаўпарадкаванасці разьмяшчэння акрыцьцёвых парод у залежнасці ад рэльефу¹⁾, дык трэба спадзявацца, што на ўсёй гэтай тэрыторыі, якая прадстаўляе сабою значна ніжэйшую тэрасу, чым лёэсавае плято ў ваколіцах Воршы або Менску, тут будуць пераважаць лёгкія пяшчаныя і супяшчаныя пароды. Глебавыя карты, якія для гэтай тэрыторыі базуюцца пакуль што на пабежных рэкогносцыроўках і выпадковых нагляданьнях, у агульных рысах адпавядаюць такой характарыстыцы. Больш звязныя глебы ляжаць астравамі ў усходняй частцы краіны на поўдзень ад Клімавіч, паміж Касцюковічамі і Хоцімскам, ля Крычаву і на поўдзень ад Краснаполья. На карце П. Рагавога мы знаходзім лёэсаватыя суглінкі ўздоўж усяго правага берагу Сажа ад Прапойску да Гомелю і Уваравіч і невялікі востраў гэтай-жа пароды на захад ад Рагачэва і Жлобіна. Агульны фон акрыцьцёвых парод краіны складаюць усё-ж такі пяшчаныя глебы больш ці менш апаленыя. Ня дзіва, што яшчэ

¹⁾ Да пытання аб акрыцьцёвых пародах Зах. часткі СССР. Запіскі Адзелу Прыроды і Гаспадаркі ІБК. т. I. 1928.

нядаўна большая частка краіны была моцна лясістай і ў географу напіса назву Усходняга Палесься.

Разглядаючы сучасную карту гушчыні насяленьня, мы, зразумела знойдзем на лепшых, больш звязных глебах на пералічаных вышэй астравах даволі густое насяленьне. Побач, у нізінах захаваліся значныя лясы, і шчыльнасьць насяленьня там спускаецца ніжэй 20 чалавек на кв. км.

Так, на суглінках і на супесках уздоўж правага берагу Сажа лясцы густазаселены *Кармянскі* востраў ($d=60-70$), а насупраць яго, на пяшчаным левым беразе на кілёметраў 20 ад ракі цягнуцца лясістыя прасторы, зложаныя хваёвымі барамі, а часткаю мяшанымі лясамі і алешнікамі (*Кляпінскае палесьсе*).

Але вельмі цікавае адхіленьне ад гэтай правільнасьці мы знаходзім якраз у найбольш паніжанай частцы краіны, па якой праходзяць старыя чыгуначныя лініі Бабруйск—Жлобін—Гомель. Тут на лёгкіх, а іншы раз і вельмі бедных глебах (як аб гэтым, прынамсі, нам гавораць глебавыя карты) мы знаходзім дужа густое насяленьне, часамі звыш 60 чал. на кв. км. на тых глебах, на якіх у больш аддаленых ад чыгункі раёнах жыве толькі каля 20 чал. Такі яскравы ўплыў чыгунак і створаных ёю гарадзкіх і паўгарадзкіх паселішчаў бесспрэчна заслугоўвае дэталёвага вывучэння. Тут-жа можам заўважыць, што чыгункі ўжо ў даваенны час у гэтай краіне выклікалі найбольшы ў Беларусі экспорт малатранспартэльных прадуктаў, як фрукты, жывое птаства, бульба і г. д. І ў сучаснасьці краіна выдаецца перад іншымі сваім вывазам бульбы.

Далей на паўночны ўсход ляжаць прасторы, якія да апошняга часу былі надзвычайна аддалены ад чыгунак. Толькі паравозы па Сажу і часткай старая Маскоўска-Берасьцейская шоса, якая праходзіць па поўначы краіны, часткова паляпшала тут транспортныя ўмовы, хаця, зразумела, уплыў іх ніякім парадкам ня мог раўняцца да ўплыву чыгунак. Інтэнсыўнасьць сельскай гаспадаркі рэзка спадае пры пасуваньні на паўночны ўсход, ня гледзячы нават на спагаднейшыя іншы раз глебавыя ўмовы. Зьмяншаецца рыначнасьць і даходнасьць гаспадаркі. Так, паводле бюджэтных досьледаў ЦСУ у 1925-26 г. агуловы прыбытак на адну дзесяціну ўсёй агульнай плошчы складаў у Гомельскім раёне 140,2 руб., у Жлобінскім 125,1, а ў Краснапольскім толькі 68,4 руб.

Заходняя граніца густа заселеных раёнаў Гомельшчыны, якая адначасова можа лічыцца граніцай паміж гэтымі раёнамі і палесьсем, ідзе больш-менш паралельна лініі чыгункі Менск-Гомель на адлегласьці 15—20 км. ад яе і толькі ўжо каля Бабруйску Палесьсе падыходзіць да самай чыгункі. На захад ад гэтай мяжы гушчыня зьніжаецца да 20 і меней чал., тады як уздоўж чыгункі мае значна больш за 50 чал., а месцамі да 80 і больш чал. на кв. км. Шырыня гэтай паласы звычайна каля 30 км. Найбольш густа заселенымі яе часткамі зьяўляюцца Насовіцкая і Гомельская плямы.

Адносна паходжэньня *Гомельскае плямы* трэба думаць, што яна зьяўляецца пераважна вынікам дагоднага рыначнага палажэньня. Глебавыя карты паказваюць тут часткаю пяшчаную, часткаю сугліністую глебу, відаць, аднак, увесь раён мае глебу значна лепшую, чым у суседнім Палесьсі, бо іначай цяжка было-б зразумець рэзкасьць граніцы паміж Гомельскай плямай з гушчынёй звыш 60 чал. і сумежным Палесьсем, дзе гушчыня спадае ніжэй 20 чал. Пад уплывам гарадскога рынку пераходы павінны былі-б быць больш спакойнымі.

Што да *Насовіцкае плямы*, дык яе паходжаньне менш зразумелае. На глебавых картах тут амаль ня скрозь паказаны пяскі. Магчыма, што гэта не адпавядае сапраўднасьці, бо рыначнае палажэньне тут таксама горшае, чым у Гомельскай пляме. У кожным разе інтэнсыўнасьць земляробства ў гэтым раёне меншая, асабліва ў жывёлагадоўлі. Вельмі моцна разьвіты адходныя промыслы.

Рагачэўская пляма, якая на захадзе даходзіць амаль не да Бабруйску, а на поўдзень захапляе Жлобін, утварылася, відаць, пераважна дзякуючы спагадным рыначным умовам, хаця ў некалькіх мясцох яе, напр., на захадзе, глебы даволі ўраджайныя (лёэсаватыя суглінкі і супяскі).

Апрача пералічаных трох астравоў, густое насяленьне, як ужо сказана, мы знаходзім у *Кармянскай пляме*, якая разьляглася паміж Сажом і Дняпром і паміж Прапойскам і Чачэрскам на ўзвышшы з абсалютнымі вышынямі 170—190 м., далёка ўрэзаным на паўдня ў прасторы нізін. Гушчыня насяленьня тут у большасьці выпадкаў перавышае 60 чал., глеба—лёгкая суглінкі (лёэсаватыя) і супяскі. Нарэшце *Касьцюковіцкая* густазаселеная пляма цягнецца даўгой і шырокай пасамаю ад Хоцімску праз Касьцюковічы на Краснаполье. Абсалютныя вышыні хістаюцца ад 170 да 200 м. Глебавае акрыцьцё тут складаюць лёэсаватыя і буйна-пяшчаныя суглінкі, а таксама супяскі.

Гушчыня насяленьня 50—65 чал.

Пералічаныя густазаселеныя плямы разьдзяляюцца паміж сабою пяшчанымі і лясістымі прасторамі. Так, на поўнач ад Насовіцкае плямы ляжаць вялікія *Добрускія лясы* і балоты, дзе гушчыня насяленьня зніжаецца да 20 чал. і менш. У вогуле па левабярэжжы Сажа ідуць пераважна рэдказаселеныя прасторы, як, напр., *Кляпінскае Палесьсе* напроці м. Кармы, лясы на поўдзень ад Чачэрску і інш. Сярод гэтых прастораў вылучаюцца невялікія, густа заселеныя астравы, найбольшы з якіх *Сьвяцілавіцкі* ($d=55$).

Лясістая паласа цягнецца і на поўдзень ад Касьцюковіцкае плямы па левым беразе Беседзі (*Бялынкавіцкія лясы*). Трэба адзначыць, што ў Бялынкавіцкіх, Кляпінскіх і Чачэрскіх лясох побач з хваёвымі барамі спатыкаецца шмат мяшанага лесу, у сувязі з чым можна думаць, што і глебы тут далёка не аднастайныя.

На поўнач ад Кармянскае і Касьцюковіцкае плямы ў шырынёвым кірунку працягнулася даўгая *Прапойская пяшчаная паласа* ад Дняпра каля м. Старога Быхава; уздоўж Дняпровае прытокі *Ухлясьці* на Прапойск і далей па левым беразе Сажа аж да Клімавіч. Уся гэта паласа пакрыта пераважна хваёвымі барамі, а на ўсход ялова-шырокаліставым лесам. Шмат тут таксама балот. Гушчыня насяленьня звычайна 20—30 чал., а часам і менш за 20 чал.

г) Дняпроўская лёэсавая краіна.

Прасторы паміж Сажом, Дняпром і Друцьцю на поўнач ад $53\frac{1}{2}$ паралелі прадстаўляюць сабою высокае эрозійнае плято, пакрытае амаль ня скрозь лёэсамі і лёэсаватымі суглінкамі. Абсалютныя вышыні ў большай частцы краіны 200—220 м., апроч паўднёва-заходнае траціны, дзе яны хістаюцца ад 170 да 200 м. Аднастайнаму глебаваму акрыцьцю адпавядае і аднастайная высокая гушчыня насяленьня ($d=40—60$ і вышэй), паводле якой краіна займае першае ў БССР месца. Невялікія параўнаўча гарады краіны Магілёў і Ворша і густая

сетка мястэчак, дапамагаючы наогул згушчэньню насяленьня, не ствараюць асабліва характэрных плям згушчэньня. Некаторую рознастайнасьць у географію акрыцьцёвых парод і разьмяшчэньне насельніцтва ўносяць рэчныя даліны Проні, Дняпра і Друці, выцягнутыя ў мэрыдыянальным кірунку. Уздоўж іх левага берагу звычайна цягнуцца і тут, як і ў Гомельшчыне, шырокія палосы пяскоў, якія перахоўваюць павышаную лясістасьць і радзей заселены. Аднак, месцамі тут спатыкаюцца лясныя масывы і на цяжкіх суглінках. Так *Горацкая* пушча ($d=30-35$) ляжыць якраз на цяжкіх глінах, што займаюць вадападзел рэк Проні і Басі.

Уздоўж усходняй мяжы рэспублікі ляжыць *Амсьціслаўскае лёсавое плято*. Густазаселеныя прасторы выцягнуліся ў гэтым раёне ад Крычаву да Амсьціслаўлю пры абсалютных вышынях каля 200 м. Гушчыня насяленьня перавышае 60 чал.

Пасуваючыся адгэтуль на захад, мы трапляем у *Проньскую паласу* з перавагай пяшчаных глеб уздоўж левабярэжжа ракі Проні, выцягненую ад м. Шамава аж да Прапойску, з гушчынёй насяленьня ад 20 да 35 чал. У паўночнай частцы гэтае паласы ля Дрыбіну ляжыць значны масыў *Цёмнага Лесу*. Далей на поўдзень лясістасьць меншая, а ля гор. Чэрыкаву вылучаецца невялікі востраў з добрымі глебамі, з густым насяленьнем ($d=45-55$).

На паўночны захад ад Цёмнага Лесу паміж ім і Горацкай пушчай ляжыць густазаселенае *Горацкае лёсавое плято* ($d=60-80$ ч.). На паўднёвы захад ад Горацкай Пушчы і Проньскае пяшчанае паласы аж да самага Дняпра цягнецца густазаселеная прастора (*Чавуска—Чэрнеўская прастора* з гушчынёй ад 40 да 70 чал.), найбольшыя згушчэньні якой ляжаць каля места Чавусаў, м-ка Чэрнеўкі і ля вусьця ракі Рэсты. Глебы скрозь утвораны на лёсаватых суглінках.

Далей на захад уздоўж левага берагу Дняпра ад Быхава аж да Копыся ідзе паласа пяскоў (*Лупалаўскія пяскі*), на паўдні слаба заселеная ($d=30$) і моцна лясістая, на поўначы-ж ля Копыся малалесная, з павышанай гушчынёй (d звыш 40).

Правы бераг Дняпра насупроць гэтае паласы скрозь густа заселены ($d=40-60$ і вышэй), пры чым гэтая густазаселеная *Маілеўская прастора* цягнецца на захад аж да Друці, а ў некаторых мясцох і далей за Друцьцю (у паўночна-ўсходняй частцы, дзе ляжыць *Друцкае ўзвышша*) і, урэшце, даволі рэзка зьмяняецца рэдка заселеным Палесьсем.

Як відна з навейшых досьледаў (Н. Савіч), тут скрозь ляжаць лёсавыя суглінкі, толькі дзе-ня-дзе перарываныя плямамі балот. Лясістасьць нізкая, пры чым пераважаюць ялова-дубовыя лясы, а к поўначы чыстыя ельнікі.

Найбольшую пляму згушчэньня насяленьня (d звыш 60 чал.) мы бачым на поўнач і на паўночны захад ад Магілева і асабліва на поўдзень ад м-ка Круглага.

На поўначы Дняпроўскай краіны, вакола магутнага камунікацыйнага вузла Воршы мы знаходзім вялікую *Варшанскую пляму* згушчэньня насяленьня, якая выцягнулася па Дняпры ад Лядоў на Дуброўну і Воршу і далей па чыгунцы на Коханаву і аж да Талачына на захадзе, а на поўначы падымаецца амаль не да шырыні Сянна і Багушэва. Паўночна-ўсходняя мяжа гэтай плямы, а разам і ўсяе гэтае краіны, складае *Бабынавіцкая Палесіца*. Апрача дагоднага рыначнага палажэньня, у падставе разьвіцьця гэтае плямы ляжыць багатае глебавае акрыцьцё, якое ў большай частцы плямы складаецца лёсавым

суглінкам, а на ўсходзе паміж Дуброўнай і Лядамі цёмна-каляровым лёсавым суглінкам. Гушчыня насяленьня ад 50 да 70 і вышэй чал., пры чым уздоўж Дняпра і чыгункі да Коханава шырокай паласою ляжыць прастора найбольш густога насяленьня ($d=65-70$).

д) Вазёрная краіна.

Вадазбор Дзьвіны ў прасторах БССР характарызуецца пашыранасьцю канцова-морэннага краявіду, пры чым морэна тут пазьнейшага зьледзяненьня, у сувязі з чым па ўсёй краіне расьсеяна безьліч сваеасаблівай формы вазёр. Глебавае акрыцьцё тут вельмі не аднастайнае і зусім мала вывучанае. Вядома, аднак, што побач з морэннымі суглінкамі і супяскамі тут нярэдка спатыкаюцца астравы лёсавых парод, а ўздоўж важнейшых рэчных далін шырокімі палосамі цягнуцца пяшчаныя глебы; часамі-ж апошнія займаюць вялікія прасторы і на вадападзелах, як гэта мы бачым на поўнач ад Полацку. Шляхамі камунікацыі краіна забясьпечана добра, за выключэньнем паўднёва-заходняе часьці, дзе толькі нядаўна праведзена чыгунка Лепель-Ворша. Рэшта-ж краіны мае параўнаўча густую чыгуначную сетку і два буйныя чыгуначныя вузлы (Полацк, з якога чыгункі разыходзяцца ў 5 кірунках і Віцебск—у 4 кірунках). Апрача таго, суднаходная рака Дзьвіна, якая ў старажытнасьці грала ролю важнейшага міжнароднага гандлёвага шляху, у сучаснасьці, хаця і страціла сваё даўнейшае значэньне, аднак грае пэўную ролю ў камунікацыі. Да гэтага трэба дадаць яшчэ аб існаваньні дзьвёх шосаў.

Трэба адзначыць, што гаспадарчае значэньне розных глебавых тыпаў у Віцебшчыне, відаць, не заўсёды адпавядае таму, што мы бачылі ў рэшце Беларусі. Дзякуючы больш халоднаму і вільготнаму клімату, а можа ў выніку асаблівасьці сваёй фізычнай структуры і складу цяжкія глебы вазёрнага краю не заўсёды прыцягваюць да сябе асабліва густое насяленьне. Нярэдка апошняе ахватней мае дачыненне з больш лёгкімі глебамі, якія забясьпечваюць ураджай у мачлівыя гады. З гэтай прычыны тут мы часьцей можам стрэць абшырныя лясныя масывы на цяжкіх сугліністых глебах. На поўдні ў гэтых масывах пераважаюць мяшаныя дубова-яловыя лясы, у большай-жа паўночнай частцы ў іх пануе елка. Аднак, усё-ж найрадзей заселеныя прасторы мы бачым на большых астравах пяшчаных глеб, дзе хваёвыя бары чаргуюцца з вазёрамі і балотамі.

Найбольшая пляма згушчэньня, як і можна было спадзявацца, ляжыць ваколя Віцебску, пачынаючыся ад усходняй мяжы Рэспублікі каля Янавіч і Лёзна і цягнучыся адтуль праз Віцебск на захад да Сіроціна і Гарадка. Вельмі характарна, што густазаселеныя прасторы займаюць у *Віцебскай пляме* абодва берагі Дзьвіны, хаця ўздоўж левага берагу глебавая карта выразна адзначае шырокую паласу пяшчаных глеб. Значыць, уплыў гарадзкога рынку і палепшаных шляхоў тут пераважае над уплывам прыродных умоў, дазваляючы інтэнсыўным формам падмestaвай гаспадаркі паспяхова змагацца з беднасьцю глебы шляхам узмоцненага ўгнаеньня.

Па правым беразе Дзьвіны тут мы бачым морэнныя суглінкі, а на ўсходзе (ля Лёзна), апрача таго, і лёсавыя суглінкі. Насяленьне скрозь раскідана дробнымі вёскамі і хутарамі, якія густа пакрываюць паверхню карты. Гушчыня насяленьня, аднак, не дасягае асабліва высокіх разьмераў; яна хістаецца ў межах 40-60 чал., пры чым найбольш

густое насяленьне мы знаходзім ля Віцебску і на ўсход ад гэтага места ўздоўж чыгункі, якая ідзе да Лёзна. Меншымі асяродкамі згушчэньня зьяўляецца Гарадок і м-ка Шуміліна.

На поўдзень ад Віцебскай густазаселенай плямы, паміж ёю і Аршанскаю плямай ляжаць рэдказаселеныя прасторы *Бабынавіцкае Палесіцы*. Гэтая пакрытая лесам і балотамі прастора зьяўляецца ў сваёй большай усходняй часьці раёнам канцовых морэн, пакрытых морэннымі суглінкамі і супяскамі, на якіх парасьлі мяшаныя, ялова-лісьцьвяныя лясы. На паўночным захадзе побач з імі мы бачым, напрыклад, ля самога м-ка Бабынавіч, абшырныя хваёвыя бары на пясчаных глебах. У паўднёвай часьці вялікія прасторы займаюць балоты — *Верацейскі і Арахоўскі мох*, якія выкарыстаны для пабудовы на іх *Сталінскай раённай электрычнай станцыі*. Характарна, што канцовая морэна ляжыць тут на нізкім гіпсомэтрычным узроўні (часам ніжэй за 170 м.), у сувязі з чым стаіць яе значная забалочанасьць. Земляробства тут даволі адстае і экстэнсыўнае, значную ролю граюць лясныя промыслы. Гушчыня насяленьня ў Палесіцы хістаецца ад 12 да 30 чалавек, рэзка вылучаючыся з гэтага боку паміж Аршанскай і Віцебскай густазаселенымі прасторамі.

Ад асноўнага масыву Бабынавіцкае Палесіцы адходзяць рэдказаселеныя рагі ў адзін бок пад Лёзна, а ў другі далей на паўночны захад.

Другая значная густазаселеная пляма ляжыць па рацэ Вулянцы і Альшанцы, злучаючы сабою м-ка Бачэйкава, Чашнікі, Лукомлю і Чарэю (*Чашніцкая пляма*). Глеба тут больш рознастайная, але пераважаюць морэнныя гліны, суглінкі і супяскі на розных гіпсомэтрычных узроўнях — ад 120 да 180 м. а ў невялікім раёне на захад ад Лукомскага воз. — да 300 м. (узгор'е *Каторсы*). Якую-небудзь выразную сувязь гушчыні насяленьня з глебавымі тыпамі тут, як і ў сумежных раёнах, устанавіць цяжка. Рыначныя ўмовы былі тут увесь час надзвычайна неспагаднымі. Некалькі невялікіх мястэчак, адрэзаных дзесяткамі кілёметраў ад чыгункі, не маглі служыць сколькі-небудзь значнымі рынкамі збыту. З палепшаных шляхоў зносін можна адзначыць хіба толькі раку Вулянку, якая ўваходзіць у склад Бярэзінскай воднай сыстэмы. Па ёй-жа бясспрэчна ў старадаўнасьці накіроўваўся важны гандлёвы шлях з поўначы на поўдзень, па якім і пабудаваўся ўспомнены мястэчкі, вядомыя ў гісторыі з часоў далёкай мінуўшчыны (Лукомля вядома з XI веку, Чарэя з XV веку і г. д.). Земляробства ў гэтай мясцовасьці адстае, шмат дзе перахавалася чыстая трохпалёўка, у сувязі з чым вельмі моцна адчуваецца пералюдненьне.

На ўсход ад густазаселенае Чашніцкае плямы насяленьне радзейшае аж да Сянна. Па рацэ Ніжняй Крывіне, якая выцякае з Сянскіх вазёр, распаложаны абшырныя балоты, у сувязі з чым гушчыня насяленьня спадае ніжэй 30 чалавек (Чаркаскі с. с.). На поўдзень ад Сянна аж пад Талачын выцягнулася вялікае балота *Усьвіж-Бук*, ваколя якога таксама рэдкае насяленьне (менш за 30 чалавек). Наогул-жа ў гэтай *Сянскай паласе*, якая дзеліць Аршанскую пляму ад Чашніцкай, пераважае сярэдняя гушчыня (40-50 чалавек). Тыпы глебы тут трэба лічыць ня вывучанымі, хаця для значнай часткі плямы глебавая карта паказвае лёсаватыя суглінкі або морэнныя суглінкі; апошняе, мусіць, бліжэй да праўды.

На захад ад Чашніцкае плямы густазаселеныя прасторы ідуць на захад пад Лепель, за якім зараз-жа пачынаецца вельмі рэдка-заселенае Верхня-Бярэзінскае Палесьсе.

На паўднёвы захад павышаную гушчыню насяленьня знаходзім на невялікім *Халопеніцкім востраве* ($d=40$). Тут на суглінках разьвіўся даволі выразны раён таварнага льнярства, як і ў большасьці раёнаў вазэрнае краіны.

На паўночны захад ад Чашніцкае плямы паміж мястэчкамі Вушачы і Вулла ляжыць край нязвычайна моцна зрэзаны вазэрамі, з сугліністымі глебамі (*Вушацкая прастора*). Тут таксама пачынае разьвівацца рыначнае льнярства. Гушчыня насяленьня каля 40 чалавек. На заходнім узьмежжы Беларусі ляжыць невялікі, густазаселены *Ветрынскі востраў* таксама на морэнных суглінках. Больш спагадныя рыначныя ўмовы (тут праходзіць чыгунка) спрыялі разьвіцьцю травасеяньня і ўвогуле інтэнсыфікацыі гаспадаркі. Гушчыня насяленьня тут месцамі перавышае 50 чал.

Каля самага места Полацку, па правым беразе Дзьвіны ляжаць цяжкія морэнныя гліны, па левым беразе ідзе паласа пяскоў, на якой пашыраны сасновыя бары і балоты і гушчыня насяленьня зьніжаецца да 20-30 чал. (*Якіманскія лясы*).

На суглінках правага берагу вакола Полацку і ўздоўж старой чыгункі на Віцебск знаходзім больш густое насяленьне, месцамі звыш 50 чалавек. Разьмеры гэтай плямы, аднак, невялікія, форма яе выцягнэная з паўночнага захаду на паўднёвы ўсход.

На захад ад Полацку па правым беразе Дзьвіны ляжыць значны *Дрысенскі востраў* лёсаватых суглінкаў. Рэльеф тут выраўнены, вазэраў амаль няма, лясы ў большасьці раскарчованы і толькі дзе-ндзе засталіся іх нязначныя рэшткі. Насяленьне жыве пераважна ў дробных вёсачках. Характарнай асаблівасьцю гэтай прасторы зьяўляецца асабліва моцнае разьвіцьцё таварнага льнярства, а таксама культуры кармовых траў (% кармовых траў даходзіць да 13% у Валынецкім раёне, а лёну да 16% у Дрысенскім раёне). Такім чынам, мы маем тут раён разьвітага таварнага земляробства. Гушчыня насяленьня сярэдняя ($d=35-50$ чал.)

Па паўночных узьмежжах БССР праходзіць рад рэдказаселеных раёнаў. Густое насяленьне Дрысенскае плямы даходзіць з поўдня да возера Асьвеі. На поўнач і на ўсход ад возера Асьвеі ў вадазборы ракі Нішчы ляжыць абшырны масыў *Клясьціцкіх лясоў*, у якіх пераважае хваёвы бор, чаргуючыся з балотамі і вазэрамі. Гушчыня насяленьня тут каля 20 чал., але месцамі і ніжэй.

На ўсход ад гэтага лясістага раёну вакола воз. Няшчэрды глебавая карта паказвае морэнныя суглінкі, абмежаваныя з поўдня ракой Дрысай. Тут гушчыня насяленьня вышэй 30 чал., а месцамі падвышаецца да 45 (*Няшчэрдаўскі востраў*).

На поўдзень ад Дрысы аж да Полацкага і Віцебскага густазаселеных прастораў ляжаць значныя прасторы пяшчаных глеб з параскіданымі па іх балотнымі масывамі. На вялікіх прасторах з папярочнікам звыш 50 кілёметраў тут ляжыць малалюднае *Двэтуньскае Палесьсе*, у якім скрозь пануе формацыя хваёвага бору. Праз раён праходзіць чыгунка з Полацку на Невель. Уплывы яе яшчэ не пасьпелі моцна адбіцца на заселенасьці краю. Гушчыня насяленьня хістаецца ад 5 да 30 чал.

Далей на ўсход на морэнных і лёсаватых суглінках ляжыць *Езерышчанская пляма*, якую перасякае чыгунка з Віцебску на Ленінград. Гушчыня насяленьня тут увогуле крыху меншая, чым у сумежнай з поўдня Віцебскай пляме. Гэтаму адпавядае некалькі меншая інтэн-

сыўнасьць гаспадаркі, якая базуецца на мясной жывёлагадоўлі і адходных промыслах. Гушчыня насяленья тут пераважна ад 30 да 45 чалавек.

На ўсходнім ўзьмежжы гэтае плямы, дзе ляжаць вышнія ракі Ловаці, гушчыня насяленья падумаецца вышэй за 50 чал. Відаць, тут заходзіць у межы БССР частка густазаселенае *Усьвяцкае плямы*, пахаджэньне якой можа быць звязана з гістарычнай рольлю гэтае мясцовасьці ў старадаўным гандлі, які ішоў па Ловаці.

На поўдзень ад апошняе плямы аж да Дзвіны ляжыць абшырны зьніжаны раён (абсол. вышыні 150—200 м.) лясоў і балот па рацэ Аўсяніцы найбольш на пяшчаных глебах. Пераважаюць тут хваёвыя бары, хаця ня мала ёсьць і ельнікаў, што сьведчыць аб неаднастайнасьці глебы. Адаленая ад чыгункі і гораду *Аўсяніцкая прастора* належыць да менш інтэнсыўных частак Вазёрнае краіны, з даволі выяўленым аднак льянствам і мясной жывёлагадоўляй. Гушчыня насяленья пераважна ад 20 да 30 чал., а месцамі ніжэй за 20 чал.

Разгляд карты ізодазаў БССР дазволіў нам вылучыць на прасторах Рэспублікі звыш 50 дробных географічных раёнаў. Гэта можна было зрабіць толькі дзякуючы дэталёвасьці працы, у падставу якой пакладзены лічбы па сельсаветах. Ізорытмічны-ж мэтад дазволіў найбольш мэтазгодна выкарыстаць гэтыя лічбы, якія без яго дапамогі далі б нам толькі нявыразную мозаіку звычайнае статыстычнае картограмы. Вылучэньне дробных географічных раёнаў і далейшая характарыстыка іх прыроднага і эаномічнага ляндшафту ёсьць адным з найпільнейшых заданьняў географіі Беларусі. Кожны з вышэйназваных дробных раёнаў мае свой асаблівы географічны характар, якім больш ці менш рэзка выдзяляецца ад сумежных раёнаў, сваё культурнае аблічча, а ня рэдка і свае асаблівыя соцыяльна-політычныя ўмовы і гістарычнае мінулае.

Наша мэта цяпер, аднак-жа, не канчатковае вылучэньне гэтых найдрабнейшых географічных раёнаў, для якога, бясспрэчна, неабходна скарыстаньне ў шмат разоў багацейшых статыстычных і літаратурных матар'ялаў. Мы ставілі сабе задачай высветліць найбольш выгодныя шляхі гэтай працы і ілюстраваць іх магчымымі вынікамі. У далейшым разьвіцьці гэтай працы на чарзе стаіць выкарыстаньне матар'ялаў усіх навейшых статыстычных перапісаў, як ужо праведзеных, так і тых, якія маюць быць праведзены ў бліжэйшыя гады. Для атрыманьня каштоўных вынікаў неабходна браць з гэтых матар'ялаў даныя па асобных сельсаветах, што будзе вымагаць значных статыстычных падлічэньняў, якія, аднак, цалкам неабходны, калі мы хочам дэталёва ведаць географію свае стараны.

Вылучаньня пры дапамозе карты ізодазаў раёны, павінны ў далейшым атрымаць хаця-б мінімальную, але дакладную географічную характарыстыку, перад усім з боку свае прыроды і эаномікі. Трэба спадзявацца, што сканчэньне дэталёвых глебазнаўчых прац, якое пачынаецца ў бліжэйшыя гады, дазволіць нам дакладна выявіць гэты важнейшы элемент беларускае прыроды. Усеагульныя-ж перапісы сельскай гаспадаркі і прамысловасьці ў пяршыню дадуць саўсім пэўную эаномічную характарыстыку найдрабнейшых раёнаў. Застаецца пажадаць, каб і гістарычная географія Беларусі, якая дагэтуль яшчэ не пасьпела стаць на ногі, дала патрэбныя матар'ялы па эаномічнай гісторыі найдрабнейшых тэрыторыяльных адзінак.

Калі, сабраўшы ўсе гэтыя даныя, мы зможам даць вылучанай намі сетцы найдрабнейшых географічных раёнаў адпаведную навуковую характарыстыку, дык можна будзе лічыць, што першы этап у разьвіцьці беларускай географіі, этап першапачатковай географічнай орыентоўкі ўва ўсёй многакшталтнасьці беларускіх прыродных і эканамічных ландшафтаў будзе закончаны, і дасьледчык зможа спакойна падысьці до паглыбленага вывучэньня кожнага паасобнага географічнага раёну.

ЛІТАРАТУРА.

1. Азбукін М. Паселішчы гарадскога тыпу ў БССР. Матар'ялы да географіі і стат. Беларусі. I. 1928.
  2. Афанасьёў Я., проф. Да пытання аб акрыцьцёвых пародах заходняй часткі СССР. Зап. адзела прыроды і гаспадаркі ІБК. I. 1928.
  3. Афанасьёў Я., проф. Нарысы аб акрыцьцёвых пародах Беларусі. Матар. да геол. і глебазн. вывучэньня Беларусі. I. 1926.
  4. Афанасьёў Я. проф. Почвы Белоруссии, как естественные ресурсы произв. сил. Зап. Белар. Дзярж. Ак. С. Г. I. 1926.
  5. Бакгоф Г. Проект шкалы плотности населения. Изв. Гос. Рус. Геогр. О-ва. LX. 1928.
  6. Баранский. Н. Краткий курс экономической географии. 1928.
  7. Бернштейн Коган С. В. Очерки экономической географии. 1922.
  8. Воейков А. И. Распределение населения земли в зависимости от природных условий и деятельности человека. 1906.
  9. Wagner H. Lehrbuch der Geographie. I. 1923.
  10. Hettner A. Ueber bevölkerungsstatist. Grundkarten. Geogr. Zeitschrift. 1900.
  11. Greim G. Beiträge zur Anthropogeographie d. Grossherz. Hessen. 1912.
  12. Eckert M. Die Kartenwissenschaft. II. 1925.
  13. Eckert M. Die Kartenwissenschaft, ihr Wesen u. ihre Aufgaben. Düsseldorf Geograph. Vorträge I. 1927.
  14. Зиман Я. К вопросу о методе построения экономических карт. Экономико-географический сборник. 1929.
  15. Касаткін В. проф. Аб глебах Беларусі. Мат. геолёгич. і глебавага вывуч. Беларусі. I. 1926.
  16. Каутский. К., Размножение и развитие в природе и обществе. Пер. Рязанова. 1923.
  17. Closterhalpen K. Die Kartographische Darstellung d. Volksdichte. Peterm. Mitt. 1912.
  18. Котов А. Проблемы размещения сельского хозяйства и промышленности. 1927.
  19. Krebs N. dr. Die Verteilung der Kulturen und die Volksdichte in d. Oesterreichischen Alpen. Mitt. d. k. k. Geogr. Ges. in Wien Bd 55. 1912.
  20. Kubijowicz W. Rozmieszczenie kultur i ludności na wsch. Karpatach. 1924.
  21. Kubijowicz W. Rozmieszczenie ludności na Polesiu. II sprawozd. naukowe koła geografów. 1926.
  22. Лубны-Герцык Л. проф. Что такое перенаселение. 1923.
  23. Маркс К. Капитал. т. I. Пер. Базарова и Степанова. 1928.
  24. Маслов П. Влияние естественных и социальных условий на производительность труда. 1926.
  25. Маслов П. Теория развития народного хозяйства. 1910.
  26. Neumann L. dr. Die Volksdichte im Grossherz. Baden. 1892.
  27. Огановский Н. Закономерность аграрной эволюции. I. 1909.
  28. Огановский Н. проф. Очерки по эконом. географии РСФСР. I. 1923.
  29. Паперный Л. Проблемы народонаселения с точки зрения марксистской социологии. 1926.
  30. Полянская О. Геоботаничны нарыс Мазырскае акругі. Мат. да флёры і фаўны Беларусі. I. 1927.
  31. Полянская О. Расьліннасьць Калінінскай і Віцебскай акруг. Мат. да флёры і фаўны Беларусі. Т. II. 1928.
  32. Рагавы П. Глебы Беларусі. Працы Г.-Гарэцкага Нав. Т-ва. Т. V. 1928.
  33. Ratzel F. Anthropogeographie. II. 1891.
  34. Raven. Statistik Tabelvaerk. 1857.
  35. Reinhardt W. dr. Volksdichte u. Siedlungsverhältnisse d. württembergischen Oberschwabens. 1908.
  36. Romer E. Geograficzno-statystyczny Atlas Polski. 1916.
- Мат. Геогр. і Стат. Бел. II.

37. Савіч Н. Вынікі геоботанічных дасьледваньняў у Магілёўскай акрузе. Мат. фл. і фаўны Бел. III. 1929.
38. Савіч Н. Папярэднія справаздачы аб геоботанічных дасьледваньнях у Менскай і Рэчыцкай акругах. Мат. флёры і фаўны Бел. II. 1928.
39. Семенов-Тяншанский В. П. Дазиметрическая карта Евр. России. 1923.
40. Семенов-Тяншанский В. П. Район и страна. 1928.
41. Силищенский М. И. Географический атлас. Под. ред. Н. Баранского и В. Каменецкого. 1929.
42. Студенский Г. Очерки сельскохозяйственной экономики. 1925.
43. Тилло А. Гипсометрическая карта западн. части Евр. России. Масштаб 40 в. 1866.
44. Филипсон А. Европа. 1909.
45. Schluter O. Die Generalisierung von Gemeindegartogrammen zu Volksdichtekarten. *Pet. Mitt.* 1912.
46. Челинцев А. Сельскохоз. районы Евр. России. 1911.

Статыстычныя матар'ялы апублікаваны ў наступных выданьнях:

- Вынікі адміністрацыйнага сьпісу паселішчаў і гаспадарак БССР 1925.
Статыстычны Штогоднік. выд. ЦСУ БССР 1923-24.
Сельсоветы БССР — у кнізе „Вся Белоруссия“ на 1925 год.
Всесоюзная перепись населения 1926 года. Т. X. Белорусская ССР. Отд. I. 1928.
Список населенных мест Гомельского округа.
-

Prof. A. Smolitsch.

Verteilung der Bevölkerung auf dem Territorium der Weissruthenischen Sozialistischen Sowjetrepublik.

Um sich eine Vorstellung von der Verteilung der Bevölkerung über das Territorium zu machen, hat man die Bevölkerungsdichte auf kleinen territorialen Einheiten, den Gebieten der Dorfräte, berechnet (Flächeninhalt im Durchschnitt 90-100 qkm). Die erhaltenen Dichtigkeitsziffern, mehr als 1200, wurden auf einer topographischen Karte, Massstab 1:420.000, bei den entsprechenden Zentren der einzelnen Dorfräte eingetragen. Dann wurden nach der vom dänischen Statistiker Ravn vorgeschlagenen Methode mit Hilfe von Interpolation Isolinien gezogen (nach der Terminologie des polnischen Geographen Prof. Romer Isarhythmen), die im gegebenen Falle Isodasen genannt werden und in Zwischenräumen von 10 Dichtigkeitseinheiten liegen.

Die so erhaltene Karte der Bevölkerungsdichte teilt naturgemäss das Territorium der Weissruthenischen Republik in kleine Rayons, die sich untereinander sowohl durch ihre Besiedlung als auch durch den allgemeinen Charakter der geographischen Landschaft unterscheiden. Das gestattet uns dann, eine Reihe von Vergleichen anzustellen und Schlüsse zu ziehen, die unsere geographischen Begriffe von Weissruthenien erweitern.

Oft stösst man auf die Vorstellung, dass Eintönigkeit der Landschaft ein charakteristischer Zug Weissrutheniens sei. Eine aufmerksamere Betrachtung jedoch belehrt, dass das nicht ganz so ist. Schon die absoluten Höhen schwanken hier von 100—350 m. Mit der absoluten Höhe aber stehen Verteilung der Deckgesteins- und Bodenarten, also auch der Pflanzenwuchs in Zusammenhang. Wie bedeutend die Unterschiede in dieser Hinsicht in den verschiedenen Gegenden Weissrutheniens sind, darüber lässt sich aus der Verteilung der ländlichen Bevölkerung über das Landesgebiet urteilen, die hier gewöhnlich von Faktoren der natürlichen Landschaft bedingt ist, wie sie sich in den Verhältnissen der örtlichen Wirtschaftsstruktur und der gesellschaftlichen Beziehungen widerspiegeln. In einigen Fällen kann man hier bei einem Abstand von nur 25 km einen Wechsel in der Dichte der ländlichen Bevölkerung von 4 zu 75 auf einen Quadratkilometer beobachten (Rayon Starobin), mitunter gehen die Schwankungen noch weiter.

Das Vorkommen von Bodenschätzen bewirkte bis zur Gegenwart in Weissruthenien fast keine Bevölkerungsanhäufung. Wohl aber nimmt oft der Einfluss der städtischen Märkte und Eisenbahnen, denen in der Weissruthenischen Ökonomik eine besonders hervorragende Rolle zufällt, die Oberhand über den Einfluss natürlicher Bedingungen, wobei dichtbevölkerte Rayons im Umkreis der Städte und längs der Schienenstränge bei ziemlich ungünstigen Bodenverhältnissen entstehen (Gebiet Homel).

Die Hauptmasse der Landbevölkerung konzentriert sich auf den weiten Lössplateaus im östlichen Teile der Republik zwischen Orscha und Mohilew, auch in den Ebenen mit leichten Böden des Gebietes Homel. Gerade hier macht sich die Übervölkerung am stärksten fühlbar.

Der Norden der Republik hat mässige Dichte der Bevölkerung, die hier über zahllose kleine Dörfer und Einzelhöfe in den Verhältnissen der Endmoränenlandschaft zerstreut ist. Den ganzen südwestlichen Teil der Republik kann man sich vorstellen, als weite sandige waldreiche und stark moorige Ebene mit dünner Bevölkerung (bis 20) in einsamen Dörfern. Das ist eben das eigentliche Polessjegebiet. Inmitten seiner menschenleeren Weiten erheben sich weniger bedeutende Lössinseln mit dichter Bevölkerung. An der Westgrenze der Republik endlich drängen sich tief ins Polessjegebiet zwei dichtbevölkerte Inseln teils von Löss,—teils, Moräneboden, die eine unmittelbare Fortsetzung der entsprechenden Landschaften von Westweissruthenien sind.

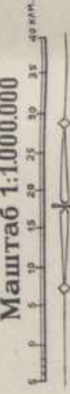
In Übereinstimmung mit den Besonderheiten der natürlichen Landschaft und der Besiedelung kann das Territorium der WSSR somit in 5 Gebiete eingeteilt werden, nämlich: das Lösgebiet am Dnjepr, Gebiet Homel, Seengebiet (im Norden), Polessje, Gebiet Minsk—Sluzk. Innerhalb dieser Hauptteilung sind Rayons mit mehr oder minder dichter Bevölkerung zu verzeichnen, die den Veränderungen des natürlichen oder wirtschaftlichen Bildes entsprechen. Die Zahl dieser Rayons erreicht 55. Es ist eine der nächstliegenden Aufgaben der weissruthenischen Geographen, diese geographischen Einzelheiten zu beschreiben und zu erforschen.

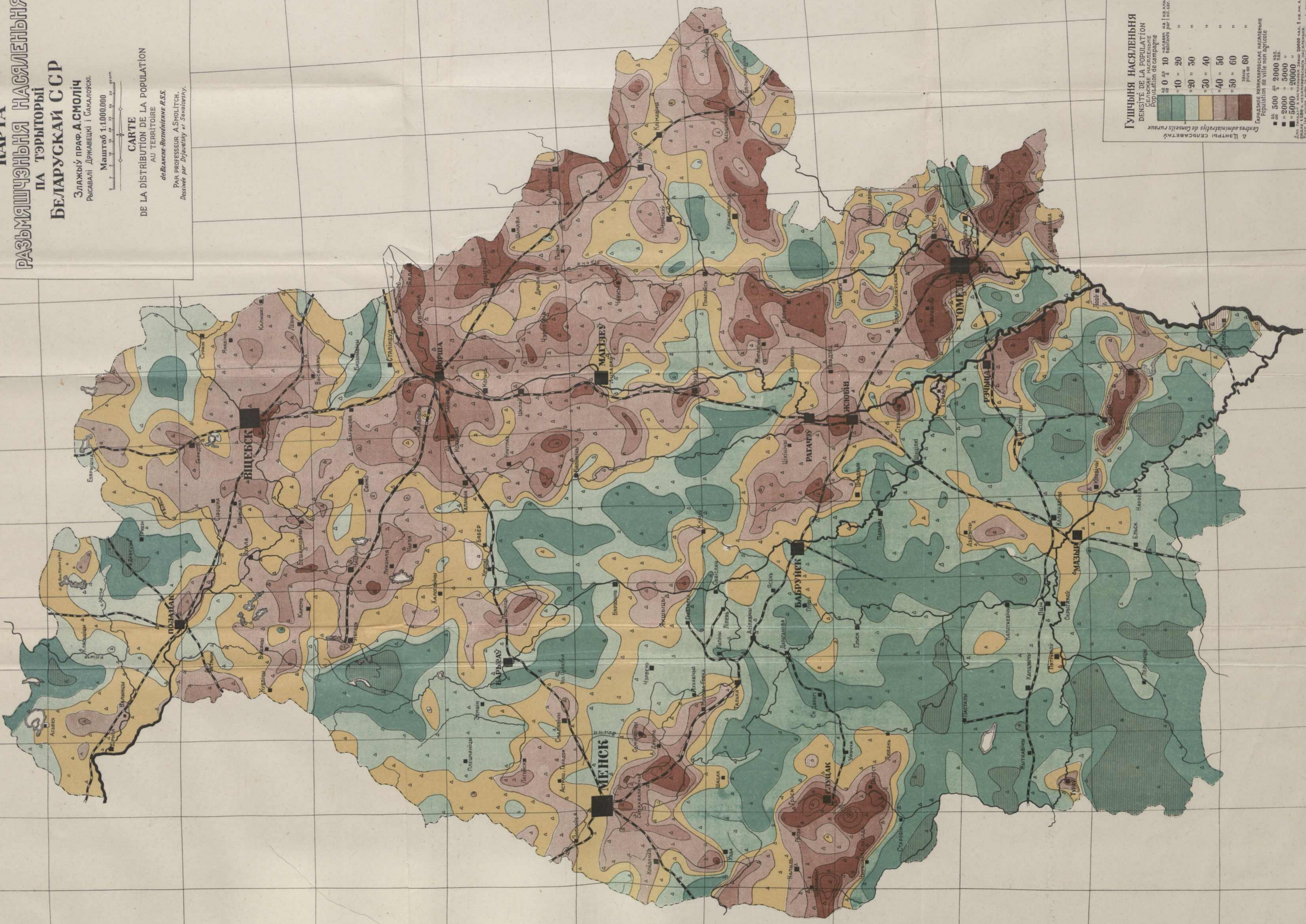

**КАРТА
РАЗМЯШЧЭНЫЯ НАСЯЛЕННЯ
ПА ТЭРЫТОРЫІ
БЕЛАРУСКАЙ ССР**

Злажыў праф. А. СМОЛІЧ
Рысавалі Државецкі і Скакалоўскі.
Маштаб 1:1.000.000

**CARTE
DE LA DISTRIBUTION DE LA POPULATION
AU TERRITOIRE
de la République Socialiste des
Belarusse**
PAR PROFESSEUR A. SMOLITCH.
Dessiné par Drouaevsky et Skakalovsky.

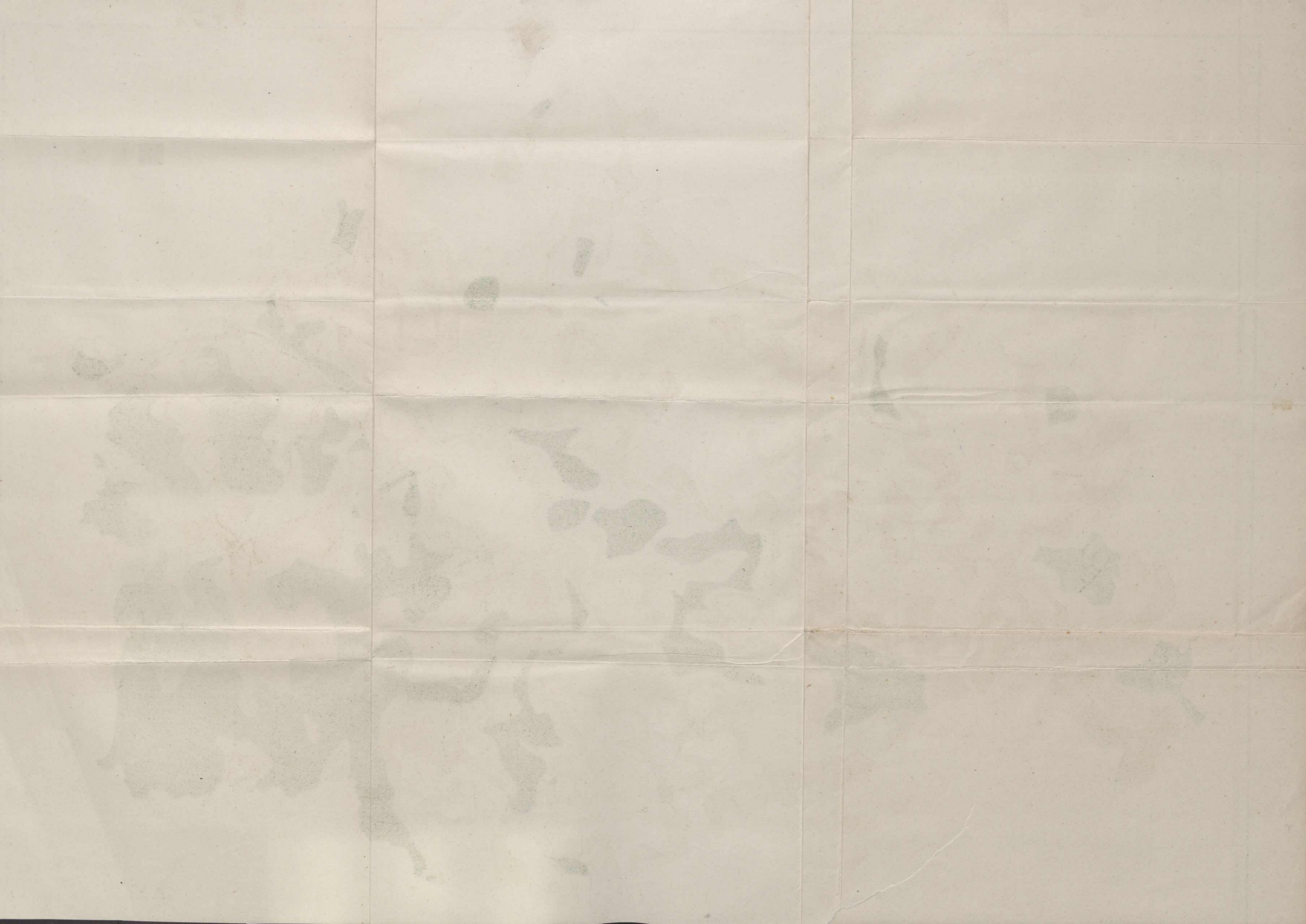
ГУШЧЫНА НАСЯЛЕННЯ
DENSITÉ DE LA POPULATION
Densidade de Poblacione
Population de campagne
de 0 à 10 habitants par 1 km²
" 10 " 20 " "
" 20 " 30 " "
" 30 " 40 " "
" 40 " 50 " "
" 50 " 60 " "
" 60 " " "
" " " " " "

Цэнтры сельсаветаў
Centres administratifs de conseils ruraux
▲ Цэнтры сельсаветаў
▲ Цэнтры сельсаветаў

Абласное невыкласнае населенне
Population de ville non agricole
▲ 500 і 2000 жаб.
▲ 5000 і 50000 " "

Данне стасуюцца да населенага тэрыторыі з 28000 жаб. і на ім асцягаво паказаны населеныя тэрыторыі з 2000 жаб. і менш. Данне стасуюцца да населенага тэрыторыі з 1500 жаб. і на ім асцягаво паказаны населеныя тэрыторыі з 1500 жаб. і менш.

Аб алювіяльных адкладах у поплаве р. Дняпра і сувязі іх з разьмеркаваньнем расьлінных згуртаваньняў.

1. Дасьледваньні ў вадазборы верхавіннага цячэньня Дняпра. 2. Утварэньне рэчнае даліны Дняпра (галоўн. тэорыі). 3. Аб карэнных пародах. 4. Аб ледавіковых адкладах. 5. Алювіяльны адклады. 6. Тып поплаву верхавін Дняпра. 7. Зоны поплаву. 8. Разьмеркаваньне алювіяльных адкладаў на зонах поплаву. 9. Чыньнікі, ад якіх залежыць разьмеркаваньне расьлінных згуртаваньняў у поплаве. 10. Сувязь алювіяльных адкладаў з разьмеркаваньнем расьлінных згуртаваньняў у поплаве.

Перад тым, як выкладаць нашыя матар'ялы адносна алювіяльных адкладаў у рэчнай даліне Дняпра, мы лічым за неабходнае хоць каротка спыніцца на тэй частцы гісторыі данае рэчнае даліны, якая мела месца перад пачаткам процэсу алювіяльнай акумуляцыі і якая прывяла да сучасных поплаўных алювіяльных адкладаў.

Утварэньне рэчнае даліны Дняпра разглядалася геолёгамі ў сувязі з утварэньнем рэчных далін іншых рэк цэнтральнае, заходняе, паўночна-заходняе і паўднёва-заходняе частак нашага Саюзу. Але гэтакі абагульнены аналіз зьяўляўся, звычайна, вынікам дэталёвых геолёгічных, гідрографічна-геолёгічных і гіпсомэтрычных дасьледваньняў у далінах, кожнае з гэтых рэк. Нам вядомы падобныя дасьледваньні ў далінах Дняпра, Прыпяці, Заходняе Дзьвіны, верхавіннае Волгі, Акі, Шаксны і Малогі. Па верхавінным цячэньні Дняпра працавалі геолёгі (пералічаем у хронолёгічным парадку): акад. Гэльмэрсон, Кляўзыюс, Дытмар, Крылоў, Дакучаеў і, урэшце, экспэдыцыя ген. А. Тылё — галоўным чынам С. Нікіцін, загадчык гідрографічна-геолёгічнага аддзелу гэтае экспэдыцыі. Па сярэднім і нізавым цячэньні Дняпра працавалі профэсары Феофілактаў, Левакоўскі, Гураў і Дакучаеў. Гідрографічна-геолёгічныя дасьледваньні ў рэчных далінах рэк цэнтральнае і заходняе частак Саюзу характарызуюцца найбольшаю інтэнсыўнасьцю ў 70-я, 80-я, 90-я гады мінулага стагодзьзя. Ад пачатку XX стагодзьзя і да апошніх часоў мы маем як-бы застоў у дасьледваньні рэчных далін заходняе часткі Саюзу. За гэтыя 30 год дзе-што было зроблена ў адносінах да вывучэньня Дняпра рэчным суднаходствам; але яно цікавілася амаль што выключна рэчышчам ракі ды яе поўнаводнасьцю і бадай зусім ня цікавілася геолёгічнымі і гідрографічна-геолёгічнымі пытаньнямі нахілу, модуля нахілу, коэфіцыенту нахілу, чыньнікамі, што робяць уплыў на гэтыя элемэнты і г. д. Гэтым і тлумачыцца тое, што такія дасьлед-

ваньні заўсёды абмяжоўваліся толькі гідромэтрычнымі працамі. На рацэ быў пастаўлены на пэўнай адлегласьці адзін ад аднаго шэраг вадамерных пунктаў, якія сыстэматычна (штодзенна) назіралі ровень вады ў рацэ, ды пэрыодычна вымервалі выдатак яе (прыблізна ў створах вадамерных пунктаў) і больш нічога. Праца інж. Максімовіча „Бассейн р. Дняпра“ выд. 1902 г. можа паслужыць, як прыклад і доказ.

У апошнія 3—4 гады ізноў быццам пачынае разгортвацца дасьледчая праца ў поплаве Дняпра, але гэта ёсьць, ўсё-ж такі, надта слабая спроба ў параўнаньні з тым, як трэба было-б паставіць гэтую справу згодна з вымаганьнямі тэорыі і практыкі поплавазнаўства.

Такім чынам найбольшаю актыўнасьцю у дасьледваньні рэчнае даліны Дняпра адзначаюцца 2-3 дзесяцігодзьзі канца XIX ст. Трэба адзначыць, што за гэтыя гады рабілася пераважна праца чыста геолёгічная, гідрографічна-геолёгічная, орографічная і гіпсомэтрычная, а праца ботанічная, глебазнаўчая і гідролёгічная закраналася мала, альбо, нават, амаль што зусім не закраналася.

У гэтыя гады бадай кожны дасьледчык выказваў свае погляды на ўтварэньне рэчнае даліны Дняпра, так што было выказана некалькі гіпотэз. Асноўнымі з іх зьяўляюцца наступныя тры. 1. Гіпотэза проф. Левакоўскага, паводле якога, рэчныя даліны ўтварыліся з часоў морскае трансгрэсіі праз зьніжэньне і падняцьце па адпаведных кірунках морскага дна; 2. Гіпотэза проф. Дакучаева, што рэчныя даліны зьявіліся як вынік злучэньня мэрыдыянальнага ланцугу вазёр; 3. Гіпотэза проф. Нікіціна, згодна якога рэчныя даліны ёсьць вынік дэнудацыйнае і эрозыйнае дзейнасьці атмасфэрных вод, якія павярхоўна сьцякаюць па найболей паніжаных элемэнтах рэльефу земнае паверхні.

Нельга лічыць якую-небудзь адну з гэтых гіпотэз за абсалютна правільную для ўсіх умоў утварэньня рэк, якая-б выключала ўсе інш. Усе яны, г. зн. кожная паасобку, адбіваюць у сабе ход гэтага складанага процэсу ў тых ці іншых канкрэтных умовах. У нашых умовах залішняга альбо няўстойлівага абвадненьня Цэнтру, Поўначы і Захаду Саюзу, пры агульнай раўніне рэльефу і шырокім распаўсюджаньні вазёр, а дзеля гэтага і балот, найчасьцей можа быць *застасавана* гіпотэза проф. В. В. Дакучаева аб вазэрным паходжаньні рэчных далін. Гэтая гіпотэза і ёсьць найбольш пашыраная. Апошнія дэталёвыя дасьледваньні р. Волхаву, зробленыя Аддзелам Вышуканьняў Волхаўскага Будаўніцтва пад кіраўніцтвам проф. Прасолова і Соколова, з усёю пэўнасьцю даводзяць правільнасьць гіпотэзы проф. Дакучаева ў адносінах да рэк Вазэрнае краіны. Аднэю з асноўных рэк, пасья дасьледваньня і вывучэньня якіх проф. Дакучаеў сфармуляваў сваю гіпотэзу вазэрнага паходжаньня рэчных далін, была рака Дняпро ў сваім верхавінным цячэньні; на гэтай падставе мы можам, спасылаючыся на матар'ял гэтых дасьледваньняў, лічыць гіпотэзу вазэрнага паходжаньня ў адносінах да рэчнае даліны верхавін Дняпра зусім стасоўнаю. Дасьледваньні Дакучаева абыхаюць Дняпро ад яго вытоку да г. Воршы. Наш вучастак поплаву ляжыць па рацэ значна ніжэй за Воршаю, але, бяручы агулам, якасна ён мала чым адрозьніваецца ад тыпу рэчнае даліны і поплаву вышэй перад Воршаю. Тут ён будзе толькі значна шырэйшы. Дзеля гэтага, зважаючы, што тыповыя рысы рэчнае даліны верхавіннага цячэньня Дняпра захоўваюцца і каля г. Рагачэву (у тым вучастку яе, аб якім будзе гаварыцца далей), мы можам лічыць, што тэорыю вазэрнага паходжаньня рэчнае даліны Дняпра

можна дапасавачь і для таго вучастку даліны, які ляжыць значна далей на поўдзень ад Воршы—канцовага пункта досьледаў проф. Дакучаева.

Тэорыя вазёрнага паходжаньня рэчнае даліны Дняпра (і другіх рэк Усходня-Эўропэйскае раўніны) паводле В. В. Дакучаева заключаецца прыблізна ў наступным. Апошняя паўднёвая морская трансгрэсія пасля адступленьня пакінула на сабе шматлікія вазёры, якія займалі ўсе паніжаныя элементы рэльефу ўжо вольнае ў той час ад вады зямнае паверхні. Вазёры гэтыя характарызаваліся поўнаводнасьцю. Воды атмасфэрных ападкаў, што сьцякалі на паверхні зямлі ў гэтыя вазёры, нямінуча выклікалі ўтварэньне яроў, якія ў сваім разьвіцьці, пры адпаведных кірунках маглі злучаць два альбо некалькі поруч распаложаных азёр. Злучэньне, пачатае ярам, ішло далей шляхам эрозыйнай дзейнасьці вод вышэйшага возера, якія цяклі з тою ці іншаю хуткасьцю, залежна ад нахілу дна новаўтворанага рэчышча і роўню вады ў азёрах, г. ё. напору вод вышэйшага возера А ў ніжэйшае воз. В. Павялічэньне колькасьці вады ў возеры В можа скончыцца непасрэдным выхадам яе з берагоў. Тады яна будзе цячы па агульным нахіле мясцовасьці ўніз і нямінуча трапіць на некаторае возера С. Ад часу злучэньня вазёр В і С пачынаецца ўзмоцненае размываньне мінэральных адкладаў, што разьдзяляюць гэтыя два возеры, якое канчаецца ўтварэньнем рэчышча. Такі процэс злучэньня суседніх вазёр А, В, С, D, E...J прадаўжаецца аж датуль, пакуль апошняе возера J ня злучыцца з асноўным вадазборам—морам. Ад гэтага моманту лічыцца, што рака ўжо праклала сабе рэчышча, якое яна далейшаю бесперарыўнаю эрозыйнаю дзейнасьцю размываньня даводзіць да тае формы і разьмераў, у якіх яе застае і хавае пад сабою скандынаўскі ледавік I-га вялікага зьледзяненьня.

Калі дапусьціць існаваньне болей вільготнага пэрыоду пасля адступленьня морскае трансгрэсіі, дык будзе зусім ясна, што процэс злучэньня вазёр і размыву прырэсмыкаў паміж імі павінен быў адбыцца значна хутчэй, чым у пэрыод звычайнае вільготнасьці.

Адсутнасьць мэрыдыянальнае просталінейнасьці ў палажэньні вазёр, каторыя паклалі пачатак утварэньня рэчнае даліны, зрабіла нямінучую лукаватасьць гэтае даліны. Але, якія-б ні былі адступленьні ад просталінейнасьці, яны не маглі парушыць агульнага кірунку цячэньня ракі. Якія-б лукавіны і павароты ні рабіліся Дняпром у залежнасьці ад палажэньня першапачатковых азёр, ён захоўвае свой агульны мэрыдыянальны кірунак на поўдзень.

З погляду тэорыі Дакучаева лёгка можна вытлумачыць і вузкія і шырокія месцы рэчнае даліны Дняпра ў яго верхавінным цячэньні. Вузкія даліны, дзе карэнныя берагі непасрэдна даходзяць да ўрэзу вады ў рэчышча, дзе зусім альбо амаль што зусім няма ў даліне поплаву, адпавядае тым месцам контынэнту, якія некалі былі прырэсмыкамі паміж суседнімі вазёрамі і якія пасля былі размыты аж да бесперашкоднага праходу вады ў ніжэйшае возера. Шырокія вучасткі поплаву, дзе карэнныя берагі ляжаць далёка ад рэчышча, дзе радыус поплаву даходзіць да 5 км., адпавядаюць колішным вазёрам, якія ад часу злучэньня іх з суседнімі звязіліся, занялі найніжэйшае месца вазёрнага дна, а рэшту дна зусім звольнілі ад вады. Гэтыя абшары звольненага дна сталі залівацца толькі адзін раз на год і зьявіліся пляцдармам для алювіяльных адкладаў ракі, каторыя ў сваім разьвіцьці і ўтварылі сучасны поплаў. Шырэйшыя, выгляду вазёр, месцы ў поплаве Дняпра зьяўляюцца доказам азёрнага паходжань-

ня яго даліны. Але гэта усё-ж такі ня ёсьць галоўная прычына, якая дазваляе прыняць Дакучаеўскую тэорыю. С. Н. Нікіцін зусім ня лічыць гэта за доказ і тлумачыць даныя пашырэнні цалкам іншымі аргументамі, якія далёка стаяць ад дакучаеўскіх і нічога супольнага з імі ня маюць. Галоўным-жа довадам на карысьць азёрнага паходжаньня гэтых пашырэнняў ёсьць тое, што пад сучаснымі алювіяльнымі адкладамі ў гэтых мясцох В. В. Дакучаеў знаходзіў тыповыя вазёрныя і балотныя адклады. Да вазёрных адкладаў тут належаць тонкія стужкаватыя гліны воднага паходжаньня. Гэтыя гліны шэрага, ясна-шэрага, брудна-сіняга і брудна-сівага колеру зьмяшчаюць у сабе апісаньні фаўны і флёры гэтых азёр. Да балотных адкладаў належаць пахаваныя тарфовішчы, каторыя прадстаўляюць сабою напоўперагнілыя масы тых травяных і дрэўных расьлін, якія прышлі на зьмену пасья адыходу возера, альбо якімі возера зарастала. У спробах гэтых напоўперагнілых расьлінных мас, дадзеных Дакучаевым для азначэньня Шмальгаўзэну і Баталіну, першы ботанік знайшоў рэшткі дубу, гіпнавых імхоў, балотных відаў папараці ды некаторых іншых балотных расьлін; другім былі яшчэ знойдзены, апроч рэштак дубу і рэшткі бярозы, вольхі ды хвоі. Пахаваныя тарфовішчы, як правіла, ляжаць на сірых азёрных глінах, што бясспрэчна паказвае на іх азёрнае паходжаньне. Рэшткі дубу, а нават і амаль што цалкам захаваныя (толькі пачарнелыя) дубы былі знойдзены Дакучаевым з дапамогай сялян і ў сучасных алювіяльных адкладах (каля в. в. Пашкова, Клямяціна, Дуброва, Гарэшкава ды інш.). Вазёрная плястычная гліна, як паказвае Дакучаеў на сваіх схэматычных рысунках, таксама мае ў сабе цэлыя пні дубу, бярозы і вольхі. Гэтыя дрэвы папалі туды ўцалку тады, калі даныя вазёры былі яшчэ вадазборамі, а пасья яны апынуліся пахаванымі пад успомненай глінай. Для лепшага ўяўленьня аб чаргаваньні адкладаў у вазёрных пашырэннях поплаву, падамо тут адно з шматлікіх, зробленых Дакучаевым у 1874—75 г., апісаньняў, якія датычаць абгаленьняў над ракою.

Абгаленьне каля ўтоку ракі Мёртвая, правы бераг Дняпра.

1. Дзярно—3-4 цалі.
2. Чырвона-жоўтая, вельмі пяшчаністая гліна 10 фут.
3. Тарфяністая маса—2 ф.
4. Сіняя гліна—12 ф.
5. Чысты пластаваты пясок бяз галачніку, чырванаватага колеру—7 ф.

У некаторых выпадках тарфяністае масы можа ня быць зусім, і тады сучасныя алювіяльныя адклады ляжаць непасрэдна на вазёрнай грузкай гліне, падасланай пяском (а часам няма і гэтае гліны, — тады алювіянальныя адклады залягаюць на старадаўнейшым пяску—наш выпадак).

Апісаньне разрэзу каля в. Падбярэзьнікі (без тарфяністае масы).

1. Дзярно—2-3 цалі.
2. Ясна-чырвоная гліна—8 фут.
3. Чырвона-пластаваты пясок—3 ф.
4. Бурая, даволі грузкая гліна—15 ф.
5. Жоўты пясок з дробнаю жарствою—3 ф.

Асноўныя карэнныя пароды, якія падсьцілаюць у рэчнай даліне верхавіннага цячэньня Дняпра старадаўнейшыя і сучасныя алювіяльныя адклады, а на вадазборнай плошчы—трацьцёвыя ды чацьварцёвыя адклады, лічачы і ледавіковыя, гэта каменнавугольная формацыя

з аднаго боку і дэвонская формацыя—з другога. Апроч таго, у некаторых месцах зьяўляюцца адклады мезозою. Каменнавугольная формацыя прадстаўлена тут толькі пластаватымі, вельмі шчыльнымі глінамі і вапнякамі, з якіх першыя заўсёды ляжаць на другіх. Каменная вугаль, які заўсёды звязаны з данай формацыяй у губэрнях Маскоўскай, Тульскай, Кастрямскай і Разанскай, тут, па думцы Нікіціна і Дакучаева, альбо зусім няма, альбо ёсць толькі ў нязначнай колькасці, якая гаспадарча-эканамічнага значэння мець ня можа. Каменнавугольная формацыя, абголеная пасля адыходу каменнавугольнага мора, у сваім разьмеркаваньні па верхавінным вадазборы Дняпра мае характар астравоў. Аб гэтым сьведчаць геолёгі Дытмар, Крылоў і Дакучаеў. Апошні з іх, напр., падае наступныя звесткі адносна астраўнага характару разьмеркаваньня гэтае формацыі. 1-ае абгаленьне каменнавугольнага вапняку ў карэнных берагах Дняпра Дакучаеў знаходзіць на 2 км. вышэй ад в. Спас, Смаленскае губ. Пасля вапняк адыходзіць і зьяўляецца ізноў ужо на 4-5 км. ніжэй за в. Спас. Пасля ён ізноў адыходзіць і праз некалькі кілёметраў зноў зьяўляецца. Гэта на левым карэнным беразе; амаль тое-ж самае паўтараецца і на правым. Апошні раз на левым беразе Дакучаеў натрапіў на каменнавугольны вапняк каля в. Глушкова, а на правым—каля в. Вусьце. Вапнякі выпальваюцца насельніцтвам і збываюцца як нягашаная вапна, а гліны ідуць на розныя гліняныя вырабы.

Дэвонская формацыя тут таксама прадстаўлена вапнякамі і глінамі, разьмеркаванымі ў той-жа паслядоўнасьці, што і каменнавугольная формацыя. Адклады дэвону ў карэнных берагах Дняпра выходзяць на паверхню там, дзе каменнавугольных адкладаў няма ўжо зусім. Найчасцей выходы дэвонскіх вапнякоў трапляюцца ў раёне гор Воршы.

Пачынаючы вышэй перад Воршаю, каля г. Дуброўна, яны даволі часта абгаляюцца ў карэнных берагах да Воршы і ідуць ніжэй, дзе, не даходзячы да Шклова, аканчальна зьнікаюць з вока геолёга-назіральніка. У самым гор. Воршы дэвонскі вапняк абгаляецца ў правым карэнным беразе Дняпра. Тут ён прыкрыты тоўшчаю морэнных адкладаў ня больш як у 1-2 мэтры. Чаргаваньне выхаду на паверхню і зьніканьня ў глыбіню зямлі дэвонскіх вапнякоў паказвае, што і яны, падобна да каменнавугольных вапнякоў, маюць востравападобнае разьмеркаваньне ў верхавінах Дняпра. Адклады дэвонскае формацыі выкарыстоўваюцца мясцовым насельніцтвам у тых-жа мэтах, што і адклады каменнавугольнае формацыі.

Адклады мезозою, яго крэйдавага пэрыоду, выходзяць у верхавінным цячэньні Дняпра толькі ў адным месцы—паміж Магілевам і Быхавам ля манастыру Баркалабава. Па-над крэйдай ляжаць верхня-крэйдавыя зеленавата-шэрыя гліны і бурныя цьвёрдыя пескавікі. Трацьцёвыя адклады ў выразнай форме абгаляюцца ў карэнных берагах Дняпра каля г. Рагачэву, на месцы ўтоку ў Дняпро яго правае прытокі р. Друці. Тут яны прадстаўлены сінімі глінамі і белымі пухкімі пяскамі.

Ледавіковыя адклады 1-га вялікага скандынаўскага зьледзяненьня пакрылі собою, як вядома, апроч поўначы, ўвесь цэнтр і захад эўропэйскае часткі СССР. Паводле дасьледваньняў С. Н. Нікіціна і Сакалова, паўднёвая граніца ледавіковых адкладаў выгінаецца ў двух месцах і робіць „языкі“, скіраваныя на поўдзень. Першы язык, заходні, даходзіць да гор. Крамянчука, адкуль граніца ўгінаецца на паўночны

ўсход, пасля зноў вяртаецца на поўдзень да гор. Казельску і адгэтуль ужо аканчальна ідзе на паўн.-паўн. ўсход, дзе перацінае рэчную даліну Волгі і зьліваецца з Уральскімі горамаі. Заходняя граніца ледавіка перацінае Віслу, захапляе Ўсходнюю Прусію і Паўночную Нямеччыну.

Ледавік, які рухаўся вялізнаю масаю, запоўніў на сваёй дарозе ўсе-чыста вадазборы, у тым ліку і рэчныя даліны. Адыходзячы і пакідаючы пасля сябе мэханічна раздроблены ў рознай ступені матар'ял, прынесены сюды з цэнтру свайго ўтварэння, ледавік запоўніў гэтым матар'ялам усе былыя вадазборы і ўсе рэчныя даліны, якія былі на яго шляху. Ня трэба думаць, што ледавік сваімі адкладамі зраўняў паверхню зямлі; ледавіковы хвалісты і ўзгоркавы краявід, які можна часта наглядаць у раёнах ледавіковых адкладаў, паказвае, што гэта ня так. Некаторыя геолёгі (проф. Феофілактаў, Нікіцін, Армашэўскі) нават бароняць зусім адваротны погляд: паводле іх, ледавіковыя адклады не змянілі рэльефу даледавіковае земнае паверхні, а схавалі яе пад сваімі адкладамі, заляглі ў яе, як у похву, адбіўшы, такім чынам, даўні рэльеф на сваёй паверхні. Але, вядома, ня трэба разумець гэта літаральна, бо такія вялізныя масы цяжкага мінэральнага матар'ялу, якія ўяўляе сабою морэна, без наяўнасці нейкіх азначаных прычын, не маглі разьмеркавацца роўным пластом па ўсім ледавіковым абшары. А з большага — бязумоўна, што морэна адбіла на сваёй паверхні даледавіковы рэльеф. Выключэннем зьяўляюцца раёны канцовых морэн усіх зледзяненняў, дзе мы маем грады, часта надта вялікія, каторыя зусім не адпавядаюць даледавіковай гіпсомэтрыі.

Вялікае зледзяненне, паўднёвыя граніцы якога мы ўжо падавалі, паўтаралася ня раз. Геолёгічныя дасьледваньні паказваюць для розных ледавіковых краін да 3-4 зледзяненняў. Беларусь уся абкрыта морэнаю першага вялікага скандынаўскага ледавіка. Адклады другога зледзянення, як гэта паказваюць геолёгічныя дасьледваньні Армашэўскага і Туткоўскага, канчаюцца на Беларусі ў Перадпалесьсі. Армашэўскі ў сваіх справаздачах трох геолёгічных дасьледваньняў у Магілёўскай губ. за 1892—1895 год, падае, разам з іншымі, і апісаньне карэнных берагоў даліны Дняпра ў раёне м. Стрэшына (цяпер Жлобінскага раёну), дзе паказана абгаленьне двух морэнных жарсьцьвяна-каменных пластоў, якія размежаваны міжледавіковымі пяскамі. Такім чынам, абгаленьні адкладаў другога зледзянення паказваюць, што яны на Беларусі цягнуцца прыблізна да гор. Рагачэва. Адклады трэцяга зледзянення захапляюць толькі паўночную і паўночна-заходнюю частцы Беларусі. Тут мы маем так-званыя грады канцовых морэн трэцяга зледзянення Гэта будучь — Менская града ў паўночнай частцы Менскае акругі і Лепель-Невельская града, якая ляжыць у Віцебскай і Полацкай акругах.

Даліны рэк, якія натрапіліся ледавіку на яго дарозе, былі занесены яго адкладамі. Па даліне Дняпра ледавіковыя адклады можна прасачыць да гор. Оўруча—48° 50' паўн. шыр. Тут яны абрываюцца і заварачваюцца на паўднёвы ўсход да гор. Крамянчука, творачы сабою крамянчуцкі язык. Але ледавіковыя адклады не запоўнілі ўсю даліну Дняпра да яе верхніх берагоў. Бо, як кажа проф. Феофілактаў, каб гэта было так, дык Дняпроўская даліна павінна была-б зусім змяніць сваё палажэньне і адсунуцца на паўночны ўсход у краіну паўночна-ўсходняе мульты, як найніжэйшае часткі дняпроўскага вадазбору таго часу. Але гэтага ня здарылася; значыць, былі нейкія прычыны, каторыя

прымусілі Дняпро не пакідаць сваіх старых даледавіковых карэнных берагоў. Паводле проф. Феофілактава гэта былі тыя прычыны, якія вызначаліся незапоўненасцю даліны Дняпра ледавіковымі адкладамі. У якой меры яна была запоўнена — мы ня ведаем, але, бязумоўна, абсалютная адзнака дна даліны значна павысілася. У далейшым, у момант пачатку адступання ледавіка, павінна было пачацца і няўхільнае змываньне гэтых адкладаў водамі, якія сьцякалі пры паступовым таяннні ледавіка ад паўднёвых яго граніц у асноўны вадазбор — Паўднёвае мора. З узмацненнем таянннн ледавіка павялічвалася і змываньне морэны, адкладзенай у даліне. Інтэнсыўнасць змывання можна выразіць у наступнай простаі формуле:

$$Q = \frac{t \cdot v}{P},$$

дзе Q ёсць інтэнсыўнасць змывання, t — хуткасць таянннн ледавіка v — жывая сіла атрыманай пры таяннні вады, а P — цвёрдасць ледавіковых адкладаў, альбо іх адпорнасць на размываньне. Калі $\frac{t \cdot v}{P} > 1$, дык змываньне будзе прадаўжацца і будзе тым мацнейшае, чым большае яно будзе за адзінку; калі-ж $\frac{t \cdot v}{P} < 1$, дык змываньне павінна прыпыніцца, а ледавіковыя адклады паслужаць ложаам для рэчышча, новае пасляледавіковае ракі і пляцдармам для адкладання пасляледавіковых алювіяльных утварэнняў. У залежнасці ад цэлага раду чыста-мясцовых умоў, гэтая формула меціме самыя розныя колькасныя выразы, і дзеля гэтага мы будзем знаходзіць у прыродзе морэнныя адклады далін розных рэк змытымі ў рознай ступені. Альбо яны будуць зусім змытыя — аж да карэнных парод, што падсыцілаюць ледавіковыя адклады, — альбо напалову, альбо, ўрэшце, на некаторую, часта нязначную частку іх вышыні. Геоботанічныя дасьледваньні апошніх гадоў, зробленыя на розных рэках, пацьвярджаюць гэты погляд. Дасьледваньні А. А. Бронзава на р. Молозе (1922-25 г. г.) паказалі, што морэна на некаторых вучастках рэчнае даліны ўся да грунту змыта пасляледавіковаю ракою — гігантам, а на большым працягу р. Мологі яна змыта толькі часткова. Пасля, дасьледваньні проф. Прасолова і Соколова па р. Волхаве і воз. Ільмень ды іх прытоках (1923-26 г. г.) паказалі, што тут морэнныя адклады на ўсім працягу рэчных далін змыты толькі часткова, а на некаторых вучастках і зусім не парушаны змываньнем. У гэтым выпадку сучасная геолёгічная дзейнасць ракі разьвіваецца выключна на морэнных адкладах. Морэна, якая запрудзіла рэчную даліну верхавіннага цячэння Дняпра, паводле дасьледваньняў В. В. Дакучаева, С. Н. Нікіціна і Армашэўскага, ёсць змытая дашчэнтэ. Аб гэтым сьведчыць таксама і тое, што ў карэнных берагах Дняпра абгаляюцца папершае — абедзьве морэны двух зьледзяненьняў верхавін Дняпра, а падругое — карэнныя пароды, якія звычайна падсыцілаюць ледавіковыя адклады; гэта трацьцёвыя адклады, а таксама дэвонскія і каменнавугольныя гліны ды вапнякі, пра якія ў нас гаварылася вышэй. Такім чынам трэба лічыць, што рэчышча Дняпра і яго сучасныя алювіяльныя адклады, г. ё. уся яго рэчная даліна, ляжыць на даледавіковых карэнных утварэннях. Гэтыя утварэнні ёсць розныя ў розных частках верхавіны Дняпра. Так, мы бачылі ўжо, што ў самой верхавіне карэннымі пародамі даліны зьяўляюцца каменнавугольныя вапнякі і гліны. Што датычыць карэнных парод, з якіх утворана ложа рэчнае даліны Дняпра ў раёне г. Рагачэва, дык мы, не знай-

шоўшы ніякіх звестак у геолёгічнай літаратуры і не зрабіўшы глыбокіх прабоін у гэтых месцах, ня маем якіх-небудзь азначаных даных адносна гэтага вельмі цікавага для нас пытання.

Да канца таяння ледавіка рэчышча Дняпра займала ўвесь абшар паміж яго карэннымі берагамі, бо гэта было патрэбна для адводу вялізнае колькасці вады, атрыманай ў процэсе гэтага таяння. Калі-ж ледавік растаў, альбо нагэтулькі адсунуўся на поўнач, што воды яго ўжо больш не траплялі ў дняпроўскую сыстэму, дык рэчышча Дняпра, натуральна, павінна было звузіцца ў некалькі разоў. Ад гэтага часу ён павінен быў праводзіць толькі воды атмасфэрных ападкаў, каторыя павярхова, альбо, пасля інфільтрацыі, па вадаўпорных пластох сьцякалі ў яго сыстэму, як у найніжэйшы элемент рэльефу ўсяе вадазборнае дняпроўскае плошчы. Ясна, што гэта крыніца прыбытку вод дзеля свае нязначнасьці ня можа ісьці ў параўнаньне з дэбэтам іх за час таяння ледавіка. Гэта павінна было прывесці да вызваленьня з-пад вады вялізных абшараў былога рэчышча ракі-гіганта. Ад вады звольнілася ўся паверхня гэтага рэчышча, за выняткам найніжэйшае паласы, на якой урэшце і вызначылася рэчышча новай пасля-ледавіковай ракі, адпаведнае атмасфэрнаму дэбэту вод. Шырыня гэтага новага рэчышча павінна была прыблізна адпавядаць шырыні нашага цяперашняга рэчышча, калі ўмовы тагочаснага клімату ня вельмі адрозніваліся ад сучаснага клімату. Звужэньне рэчышча Дняпра-волата і вызваленьне з-пад вады паверхні яго вадазбору адбывалася, трэба думаць, не раптоўна, а працягвалася даволі доўгі час, бо хуткасьць таяння ледавіка зьмяншалася па меры яго адступаньня на поўнач. У процэсе гэтага паступовага звужэньня да абодвух берагоў рэчышча адносіліся і там адкладаліся пескавыя элементы, прынесеныя водамі. Адкладаньне гэтых элементаў пры межанінным беразе ракі адбывалася ў моц тых-жа прычын, па якіх яно адбываецца і ў наш час пры межанінных берагах сучасных рэк. Дапусьціўшы гэткае паступовае звужэньне рэчышча Дняпра-гіганта, ня трудна ўявіць сабе, што ў выніку бесьперарыўнага процэсу адкладаньня пескавых элементаў пры берагах уся звольненая ад вады частка былога рэчышча павінна быць абкрыта сартаванымі пяскамі воднага паходжаньня. Пасля высыханьня гэтыя старапоплаўныя пяскі перасоўваліся ветрам, які формаваў з іх выдмавыя ўтварэньні. Тыя грывы, груды і розныя іншыя ўзвышэньні пад паверхняй сучаснага поплаву, складзеныя з сартаваных ясна-жоўтых пяскоў, якія раскіданы па ўсіх зонах поплаву Дняпра ў раёне гор. Рагачэва, утварыліся, па нашай думцы, як раз такім чынам у той час (за выняткам паасобных выпадкаў утварэньня грудоў праз непасрэднае адарваньне ракою і далучэньне да тэрыторыі пашыранага поплаву вучасткаў карэннага берагу). Усе нявысокія пескавыя выдмы старадаўнейшых рэчышчаў, разам з пачаткам алювіяльных адкладаў спынілі свой рост і былі зусім пахаваны пад гэтымі штогоднімі адкладамі. Тыя-ж груды, якія і цяпер узвышаюцца над поплавам, значна перавышаюць, як відаць, тоўшчу сучасных алювіяльных адкладаў. Пры звужэньні рэчышча ракі-гіганта маглі заставацца і аддзяляцца ад яго вазёры рознае велічыні і глыбыні. Многія з гэтых азёр, як плыткія і стаячыя, хутка зарасьлі, заторфаваліся і пазьней былі схаваны пад алювіяльнымі адкладамі. Глыбейшыя-ж з іх маглі захавацца і да цяперашніх часоў. Такім чынам, непасрэдна пад сучаснымі алювіяльнымі адкладамі ў поплаве верхавіннага цячэньня Дняпра павінны залягаць старадаўнейшыя алювіяльныя сартаваныя пяскі і месцамі — пахаваныя тарфовішчы. Гэта будучь тарфові-

шчы таго-ж тыпу, што і знойдзеныя Дакучаевым у раёне паміж в. Спас і гор. Ворша, дзе яны ляжаць на шэра-сірых азёрных плястычных глінах, а зверху схаваны пад сучаснымі алювіяльнымі адкладамі.

Зробленыя намі ў поплаве Дняпра крыху вышэй перад гор. Рагачэвам разрэзы, у некаторых выпадках пры глыбіні большай, як 2 мэтры, пераціналі сучасныя алювіяльныя адклады і даходзілі да стара-пескавога алювія. У выпадках нязначнае тоўшчы сучаснага алювія гэтыя пяскі залягаюць прыблізна на глыбіні 1 мэтру ад паверхні. Пахаваных тарфовішчаў сваімі разрезами мы не знаходзілі; што да звычайных поплаўных тарфовішчаў, утвораных пераважна зарастаннем азёр і старарэччаў, якія засталіся ў цэнтральнай зоне і ў зоне прытэраснага паніжэння, дык яны трапляюцца даволі часта.

Такім чынам, вышэй мы разгледзелі агульны ход гістарычна-геолёгічнага ўтварэння і развіцця даліны Дняпра да таго часу, калі ў ёй пачаліся алювіяльныя адклады нашае эпохі, ды пачаў утварацца сучасны поплаў.

Характар ранейшых алювіяльных адкладаў на папярочніку рэчнае даліны — тых, што адбываліся перад цяперашнім пэрыодам утварэння поплаву — быў, бязумоўна, іншы, чым характар сучасных адкладаў. Гэта тлумачыцца тым, што ўмовы, якія вызначаюць павярховы нахіл і знос алювіяльных часьцінак у рэчную даліну, для гэтых двух пэрыодаў дужа адрозніваюцца. Але законы разьмеркаваньня алювіяльных часьцінак на папярочніку поплаву як для пачаткавага пэрыоду, так і для цяперашняга часу, застаюцца нязьменныя. І калі мы часта не знаходзім у алювіі з часоў пачатковага пэрыоду ўтварэння поплаву тае сартаванасьці, якая зьяўляецца характарнаю для сучасных алювіяльных адкладаў, дык гэта цалкам можа быць вытлумачана тым, што, папершае — элементы рэльефу поплаву былі зусім нявыразныя, а падругое — алюві таго часу вызначаўся асабліваю дробнасьцю свайго мэханічнага складу.

Але мы абмінем пачатковы пэрыод утварэння поплаву ў верхавінным цячэньні Дняпра, а пяройдем непасрэдна да разгляду ходу гэтага працэсу ў сучасную эпоху.

У лугазнаўстве, у прыватнасьці ў поплавазнаўстве, адрозніваюць два тыпы поплаву, устаноўленыя і навукова ўгрунтаваныя проф. В. Р. Вільямсам. Гэта тып пластаватага поплаву і тып зерняватага поплаву. Пластаваты поплаў характарызуецца тым, што ён складзены з пескавых элементаў і мае пластаватую будову, якая адпавядае штогоднім адкладам пескавога алювію. Тоўшча паасобных адкладаў пяску пластаватага поплаву далёка неаднолькавая; яна цалкам залежыць ад інтэнсыўнасьці працэсу зьмываньня алювіяльных часьцінак з вадаборнае плошчы і адкладаньня іх у рэчнай даліне. Велічыня тоўшчы можа быць і так нязначная, што нельга адрозніць паасобныя штогоднія пласты адкладаў, і можа дасягаць да некалькіх дзесяткаў сантымэтраў. Бясспрэчна, што нават у адным якім-небудзь годзе алювіяльныя адклады для ўсіх-чыста пунктаў таго ці іншага вучастку поплаву ня могуць быць у той ці іншай меры аднолькавыя. Прычынаю неаднолькавасьці зьяўляецца — папершае, тое, што, ня гледзячы, як здавалася-б, на роўнасьць поплаву, ён на мікрорэльефу ўсё-ж аказваецца нагэтулькі няроўны, што моцна парушае роўнамернае адкладаньне пластаватага алювію; а падругое — у моц агульных законаў сілы цяжару павінна выпадаць з веснавое вады і адкладацца бліжэй да рэчышча больш алювіяльных часьцінак і пры тым буйней-

шых, чым у адлеглых ад яго пунктах поплаву. Трэба сказаць, што адсутнасць пластоў у пескавым поплаве яшчэ ня выключае яго з тыпу пластаватых паплавоў; гэта толькі паказвае на асаблівы характар данага пластаватага поплаву—менавіта на такі, які складаецца пры слабым алювіяльным процэсе, г. зн. пры нязначным прыбытку пескавога алювію.

Зерняваты поплаў характарызуецца дробназемістасцю часьцінак, з якіх ён складаецца, зерняватаю структурай гэтых тонкіх алювіяльных часьцінак і адсутнасцю ўсякай пластаватасці ў сваёй стратыграфіі. Штогоднія адклады ў поплаве зерняватага тыпу так нязначны па сваёй тоўшчы, што адрозьніваць іх па разрэзах няма ніякае магчымасці. Выкрыць іх можна толькі пры дапамозе фільтраў, якія ўжываюцца да вывучэння намулкаў, адкладзеных веснаходам у поплаве, і з посьпехам былі ўжыты В. Р. Рыдыгерам пры вывучэнні пытанняў абваднення балот. Разьмежаваньне разрэзу зерняватага поплаву на некалькі папярочнікаў паводле рознае афарбоўкі зусім магчыма. Гэта можа быць зроблена на моцы дзвёх асноўных прычын: папершае, дзякуючы некаторай, хаця-б і нязначнай, змене характару алювіяльных адкладаў у той ці іншы пэрыод утварэння поплаву—як паводле хэмізму, так і мэханічнага складу; і на моцы глебатворчага зональнага процэсу, які часам пераважае над геолёгічным процэсам—алювіяльным адкладаньнем, і прыводзіць да выяўленьня вонкавых адзнак зональнага глебаўтварэння, г. ё. да выяўленьня генэтычных глебавых паземаў.

Што вызначае характар поплаву наогул і кожны з яго тыпаў паасобку? Характар поплаву наогул вызначаецца характарам павярховага сыяканьня з вадазборнае плошчы данае ракі, бо толькі павярховае сыяканьне можа захапляць з гэтае плошчы мінэральныя ды органичныя часьцінкі і несці іх да ракі. У залежнасці ад сілы сыяканьня і ад адпору спатканых ім элементаў паверхні зямлі, яно можа захапляць мэханічныя асобнікі рознае велічыні і несці іх да свайго вадапрыемніку. А тут, з разьлівам ракі, яны будуць пераходзіць на поплаў і адкладацца на ім, як алювіяльны матар'ял, вызначаючы сабою характар гэтага поплаву. Павярхоўнае сыяканьне залежыць, у сваю чаргу, ад цэлага шэрагу прыродных умоў, якія вызначаюць ягоны характар. Гэтыя ўмовы наступныя: 1) кліматычныя (ападкі, тэмпература, выпарэньне); 2) топографічныя (гіпсомэтрыя); 3) гідрографічна-геолёгічныя (геолёгічная пабудова вадазборнае плошчы і адносінны геолёгічных парод, з якіх яна складаецца, да вады); 4) геоботанічныя (глеба, інфільтрацыя праз яе, расьліннасць і выпарваньне ёю вады) і, урэшце, 5) ступень узаранасці вадазборнае плошчы і яе лясістасць.

Пластаваты поплаў утвараецца пры моцным павярховым сыяканьні, г. зн. тады, калі ўмовы, якія вызначаюць характар сыяканьня, робяць яго такім шпаркім, які дазваляе захапляць і змываць нават буйнапясковыя элементы. Гэта, звычайна, мае месца пры ўмовах контынэнтальнага клімату, дзе таяньне сьнегу адбываецца вельмі хутка, пры вялікім абшары ральлі на паверхні вадазборнае плошчы і пры малой лясістасці. Пры пералічаных умовах веснавыя воды, якія атрымаліся пры таянні сьнягоў, а таксама воды веснавых і летніх навальніц амаль зусім не затрымліваюцца на паверхні і, вельмі слаба прасякаючы праз глебу, шпарка сыякаюць у рэчную даліну.

Зерняваты поплаў утвараецца пры ўмовах зусім адваротных: пры мерным клімаце, слабой узаранасці вадазборнае плошчы, моцнай лясістасці, значнай інфільтрацыі і значным выпарваньні, як праз рась-

ліннасьць, гэтак і непасрэдна з зямнае паверхні. Павярхоўнае сьцяканьне ня мае тае шпаркасьці і бурнасьці, якая зьяўляецца характарнаю для яго пры ўтварэньні поплаву пластаватага тыпу. Яно адбываецца ціха, спакойна і звычайна расьцягваецца на даволі доўгі час пасля выпадку ападкаў, якія даюць яму пачатак. Сьцяканьне гэткага характару ня можа захапляць больш-менш буйныя пескавыя элементы і змываць іх у рэчную даліну. Увесь змыты ім алювіяльны матар'ял складаецца з дробна-мулаватых тонкіх часьцінак, узважаных у вадзе, ды з лёгкіх арганічных напоўраскладзеных рэштак.

Такі самы тып мае поплаў Дняпра ў яго верхавінным цячэньні. Для дакладнага вызначэньня яго нам патрэбна падрабязна разгледзець і вывучыць характар павярхоўнага сьцяканьня, ад якога залежыць характар данага тыпу; гэта ў сваю чаргу вымагае вывучэньня ўсіх галоўных чыннікаў, ад якіх залежыць павярхоўнае (а таксама і грунтовае) сьцяканьне. Такім чынам, у вадазборы верхавіннага цячэньня Дняпра нам трэба вывучыць умовы: 1) кліматычныя, 2) топографічныя, 3) гідрографічна-геолёгічныя, 4) геоботанічныя і 5) гаспадарчыя (у сэнсе ўзранасьці і культуры палявое плошчы). Больш-менш грунтоўны разгляд усіх гэтых умоў тут па пэўных прычынах ня можа быць зроблены. Дзеля гэтага мы, на падставе папярэдняга вывучэньня літаратуры адносна гэтых пытанняў (у тым абхваце, які быў магчымы), а таксама на падставе нашых нагляданьняў, лічым за данае, што тып поплаву верхавіннага цячэньня Дняпра мае быць на некаторым праміжлеглым месцы паміж успомненымі двума тыпамі, але бліжэй да тыпу зерняватага поплаву, ды што яго можна назваць праміжлеглым, пластавата-зерняватым тыпам. Кожны паасобны канкрэтны вучастак поплаву Дняпра ў гэтым прамежным радзе будзе займаць, бяспрэчна, рознае палажэньне ў адносінах блізкасьці яго да зерняватага тыпу. Гэта будзе вызначацца ўжо не характарам павярхоўнага сьцяканьня, які мала адрозьніваецца ў розных месцах значных прастораў вадазборнае плошчы, а канкрэтнымі ўмовамі заліваньня таго ці іншага вучастку даліны. Чым бліжэйшыя яны будуць да тыповых умоў заліваньня зерняватага поплаву, тым бліжэй даны вучастак будзе падыходзіць да тыпу апошняга і наадварот. Тыповыя-ж для зерняватага поплаву ўмовы заліваньня гэта тыя, калі веснавая вада з рэчышча трапляе на поплаў не праз усю зону прырэчнага ўзвышэньня, а толькі ў тых месцах, дзе гэтае ўзвышэньне перарываецца, а непасрэдна да рэчышча прысоўваецца зона прытэраснага паніжэньня з вусьцем прытэраснае рэчкі, якая на ёй працякае. Адгэтуль вада залівае ўвесь поплаў. Гэта здараецца вельмі часта, бо мэандрычнасьць палажэньня рэчышча ў межах даліны стварае і такія ўмовы, калі паасобныя зоны поплаву часткова, альбо нават і зусім, выключаюцца як складнікі гэтага цэлага; тады ў выпадку выключэньня (размываньня) зоны прырэчнага ўзвышэньня і цэнтральнай, непасрэдна да рэчышча будзе прылягаць зона прытэраснага паніжэньня з усімі характарнымі для яе ўласьцівасьцямі. У далейшым, пры нясупынным дзеяньні алювіяльнага працэсу, гэтыя характарныя асаблівасьці будуць зьнішчаны, і сама зона, як гэтка, павінна быць пахавана, а на яе месцы павінна стварыцца іншая. Веснавыя воды, пры ўтварэньні поплаву зерняватага тыпу, у сваёй большасьці інфільтруюцца праз алювіяльныя адклады да ваданоснага пласта і сьцякаюць па ім ізноў у рэчышча. Пры гэтым усе ўзважаныя ў вадзе дробныя алювіяльныя часьцінкі застаюцца на паверхні поплаву ў выглядзе

мулаватае масы. Гэная маса высыхае, колецца на асобнік і такім чынам дае тую зерняватую структуру, якая зьяўляецца характарнай для данага тыпу паплавоў.

Такое разьмеркаваньне алювіяльных часьцінак па папярочніку поплаву ў верхавінным цячэньні Дняпра прыводзіць да ўтварэньня паасобных яго элемэнтаў, якія маюць назову зон (паняцьце аб іх уяршыню ўвеў у лугазнаўства А. П. Шэньнікаў). Такім чынам, мы можам адрозьніваць тут прырэчную зону поплаву, цэнтральную зону і зону прытэраснага паніжэньня. Кожная з іх адрозьніваецца адна ад аднае, — у першую чаргу характарам і колькасьцю таго алювіяльнага матар'ялу, які яна атрымлівае ад штогодняга процэсу веснаходу, іначай кажучы, яна адрозьніваецца характарам свайго алювіяльнага пажыўленьня (питания, тэрмін Р. А. Елінеўскага). Другая асноўная адзнака, паводле якой адрозьніваюцца зоны, ёсьць ступень іх вільготнасьці. Гэтыя два асноўныя чыннікі вызначаюць кірунак усіх-чыста процэсаў, што адбываюцца ў кожнай зоне і прыводзяць да выразнага выяўленьня ўсіх тых (неаднолькавых для кожнае зоны) асаблівасьцяў, якія мы можам наглядаць пры вывучэньні зон паасобку, як у расьлінным акрыцьці, гэтак і ў глебавых разрэзах.

Як было гаворана вышэй, поплаў Дняпра пачынае зьяўляцца, паводле дасьледваньняў Дакучаева, ад в. Спас, Смаленскае губэрні, а да гэтага пункту яго няма зусім. Але і зьявіўшыся, ён яшчэ на вялікім працягу ня мае ніякага разьмежаваньня на зоны. Толькі, мабыць, праз некалькі дзсяткаў клёмэтраў поплаў пачынае набываць зональную разьмежаванасьць, сьпяраша мала-прыкметную, а пасьяля, чым далей уніз па цячэньню, тым больш выразную. Калі поплаў ужо мае поўнае разьвіцьцё, дык паасобныя яго элемэнтны бываюць часам далёка неаднолькава разьвітыя ў належнай для іх прапорцыі. У залежнасьці ад умоў заліваньня і лукаватасьці рэчышча на кожным паасобным вучастку поплаву тыя альбо іншыя паасобныя зоны коштам іншых могуць быць разьвітыя ў значна большай ступені. Гэтае разьвіцьцё адных зон можа нават прывесці да абсалютнага выцісканьня з поплаву іншых зон, і апошніх ня будзе зусім. Такія выпадкі ў верхавінах Дняпра трапляюцца вельмі часта.

Вучастак поплаву, з якога былі ўзяты пробы алювія для мэханічных аналізаў і на якім было вывучана разьмеркаваньне расьлінных згуртаваньняў ды іх флэрыстычны склад, ляжыць у даліне Дняпра на 15 км. вышэй па рацэ ад гор. Рагачэва. (Рагачэў ляжыць на $53^{\circ} 4'$ паўн. шыр. і $30^{\circ} 6'$ усходн. д. ад Грынвіча) Ад вытокі Дняпра гэты вучастак знаходзіцца на адлегласьці 746 вёрст ($\cong 795,73$ км.; пры агульнай даўжыні Дняпра роўнай 2107 в. $\cong 2247,46$ км.). Нахіл дна рэчышча ў гэтым месцы — 0,00007, у той час як каля Рагачэва ён роўны 0,00004, паводле адных даных і 0,00006 — паводле другіх. Нахіл (спаданьне) на 1 км. у сярэднім роўны 0,10248 м. (данья Н. Максімовіча „Басейн р. Дняпра“).

Усё сказанае вышэй пра поплаў верхавіннага цячэньня Дняпра належыць і да данага вучастку. Для больш дэтальнае характарыстыкі нам трэба спыніцца на ўмовах яго заліваньня, на адкладах алювію на папярочніку поплаву, а таксама на ўтварэньні дэлювіяльных шлейфаў у зоне прытэраснага паніжэньня.

Лёд на Дняпры ў гэтым месцы рушыцца, па 20-ці гадовых даных рэчнага суднаходства, 22 сакавіка (з хістаньнем ад 26. II. да 6. IV). У 1927 г. ён зрушыўся 20 сакавіка. Ледаход прадаўжаецца, звычайна,

на працягу ад аднаго да двух тыдняў. Пасьля злomu лёду вада ў рэчышы высока ўздымаецца і праз некалькі дзён выступае на поплаў, нясучы з сабою крыгі, часта надта вялікія. Выступленьне вады з рэчышча на поплаў гэтым часам ідзе звычайна толькі праз паніжэньне прырэчнае зоны, і не захапляе яго цалкам. У першых днёх красавіка поплаў увесь, ад аднаго карэннага берагу да другога, заняты веснавой вадою, па якой плаваюць крыгі. Застаюцца вольнымі ад вады толькі груды, грывы і зоны прырэчнага ўзвышэньня абапал рэчышча. Да сярэдзіны красавіка ледаход амаль заўсёды бывае скончаны і ровень вады, як на поплаве, гэтак і ў рацэ пачынае спадаць. Абгаляюцца з-пад вады ўсе сярэднія ўзвышэньні поплаву і застаюцца пад ёю толькі зоны прытэраснага паніжэньня і найніжэйшыя месцы цэнтральнае зоны. У сярэдзіне і ў пачатку другога паловы красавіка ровень вады стаіць на адной меры, а пачынаючы прыблізна ад 17—20 красавіка пачынае няўхільна падымацца ўгару. Гэты ўздым звычайна ня ёсьць такі імклівы, як першы, але затое ён больш працяжны, і прыводзіць да найбольшага падняцьця роўню вады за ўвесь пэрыод веснаходу. Прадаўжаецца ён прыблізна да 10 траўня, затым спыняецца, і, пасьля 7—10-цідзённага хістаньня каля аднаго пункту роўнавагі, пачынае паволі спадаць. Спаданьне звычайна бывае скончана ў канцы траўня і да першага чэрвеня мы маем поўнае звальненьне поплаву ад веснавой вады. Ад гэтага моманту пачынае разгортвацца буйное жыцьцё паплавоў, якія зьяўляюцца найбагацейшымі лябораторыямі па вырабу арганічнае матэрыі. У часе другога ўздыму веснавой вады, калі яна дасягае найвышэйшага роўню і калі паміж карэннымі берагамі з элемэнтаў сухазем'я застаюцца адны толькі высокія груды, рэчная даліна ўяўляе сабою *правобраз* старадаўнага рэчышча Дняпра-волата.

Такім чынам, у звычайныя ў адносінах да веснаходу гады да 1-га чэрвеня альбо да першых дзён чэрвеня, поплаў бывае цалкам звольнены ад веснавой вады. Але 1927 год быў нязвычайным. Вялікая колькасць атмасфэрных ападкаў, якая выпала ў працягу канца вясны і пачатку лета, грунтоўна парушыла процэс нормальнага сканчэньня веснаходу. Ападкі траўня-чэрвеня 1927 г. складаюць амаль што 50% ад нормальнае гадавое колькасці атмасфэрных ападкаў для нашага раёну. У траўні выпала 121,6 мм., у чэрвені 137,9 мм., разам гэта складае 259,5 мм. Нормальная гадавая колькасць — 525 мм. (Даныя Магілёўскае Мэтэор. Станцыі за 1925 г.). Калі-ж узяць сярэднюю гадавую колькасць ападкаў па нашым раёне з 3-х папярэдніх гадоў, дык ападкі траўня—чэрвеня складаюць 51,16% ад іх. Дзякуючы гэтаму, веснаход, які да 15—20 траўня адбываўся нормальна, пачынае зацягвацца; да пачатку чэрвеня вада спадае слаба, альбо зусім не спадае, і канчаецца веснаход толькі да пачатку ліпня. Такім чынам, мы маем зацягваньне процэсу роўна на месяц. Звальненьне паверхні поплаву ад вады пры гэтай зацяжнасьці было надта няроўнамернае ў сэнсе часу. Гэта стварала вялікую стракатасьць у фізыялёгічным разьвіцьці травастану і ня меншую блытаніну ў тэрмінах збору яго, бо апошнія павінны грунтавацца, бясспрэчна, на першым чыньніку. На практыцы гэтым было выклікана тое, што калі травастан прырэчнае зоны ўжо касіўся (канец чэрвеня м-ца), дык паніжаныя месцы цэнтральнае і прытэраснае зон стаялі яшчэ пад вяснавой вадою.

Першы ўздым вады ў межанінных берагох і выступленьне яе на поплаў вызначаецца праз сьцяканьне талых вод з бліжэйшых да рэчы-

шча абшараў вадазборнае плошчы. Другі-ж уздым, болей працяглы і ў больш роўным тэмпе, чым першы, залежыць ад узмоцненага прытоку талых вод з верхавінных прытокаў Дняпра, а таксама ўзмоцненага грунтовага сьцяканьня, якое вызначаецца вышэйшаю ступеньню інфільтрацыі, звычайнаю для пачатку веснавага пэрыоду пасля адтаваньня верхніх глебавых паземаў.

Умовы заліваньня нашага вучастку набліжаюць яго да тыпу зерняватага поплаву. Яны характарызуюцца тым, што, як у правай поплаўнай тэрасе, так і ў левай, у прырэчнай зоне ёсьць значныя зьніжэньні, якія дазваляюць без перашкоды праходзіць дняпроўскім водам пры ўздыме роўню ў рэчышчы на адну вышыню з павышанымі элемэнтамі рэльефу поплаву. Для правае поплаўнае тэрасы зьніжэньне гэтае ляжыць пры самым пачатку нашага вучастку, а для левага — ў канцы яго, дзе рэчышча падыходзіць непасрэдна да самага карэннага берагу і, такім чынам, зводзіць гэтую тэрасу на нішто. Далей, за дугою гэтае мэандры, яна ізноў зьяўляецца і пашыраецца, а праз некалькі кілёметраў гэты лёс робіцца ўдзелам правае поплаўнае тэрасы і г. д.

Пры слабых уздымах вады ў рэчышчы і пры нязначных разводзьдзях уся вада, якая трапляе на поплаў, можа праходзіць выключна праз гэтыя два зьніжэньні ў прырэчнай зоне. Пры большых разводзьдзях яна пачынае выступаць і праз нязначныя зьніжэньні — размоіны, раскіданыя па ўсёй прырэчнай зоне. І, урэшце, пры яшчэ большых разводзьдзях яна будзе выступаць з рэчышча ды ісьці ўглыб поплаву праз усю чыста зону прырэчнага ўзвышэньня, за выняткам найвышэйшых пунктаў — грудой і грыў, каторыя могуць быць спатканы ў гэтай зоне даволі часта.

Праз усю прырэчную зону веснавая вада можа выступаць на поплаў ня толькі ў гады вялікага разводзьдзя, гэта звычайна адбываецца і ў гады сярэдняга разводзьдзя, але толькі нядоўгі час. Так, напрыклад, у часе разводзьдзя 1927 году, якое ня было надта вялікае, а толькі, як мы казалі, адбывалася на працягу даўжэйшага часу, вада праз ўсё прырэчнае ўзвышэньне ішла 2-3 дні.

Цяпер паглядзімо, як будзе разьмяркоўвацца па профілі поплаву тая алювіяльная ноша, якую нясуць з вадазборнае плошчы веснавыя воды. Ад пачатку прытоку веснавых вод у рэчышча ровень яго падываецца; вада захапляе і абкрывае сабою сьпяраша прыберажную, адхонную частку поплаву, т. зв. бечаўнік. Алювіяльная часьцінка, якія знаходзяцца ў вадзе рэчышча, будуць адносіцца да зоны бечаўнікоў і буйнейшыя пескавыя элемэнт з іх тут і будуць адкладацца дзеля таго, што жывая сіла цякучае вады тут значна слабейшая, чым у асноўным ручаі рэчышча. Усе драбнейшыя пескавыя і непескавыя алювіяльныя часьцінкі, адносная вага якіх ня можа перамагчы жывую сілу вадзяное плыні, будуць рухацца з ёю далей уніз па рацэ. Пасля, у залежнасьці ад сілы разьводзьдзя, яны прыойдуць на поплаў адным з 3-х успомненых спосабаў. Пры нязначным разводзьдзі ўвесь алюві прыойдзе на поплаў праз успомненыя два зьніжэньні ў прырэчнай зоне і адкладацца ў цэнтральным поплаве. Пры слабейшым разводзьдзі буйных пескавых элемэнтаў у алюві ня можа быць; дзеля гэтага алювіяльны матар'ял, які прыходзіць гэтым спосабам на поплаў і адкладаецца ў цэнтральным, а часткова ў прытэрасным полаве, будзе адзначацца дробнасьцю свайго мэханічнага складу. Пры сярэдніх разводзьдзях пескавыя элемэнт ў веснавых водах будуць, і яны, апроч

тых, што адкладуцца на бечаўніках, павінны адкласьціся на тых месцах прырэчнае зоны, праз якія яны будуць ісьці ўглыб поплаву. Урэшце, пры моцных разводзьях, пескавыя элементы веснавых вод, адкладзеныя ў зоне бечаўнікоў поплаву, пасьля павінны разьмеркавацца прыблізна роўнамерна па ўсёй зоне прырэчнага ўзвышэньня. Пры гэтым разьмеркаваньні ўсе буйнейшыя пескавыя часьцінкі будуць выпадаць з вады раней і, такім чынам, адкладуцца бліжэй да рэчышча; драбнейшыя-ж будуць аднесены далей і, па меры скіраванага да сярэдзіны поплаву зьмяншэньня хуткасьці руху вады, яны, адпаведна да паменшаньня свае велічыні і адноснае вагі, будуць усё гусьцей выпадаць на паверхню поплаву.

У прырэчнай зоне, такім чынам, штогодна пры мацнейшых разводзьях адкладаюцца праслойкі пескавых элемэнтаў. Але ў большасьці выпадкаў тоўшча іх нагэтулькі нязначная, што адрозьніць іх у глебавым разрэзе амаль немагчыма. Часам, аднак, нам трапляліся такія вучасткі данае зоны, дзе пластаватая будова пескавых элемэнтаў яе была вельмі выразная, а тоўшча паасобных пластоў дасягала да 5-6 і нават 7 см. Тут чаргаваліся пласты бялявага сярэдняга сартаванага пяску з пластамі, прыблізна аднолькавае тоўшчы, лёгкага супяску цынамонавага колеру. Магчыма, што кожны з гэтых пластоў адпавядае не аднаму году алювіяльнае дзейнасьці, а некалькім; тады белыя міжпласткі сартаванага пяску будуць адпавядаць акладам гадоў большага разводзьдзя, а міжпласткі цынамонавага супяска—адкладам гадоў меншага разводзьдзя.

У цэнтральную зону зносяцца алювіяльныя часьцінкі дробныя, гліністыя. Тут яны ападаюць на паверхню поплаву альбо непасрэдна (пры амаль стаячай вадзе), альбо застаюцца на ёй пасьля інфільтрацыі веснавых вод праз тоўшчу алювіяльных адкладаў, калі пры канцы разводзьдзя поплаў аканчальна звальняецца ад гэтых вод. Калі-ж большая частка веснавое вады сыякае па паверхні поплаву праз сыстэму штучных каналаў альбо прыродных паніжэньняў у рэчышча, дык значная частка мулаватых алювіяльных часьцінак, меншых за 0,001 мм. у дыямэтры, зносіцца ізноў у раку, і, як каштоўнае пажыўленьне для расьліннасьці поплаву, прападае аканчальна. Гліністы і мулаваты алюві, які застаўся ў цэнтральным поплаве пасьля адыходу веснавых вод, высыхае і колецца на востра-кантаватых асобнікі рознае формы. Апошнія пад уплывам дажджу трацяць сваю вострую кантаватасьць і даюць тыя структурныя элемэенты, што характарызуюць цэнтральную зону нашага поплаву, як поплаў зерняваты. Трываласьць гэтых структурных форм вельмі высокая, бо яна абумоўлена, папершае, геляпадобным станам колёідальных часьцінак алювію, а падругое—насычанасьцю асновамі (у першую чаргу солямі кальцыя), ды паглынаючымі іх с олямі гуматнага і цэолітавага комплексаў (гэта пацьвярджаецца лябораторнымі дасьледваньнямі, якія падае А. А. Бронзаў).

У зону прытэраснага паніжэньня трапляе нязначная колькасць дробнага алювію і зусім не трапляюць элемэенты пескавага алювію. Такім чынам, алювіяльнае пажыўленьне гэтае зоны нашага поплаву ёсьць надта слабое. Чым-жа тлумачыцца тая вялікая колькасць пескавых элемэнтаў у поплаўных адкладах прытэраснае зоны, як гэта відаць з паданых ніжэй мэханічных аналізаў? Гэта тлумачыцца тым, што паміж рэчнаю далінаю і контынтам, апроч алювіяльнага працэсу, адбываецца яшчэ і дэлювіяльны. Гэты апошні працэс заключаецца ў тым, што дажджавыя воды звычайна змываюць з карэннага

бєрагу мінєральной часьцінкї рознає велїчїнї і адкладаюць іх на прытєрасную зону поплаву. У вынїку гєтає дзейнасьці карєнны бєраг злучаецца з поплавам адхоннаю паверхняй, якая ўяўляе сабою гіпотєзу простакутнага трыкутнїка, а катєтамї будуць—паземная лїнїя паверхнї поплаву і проставєсная лїнїя зрыву карєннага бєрагу. Утварєньнє, якое займає гєты трыкутнїк, має назву дєлювіяльнага шлєйфу. Ступєнь прасоўваньня яго ўглыб прытєраснає зоны поплаву єсьць проста пропорцыянальная да інтєнсьїнасьці самога дєлювіяльнага процєсу. Часам дєлювіяльны адклады запаўняюць сабою ўсю зону прытєраснага панїжєньня да яє павярхоўных пластоў і амаль заўсєды ўтвараюць ложа для тых нязначных колькасьцяй алювія, якія ўсє-ж трапляюць сюды, прынесєныя веснавою вадой з першых дзєвєх зон поплаву. Зразумєла, што глыбїня заляганьня дєлювіяльнага шлєйфу пад алювіяльнымї адкладамї прытєраснага поплаву для розных вучасткаў апошняга розная. Мєханїчны склад і багацьцє дєлювію поўнасьцю вызначаецца мєханїчным складам і багацьцєм адкладаў надлугавое тєрасы, з якое яны змываюцца. На нашым вучастку надлугавая тєраса складзєна з бедных, часта развєйных, сыпкіх пяскоў; яны зьяўляюцца дасканалым матар'ялам для выдмавых утварєньняў і могуць быць абкрытыя толькї малапераборлївай ў сэнсє спажыўных матэрый расьліннасьцю. З дрэўных расьлін тут пераважаюць хвоя і бязроза, з травяністых — мурожнїца чырвоная (*Festuca rubra* L.), мурожнїца авєчая (*Festuca ovina* L.), пажарнїца (*Calamagrostis*), ястрабок (*Hieracium* L.), крываўнїк (*Achillea* L.); з хмызьнячкоў — жоўтазель хварбоўны (*Genista tinctoria* L.), чарнїца (*Vaccinium myrtillus* L.), бруснїца (*Vaccinium vitis idaea* L.). Ясна, што пры такім багацьці асноўнає крынїцы дєлювію дєлювіяльны шлєйф ня можа адзначацца колькї-небудзь прыкметнаю спажыўнасьцю сваїх адкладаў, ня глєдзячы на тое, што складаецца єн усє-ж такі з матар'ялу драбнєйшага за той, які застаецца на надлугавой тєрасє.

Паданы вышєй малюнак разьмеркаваньня па профїлю поплаву алювіяльных адкладаў на нашым вучастку падводзїць да формаваньня на ім усїх яго трох зон. Пры гєтым, на лєвай поплаўнай тєрасє гєныя зоны значна выразнєйшыя, чым на правай. Тут мы можа наглядць поўны малюнак выразнага выяўлєньня прырєчнає, цєнтральнає і прытєраснає зон, а таксама і няшырокїя прамїжлєглыя палосы пераходаў. На правай, поплаўнай тєрасє агульны малюнак зональнає будовы яє выяўлєны значна слабєй. Тут мы маєм надзвычайнає развїцьцє цєнтральнає зоны і мала развїтыя прырєчную ды прытєрасную зоны. Паўтараєм, што гєта на нашым вучастку поплаву, бо нїжєй па рацє малюнак грунтоўна змяняецца, як єн мяняўся і сотнї разоў вышєй перад гєтым вучасткам. Першая грунтоўная рознїца памїж паасобнымї зонамї поплаву залежыць ад таго, што пры кожным разводзьдзі яны атрымлїваюць розную колькасьць неаднолькавага па велїчїнї сваїх мєханїчных элємєнтаў і па багацьцю на спажыўныя матэрый алювіяльнага матар'ялу. Іначай кажучы, яны маюць рознає алювіяльнає пажыўлєньнє. Другая грунтоўная рознїца — неаднолькавая ступєнь іх абвїльгатнєньня; гєта залежыць ад таго, што, папершає, кожная з іх быває пад вадой на працягу рознага часу, г. є. має розную ступєнь поплаўнасьці, а па другое ровєнь грунтовых вод у гєтых зонах зусїм розны. Так, у прырєчнай зоне єн трымаецца звычайна нїжєй за два мєтры, у цєнтральнай хїстаецца каля 1-1,5 м. ад паверхнї поплаву, а ў зоне прытєраснага панїжєньня звычайна знаходзїцца на глыбїнї 0,10 0,20 м., радзєй 0,30-0,40 м.,

альбо і зусім выходзіць на паверхню. Гэтыя два моманты — алювіяльнае пажыўленьне і абвільгатненне кожнае з зон — ёсць галоўныя вызначнікі ўсіх-чыста процэсаў, што адбываюцца ў поплаве ў яго асобных зонах.

Мы разгледзелі агульны малюнак разьмеркаваньня алювіяльных і дэлювіяльных адкладаў на нашым вучастку поплаву р. Дняпра. Цяпер мы прагледзім лічбовы матар'ял, атрыманы ў выніку мэханічных аналізаў алювія і дэлювія з гэтага вучастку. Аналізы былі зроблены намі паводле мэтоду Сабаніна ў лябораторыі Дзяржаўнага Інстытуту Сельскага Гаспадарчых Мэліарацый. Трэба, аднак, зазначыць, што аналізы сумы дробных фракцый (меншых за 0,01 мм.) нажаль, яшчэ ня скончаны, і даныя іх могуць быць тут паказаны. Гэта вельмі моцна адбіваецца на даных з цэнтральнага зерняватага поплаву, дзе да 98% і нават да 99,15% ад агульнае наважкі складаюць дробныя фракцыі з дыяметрам меншым за 0,01 мм.

Пробы для аналізаў былі ўзяты па профільнай лініі, як на правай, так і на левай тэрасе. Шырыня левае поплаўнае тэрасы роўная 1 км.; з тэрасы зроблены па 2 аналізы для 6 разрэзаў з паземаў 0—20 см. і 20—40 см., за выключэньнем разрэзу дэлювіяльнага шлейфу, для якога зроблены адзін аналіз з пазему 0—20 см. Шырыня правае поплаўнае тэрасы роўная 2 з лішкам км.; з гэтае тэрасы зроблена 9 аналізаў для 9 разрэзаў з пазему 0—20 см. кожнага разрэзу. Бяручы пробы, мы кіраваліся тыповасьцю разрэзу і вучастку ў той зоне поплаву, якую мы хацелі характарызаваць паводле мэханічнага складу яе элемэнтаў. Разьмеркаваньне проб па зонах правага і левага поплаву відаць з агульнае табліцы лічбовага матар'ялу. У гэтай-жа табліцы зьмешчаны даныя, якія характарызуюць гігроскопічную ваду нашых алювіяльных проб, а таксама даныя адносна глыбіні заляганьня роўню грунтовых вод. Усе пробы ўзяты 25-VII-1927 г., даныя аб роўні грунтовых вод таксама з гэтага дня. (Табл., гл. 54 стар.).

Паданы лічбовы матар'ял пацьвярджае нам малюнак разьмеркаваньня алювіяльных часьцінак па трох зонах папярочніку поплаву паводле іх вялічыні і адноснае вагі. З гэтага матар'ялу мы бачым што:

1. У зоне прырэчнага ўзвышэньня адкладаюцца пераважна пескавыя элемэнтны, г. ё. сярэдні і дробны пясок, а затым пескавы пыл. На долю гэтых трох фракцый прыходзіцца каля 80—90% агульнае наважкі і толькі рэшта—10—20%—на вагу пылу ды на мулаватыя часьцінкі. На правым поплаве у прырэчнай зоне мы маем адступленьне ад гэткага мэханічнага складу яе. Тут на долю сярэдняга і дробнага пяску, а таксама на долю пескавога пылу, прыпадае 45—50%. Адгэтуль трэба меркаваць, што тут пылу будзе значна болей, чым у прырэчнай зоне левае поплаўнае тэрасы. Значнае перавагі мулаватых часьцінак ў ёй быць ня можа, бо адсутнасьць структурных асобнікаў характарна для яе таксама, як і для прырэчнае зоны левага поплаву. На падставе гэтых лічбаў адклады прырэчнае зоны левага поплаву можна назваць пескавымі і супескавымі, а адклады прырэчнае зоны правага—супескавымі і лёгкімі суглінкамі, прычым суглінкі гэтыя вельмі набліжаюцца да лёсападобных суглінкаў.

2. У цэнтральнай зоне поплаву адкладаецца ад 60 да 99% часьцінак фізычнае гліны $< 0,01$ мм. На долю пескавых элемэнтаў у некастрычаных выпадках прыходзіцца толькі дзесятковыя долі %. У цэнтральнай зоне левага поплаву даволі яскрава выражана фракцыя пескавога пылу, на правым-жа яна складае ад 1,25 да 0,20%. Гэты лічбовы ма-

№№	Поплау	Зона поплаву	Расылінныя згрунтаваны	Глыбіня залягання грунтовых вод (ад паверхні) у мэтрах	№№ разрезаў	Паземы ў сант.	Даныя механічнага аналізу паводле методу Сабаніна (у процантах)					Вага ўсіх фракцый	Гігроскопічная вада	З а ў в а г і
							5—1	1—0,25	0,25—0,05	0,05—0,01	0,01			
1	Левы	Прырэчная	сапіно—Агросідетум	>2,0	10	0—20	0,12	3,22	69,27	15,12	12,39	100	1,24	
2	"	"	"	"	7	0—20	0,10	1,40	44,00	36,97	17,63	100	1,52	
3	"	Пераход ад прырэчнае да цэнтр.	Junсuseto—Roaetum	—1,0	7	0—20	0,06	0,44	8,23	45,75	45,57	100	3,00	У фракцыі 0,25—0,05 мм. ортшэйнавых частынак 30%
4	"	"	"	"	5	0—20	0,19	1,15	0,12	35,53	62,19	100	3,90	У той-жа фракцыі орт. ч. 50%
5	"	Цэнтральная	vulрiно—Сагісето—Веккпiпiетum	—0,38	5	0—20	0,46	0,34	9,66	36,02	53,98	100	4,22	
6	"	"	"	"	4	0—20	2,43	1,24	8,74	29,10	60,94	100	4,20	
7	"	Прытэрасная	vulраро—Сагісето—сапіно—Агросідетум	—0,40	4	0—20	0,47	4,76	24,06	21,25	49,92	100	3,80	Да 0,25 мм.—ортшэйнавыя крупіны і буйныя пысок
8	"	"	"	"	3	0—20	3,12	25,15	68,40	0,45	6,00	100	0,31	"
9	"	"	"	"	3	0—20	1,44	12,44	36,40	10,83	40,23	100	3,45	"
10	"	"	"	"	1	0—20	0,78	41,52	50,30	2,83	5,35	100	1,22	"
11	"	Далювіяльны шлейф	Рознатраўе (Статінеае) з драўнаю расыліннасьцю	>2,0	1	0—20	13,96	19,23	47,64	5,08	28,03	100	1,22	"
12	Правы	Прырэчная	Fugiseto—Nardetum	>2,0	1	0—20	—	0,30	34,19	10,26	55,25	100	2,71	
13	"	"	ralueto—Roaetum	—1,03	5	0—20	—	1,15	12,94	7,42	78,50	100	4,16	
14	"	Прырэчная грыва	Brometum	>2,0	7	0—20	—	15,28	70,80	0,12	13,80	100	1,17	
15	"	Цэнтральная	Alismatetum	0	11	0—20	—	0,17	0,64	0,36	98,83	100	4,57	Назначана колькасць расьцёртых ортшэйнавых частынак
16	"	"	Alopecuretum	—0,68	13	0—20	—	0,44	0,17	0,58	98,80	100	7,41	У той-жа фракцыі орт. ч. да 30%
17	"	"	"	—0,95	15	0—20	—	0,68	0,19	0,25	98,87	100	6,66	"
18	"	"	"	—0,53	19	0—20	—	0,33	0,31	0,20	99,15	100	6,19	"
19	"	"	"	—0,45	20	0—20	—	0,57	1,65	1,25	96,53	100	7,14	Ортшэйныя расьцёрты
20	"	Прытэрасная	Deschampsio—saesрitoso—Caiсetum	—0,48	25	0—20	—	0,87	0,87	0,46	97,80	100	5,33	Даволі многа расьцёртага ортшэйну

тар'ял недастатковы для характарыстыкі цэнтральнае зоны поплаву. Неабходна фракцыі фізычнае гліны, г. ё. часьцінкі $< 0,01$ мм., разьбіць на драбнейшыя фракцыі; гэта праца цяпер і выконваецца, але яна яшчэ ня скончана. Адклады цэнтральнае зоны поплаву нашага вучастку можна назваць, паводле іх мэханічнага складу, цяжкімі алювіяльнымі суглінкамі, альбо алювіяльнымі глінамі.

3. Пераходная паласа паміж прырэчнай і цэнтральнаю зонамі па сваім мэханічным складзе займае праміжлеглае месца; гэта мост, які паступовымі пераходамі злучае рэзкую розьніцу ў мэханічным складзе алювіяльных адкладаў гэтых дзвюх зон.

4. У зоне прытэраснага паніжэньня, як гэта відаць, адкладзены, галоўным чынам пясок. Тут пескавыя элементы складаюць ад 60 да 94% сумы ўсіх фракцый наважкі. Рэшта прыпадае на суму пескавога пылу і на мулаватыя часьцінкі. Мы ўжо ведаем з паданага вышэй, што пескавыя часьцінкі прынесены сюды не веснавою вадой ад ракі, а дэлювіяльнымі водамі з карэннага берагу, што гэта ёсьць дэлюві, а не алюві, ды што гэта элементы дэлювіяльнага шлейфу, а ня масы алювіяльных адкладаў. Мулаватыя-ж часьцінкі, якія знаходзяцца тут у параўнальна невялікай колькасці, належаць амаль выключна да алювіяльных адкладаў. Мы гаворым „амаль выключна“ бо ўсё-ж такі ня выключана магчымасьць прыносу гэтага роду часьцінак і з карэннага берагу. Пад гэтыя палажэньні аб прытэраснай зоне не падыходзіць прытэрасная зона правага поплаву нашага вучастку. Тут мы бачым, што да 97% прыходзіцца на фізычную гліну, г. ё. часьцінкі $< 0,01$ мм. у дыяметры. Але мы ўжо гаварылі, што, як прытэрасная зона, яна ня характарная, што яе як-бы выціскае сваімі адкладамі цэнтральная зона поплаву. Цыфра 97% часьцінак $< 0,01$ мм. сьведчыць аб тым-жа; яна набліжае даныя адклады да адкладаў цэнтральнае зоны поплаву.

5. Мэханічны аналіз пробы дэлювіяльнага шлейфу з яго верхняе часткі паказаў, што шлейф складзены амаль выключна з буйнога, сярэдняга і дробнага пяску. На долю гэтых трох фракцый пяску прыпадае каля 95% вагі ўсіх фракцый наважкі, а на рэшту фракцый (у даным выпадку гэта будучь, з найбольшаю пэўнасьцю буйны і сярэдні пыл) — каля 5%. Мулаватых часьцінак тут мізэрная колькасць.

6. Фракцыя ад 1—5 і да 10 мм. уяўляе сабою ня чыр і ня дробны галачнік, а ортштэйнавыя крупіны, якія утвараюцца, галоўным чынам, у прытэраснай, а пасьля і ў цэнтральнай зоне поплаву. Што датычыць дзесятковых доляў %, зьмешчаных у рубрыцы прырэчнае зоны, дык яны належаць да буйнога пяску ад 1—3 мм., а не да ортштэйнавых крупінак; апошніх тут няма. Нельга не прызнаваць наяўнасьці азнакаў ортштэйнаўтварэньня ў прырэчнай зоне поплаву, якія выяўляюцца ў прысутнасьці адпаведных пухкіх утварэньняў ортштэйнавага парадку, але ортштэйну, як гэткага, тут няма, прынамсі ў верхніх паземах. У прытэраснай-жа зоне, умовы ортштэйнаўтварэньня выяўлены добра: тут і надмернае абвільгатненьне і, дзеля гэтае прычыны, недастатковы доступ паветра да карэньняў расьлін, чаму мы і бачым тут вялікую колькасць ортштэйнавых крупінак, якая часам дасягае да 13,96%. Удзел ортштэйну ў прытэраснай зоне хістаецца ад 0,5% да 14%. Паглядзеўшы на разьмеркаваньне ортштэйнавых крупінак, па паземах 0—20 і 20—40 см., можна заўважыць, што ў другім паземе іх у 3—10 разоў больш, чым у першым. Гэта зусім зразумела, бо ніжэйшы пазем значна слабей аэруецца, болей абвільготнены і зьмяшчае

ў сабе болей падтлённікавых (закісных) злучэнняў жалеза; дзеля гэтага тлён паветра, якое трапляе сюды па некаторых ходах — ці то па напоўраскладзеных карэньнях расьлін, ці па чарваточынах — стварае патрэбныя ўмовы для пераходу падтлённікавага жалеза ў тлённікавае, што і прыводзіць да ўтварэння ортштэйнавых крупінак. У цэнтральнай зоне, як мы бачым, параўнальна з прытэраснаю іх невялікая колькасць. Апроч таго, яны не такія моцныя, як ортштэйнавыя крупінкі прытэраснае зоны. Гэта хутчэй ортштэйнападобныя ўтварэнні, бо яны прадстаўляюць з сабе грудкі дробнага алювію цёмна-бурага альбо цёмнага колеру, сцэмантаваныя тлённікам жалеза. Што цэмантацыя абумоўлена тут не карбонатамі, мы пераканаліся праз узьдзеянніцтва на іх салянаю кіслатай (HCl). На правай поплавнай тэрасе, як гэта відаць з табліцы, іх няма, але гэта ня значыць, што іх ня было зусім. Яны тут усе расьцёртыя да ступені прахаджэння праз 1 мм. сіта, г. ё., тут яны былі менш моцныя. У выніку гэтага расьцірання ў пробах алювія цэнтральных зон, як правае, гэтак і левае тэрасы, апынуўся ортштэйнавы пясок. Ухіліцца ад гэтага было немагчыма, бо пробы расьціраліся да прахаджэння праз 1 мм. сіта, а пасля — праз 0,5 мм. сіта; далей у расьціранні ісьці было нельга. Пераварваньне проб у вадзе на працягу аднае гадзіны, як гэта належыць паводле Сабаніна, памагло мала, і, такім чынам, у фракцыях сярэдняга і дробнага пяску мы мелі дамешаным да запраўднага і ортштэйнавы пясак. Расьціраньне гумовым пальцам у парцяянавай місачцы буйнейшых агрэгатаў з наважкі пасля яе пераварваньня (перад адкаламучваньнем), таксама, як відаць, памагло мала. Ня надта шмат было дасягнута і расьціраньнем кожнае паасобку фракцыі пяску пасля адкаламучваньня. Але гэты мэтад усё-ж такі аказаўся лепшым і якраз так было адасобнена каля 50% ортштэйнавага пяску. Рэшта ішла разам з сапраўдным кварцавым пяском у сушку да абсалютна сухога стану, пасля важылася і далей процантавыя адносіны яе ў наважцы вызначаліся звычайным спосабам. У знойдзеную лічбу ўваходзіць і ортштэйнавы пясак. Каб паказаць яго ўдзел у фракцыі, мы ў заўвагах ставім прыблізны ортштэйнавы %, які знойдзены не праз адасобненьне і ўзважваньне, а як вынік вызначэння суадносін плошчы, занятае на дне бюксіку пяшчынкамі кварцавага і ортштэйнавага парадку. Пад павялічальным шклом іх можна было б перабраць крупінка па крупінцы, як выбіраюць зерняткі пустазелья з насення культурных расьлін пры вызначэнні ступені засьмечанасьці апошняга. Аднак мы палічылі, што ў даным выпадку вылічэнне дакладных %% не апраўдала-б працы і часу, на гэта затрачаных.

7. Розьніца ў мэханічным складзе алювіяльных адкладаў па паземах 0—20 і 20—40 см. ува ўсіх зонах левага поплаву выразная, а ў некаторых выпадках нават вельмі значная. Асабліва моцна адрозніваюцца гэтыя паземы ў зоне прытэраснага паніжэння. Пры гэтым мэханічны склад іх зьмяняецца ў бок большае пескаватасьці пры паглыбленьні, бо тады мы захапляем усё больш і больш пескавы дэлювіяльны шлейф, якім падасланы мяшаныя дэлювіяльна-алювіяльныя пескавата-гліністыя верхнія адклады. Даволі прагледзець разрэзы № 3 і № 4, каб пераканацца ў гэтым з усёю пэўнасьцю. Розьніца ў мэханічным складзе па паземах ува ўсіх зонах поплаву сьведчыць толькі, што процэс акумуляцыі гэтых адкладаў ішоў далёка няроўнамерна — былі пэрыоды нарастаньня поплаву, калі алювіяльныя ўтварэнні адкладаліся болей хутка і ў большай колькасці, і былі пэрыоды, калі

яны адкладаліся ў нязначнай колькасці і поплаў нарастаў вельмі слаба. І бяспрэчна, што ў пэрыоды шпарчэйшага росту поплаву адкладаюцца пераважна буйнейшыя алювіяльныя часцінкі, а ў пэрыоды слабейшага алювіяльнага наапаўнення — драбнейшыя. Але самую істоту гэтага боку справы, пры больш-менш грунтоўным падыходзе трэба звесці да разгляду сілы павярхоўнага сьцяканьня з вадазборнае плошчы, да пэрыодычнага хістаньня і зьмены гэтае сілы ў часе, а таксама да зьмен у камбінацыі чыннікаў, якімі яны вызначаюцца. Аднак ад гэтага мы адмовіліся ўжо раней і тут разглядаць іх ня будзем.

8. Мэханічны склад гравы на правай поплаўнай тэрасе, як відаць з табліцы, вызначаецца на 86,08% сярэднім і дробным пяском. Пескавы пыл прадстаўлены малою лічбаю—0,12% і рэшта фракцый выяўлена слаба.

9. Калі прыглядзецца да паказчыкаў гігроскопічнае вады ў алювіяльных пробах і параўнаць іх з данымі мэханічнага аналізу, дык вельмі лёгка можна заўважыць сувязь паміж імі. Мы бачым, што з павялічэньнем дробназярнёвасьці алювію (з павялічэньнем у ім %-нага ўдзелу дробных фракцый) павялічваецца і колькасць гігроскопічнае вады і наадварот — пры зьмяншэньні дробназярнёвасьці (а павялічэньні буйназярнёвасьці) гігроскопічнасьць алювію ўвесь час зьмяншаецца. Але гэта толькі пры аднолькавай, прыблізна, колькасці арганічных матэрыялаў. Пры вялікай розьніцы ў колькасці арганічных матэрыялаў парадак гэты бязумоўна будзе парушаны, бо гігроскопічнасьць алювію, як і ўсякае іншае глебы, залежыць, у асноўным, апроч яго дробназярнёвасьці, яшчэ і ад арганічных матэрыялаў ды колёідальнае часткі яго. Трэба зазначыць, што гігроскопічнасьць вельмі павялічваецца і глёбнікавымі злучэньнямі жалеза. Тыя ўхіленьні ад паланага агульнага правіла, якія мы бачылі ў рубрыцы гігроскопічнае вады, па нашай думцы, тлумачацца, галоўным чынам, рознаю колькасцю арганічных матэрыялаў у паасобных пробах.

Трэба адзначыць, што ў алювіяльных адкладах рэчнае даліны ідзе зональны глебатворчы процэс; у нашым выпадку гэта будзе падзолісты глебатворчы процэс. Але праявы гэтага процэсу ў разрэзах звычайна бываюць альбо надта слабыя, альбо, нават, зусім няпрыкметныя. Гэта тлумачыцца тым, што ён прыгнятаецца алювіяльным і дэлювіяльным процэсамі, як процэсамі геолёгічнымі. Там, дзе гэтыя процэсы аслаблены і ёсьць спрыяльныя умовы абвільгатненьня, глебатворчы процэс бывае нагэтулькі выяўлены, што ў разрэзе выразна відаць генэтычныя паземы глебы, якія характарызуюць даны процэс. Падыходзячы да пытаньня з гэтага боку, мы можам спадзявацца на лепшае выяўленьне адзнак падзолаўтварэньня ў цэнтральнай зоне хутчэй, чым у прырэчнай, бо ў апошняй геолёгічны процэс алювіяльнага наапаўнення адбываецца больш інтэнсыўна, а з гэтае прычыны і яго прыгнятальная сіла ў адносінах да глебатворчага процэсу будзе значна большая. Разрэзы на нашым вучастку пацвярджаюць данае палажэньне. У цэнтральнай зоне поплаву, згодна з вышэй сказаным, мы знаходзім адзнакі слабога ападзолваньня, тымчасам як у прырэчнай зоне няма нават намёку на ападзоленасьць. Мы маглі-б ілюстраваць гэтае палажэньне апісаньнем разрэзаў у розных зонах поплаву, але ўхіляемся ад гэтага дзеля захаваньня прынцыпу кароткасьці ў выкладаньні.

Пераходзячы да пытаньня аб разьмеркаваньні расьлінных згуртаваньняў на нашым вучастку поплаву, трэба хаця-б найкарацей

спыніцца на пытаньні аб тым, якія-ж чыньнікі вызначаюць сабою гэтае разьмеркаваньне. Пры гэтым зазначаем, што ўспомненыя чыньнікі мы толькі ўстанавім, спыняцца-ж на іх падрабязнай характарыстыцы амаль зусім ня будзем і, гэтым самым, ня будзем глыбака ўваходзіць у прычынасьць якраз такога, а ня іншага разьмеркаваньня расьлінных згуртаваньняў на даным вучастку. Нашае выкладаньне мае на мэце тут хутчэй характар констатаваньня фактаў і вядомых палажэньняў, а не пералічэньня прычын і вынікаў. Робім гэта таксама ў парадку скарачэньня выкладаньня.

Магчыма, што з назвы тэмы гэтае працы можна зрабіць вывад, — што мы галоўным чыньнікам, які вызначае сабою разьмеркаваньне расьлінных згуртаваньняў у поплаве, лічым характар альбо нават мэханічны склад алювіяльных адкладаў яго. Але гэта далёка ня так. Асноўным чыньнікам, якім вызначаецца агульны характар усяе поплаўнае формацыі таго ці іншага вучастку, зьяўляюцца умовы яго заліваньня. Умовы заліваньня больш дакладна вызначаюць тып поплаву данага вучастку, характар яго заліваньня, характар разьмеркаваньня алювіяльных часьцінак, формацыі поплаву. Але гэты чыньнік ёсьць агульны; гэта ёсьць падстава для іншых асноўных чыньнікаў, якія ўплываюць непасрэдна на расьліны. Гэткімі непасрэднымі чыньнікамі будуць — з аднаго боку алювіяльнае пажыўленьне, а з другога — ступень абвільгатненьня кожнага невялічкага вучастку поплаву паасобку. Пад гэтымі двума чыньнікамі хаваюцца ўсе чыста матар'яльныя чыньнікі жыцьця расьлін (спажыўныя матэрыі, вада, паветра). Пры рознай ступені праяўленьня энэргетычных чыньнікаў (сьвятло, цяплыня, радыяцыя, электрычнае напружаньне) і пры злучэньні іх з розным выражэньнем чыньнікаў матар'яльных, мы маем вялізную колькасць камбінацый, якія робяць уплыў на разьмеркаваньне расьлінных згуртаваньняў, а пры некаторых камбінацыях вызначаюць яго поўнасьцю. І запраўды — алювіяльнае пажыўленьне альбо колькасць намулку стварае адпаведныя ўмовы спажыўнага і, да пэўнай ступені, паветранага рэжыму. У залежнасьці ад таго, наколькі наш намулак, які штогодна прыносіцца і адкладаецца веснавою вадой ў поплаве, будзе багаты на мулаватыя і колёідальныя часьцінкі, наколькі ён будзе багаты на спажыўныя мінеральныя матэрыі, — настолькі ён будзе адпаведны альбо не адпаведны для розных груп расьлін, арганізаваных у фітосоцыолёгічныя адзінкі — згуртаваньні. Колькасць буйных часьцінак у алювіі вызначае ў значнай ступені і аэрацыю яго, калі водны рэжым складаецца оптимальна. Другі чыньнік вызначае сабою, папершае, забяспечанасьць расьлінных згуртаваньняў вадой, пасьля надмернасьць яе і, ўрэшце, глыбіню аэрацыі тоўшчы алювіяльных адкладаў. Як з гэтага вынікае, аэрацыя ў поплаве вызначаецца амаль выключна мэханічным складам алювію і глыбінёю заляганьня роўню грунтовых вод (калі на паверхні поплаву няма імховага альбо тоўстага дзярновага акрыцьця, якое моцна перашкаджае процэсу аэрацыі, а ў некаторых выпадках зусім яго спыняе).

Такім чынам, алювіяльнае пажыўленьне і ступень абвільгатненьня ёсьць асноўныя чыньнікі, якія робяць непасрэдна ўплыў на расьлінныя згуртаваньні і вызначаюць сабою іх разьмеркаваньне ў поплаве, Усе іншыя чыньнікі залежаць ад гэтых двух асноўных. Фізыолёгічныя альбо эколёгічныя рэжымы глебы, менавіта: фізычны, фізычна-хэмічны, хэмічны, мікробіолёгічны і водны ў поплаве цалкам залежаць ад ха-

рактару алювіяльнага пажыўленьня і ступені абвільгатненья ў іх шырокім сэнсе. Ясна, што гэтыя асноўныя чыньнікі па ўсім поплаве выяўляюцца далёка неаднолькава і для кожнае з трох зон поплаву будуць розныя. Вышэй мы разгледзелі разьмеркаваньне алювіяльных адкладаў па зонах поплаву; гэтае разьмеркаваньне можна да некаторай ступені ўтожсаміць з характарам алювіяльнага пажыўленьня. Зазначаем, што поўнае тожсамасьці тут няма, бо для характарыстыкі алювіяльнага пажыўленьня трэба, апроч якаснага вучоту алювію (г. ё. яго багацьця і мэханічнага складу), зрабіць яшчэ і колькасны (г. ё. тоўшчы яго штогодніх адкладаў). Аднак, пры нашым разглядзе мы абмяжоўваемся гэтым. Ступень абвільгатненья складаецца з двух асноўных элемэнтаў—поплаўнасьці і межаніннага абвільгатненья. Поплаўнасьць нашага вучастку, альбо працяжнасьць затاپленьня яго веснавою вадой у адносінах да кожнае зоны, мы разглядалі вышэй, і таму нам застаецца сказаць тут некалькі слоў аб межанінным абвільгатненні зон поплаву. Межаніннае абвільгатненне поплаву зводзіцца, у асноўным, да вышыні роўню грунтовых вод у паасобных яго зонах. На падставе нашых нагляданьяў, зробленых на нашым вучастку ўлетку 1927 г., мы можам глыбіню заляганья роўню грунтовых вод характарызаваць наступнымі прыблізнымі лічбамі. У прырэчнай зоне ровень грунтовых вод у межанінны час стаіць ніжэй за 2 м. і злучаны з урэзам вады ў рацэ. У цэнтральнай зоне ён залягае на глыбіні 1-2 м. і ў прытэраснай—на глыбіні 0—0,5 м. У прытэраснай зоне вада часта і межанінным часам стаіць на паверхні і, такім чынам, грунтовыя воды тут пераходзяць у павярхоўныя.

Трэба зазначыць, што ў граніцах кожнае зоны гэтыя два асноўныя чыньнікі разьмеркаваньня таксама выяўляюцца далёка неаднолькава, а ў розных варыянтах; гэтыя варыянты могуць стварыць такую камбінацыю, якая зьяўляецца найбольш характарнаю не для данае зоны, а для іншае. Гэта, бязумоўна, выклікае стракатасьць у агульным малюнку правільнасьці разьмеркаваньня расьлінных згуртаваньняў, але ўсё-ж такі не парушае ў ім асноўных законамернасьцяў.

Пасьля ўсяго сказанага вышэй нам застаецца падаць сьпіс расьлінных згуртаваньняў, якія выдзелены намі на нашым вучастку дняпроўскага поплаву, і паглядзець, як яны разьмеркаваны па зонах. Пасьля, у парадку паглыбленьня разгляду гэтага разьмеркаваньня, маючы на ўвазе далёка неаднолькавае праўленьне асноўных фактараў яго па зонах, разгледзець, як расьлінныя згуртаваньні разьмеркаваны ў граніцах кожнае зоны.

Усіх расьлінных згуртаваньняў на даным вучастку налічана намі 22. Пералічым іх у тым парадку, як яны разьмяркоўваюцца па зонах поплаву.

Прырэчная зона.

1. Anthoxanthes	4. Phleumo—Festucetum
2. canino—Agrostidetum	5. Beckmanniето—vulpino—Caricetum
3. caespitoso—Deschampsietum	6. vulpino—Caricetum

Цэнтральная зона.

1. Phleumo—alba—Agrostidetum	4. Beckmanniетum
2. Alopecuretum	5. Cariceto—Beckmanniетum
3. palustro—Poetum	6. vulpino—Caricetum

7. Heleocharidetum
8. Alismatetum
9. Siumetum

10. Glycerietum
11. Sagittarietum

Прытэрасная зона.

1. Nardetum	5. Deschampsio—caespitoso—Caricetum
2. canino—Agrostidetum	
3. vulgato—Caricetum	6. gracilo—Caricetum
4. caespitoso—Caricetum	7. limoso—Equisetum

Неаднолькавае праяўленьне асноўных фактараў разьмеркаваньня расьлінных згуртаваньняў у граніцах кожнае зоны, можа быць вызначана толькі прыблізна. Уваходзіць у лічбовую характарыстыку варыяцый мы тут ня маем магчымасьці; дзеля гэтага абмяжоўваемся толькі групавым падзелам, вызначаючы яго тэрмінамі „большае, сярэдняе, меншае“, альбо „недастатнае, сярэдняе, надмернае“. Пры гэтым мы тут кладзем у аснову пераважна чыннік абвільгатненьня—перш за ўсё дзеля таго, што адносна яго мы маем значна больш фактычнага матар'ялу, чым адносна першага асноўнага чынніку (г. ё. штогодняга алювіяльнага пажыўленьня асобных вучасткаў поплаву ў граніцах кожнае зоны). Апроч таго, тут мае вагу яшчэ і тая акалічнасьць, што цяперашнім часам у ботанічнай літаратуры па вывучэньню паплавоў—чыннік абвільгатненьня, як асноўны, пры разглядзе разьмеркаваньня згуртаваньняў у граніцах кожнае зоны, карыстаецца большай распаўсюджанасьцю, чым чыннік алювіяльнага пажыўленьня.

Пасья, нельга ігнараваць і тае сувязі, якая існуе паміж гэтымі двума асноўнымі чыннікамі, г. ё. таго, што па праяўленьню аднаго з іх, можна да некаторай ступені, меркаваць аб праяўленьні другога. Бясспрэчна, што прастай функцыянальнай залежнасьці тут няма, але корэляцыйная залежнасьць, бязумоўна, мае месца.

Такім чынам, пры разглядзе пытання аб разьмеркаваньні расьлінных згуртаваньняў паводле абвільгатненьня, мы ў граніцах кожнае зоны нашага вучастку поплаву адрозьніваем наступныя асноўныя ступені: 1) недастатнае абвільгатненьне, 2) сярэдня ступень, 3) надмернае абвільгатненьне. Апроч таго, у цэнтральнай зоне мы адрозьніваем яшчэ прамежную ступень паміж сярэднім і надмерным абвільгатненьнем, а ў зоне прырэчнага ўзвышэньня мы маем не надмернае абвільгатненьне, а толькі большае ў параўнаньні з першымі дзьвюма ступенямі яго.

Робячы пад такім кутом погляду разьмеркаваньне спатканых намі на нашым вучастку расьлінных згуртаваньняў, атрымаем наступны малюнак.

I. Зона прырэчнага ўзвышэньня.

1. Сенажаці недастатнага абвільгаценьня; згуртаваньне Anthoxanthetum.
2. Сенажаці сярэдняй ступені абвільгатненьня; згуртаваньні—1) canino-Agrostidetum, 2) caespitoso-Deschampsietum, 3) Phleumo-Festucetum.
3. Сенажаці найбольшага абвільгатненьня; згуртаваньне Beckmanniето-vulpino-Caricetum.

II. Цэнтральная зона.

1. Сенажаці недастатнага абвільгатненьня; згуртаваньне Phleumo-alba-Agrostidetum.
- 2) Сенажаці сярэдняе ступені абвільгатненьня; згуртаваньні—Alopecuretum, 2) palustro-Poaetum.

3. Сенажаці абвільгатнення вышэй за сярэдняе; згуртаваньні — Beckmannietum, 2) vulpino — Cariceto — Beckmannietum, 3) vulpino — Caricetum.

4. Сенажаці надмернага абвільгатнення; згуртаваньні-Heleocharidetum, 2) Alismatetum, 3) Siometum, 4) Glycerietum, 5) Sagittarietum.

III. Зона прытэраснага паніжэньня.

1. Сенажаці недастатнага абвільгатнення; згуртаваньні—1) Nardetum, 2) canino-Agrostidetum.

2) Сенажаці сярэдняе ступені абвільгатнення; згуртаваньні—1) vulgato-Caricetum, 2) caespitoso-Caricetum, 3) Deschampsio-caespitoso - Caricetum.

3. Сенажаці надмернага абвільгатнення; згуртаваньне gracilo-Caricetum.

На сканчэньне, вяртаючыся да назвы тэмы гэтае працы, трэба сказаць наступнае. Алювіяльныя адклады ў поплаве рэчнае даліны робяць уплыў на размеркаваньне расьлінных згуртаваньняў, але гэты ўплыў трэба разглядаць праз призму штогоднасьці алювіяльных адкладаў, альбо алювіяльнага пажыўленьня і, абавязкова, у злучнасьці з умовамі і ступенню абвільгатнення—як веснавою вадою, калі яно вызначаецца ступенню поплаўнасьці, так і межаніннымі водамі, калі яно вызначаецца вышынёю роўню грунтовых вод, ды хістаньнем яе за ўвесь пэрыод расьліннае вэгетацыі.

Гідр

Г

гетычн

выяўл

месца

збо д

вадзян

муляш

перат

каб р

выдат

яго к

І

і ў пр

бывае

ных а

дрогр

клад,

вясну

сьняг

і ўвос

горны

ую в

якімі ж

увосен

выклік

М

ў якім

разьян

у)

БССР, л

М. Даку

спрацоўк

БССР. У

і спроб

працы, д

Тэ

Д. Хржаноўскі.

Г. Нісьневіч.

Гідроэнэргетычныя рэсурсы БССР і магчымасьці іх выкарыстаньня ¹⁾.

Пры вывучэньні пытання аб магчымасьцях выкарыстаньня энэргетычных рэсурсаў вады, заданьне можа быць прыведзена або да выяўленьня магчымасьці выкарыстаньня жывой сілы вады, што мае месца ў выпадку наяўнасьці вялікіх мас вады і хуткім іх цячэньні, або да выяўленьня магчымасьці ператварэньня потэнцыйнай энэргіі вадзяных рэсурсаў у кінэтычную, або да выяўленьня магчымасьці акумуляцыі потэнцыйнай энэргіі, раскіданай на вялікай прасторы ў мэтах ператварэньня акумуляванай энэргіі ў працу. Ува ўсіх гэтых выпадках, каб разьвязаць пытаньне аб наяўных запасах энэргіі, трэб выявіць выдатак Q і напор H вады данага вадатокі і вызначыць коэфіцыент яго карыснага дзеяньня h .

Выдатак вады ў рацэ вельмі хістаецца як у працягу году, гэтак і ў працягу гадоў, бо як у розныя поры году, гэтак і ў розныя гады бывае розная тэмпэратура і выліваецца розная колькасьць атмасфэрных ападкаў у раёне вадазбору гэтай ракі. Зьвярнуўшыся да тых гідрографаў абсьледваных рэк, якія мы маем, мы ўбачым, што, напрыклад, у раўнінных рэках максымальны выдатак вады прыпадае на вясну, а мінімальны—на зіму, што тлумачыцца ўвясну раставаньнем сьнягоў, а ўзімку—адсутнасьцю дажджоў. Невялічкі максымум бывае і ўвосені пад уплывам дажджоў. Зусім іншы малюнак наглядаецца ў горных рэках. Тут максымум выдатку вады даўжэйшы, цягнецца праз усю вясну і лета пад уплывам раставаньня ледавікоў і вечных сьнягоў, якімі жывяцца горныя рэкі. Мінімальны выдатак вады бывае там увосень і ўзімку, а часам і ўлетку, калі надмерна высокія тэмпэратуры выклікаюць значнае параваньне вады рэк.

Многагадовыя нагляданьні паказалі, што сярэднія выдаткі вады ў якім хаця вадатокі за больш-менш доўгія пэрыоды часу мала адражняюцца адзін ад аднаго, між тым як гадавыя выдаткі могуць рэзка

¹⁾ Гэты артыкул зьяўляецца часткай працы па выяўленьні гідроэнэргетычных рэсурсаў БССР, праробленай камісіяй па гідроэнэргетыцы на чале з Д. Хржаноўскім у складзе М. Дакукіна, Б. Ганджы, Г. Нісьневіча і М. Матвеева. Камісія правяла толькі камэральную апрацоўку літаратурных матар'ялаў і спробу тэорэтычнага падліку энэргіі галоўных рэк БССР. У аснову працы было паложана вывучэньне орографічных і гідрографічных умоў і спробнае ўкладаньне каталёгу рэк і азэр. Сьпіс літаратуры, выкарыстанай пры гэтай працы, даецца ў канцы артыкулу.

Тэрыторыя БССР разглядалася ў межах 1926 г. да далучэньня Гомельшчыны.

розніцца паміж сабой. Гэта даводзіць, што для правільнага азначэння выдатку вады ў якім-небудзь вадатоку, бязумоўна патрэбны многагадовыя нагляданьні. Маючы гэтакія нагляданьні, мы можам пабудаваць гадавы гідрограф для цэлага шэрагу гадоў, а потым вылічыць сярэдні, плошча якога і дасць поўны выдатак вады. Азначэнне выдатку вады робіцца паводле формулі $Q = \omega v$, дзе ω —плошча жывога перасеку, а v —хуткасьць вады, якую можна зьмерыць за дапамогай вяртушкі, батомэтра або паплаўцоў.

Таксама можна вылічыць выдатак вады шляхам вымеру хістаньяў роўня рэк. Карыстаючыся гэтай жа формуляй $Q = \omega v$, а таксама формуляй Шэзы і падставіўшы значэнне коэфіцыенту Базэна, атрымаем выраз $Q = \frac{87 \omega^2 \sqrt{i}}{\sqrt{\omega a + r a}}$, дзе i —ухіл, a —намочаны перымэтр і r —коэфіцыент, які залежыць ад шурпатасьці рэчышча. Маючы на ўвазе, што ω і a зьяўляюцца функцыямі глыбіні h , можам напісаць: $Q = f(h, i, r)$ —формуля, паказвае залежнасьць паміж хістаньямі роўня вады і яе выдаткам.

Яшчэ адзін спосаб азначэння выдатку вады—вадазьліў. Калі вада праходзіць праз вадазьліў, выдатак адзначаецца паводле формулі $Q = m b H \sqrt{2gH}$, дзе m —коэфіцыент вадазьліву, які можна прыблізна азначыць на аснове формулі Базэна $m = 0,425 + 0,212 \frac{H^2}{T^2}$, H —напор вадазьліву на адлегласьці ня менш за 2 мэтры ад апошняга, T —глыбіня вады ў месцы вымеру H , а b —даўжыня вадазьліву.

Таксама для адзначэння выдатку вады бяруць за аснову нагляданую колькасьць ападкаў і падлік страт на выпарэньне ды на пражыўленьне расьліннасьці.

Каб вызначыць велічыню H , напору, якім можна было б карыстацца пры вылічэнні запасаў энэргіі, акумуляванай пэўнай ракой, трэба зрабіць нівэліроўку ўдоўж ракі і здымку мясцовасьці ў горызонталях. Нахіл ракі, наагул кажучы, залежыць ад розніцы ў вышыні пачаткаў і вусьця ракі. Таксама на нахіл ракі ўплываюць няправільнасьць профілю ракі і розная велічыня ўхілаў дна. Але адгэтуль ня трэба рабіць вываду, нібы для выкарыстанья вадатоку абавязкова патрэбна прысутнасьць вадаспаду. У цяперашнія часы, дзякуючы разьвіцьцю тэхнікі, пракладаюцца бочныя каналы, каб атрымаць штучны вадаспад. Зразумела, што прысутнасьць прыроднага вадаспаду, дапамагае эаномічнаму скарыстаньню энэргіі вадатоку, тады як пры стварэньні штучнага вадаспаду трэба падлічваць цэлы шэраг момантаў, якія могуць зрабіць дрэнны ўплыў на разьвязаньне гэтай задачы.

Велічыня коэфіцыента карыснага дзеяньня h хістаецца ў межах 0,75—0,93 і звычайна пры вылічэннях прымаецца за 0,75.

Азначыўшы, такім чынам, значэнне Q , H і h , мы артымаем велічыню $N = \frac{1000 Q H}{75}$. $h = 10 Q H$, якая прадстаўляе сабой моц данага вадатоку ў конскіх сілах.

Але, як ужо было адзначана вышэй, Q ня ёсьць сталай велічынёй для данага вадатоку, а значыць H таксама мяняецца, як у працягу году, гэтак і з году ў год. З гэтай прычыны велічыня N павінна так сама зьмяняцца. Адгэтуль выцякае патрэба ў устанаўленьні прынцыпаў, на якіх будуць абавязаны пры ацэнцы моцы рэк. Паводле даных проф. Опокова („Водные богатства Украины“) способы ацэнкі

моцы рэк, прынятыя ў вадзяных кадастрах у розных дзяржавах розныя. Пералічаныя ніжэй дзяржавы адражняюць выдаткі:

Швайцарыя—мінімальныя, максымальныя і забяспечаныя ў працягу 6 і 9 месяцаў, а таксама ў працягу 277 дзён без перапынку;

Аўстрыя—мінімальныя, нізкія, якія штогод паўтараюцца і забяспечаны ў працягу 6, 8 і 10 месяцаў у год;

Францыя—забяспечаныя ў працягу 6 і 9 месяцаў і 355 дзён у год;

Швэдзія—выключна нізкія, нормальна нізкія, сярэднія выдаткі, забяспечаныя ў працягу 6 і 9 месяцаў у малаводны і ў сярэдні год, высокія ў нормальныя і ў выключна мнагаводныя гады;

Фінляндыя—абсалютна найменшыя, сярэднія нізкія, сярэднія, сярэднія высокія і найвышэйшыя;

Баварыя—мінімальныя, гарантаваныя ў працягу ўсяго году, у працягу 7 і 9 месяцаў;

Злучаныя Штаты—максымальныя, гарантаваны ў працягу 6 месяцаў штодзень і мінімальны сярэдні для 2-х тыдняў (сямёхдзённы) з найменшым выдаткам;

Канада—мінімальны выдатак розных даследваных вадатокаў і максымальны.

Такім чынам, для выяўлення запасаў гідраўлічнай энергіі бяруцца за аснову вылічэнні выдаткаў: а) максымальных, г. зн. здатных для скарыстання ў працягу 6 месяцаў штогод і ўдзень і ўночы; б) мінімальных, г. зн. такіх, якія могуць выкарыстоўвацца ў працягу цэлага году, за рэдкім выключэннем найвялікшага памячэння ракі (ува Францыі 10 дзён); і с) сярэдніх, г. зн. магчымых для скарыстання ў працягу 9 месяцаў у год удзень і ўночы. Ніжэй паказаны статыстычныя даныя аб магчымых для выкарыстання гідраўлічных сілах (сярэдняя моц) паводле даных „Geological Survy“ 1908 для Злучаных Штатаў, „Dominion Waters Power“ Branch 1920 для Канады, „Allgem. Electric. Gesellschaft“ для Нямеччыны і Францыі і проф. Москвітинава для СССР і іншых.

Злучаныя Штаты	.	.	66.518.500	к. с.
Канада	.	.	21.971.896	к. с.
Аўстрыя	.	.	6.000.000	к. с.
Францыя	.	.	10.000.000	к. с.
Норвэгія	.	.	12.289.835	к. с.
Швэдзія	.	.	10.000.000	к. с.
Італія	.	.	8.000.000	к. с.
Швайцарыя	.	.	4.000.000	к. с.
Фінляндыя	.	.	1.770.000	к. с.
Гішпанія	.	.	6.000.000	к. с.
Японія	.	.	7.400.000	к. с.
Нямеччына	.	.	2.500.000	к. с.
СССР	.	.	62.380.000	к. с.
Баўгарыя	.	.	2.300.000	к. с.
Новая Зэляндыя	.	.	4.100.000	к. с.

А ўсяго па земнай кулі каля 440 мільёнаў к. с.

Тэмп разьвіцьця гідраўстановак можна бачыць з далучанай ніжэй табліцы:

Назва стараны	Скарыстаньне гідраэнэргіі	
	ў пазьнейшы час да 1913 г. (год паказаны ў дужках)	
	У мільёнах конскіх сіл	
Злучаныя Штаты	6,5	10,8 (1921)
Канада	1,0	3,2 (1921)
Норвэгія	0,5	1,6 (1921)
Швэдзія	0,6	1,5 (1920)
Францыя	0,6	1,8 (1921)
Італія	0,7	1,45 (1925)
Гішпанія	0,5	1,0 (1925)
Нямеччына	1,0	1,5 (1920)
Швайцарыя	0,6	1,5 (1924)
Аўстрыя	—	0,5
Японія	1,0	2,85
СССР	1,5	1,5
Фінляндыя	—	0,25

З гэтай табліцы відаць, што ў параўнаньні з 1913 годам, пытаньне аб выкарыстаньні вадзяных рэсурсаў значна пасунулася наперад, і ў 1921 годзе ў Заходняй Эўропе моц гідраўстановак павялічылася супроць 1913 г. на 120%. Аднай з прычын гэткага росту гідрасілавых устаноўак зьяўляецца няроўнае разьмеркаваньне па розных дзяржавах запасаў апалу і зьвязанае з гэтым імкненьне дзяржаў, якія прывозяць да сябе апал, знайсці спосаб забясьпечыць сваю прамысловасьць ад перабояў, залежных ад неакуратнай дастаўкі апалу. Другой прычыннай росту зьяўляецца агульная абмежаванасьць сусьветных запасаў апалу і патрэба сьвядомай эканоміі ў яго выдаткаваньні.

Дарэволюцыйная Расія не зьвяртала належнай увагі на эксплёатацыю сваіх значных запасаў гідраэнэргіі. Паводле статыстычных даных у дарэволюцыйнай Расіі лічылася гідраўстановак на 1,5 міл. к. сіл, што складала толькі 2,4% усіх запасаў гідраэнэргіі. Пры гэтым галоўная маса выкарыстанай гідраэнэргіі прыпадала на дробныя ўстаноўкі, падобныя да колавых або невялікіх турбінных млыноў. Толькі невялікі процант устаноўак складалі тэхнічна-рацыянальныя гідраўлічныя і гідра-электрычныя ўстаноўкі. Аднай з найвялікшых устаноўак была ўстаноўка Крэнгольмскай мануфактуры на р. Нарове (10 турбін з агульнай моцай у 10000 конскіх сіл), якая адышла цяпер да Эстоніі. Сярэдняю-ж моц аднаго гідраўлічнага рухавіка ў 1908 г. можна лічыць роўнай 35 к. с.

Прычын нагэтулькі слабога выкарыстаньня гідраэнэргетычных рэсурсаў многа. Галоўнымі з іх можна лічыць забытанасьць праўных узаемаадносін па даўнейшым вадзяным праве, адсутнасьць даных аб выдатках і нахілах рэк, тэхнічная адсталасьць даўнейшай Расіі і, нарэшце, забясьпечанасьць прамысловых раёнаў танным апалам. Рэволюцыя з аднаго боку разбурыла ўсе былыя перашкоды прыватнаўласніцкага значэньня, а з другога боку, падлічыўшы разруху, выкліканую крызісам данецкага вугалю, падказала натуральную патрэбу выкарыстаньня вадзяных сіл Саюзу Рэспублік. І запраўды, мы бачым

зьяўленьне шэрагу проектаў і нават частковае здзейсьненне іх: Вол-
хаўбуд, Сьвірбуд, Днепрабуд і г. д.

Аднак, адна з указаных вышэй прычын, якія затрымлівалі справу
утылізацыі гідраэнэргіі, існуе і дагэтуль—гэта адсутнасьць даных аб
выдатках вады ў рэках і нахілах гэтых рэк. Такія даныя можна ат-
рымаць толькі шляхам многагадовых нагляданьняў. З гэтай мэтай
трэба стварыць орган, на які можна было-б ускласьці абавязак здабы-
ваньня, сыстэматызацыі і распрацоўкі матар'ялаў па гідролёгічных
дасьледваньнях і па больш дакладнай ацэнцы нашых вадзяных багаць-
цяў, патрэбных для ўлажэньня вадзянога кадастру.

Беларусь у справе утылізацыі вадзянай энэргіі займае вельмі
малое месца. Зьяўляючыся краем сельска-гаспадарчым і ня маючы
буйной прамысловасьці, Беларусь не адчувала вострай патрэбы ў
значных энэргетычных рэсурсах. З другога боку прысутнасьць значных
лясных масываў накіравала яе па шляху выкарыстаньня дрывянога
апалу для сваіх энэргетычных патрэб замест наладжаньня каштоўных
гідрапрыстасаваньняў. Калі на Беларусі мы сустракаем гідрасілавя
ўстаноўкі, дык значная большасьць іх—гэта адна-ці двух-пастаўныя
колавыя млыны моцаю ў 6—12 конскіх сіл.

Імпэрыялістычная і грамадзянская войны разбурылі нашу лясную
гаспадарку і зрабілі наш дрывяны баянс, які вызначаўся штогоднім
прыростам у 6.194.000 кб. м. або ў 1.120.000 тон умоўнага апалу, па-
сьўным. Такім чынам і на Беларусі пытаньне аб адшуканьні новых
энэргетычных рэсурсаў зрабілася вострым, тым больш, што на вялікі
прывоз каменнага вугалю і нафты з прычыны цэлага шэрагу дзяр-
жаўных меркаваньняў нам разьлічваць нельга.

Дадатковымі энэргетычнымі рэсурсамі і на Беларусі могуць і па-
вінны быць вецер, торф і гідроэнэргія.

Пры вылічэньні гэі энэргіі, якую можна атрымаць ад выкары-
станьня сілы ветра на данай тэрыторыі, звычайна лічаць, што моц
ветравых рухавікоў, якія могуць быць устаноўлены на 1 кв. км. земнай
паверхні, раўняецца 33 конскім сілам, прычым гэтую моц рухавікі
могуць разьвіць у працягу 1000 гадзін у год. Тэорэтычна вецер на
1 кв. км. можа даць значна большую энэргію, але пры малой вера-
годнасьці дапушчэньня, што для атрымання энэргіі ветра будзе ска-
рыстана ўся плошча земнай паверхні, прынятую норму моцы ветра
33 к. с. на 1 кв. км. можна лічыць не пераменшанай.

Сусьветны запас энэргіі ветра, падлічанай у адзінках умоўнага
апалу на 200 год (пэрыод вычэрпваньня запасаў апалу, якога нельга
аднавіць), прымаючы выдатак у 0,5 кгр. ум. апалу на сілу-гадзіну, раў-
няецца 829 мільярдаў тон умоўнага апалу або каля 11% усяго
сусьветнага запаса энэргіі. Адпаведныя лічбы для СССР даюць
69 мільярдаў тон або 8,9% энэргетычных запасаў Саюзу. Пры плошчы
БССР (бяз Гомельшчыны) у 110.000 кв. км. запасы ветравой энэргіі за
200 год выявляцца ў 363.000.000 тон умоўнага апалу, што адпавядае
2½ мільёнам кілёват-гадзінам у год і ў 10 разоў перавышае нашу
патрэбу ў энэргіі на год. На жаль, пакуль-што яшчэ нельга спадзя-
вацца на масавае выкарыстаньне гэтага гатунку энэргіі, бо шэраг
конструкцыйных недахватаў ветравых рухавікоў не дазваляе ў су-
часны момант скарыстаць ветравую энэргію для моцных устаноў.
Аднак трэба прызнаць, што ад думкі аб выкарыстаньні ветра для
патрэб сельскай гаспадаркі і дробнай прамысловасьці нельга адмаў-
ляўляцца, і прынятыя ў цяперашнія часы крокі (конкурсы спробных

установак і г. д.) у будучыні павінны стварыць практычна карысны фактар у энэргетычным баянсе нашай стараны.

Калі палічыць, як гэта робіць проф. Ранзін ¹⁾, магчымую сярэдняю працяжнасць выкарыстання запасаў энэргіі, якіх нельга аднаўляць, за 200 гадоў, дык сусьветныя запасы торфу ў адзінках умоўнага апалу складуць 265 мільярдаў тон, або 3,6% сусьветнага запasu рэсурсаў энэргіі, якіх нельга аднавіць. Для СССР запасы торфу складаюць 207,6 мільярдаў тон, або 78% сусьветнага запasu торфу і 26,7% агульных запасаў энэргіі СССР. Торф належыць да ліку гатункаў апалу, якія аднаўляюцца, і гадавы прырост тарфяной масы на ўсёй прасторы Саюзу ацэньваецца ў 39 мільярдаў тон умоўнага апалу.

Тарфяныя балоты Беларусі займаюць плошчу каля 500.000 гектараў.

Наогул торф Беларусі можна скарыстаць такім чынам:

1) Пабудова на буйных тарфяных масывах электрастанцый вялікай моцы для электрыфікацыі раёнаў з значным радыусам.

2) Пабудова на торфе шэрагу станцый невялікай моцы для электрыфікацыі сельскай гаспадаркі.

3) Абсталяваньне коопэрацыйных саматужных распрацовак для здавальнення мясцовай люднасці і дробных гарадзкіх ды вясковых прамысловых прадпрыемстваў апалам.

Асабліва вялікае значэнне набудзе торф пры яго газыфікацыі. Спосаб газыфікацыі торфу, вынайзлены акад. Курнаковым, адчыняе шырокія перспектывы для развінання прамысловасці БССР.

Сучасныя спосабы здабывання торфу вымагаюць для буйных распрацовак вельмі значнага ліку сезонных кваліфікаваных работнікаў. Спосабы сушкі здабытага торфу, якія грунтуюцца на натуральным высяханьні тарфяных цэглян на паветры, ставяць гэты від вытворчасці ў залежнасць ад надвор'я і надаюць яму хутчэй сельска-гаспадарчы, чымся прамысловы характар.

Здабываньне торфу гідраўлічным спосабам больш мэханізавана і блізка-што не вымагае кваліфікаванай работніцкай сілы, а гэта вельмі важна пры сезоннасці гэтай справы.

Вартасць гідраўлічнага спосабу торфаздабывання (або гідраторфу), які ўносіць пераварот у сучаснае здабываньне торфу, была адзначана ў свой час яшчэ т. Леніным. Гэты спосаб вымагае, апрача значна каштоўнейшага абсталявання, яшчэ абавязковай электрыфікацыі распрацоўкі і з гэтай прычыны зьяўляецца асабліва выгодным там, дзе здабываньне торфу адбываецца з мэтай абслугоўвання апалам буйной электрастанцыі.

Апошнім этапам у мэханізацыі торфаздабывання будзе вымысленне таннай штучнай сушкі торфу. Такі спосаб сушкі зробіць даўжэйшым сезон торфаздабывання, зьменшыць патрэбную колькасць работнікаў і дадасць гэтаму віду вытворчасці адзнакі прамысловасці, пазбавіўшы яго выпадковасцяй непагоды.

Дзяржплян БССР распрацаваў праект пабудовы Раённай Электрастанцыі на торфе моцаю ў 30.000 кілёват. Гэтая станцыя, вядомая пад назвай Асінбуду, цяпер завецца Першай Раённай Электрастанцыяй імя т. Сталіна. На яе патрэбы будзе штогод спажывацца каля 100—120

¹⁾ „Плановое хозяйство“ 1925 г. № 1 і № 2; таксама А. А. Горев „Силы природы и труд человека“.

тон торфу, здабыванага ў балоце Верацейскі Мох, на поўнач ад ст. Асінаўкі МББ чыг. У 1929 г. станцыя будзе закончана пабудовай.

Да выдаткавання торфу трэба падступаць асьцярожна, бо ў іншым выпадку яго хопіць не надоўга.

Найбольш надзейнай і сталай крыніцай энэргіі ў цяперашні час зьяўляюцца рэкі, і ў далейшым мы пастараемся даць спробу частковага выяўленьня іх энэргетыкі.

Усяго па БССР налічваецца 3557 рэк, і хаця буйных рэк нямнога, але ў гідраэнэргетычным балянсе рэспублікі яны будуць адыгрываць і ўжо граюць значную ролю. Мы бачым, што па ўсёй Беларусі на самых дробных рэчках раскіданы дробныя сілавыя ўстаноўкі, якія пакуль-што нерацыянальна размешчаны, але самай сваёй прысутнасьцю сьведчаць аб магчымых пэрспэктывах у гэтай справе. Бязумоўна, спадзявацца на пабудову многасільных устаноў для абслугоўваньня цэлых раёнаў, прымаючы пад увагу характар нашых рэк, за нямногімі выключэньнямі, нельга. Можна а ргіогі сказаць, што галоўную ўвагу на Беларусі трэба зьвярнуць на гідраўстаноўкі сельска-гаспадарчага тыпу, але пры сваёй параўнаўчай таннасьці гэты тып устаноў павінен заваяваць сабе належнае месца. Адно, што трэба падлічыць пры вырашэньні пытання аб выгодах скарыстаньня гідраэнэргіі ў тым ці іншым пункце, гэта магчымасьць супярэчнасьці інтарэсаў гідрасілавой гаспадаркі з інтарэсамі транспорту і мэліорацыі.

Суднаходных рэк на Беларусі нямнога, але сплаўных шмат, і сплаў лесу трэба прыняць пад увагу пры падліку энэргетычных рэсурсаў. Аднак, лясы згуртованы ў пэўных раёнах Беларусі, і супярэчнасьць інтарэсаў гідрасілавой гаспадаркі з інтарэсамі транспорту можна лічыць за чыста мясцовую зьяву.

Значна больш складанай зьяўляецца залежнасьць гідрасілавой гаспадаркі ад мэліорацыі.

Беларускія рэкі ў большасьці належаць да чыста раўнінных і адзначаюцца малым нахілам, які рэдка дасягае 0,0006. Пры такім нахіле, калі падпор вады, як і было адзначана вышэй, на 6 мэтраў перадаецца блізка-што на 10 км. угару па цячэньні, да пытання аб пад'ёме вады трэба падступаць асабліва асьцярожна, бо ў выніку пад'ёму вады можа здарыцца затапленьне мясцовасьці на значнай прасторы, а гэта можа паставіць пад пытаньне рэнтабэльнасьць усёй устаноўкі. Адгэтуль ясна, як важна ўсебакова вывучыць пытаньне, перш як даць па ім тое ці іншае заключэньне. На жаль, да сучаснага моманту ў справе вывучэньня вадзяных рэсурсаў Беларусі блізка-што нічога не рабілася.

Будзем спадзявацца, што цяпер гэтая справа пачне разьвівацца, і для вывучэньня гідрорэсурсаў Беларусі будзе створаны спэцыяльны інстытут, які распачне зьбіраньне і сыстэматызацыю адпаведных матэрыялаў.

Пакуль што мы пастараемся на аснове тых скудных даных, якія ўжо ёсьць у гэтай галіне, падысьці груба арыентавачна да пытання аб вылічэньні гідраэнэргетычных запасаў беларускіх рэк.

У межах БССР знаходзіцца 643 вадзяныя млыны, якія аднак вельмі няроўнамерна размешчаны па тэрыторыі Беларусі. Беларусь можна падзяліць на 5 раёнаў: паўночны, паўднёвы, усходні, заходні і цэнтральны. У паўночным раёне знаходзіцца 144 вадзяныя млыны з сярэдняй моцаю ў 15,67 конскіх сілы; у паўднёвым 42 вадз. млыны з сярэдняй моцаю ў 7,35 к. с.; у заходнім—224 вадз. млыны з сярэд-

най моцаю 13,07 к. с., у ўсходнім—228 вадз. млыноў з сярэдняй моцаю 13,9 к. с., і ў цэнтральным 10 млыноў з сярэдняй моцаю 15,2 к. с. Адгэтуль мы бачым, што сярэдняя моц адной устаноўкі значна хістаецца ў залежнасьці ад раёну, складаючы 7,35 к. с. для паўднёвага раёну і 15,67 к. с. для паўночнага. Гэта сьведчыць аб тым, што энэргетычнасьць нашых рэк не паўсюды аднолькавая. Чым-жа гэта тлумачыцца?

Як мы казалі вышэй, моц вадатоку можа быць адзначана формулай $N=10 Q H$. Паводле формулы Ішкоўскага мы маем Q сяр. сэк. $0,03171 C_m h F$, а падставіўшы ў формулу моцы значэньне Q , атрымаем N сяр. сэк. $0,03171 \cdot 10 \cdot C_m h F$, г. зн. выраз выгляду: $N=f(C_m h F H)$, дзе C_m —коэфіцыент стоку, h —колькасць ападкаў у раёне данай ракі ў мэтрах, F —вадазборная плошча ў кв. км. і H —вышыня дапушчальнага падпору ў мэтрах. Апошні выраз для N паказвае, што пры зьмене кожнага аргумэнту зьменіцца і N , і наадварот, для азначэньня моцы якогась вадатоку нам трэба знайсці лікавае значэньне C_m , h , H і F .

Коэфіцыент стоку „ C_m “ залежыць ад роду глебы і расьліннага акрыцьця. Паводле даных Ішкоўскага яго можна палічыць роўным:

1) для глебы вадапрапушчальнай, пакрытай расьліннасьцю	0,20
2) тое самае пры сярэдніх умовах	0,25
3) для глебы мала вадапрапушчальнай	0,30
4) тое самае з слабай расьліннасьцю	0,35
5) для глебы вадапрапушчальнай, мёрзлай і без расьліннасьці	0,40

Прымаючы пад увагу характар глебы нашых рэк, можна спыніцца на наступных коэфіцыентах стоку:

1) для Заходняй Дзвіны і яе вадазбору	0,3
2) „ Прыпяці і яе левых прытокаў	0,2
3) „ правых прытокаў Прыпяці	0,25
4) „ вадазбору Нёману	0,3
5) „ вадазбору р. Сож	0,3
6) „ Дняпра да сутокі з Друцьцю	0,25
7) „ Дняпра вышэй Друці і рэшты вадазбору апрача Бярозы	0,3
8) „ Бярозы ніжэй ад Вушы	0,25
9) „ Бярозы вышэй ад Вушы	0,3
10) „ вадазбору Бярозы ніжэй ад Бабра	0,2
11) „ вадазбору Бярозы вышэй ад Бабра	0,3

Колькасць ападкаў „ h “, якія выліваюцца ў пэўным раёне, ёсьць велічыня сталая, выяўленая шляхам доўгагадовых нагляданьняў. Колькасць ападкаў, якія выпадаюць у вадазборы Заходняй Дзвіны,—600 мілім., для правых прытокаў Прыпяці—575 мілім., для левых яе прытокаў—625 мм, для Дняпра вышэй ад Друці—600 мілім., для іншых вадазбораў 625 мілім.

Вышыня падпору вады „ H “, дапушчальнага на данай рацэ, залежыць ад ухілу гэтай ракі і характару яе берагоў. На жаль, гэтых даных у бюро па гідраграфічных вышуках ня было, і з гэтай прычыны пры выбары велічыні падпору трэба было кіравацца звесткамі аб гушчынні разьмяшчэньня млыноў на нашых рэках і скуднымі данымі аб ухілах некаторых галоўных рэк. Такім чынам для разьліку мы прымем даўжыню падпорнай крывой для Заходняй Дзвіны і яе вадазбору

15 кілёмэтраў і адпаведна вышыню дапушчальнага падпору 2 мэтры; для Прыпяці і яе левых прытокаў даўжыня падпору 15 кілёмэтраў і вышыня паданья 1,25 м., а для правых прытокаў — адпаведна 6 кілёмэтраў і 0,5 мэтра; для самога Дняпра ніжэй ад Друці і вадазбору Дняпра, апрача Сожу і вадазбору Беседзі, даўжыня падпору 15 км., а вышыня паданья 1,25 м.; для Дняпра вышэй ад Друці адпаведна 30 км. і 2 м.; для Сажа і вадазбору Беседзі даўжыня падпору 18 км. і вышыня паданья 1, 25 м., для вадазбору Нёману — 15 км. і 1,25 м.

Вадазборную плошчу F мы азначалі па 3-хвёрснай карце пляні-мэтрам (Koradi).

Падставіўшы прынятыя значэньні для C_m , h і H , мы атрымаем формулы парадку $Q = \alpha F$ і $N = \beta F$, дзе α і β — лікавыя коэфіцыенты. Гэтыя формулы дазваляюць нам графічным спосабам падысьці да масавага падліку энэргетыкі і выдаткаў беларускіх рэк. Запраўды, гэтыя формулы прадстаўляюць сабой раўнаньне простага, якая праходзіць праз вяршыню координатных восей. Для пабудовы гэтай простага адкладзем у якім-небудзь маштабе велічыню па восі абсцыс, а па восі ордынат — адпаведныя значэньні для Q і N . Злучыўшы пункт перасячэньня простых, праведзеных праз успомненыя пункты роўналежна координатным восям, з вяршыняй координатных восей, атрымаем патрэбную простую. Абыякі пункт на гэтай простага дасьць нам па восі ордынат у пэўным маштабе сярэдня-сэкундны выдатак або моц вадаток для вадазборнай плошчы, вылічанай па восі абсцыс. Абраныя намі вышэй значэньні для C_m , h і H дазваляюць нам пабудаваць 5 простых для азначэньня Q і столькі-ж для N .

Гэтыя простыя будуць выражаны наступнымі раўнаньнямі:

I. Для Заходняй Дзвіны і яе вадазбору і для Дняпра вышэй ад сутокі з Друцьцю.	} $Q=0,03171 \times 0,3 \times 0,6 \quad F=0,0057 F$ $N=0,0057 \times 10 \times 2 \cdot F=0,114 F$
II. Для Прыпяці.	
III. Для правых прытокаў Прыпяці.	} $Q=0,03171 \times 0,25 \times 0,575 \quad F=0,00456 F$ $N=0,00456 \times 10 \times 0,5 \quad F=0,0228 F$
IV. Для левых прытокаў Прыпяці, для Дняпра ніжэй ад Друці, для прытокаў Бярозы ніжэй Бабра.	
V. Для самой Бярозы вышэй ад Вушы, прытокаў Бярозы вышэй ад Бабра, для вадазбору Сажа, для іншых прытокаў Дняпра, для ва-збору Нёману.	} $Q=0,03171 \times 0,3 \times 0,625 \quad F=0,00594 F$ $N=0,00594 \times 10 \times 1,25 \quad F=0,0742 F$

Знойдзеныя такімі спосабам значэньні для Q і N зьяўляюцца велічынямі сярэдня-сэкунднымі, не забясьпечанымі ў працягу ўсіх пор году. Каб атрымаць забясьпечаныя на ўвесь год велічыні, трэба вы-весьці значэньні межанінныя, сярэдня-нізкія і абсалютна-нізкія, ужы-ваючы адпаведна коэфіцыенты 0,7; 0,4 і 0,2, сярэдня-арытмэтычны лік

якіх дасць намі шуканую велічыню забяспечаных у працягу ўсяго году выдатку і моцы вадатоку.

Падлічаная гэтак моц вадатокаў¹⁾ дала такія вынікі:

Заходняя Дзвіна	36120 к. с.
Прытокі З. Дзвіны	7767 " "
Дняпро	15451 " "
Бяроза	5157 " "
Прытокі Бярозы	2597 " "
Прыпяць	39074 " "
Прытокі Прыпяці	2034 " "
С о ж	6384 " "
Прытокі Сажа	3848 " "
Іншыя прытокі Дняпра	3016 " "
Нёман з прытокамі	687 " "
<hr/>	
Разам	122135 " "

Гэтыя 122 тысячы конскіх сіл ёсць прыблізная лічба сярэдняй магчымай для выкарыстання ў працягу цэлага году, моцы абраных для падліку беларускіх вадатокаў. Тут трэба адзначыць, што пры падліку вялізная большасць рэк была прапушчана;—гэта рэкі, вадазборы якіх зьяўляюцца меншымі ад пэўнай велічыні, якая хістаецца паміж 90 і 150 кв. км. у залежнасьці ад іншых асаблівасьцяў данай ракі, а таксама рэкі, якія трапілі ў так званую мёртвую паласу, што адпавядае нашаму цэнтральнаму раёну. З агульнага ліку 3557 рэк падлічана толькі 178 рэк найболей тыповых, якія паддаліся арыентаванаму падліку, з агульнай даўжынёй у 9950 кілёметраў. Моц іх, падлічаная мэханічна, можа значна адрозьняцца ад запраўднай для некаторых буйных вадатокаў і пры гэтым тым болей, чым іх суб'ектыўныя гідрографічныя і орографічныя ўмовы адрозьняюцца ад прынятых намі. Дзеля гэтага паспрабуем падыйсьці бліжэй да індыўдуальных асаблівасьцяў некаторых галоўных рэк. Пачнем з Дняпра.

І. Дняпро.

Адна з буйных рэк, якая працякае праз тэрыторыю Беларусі—гэта Дняпро. Пачынаючыся ў межах Смаленскай губ., ён уваходзіць на тэрыторыю Беларусі ў Аршанскай акрузе каля вёскі Гвчына, прарэзвае Аршанскую, Магілёўскую ды Бабруйскую акругі і адтуль каля сутокі з Бярозай пераходзіць на тэрыторыю Гомельшчыны. Агульная даўжыня Дняпра ў межах Беларускай ССР бяз Гомельшчыны складае 383 км. або каля 20% усёй яго даўжыні. Ніжэй ад Воршы Дняпро зьяўляецца суднаходным. Перашкодай для суднаходства вышэй ад Воршы зьяўляецца Кабыляцкі парог, што ляжыць на 8 км. вышэй ад гэтага гораду і мае каля 425 м. даўжыні. Увясну гэты парог пакрываецца пластом вады ў 6,5 м., але замінае судзінам з прычыны вельмі вялікай хуткасьці цячэньня, якая дасягае да 3 м. у сэкунду. Улетку-ж вада пакрывае парог прыблізна на 1/2 м., так што ствараецца перапад.

Нават толькі ў мэтах наладжаньня суднаходства само сабой паўстае пытаньне аб шлюзаваньні Кабыляцкага парогу. Але паколькі падмаецца пытаньне аб пабудове штучных прыстасаваньняў, трэба падлічыць і магчымасьць іх выкарыстаньня для патрэб энэргетычных,

¹⁾ Гл. далучаную ведамасьць В.

27

28

29

30

31

32

33

56

56

ЭНЭРГЕТЫКА ГАЛОЎНЫХ РЭК БССР І ВАЖНЕЙШЫЯ ІСНУЮЧЫЯ ГІДРАЎСТАНОЎКІ 1926 г.

МАШТАБ 40 в. у цаліх

55

55

54

54

53

53

52

52

УМОЎНЫЯ ЗНАКІ

HP
150
100
50
0

энэргетыка рэк у маштабе 1 мм - 10 конскіх сіл на 1 км.

межы энэргетычных раёнаў

вадазяныя млыны

27

28

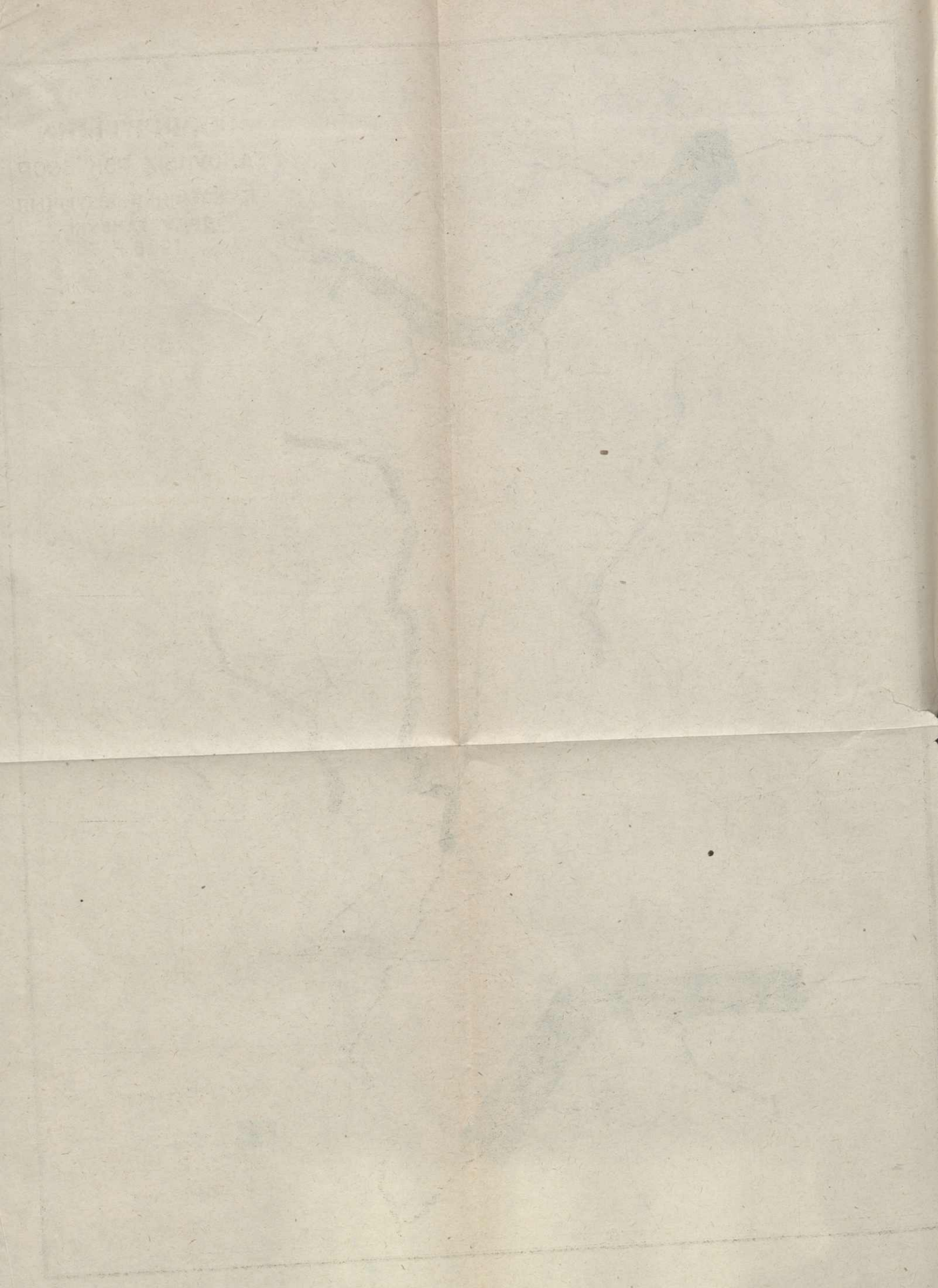
29

30

31

32

прычым здабываньне гідраэнэргіі не павінна мець выпадковы характар, гэта значыць не павінна быць вынікам атрыманага напору, а мусіць зьявіцца вынікам праектнага разьліку.

Для выяўленьня пытання аб запасах гідраўлічнай энэргіі, акумуляванай Дняпром у межах БССР, мы падзелім гэтую раку на 2 часткі: адну ад Кабыляцкага парогу і вышэй, другую—ніжэй гэтага парогу. Дзеля таго, што вышэй ад Аршанскага посту Дняпро ня прымае буйных прытокаў, мы будзем орыентавацца ў разьліках на даныя, блізкія да паказаньняў Аршанскай гідромэтрычнай станцыі. Гэтыя паказаньні нам даюць, як вынік многагадовых назіраньняў, выдаток $Q=50$ кб м. / сэк. Такі выдаток толькі на 20% вышэй ад атрыманага намі эмпірычным шляхам для сярэдня-разьліковага і на 25% ніжэй ад атрыманага намі сярэдня-межаніннага выдатку; мы можам прыняць яго, як разьліковы.

Падлічваючы розьніцу роўняў пачаткаў і вусьця Дняпра, роўную 200 м., і даўжыню каля 2000 км., атрымаем сярэдні ўхіл 0,0001, які значна мяняецца на розных вучастках ракі. Для Кабыляцкага раёну гэты ўхіл складае на працягу 425 мэтраў, занятых парогам,—0,87 м., або раўняецца 0,002. Ровень вады на гэтым вучастку, дзякуючы вузкай пойме, адгароджанай высокімі, незаліванымі берагамі, падымаецца на значную вышыню, і ваганьні яго каля Воршы дасягаюць 9 мэтраў. Дапушчаючы захаваньне гэтага найвышэйшага роўню вады без затапленьня мясцовасьці, гэта зн. дапушчаючы захаваньне пад'ёму ў 9 мэтраў, атрымаем запас энэргіі, выражаны ў $10 \times 50 \times 9 = 4500$ к. сіл замест атрыманых намі раней 2472 к. с. Гэтая колькасьць энэргіі можа быць яшчэ павялічана шляхам рэгуляваньня вялікага пад'ёму, што, зразумела, выкліча затапленьне мясцовасьці і тым большае, чым на большую велічыню будзе паднята вада. Складзены Вадаканалам схэматычны праект гідрастанцыі і шлюзаваньня на Кабыляцкім парозе прадбачыць магчымасьць атрыманьня, карыстаючыся зьліўнай прызмай у 6 м. (ёмістасьцю да 300 міл. кб м.) і падлічваючы сучаснае рэгуляваньне, выдатку вады, роўнага 100 кб. м. у сэкунду.

Што датыча напору, дык ён мысьліцца роўным 16,5 м. Прымаючы коэфіцыент карыснага дзеяньня турбін роўным 0,88, магчымую да атрыманьня моц на вале турбіны будзем лічыць роўнай $N = \frac{0,88 \times 100 \times 1000 \times 16,5}{75} = 19,500$ к. с.

Рэшта Дняпра ніякіх асаблівасьцяў ня мае, і паўторна падлічваць яго энэргію мы ня будзем. Падсумаваўшы поўную моц Дняпра, якую можна выкарыстаць, атрымаем $19500 + 10430 + 2499 = 32479$ к. с.

II. Прыпяць.

Галоўная прытока Дняпра—Прыпяць—пачынаецца за межамі БССР на тэрыторыі Польскай дзяржавы. Перайшоўшы на тэрыторыю БССР каля сутокі з Паўночнай Случчу, Прыпяць прарэзвае ўсю Мазырскую акругу і ніжэй ад вусьця р. Славечны выходзіць на тэрыторыю УССР. Маючы агульную даўжыню ў 535 км., Прыпяць цягнецца па Мазыршчыне на працягу 290 км., прымаючы ў сябе ваду рэк Паўночнай Случы, Пцічы, Вубарці, Славечны і інш. Агульная плошча вадазбору Прыпяці вылічваецца ў 121500 кв. км., што складае каля 24% вадазбору ўсяго Дняпра і на 12% больш за плошчу вадазбору Дняпра вышэй ад яго злучэньня з Прыпяцьцю (108400 кв. км.). У ме-

жах БССР вадаборная плошча Прыпяці складае 115000 кв. км. Калі мы параўнаем запісы выдаткаў Прыпяці каля с. Лелева (блізка вусьця) на 15-VI-1893 г. з гэтакімі-ж запісамі для Дняпра каля Кіеву на тое-ж чысло, дык атрымаем суадносіны: $35,16 : 87,80 = 0,40$, блізка што роўныя суадносінам вадаборных плошчаў каля гэтых пунктаў (0,365), што дазваляе дапусьціць прапорцыянальнасьць выдаткаў Прыпяці і Дняпра.

Паводле даных проф. *Оппокова*, абсалютныя адзнакі для Прыпяці ў межах БССР такія:

Вусьце р. Случы (мяжа з Польшчай)	. 121,22 м.
„ „ Вубарці	. . . . . 115,27 „
„ „ Пцічы	. . . . . 114,86 „
Сяло Барбарова	. . . . . 109,92 „
Мяжа з УССР	. . . . . 104,92 „

Такім чынам агульнае паданьне (розыніца вышынь) у межах БССР складае 16,3 м.

У падліках проф. *Оппокова*, дзе ён кладзе ў аснову выдатак 13 кб. сж. у сэкунду (мінімальны межанінны выдатак у малаводныя гады), фігуруе запас гідраўлічнай энэргіі, даступны для эксплёатацыі бяз шкоды для сельскай гаспадаркі, на вучастку Прыпяці ад яе вусьця да сутокі з Пціччу—21.200 к. с. Гэта складае на 1 м. падпору 1346 к. с., а для вучастку ад вусьця Пцічы да мяжы з Украінай—13244 к. с. Зроблены намі падрахунак даў для гэтага вучастку 20915 к. с. Проф. *Оппоков* прымае пры падліку натуральнае паданьне ў 9,94 м.; мы-ж палічылі яго за 11,25 м. або на 1,31 м. болей, а гэта дае пры 9-х разьлікавых устаноўках перавышэньне напору проціў натуральнага толькі 0,145 м. на кожную ўстаноўку, велічыня зусім дапушчальная. Што да выдаткаў, дык, паводле даных *Оппокова*, яны складалі ў г. Мазыры за 1876—1914 г.г.:

Пры роўні—0,53 с (найніжэйшы)	. . . . . 57,2 кб. м./сэк
„ „ —0,25 с (сярэдня-нізкі)	. . . . . 121,9 „ „ „
„ „ 0 (мяжа нізкай вады)	. . . . . 210 „ „ „
„ „ +0,25 (сярэдня-гадавы ровень)	. . . . . 333 „ „ „

або ў сярэднім 180 кб. м./сэк. Паводле нашых падлічэньняў сярэдні выдатак на гэтым вучастку складае $\frac{189,5+173}{2} = 181,2$ кб. м., велічыня амаль-што такая самая. Выдатак 13 кб. сж. або 126 кб. м. у сэкунду, на наш пагляд, пераменшаны. Абапіраючыся на ўспомнены прынып прапорцыянальнасьці выдаткаў Прыпяці і Дняпра і прымаючы, паводле даных проф. *Оппокова*, выдатак Дняпра пры вусьці Прыпяці, як сярэдні паміж многагадовым сярэднім і выдаткам у сухія гады, за 33 кб. сж. або 320 кб. м. у сэкунду, атрымаем выдатак Прыпяці $\frac{320 \cdot 112}{212} = 170$ кб. м./с., велічыня, блізкая да тэй, з якой мы выходзілі пры падліку. Адгэтуль мы робім вывад, што атрыманая намі велічыня магчымай да скарыстаньня моцы на Прыпяці да сутокі з Пціччу ў 20615 к. с. больш-менш рэальная.

Што да рэшты Прыпяці, дык атрыманая намі велічыня магчымай да скарыстаньня энэргіі перавялічана. Тлумачыцца гэта неаднолькавасьцю ўхілаў. Як мы бачылі, адзнака Прыпяці каля Случы—121,22 м., а пры вусьці Пцічы—114,86 м., што дае пры разьліковай даўжыні

148 км.—сярэдні ўхіл—0,000043, а для рэшты Прыпяці пры разьліковай даўжыні 142 км. і пры адзнацы каля меж 104,92 м. сярэдні ўхіл 0,00007. Адгэтуль мы заключаем, што ўзятая намі разьліковая адлегласьць паміж устаноўкамі пераменшана, г. зн., што лік устаноўак будзе меншым, а значыць магчымая для выкарыстаньня моц таксама менш, груба лічачы, у адносінах 43:70 і, такім чынам, магчымая для скарыстаньня моц на рэшце Прыпяці складзе $\frac{18160.43}{70} = 11.150$ к. с. Лічба блізкая да атрыманай проф. *Оппоковым*, 8860 к. с. да вусьця Гарыні, калі дапусьціць, што Гарынь уліваецца ў Прыпяць блізка граніцы, а выдаткі, паказаныя проф. *Оппоковым*, трохі пераменшаны. Такім чынам уся магчымая для скарыстаньня моц р. Прыпяці ў межах БССР складзе $20915 + 11150 = 32065$ к. с.

Проект шлюзаваньня р. Прыпяці для пабудовы Балтыцка-Чорнаморскага (Дняпроўска-Вісьлінскага) вадзянога шляху прадбачыць пабудову па ўсім працягу Прыпяці 15 грэбляй з застаўкамі з падпорам кожная на 1 саж.

Адначасна прэктавалася выпрастаньне Прыпяці, скарачэньнем шляхам прарэзай яе даўжыні на 130 вёрст, галоўным чынам у вышніавіне ракі.

III. Б я р о з а.

Другая буйная прытока Дняпра—гэта Бяроза. Яна бязмаль што цалкам працякае па тэрыторыі БССР, прарэзвае Барысаўскую і Бабруйскую акругі, і ў межах апошняй на граніцы з Гомельшчынай, каля мяст. Горваль уліваецца ў Дняпро. Агульная даўжыня Бярозы 600 км., з іх на тэрыторыю БССР прыпадае 530 км., плошча яе вадазбору—24325 кв. км.

Пачынаючы ад Барысаву Бяроза суднаходна.

У большай частцы свайго цячэньня Бяроза плыве ў нізкіх берагох і для энэргетычных патрэб ня мае вартасьці. Між высокіх берагоў яна цячэ толькі прыблізна на 25% сваёй даўжыні. Дзеля таго, што сярэдні ўхіл Бярозы роўны 0,0001, а для энэргетычных патрэб можна скарыстаць бяз шкоды для насельнікаў у сэнсе падтопу толькі каля 159 км., дык агульнае паданьне, магчымае для выкарыстаньня, складзе 15 м. замест прынятых намі ў падлік 29 м.

Што да выдатку, дык да азначэньня яго каля вусьця можна падысьці, выходзячы з прынцыпу прапорцыянальнасьці выдаткаў плошчам вадазбораў Бярозы і Дняпра каля вусьця Бярозы. Выдатак Дняпра на вучастку ніжэй ад вусьця Бярозы мы палічылі за 67 кб. м. у сэкунду. Прымаючы суадносіны вадазборных плошчаў, паводле даных інж. *Максімовіча*, у 72:100, мы можам палічыць выдатак Бярозы каля вусьця $\frac{67.72}{100} = 48,3$ кб. м. Для азначэньня-ж сярэдняга выдатку па ўсёй Бярозе мы падзелім Бярозу на 3 вучасткі: а) ад вышніавіны да вусьця Гайны, 2) ад Гайны да Сьвіслачы і 3) ад Сьвіслачы да сутокі з Дняпром; сярэдні з выдаткаў на гэтых трох вучастках возьмем, як разьліковы.

Падлік выдатку зробім на аснове прынцыпу прапорцыянальнасьці выдаткаў вадазборным плошчам у паказаных пунктах. Дзеля таго, што плошчы вадазбораў складаюць: каля Гайны 3730 кв. км., а каля Сьвіслачы 12700 кв. км., дык выдатак Бярозы каля Гайны будзе

7,5 кб. м., а каля Сьвіслачы 25,2 і сярэдні па Бярозе $(48,3 + 25,2 + 7,5) : 3 = 27$ кб. м./с. Такім чынам магчымая для скарыстаньня моц на р. Бярозе складзе $10 \times 15 \times 27 = 4050$ к. с. замест падлічаных намі 5157 к. с.

IV. Заходняя Дзьвіна.

3. Дзьвіна пачынаецца з воз. Дзьвінецкага ў 13 вёрстах на поўдзень ад пачатку Волгі. Агульная даўжыня 3. Дзьвіны 1000 км., з якіх на БССР прыпадае 309. На тэрыторыю БССР Дзьвіна ўступае ў Віцебскай акрузе каля вёскі Жалкачы на 840 км. ад вусьця, перасякае Віцебскую і Полацкую акругі і пераходзіць на тэрыторыю Латвіі, дзе каля Рыгі ўліваецца ў Рыскую затоку. Уклад 3. Дзьвіны складаецца з 674 прыток і мае агульную вадазборную плошчу ў 87000 кв. км.

3. Дзьвіна была даволі дакладна абсьледвана ў 1886—1888 г. так званай Заходня-Дзьвінскай апісавай партыяй з інж. Шелютам на чале. Абсьледваньне пачалося ад г. Віцебску і ішло далей на ніз да мызы Клейн-Юнггернгоф. Абсьледваньне складалася з здымкі мясцовасьці, нівэляваньні паверхні вады і рэчнай даліны да граніц веснавых разводзьдзяў, прамераў глыбін рэчышча, азначэньня хуткасьці цячэньня і якасьці грунту дна і берагоў, нагляданьняў за зьменамі роўню вады на вадамерных пастох, нагляданьняў на гідрамэтрычных станцыях і з фотографаньня.

Азначэньне хуткасьці цячэньня для вылічэньня выдатку вады ў рацэ рабілася па папярочных профілях за дапамогай вяртушак Амслера ці Баўмгартэна, а ў парагаватых частках ракі за дапамогай паплаўцоў. Атрыманыя вынікі зьмешчаны ніжэй у табліцы.

Час нагляданьня	Вышыня вады над умоўным паземам	Выдатак вады ў 1 секунду ў куб. саж.	Плошча жывога сячэньня ў кв. саж.	Шырыня ракі ў саж.	Сярэдняя хуткасьць у секунду ў саж.	Найвялікш. хуткасьць на паверхні ў саж. у саж.	Сярэдняя глыбіня
12/IX-1886	0,00	6,79	27,5	42	0,247	0,358	0,65
15/VIII-1886	+0,39	15,395	55,405	49	0,278	0,455	1,11
18/IX-1886	-0,02	7,626	28,675	72,5	0,266	0,350	0,396
20/IX-1886	0,00	8,164	35,135	67	0,236	0,312	0,524
25/VIII-1886	+0,096	11,266	67,113	66	0,168	0,321	1,017
6/X-1886	+0,039	10,905	64,82	67	0,168	0,337	0,967
4/VIII-1886	+0,20	13,784	81,844	96,4	0,168	0,246	0,849

З гэтай табліцы мы бачым, што выдаткі 3. Дзьвіны, знойдзеныя тэорэтычна, нязначна адрозьняюцца ад атрыманых шляхам абмеру. Гэта дазваляе нам лічыць, што нашых падлікаў па 3. Дзьвіне хапае для орыентаваньня.

Сьвіслач.

Найвялікшая правая прытока Бярозы—Сьвіслач—цягнецца па Менскай і Бабруйскай акругах усяго на працягу 250 вёрст і мае вадазборную

плошчу ў 5300 кв. км. На працягу каля 50% сваёй даўжыні Сьвіслач зьяўляецца сплаўнай. Паводле характару берагоў Сьвіслач можна падзяліць на 2 вучасткі: верхні ад пачатку да вусьця р. Волмы і ніжні — далей да злучэньня з Бярозай. У верхняй частцы берагі высокія, мясцовасьць узгаркаватая і густа залюдненая; гэтая частка выкарыстоўваецца з боку энэргетыкі. Ніжняя частка Сьвіслачы — тыповая балотная рака. Усяго па Сьвіслачы і яе прытоках існуе ў цяперашні час 36 млыноў з агульнай моцай у 825 конскіх сіл.

Для выяўленьня ўсёй магчымай для выкарыстаньня энэргіі будзем выходзіць з таго, што:

1) сярэдні ўхіл Сьвіслачы раўняецца 0,0001, што складае на працягу 50% яе даўжыні або 135 км. паданьне ў 13,5 м.;

2) выдатак вады ў Бярозе каля вусьця Сьвіслачы згодна папярэднім падлічэньням (гл. р. Бяроза) складае 6,27 кб. саж. у сэк., а адносіны плошчаў Бярозы вышэй злучэньня з Сьвіслаччу і Сьвіслачы ёсьць роўныя 2,4 і значыць выдатак Сьвіслачы каля вусьця будзе роўным $6,27 : 2,4 = 2,6$ кб. саж. або 25,2 кб. м. у сэк.;

3) адносіны вадазборных плошчаў Сьвіслачы вышэй Волмы і Сьвіслачы каля вусьця ёсьць роўныя $\frac{1586}{4644} = 0,34$, значыць выдатак Сьвіслачы вышэй сутокі з Волмай $= 25,2 \times 0,34 = 8,6$ куб. м. / сэк.;

4) разьліковы выдатак можна палічыць за 0,5 выдатку пры вусьці Волмы, бо ніжэй Волмы мы ня маем намеру вылічваць энэргетыку, а вышэй выдатак будзе зьмяншацца прапорцыянальна плошчы вадазбору. Такім чынам для ўсёй верхняй часткі прыем выдатаку 4 кб. м. у сэк. Зробленыя вымеры выдатку вады каля Менску далі для Лошыцкага

Сярэдняя глыбіня	Ухіл	Пара году, калі адбылася праца	Сярэдняя глыбіня	Сярэдняя хуткасьць у сэкунду ў саж.	Плошча жывога сячэньня ў кв. саж.	Выдатак вады кб. саж. у сэк.	Разьліковы пункт
0,65	0,000126	12/IX-1886	0,65	0,247	27,50	6,79	Вышэй ад р. Лучасы
1,11	0,000198	"	0,723	0,213	37,66	8,05	Ніжэй ад р. Лучасы
0,396	0,000129	"	0,416	0,272	30,13	8,21	"
0,524	0,000119	"	0,524	0,232	35,14	8,16	Вышэй ад р. Вулы
1,017	0,000032	18/IX-1886	0,921	0,159	60,85	9,70	Вышэй ад р. Туроўлі
0,967	0,000137	"	0,928	0,165	62,21	10,26	Ніжэй ад р. Дзісны
0,849	0,00001	28/VII-1887	0,649	0,146	63,11	9,21	Ніжэй ад р. Дрысы

млына 3,22 кб. м. у сэк., а для Серабранскага — 4,92 кб. м. / сэк. У сярэднім гэта дасьць 4,07 кб. м. / сэк.;

5) энэргія верхняй часткі Сьвіслачы складае такім чынам $\frac{0,8 \times 13,5 \times 4 \times 1000}{75} = 576$ конскіх сіл.

В у б а р ц ь .

Правая прытока Прыпяці — Вубарць — пачынаецца ў межах Новаград-Валынскай акругі. Агульная даўжыня яе 250 км., на тэрыторыю Ма-

зырской акругі БССР да злучэння з Прыпяццю каля г. Пятрыкову прыпадае 118 км. Паводле нівэліровачных даных 70-х годоў б. Заходняй Экспэдыцыі паданьне і ўхілы ракі ў межах Беларусі складаюць:

Адлегласць у вёрстах ад пачатку	Пункт	Адзнака ў саж.	Ухіл	Увага
151	С. Мілашэвічы	65,4	} 0,000215	Адзнака ў пачатку —92,6 саж.
165	Рудня Слаба- дзкая . . .	63,9		
182	Лельчыцы . .	62,5	} 0,000165	Агульная плошча вадазбору 5900 кв. км.
217	Рудня Вубарц- кая . . .	55,6		
235	Майсеевічы (вусьце) . .	53,6	} 0,000222	Сярэдні ўхіл на гэтым вучастку 0,00023

Для азначэння сярэдняга выдатку каля вусьця мы скарысталі формулу Ішкоўскага і атрымалі сярэдні выдатак 11,6 кб. м. у сэк. Запраўдны выдатак, нагляданы каля в. Майсеевічы 2-IX-1877 г., быў роўны 1,188 кб. саж. або $1,188 \times 9,71 = 11,5$ кб. мэтр. у сэк., велічыня, вельмі блізкая да папярэдняй, і яе мы можам прыняць за сярэдні выдатак каля вусьця. На жаль, гэтым выдаткам, які мог-бы дазволіць скарыстаць на беларускай частцы Вубарці значную энэргію, карыстацца нельга з прычыны такіх неспагадных умоў, як нізкія берагі і вялізныя балоты, якія характарызуюць гэтую частку Вубарці ў процілежнасць другой, што ляжыць за межамі Беларусі. Праўда, паводле даных проф. Оппокова, і там нельга спадзявацца на значны запас энэргіі з прычыны малых выдаткаў Вубарці ў сваёй вышнявіне. Проф. Оппоков вызначае гэты запас у 450 к. сіл. Энэргію такіх слабых вадатакаў завуць зялёным вугалем.

Дзеля таго, што на ўсім працягу ў межах Беларусі Вубарць мае паданьне каля 25 м., акумуляваная энэргія магла-б быць вылічана ў $10 \times 11,6 \times 25 = 2900$ к. с. Мы ў сваіх падлічэннях, прымаючы пад увагу вышэйпаказаныя абставіны, зьменшылі лік магчымых устано-вак у $2\frac{1}{2}$ разы і атрымалі магчымую моц у 1165 к. сіл. Але нават і гэтую моц наўрад ці можна будзе атрымаць. У сучасны момант на рацэ ёсць толькі 6 млыноў.

Д р у ц ь .

Гэтая параўначна невялікая правая прытока Дняпра цалкам працякае па тэрыторыі Беларусі. Пачынаючыся ў Аршанскай акрузе, Друць прарэзвае Магілёўскую і ў межах Бабруйскай блізка г. Рагачэву ўліваецца ў Дняпро. На 50% гэтая рака зьяўляецца сплаўнай. На Друці ёсць 12 млыноў з 27 паставамі. Для вызначэння моцы мы разьбілі Друць на 2 вучасткі, сярэдні выдатак якіх складаў 14,4 і 2,56 кб. м. у сэк. або ў сярэднім 8,5 кб. м. Гэты сярэдні выдатак блізкі да выдатку, нагляданага 29-VII-1898 г. каля с. Ядроная Слабада, які быў роўным 8,7 кб. м. у сэк. З гэтага мы заключаем, што вылічаныя намі тэорэтычны выдатак можна браць бяз значнай хібы, як орыентовачны пры вызначэнні моцы вадаток.

Сумуючы вынікі, атрыманыя пры вылічэнні моцы асобных вядомых нам рэк, мы будзем мець для Дняпра, Прыпяці, Бярозы і Сьвіслачы розьніцу супроць лічбін, паказаных у тэорэтычным падліку на 9000 к. с., прычым гэтая розьніца атрымалася галоўным чынам за кошт недападліку моцы Дняпра каля парагоў.

Гэта паказвае, што тэорэтычны падыход у большасці выпадкаў ня мае вялікіх хіб, і атрыманая намі моц прынятых пад увагу рэк ёсьць блізкая да рэчавістасці. Вядома, гэтай лічбай у 122000 конскіх сіл далёка ня вычэрпваецца моц беларускіх рэк, бо з агульнага ліку 3557 рэк мы прымалі пад увагу толькі 178. Але трэба помніць, што іншыя рэкі — дробныя, і кожная з іх паасобку наўрад ці мае вялікую энэргетычную каштоўнасць. У агульным-жа энэргетычным балянсе бязумоўна і гэтыя тысячы дробных рачулак дадуць даволі вялікую моц.

Сьпіс выкарыстанай літаратуры.

1. Александров, проф. „Поверхность и недра“ 1922.
2. Белый уголь. Комиссия по изучению ест. произв. сил России, сост. при Российской Акад. Наук, т. II, Петроград 1922.
3. Бахметьев, В. А. — Современные гидроэлектрические устройства. „Электричество“. 1907.
4. Воронов, А. — Электрификация деревни.
5. Гейнце, А. — Об осадках, количестве снега и испарении по речных бассейнах Европ. России.
6. Дубах, А. Д., проф. — Жизнь реки (общая потамология) Изд. Гор. С. Х. И. 1925.
7. Дембовецкий А. С. — Опыт описания Могилевской губ. Кн. 1—3. 1882—84.
8. Еми В. З. — Электрификация деревни. Изд. „Нов. Деревня“. Москва. 1923.
9. Елизаров, И. В., проф. — Гидроэлектр. силовые установки. Основы использования водяной энергии. Изд. К. У. В. Уч. Ленинград. 1924.
10. Жилинский, И. И. — Очерк работ Западной Экспедиции по осушению болот с атласом 1899.
11. Исследования Западно-Двинской описной партии, произведенные в 1886-87. Спб. 1891. Изд. М. П. С.
12. Использование энергии небольших рек и речек. Изд. „Наука и Жизнь“ Ленинград. 1925.
13. Кржижановский, Горев, Есин. — Четыре года электрификации СССР. Изд. Госплана СССР. Москва. 1925.
14. Кавалье Анри. — Белый уголь. Перев. с франц. Изд. ВСНХ. СССР.
15. Москвитинов, И. — Белый уголь в России. Комиссия по изучен. ест. произв. сил России, состоящая при Р. Ак. Н. 1923.
16. Максимович, Н. И., инж. — Днепр и его бассейн. Киев. 1903.
17. Материалы Запомо — Вып. I—III. Горки 1924.
18. Морозов. — Рациональное использование источников гидравлической энергии. „Техн.-эконом. вестник“ 1922. № 4-5.
19. Matern. Ausnutzung der Wasserkräfte 1921.
20. Маштаков, П. Л. Список рек Днепровск. бассейна с картой и алфав. указателем. Спб. 1913.
21. Максимов, С. М. — Гидроэлектр. установки. 1905.
22. Морозов, А. А., Прибыльский, С. И. и Романовский, Э. И. — О белом угле. Изд. Отд. Зем. Улучш. 1916.
23. Оппоков, проф. — Водные богатства Украины. С прилож. статьи о гидравлич. установках, плотинах и водохранилищах за границей. Гос. Изд. Украины. 1925.
24. Отчет по исследов. р. З. Лвина в 1906 г. Изд. М. П. С.
25. План электриф. РСФСР. Труды Гос. Ком. по электр. России. 1920.
26. Рундио, А. М., инж. — Осбледование рек и истоков в связи с утилизацией их энергии. Труды XI с'езда русских деятелей по водн. путям 1909.
27. Рыкачев, М. — Вскрытие и замерзание рек Россійск. Импер. 1886.
28. Степанов, И. — Электриф. СССР в связи с переходной формой миров. Хоз. Изд. Зем.
29. Сапунов, А. М. — Западная Двина.
30. Сапунов, А. М. — Очерк Витебской губ. в естеств.-истор. и геогр. отнош. Бюл. Вит. ОНО. 1924. № 4—7.
31. Труды 8-го электротехн. съезда в Москве 1—10 окт. 1921. Вып. I-II.
32. Труфанов, А. А. — Речная гидрология. (Учение о поверхностном стоке) Гос. Тех. Изд. Москва. 1923.
33. Гилло, А. А. — Орография Евр. России на основ. гипсометр. карты. Изв. Рос. Геогр. О. XXVI. 1890.
34. Гилло, А. А. — Свод нивелировок рек, их падения и каталог абсолютных высот уровн. вод Евр. Рос. Спб. 1892. Журнал. МПС.
35. Цымбаленко, Л. И. — Указатель внутр. водн. путей, исследованных б. Мин. Пут. Сообщ. в 1874—1916. Т. I-II.
36. Ястрембский. — Краткий очерк Минской губ.

Натуральны рух насельніцтва ў БССР.

I. Характарыстыка матар'ялаў.

Крыніцай звестак аб натуральным руху насельніцтва зьяўляюцца запісы органаў ЗАГС аб нараджэньнях, сьмерцях, шлюбах і разводах. У дарэволюцыйныя гады запіс зьявішч натуральнага руху насельніцтва рабіўся „анархічна“, рознымі асобамі і ўстановамі і праверка паўнаты рэгістрацыі, а таксама і распрацоўка матар'ялаў надвычайна ўскладняліся і былі поўныя дэфэктаў. Адзінага органу, які-б кіраваў справаю і контроляваў яе, ня было. Наколькі вядома з крыніц, запісы зьявішч натуральнага руху насельніцтва вяліся прадстаўнікамі рэлігійных культаў, а таксама іншымі ўстановамі — мяшчанскімі ўправамі і поліцыяй. Гэтыя распыленьня і рознастайныя ўстановы праводзілі раз у год падлік шлюбаў, нараджэньняў і сьмярцей за год. Табліцы падліку паступалі ў Губэрскі Статыстычны Камітэт, які выдаваў потым „Ежегодники“. 4 лістапада 1865 г. быў выданы загад аб парадку складаньня і паведамленьня Губэрскім Статыстычным Камітэтам і інш. ўстановамі і асобамі грамадзянскага ведамства статыстычных вестак з царкоўных кніг і актаў (Собр. узакон. 1866 г. ст. 141). Па складзеных Камітэтам правілах і формах для здабываньня даных з мэтрычных кніг пачалі з 1867 году паступаць у Цэнтральны Статыстычны Камітэт весткі аб руху насельніцтва. З 1868 году пачалі кожны год выдавацца „Статистические Временники“ да 1899 г., а ў 1899 годзе — „Статистический Ежегодник“. У програму ўваходзіла выданьне: 1) табліц аб народжаных шлюбных і няшлюбных — па роду, веравызнаньні, порах году і народжаных бяз шлюбу — па роду і з паказаньнем мясцовасьці, 2) аб шлюбах — па мясцовасьці і порах году, 3) аб памёршых — па роду, порах году, узросту і 4) аб разьмеркаваньні натуральнага прыросту.

Збор даных і складаньне статыстычнай справаздачы аб руху насельніцтва ўваходзілі ў лік галоўных абавязковых работ Цэнтральнага Статыстычнага Камітэту (справаздача за 1905 год, ст. 10).

Весткі гэтыя, апублікаваныя ў „Ежегоднике“, зьяўляюцца цяпер адзіным матар'ялам даваеннага часу аб натуральным руху насельніцтва.

Якасьць гэтых вестак вельмі нявысокая, бо самы грунт падліку ў корані не адпавядаў прынцыпам статыстычнай мэтодлёгіі. Ня кажучы ўжо аб сетцы, якая прадстаўляла разрозьненыя мэтодлёгічна і юрыдычна ўстановы, самы спосаб запісаў і выбаркі з іх вестак ніякай крытыкі з боку статыстычнай дасканаласьці не маглі вытрымаць. Контроль і крытыка матар'ялаў былі недаступны і невыканальны. Програ-

мы распрацовак, ня гледзячы на іх знадворную паўнату, пры дэфэктнасьці первясткавага матар'ялу, маюць бязумоўна нязначную каштоўнасьць. Калі пры гэтым яшчэ адзначыць, што галоўная ўвага была зьвернута на веравызнаньне, а гэтакія адзнакі, як нацыянальнасьць, знятак зусім ігнараваліся, дык рабіць на падставе даваенных даных тыя ці іншыя вывады аб руху насельніцтва і яго складзе магчыма толькі з вялікай асьцярожнасьцю.

Даных з 1914 да 1921 году няма зусім і толькі з 1922 году стала наладжвацца рэгістрацыя натуральнага руху насельніцтва. За час з 1922 г. да 1923 году магчыма карыстацца матар'яламі толькі часткова, бо ня поўна ўлічаны ўсе зьявы, а з 1924 г. па цяперашні час, у сувязі з агульным палепшаньнем статыстычнага падліку наглядаецца павышэньне колькаснага падліку. Што да якасьці матар'ялу за гэты пэрыод, дык, ня кажучы ўжо аб вялікіх заганых вестак за 1922-1923 г., трэба з вялікай асьцярожнасьцю карыстацца матар'ялам і за 1924-1925 г. Ёсьць гэтакія дэфэкты, як няправільнае паказаньне месца і часу ўтварэньня акту, часта час акту паказаны пазьней часу рэгістрацыі, зьмешваецца род, узрост, у рэгістрацыйных картках сьмерцаў і шлюбаў часам пераменены даты. Былі выпадкі рэгістрацыі акту праз 10 гадоў пасля таго ці іншага здарэньня. Не ўваходзячы ў больш падрабязны пералік дэфэктаў, адзначым, што распрацоўка ўсяго матар'ялу аб натуральным руху насельніцтва праводзіцца па 9 табліцах 1) аб нараджоных—па роду, нацыянальнасьці і мясцовасьці, 2) аб памёршых—па роду, мясцовасьці, узросту, прычынах сьмерці, профэсіі, 3) аб шлюбах—па нацыянальнасьці, сямейным становішчы, узросту і пісьменнасьці, 4) аб разводах—па нацыянальнасьці, узросту і парадку шлюбу¹⁾.

Сярод распрацовак, апрача сьмяротнасьці, адсутнічаюць вельмі важныя адзнакі, як соцыяльна-клясавы склад па ўсіх зьявішчах натуральнага руху насельніцтва і распрацоўку па гэтай адзнацы з прычыны няпоўнага матар'ялу правесці няма магчымасьці. Ня гледзячы на вялікае значэньне гэтых вестак у вывучэньні руху насельніцтва, атрымаць іх магчыма будзе толькі пасля распрацоўкі матар'ялу 1928 году.

II. Сетка органаў ЗАГС'у.

Характар структуры ўстаноў, асабліва тых якія маюць сваімі асноўнымі функцыямі рэгістрацыю зьяў натуральнага руху насельніцтва, як ЗАГС-ы, мае першараднае значэньне для вывучэньня гэтых зьяў.

Для ажыццяўленьня задачы па вывучэньні зьявішч натуральнага руху насельніцтва трэба арганізаваць поўны іх падлік. Поўную рэгістрацыю забяспечваюць: 1) роўнамернае разьмеркаваньне сеткі ЗАГС-аў па тэрыторыі, 2) найменшае абцяжваньне ЗАГС-аў колькасьцю актаў, 3) найменшы лік насельніцтва для абслугоўваньня адным ЗАГС-ам і г. д.

Па тэрыторыі Саюзных Рэспублік сетка ЗАГС-аў арганізавалася неадначасова, гушчыня сеткі перад 1927 годам была вельмі няроўнамерна. Па БССР арганізацыя органаў ЗАГС пачалася таксама ў розны час: у гарадох Віцебскай, Магілёўскай, Аршанскай і Полацкай акруг—з 1918 г., у Бабруйскай, Гомельскай—з 1919 г., у Менскай—з 1920 г., Мазырскай—з 1920 г., у сельскіх мясцовасьцях значна пазь-

¹⁾ Цяпер ужо за 1928 г. распрацоўка вядзецца па 16 табліцах, у лік якіх уваходзяць звесткі аб соцыяльным становішчы, узросьце маткі і працягу шлюбу ў разводах.

ней—з 1924 г. Да гэтага году ЗАГС-ы былі толькі ў гарадох і раёнах, а пачынаючы з жніўня 1924 г. і ў сельсаветах.

Як разьвівалася сетка ЗАГС-аў, відаць з наступнае табліцы, з датамі аб 1920—1923 г. і 1924—1927 г. ў сярэдніх лічбах за год у адносінах да насельніцтва і да ліку зарэгістраваных актаў.

Табліца № 1.

	У 1923 г.						У 1924 г.						У сярэднім за 1925-1926 г.					
	Лік органаў ЗАГС			Прыходзіцца на адзін паддзел ЗАГС			Лік органаў ЗАГС			Прыходзіцца на адзін сельскі паддзел ЗАГС			Лік органаў ЗАГС			Прыходзіцца на адзін сельскі паддзел ЗАГС		
	Усяго	Гарадзкіх	Сельскіх	Кв. клм.	Насельніцтва	Запісаў	Усяго	Гарадзкіх	Сельскіх	Кв. клм.	Насельніцтва	Запісаў	Усяго	Гарадзкіх	Сельскіх	Кв. клм.	Насельніцтва	Запісаў
БССР	263	23	240	525	15686	944	896	26	870	145	4431	301	1434	30	1404	89,7	2890	204

Колькасьць ЗАГС-аў у працягу 1923—1927 г. г. штогод павялічвалася досыць значна з 263 у 1923 г. да 1434 у 1927 г. З пашырэннем сеткі ЗАГС-аў цесна зьвязана гушчыня іх, а значыць памяншэньне тэрыторыі абслугоўваньня (з 525 кв. клм. на адзін ЗАГС у 1923 г. да 89,7—у 1927 г.) і сярэдняга ліку абслужанага насельніцтва (з 15686 да 2800).

З даных табліцы відаць, што ў той час як ЗАГС-ы сталі бліжэй да насельніцтва ў 7 разоў, нагрузка іх скарацілася толькі ў 4 разы. Гэта паказвае на недастатковую паўнату рэгістрацыі ўсіх актаў грамадзянскага становішча ў 1923 г. Ня гледзячы на гэта, коэфіцыенты інтэнсыўнасьці тых ці іншых зьявішч грамадзянскага стану ня маюць рэзкіх хістаньяў і ня трацяць сваёй вартасьці для вывадаў аб процэсе натуральнага руху насельніцтва за гэтыя гады.

Агульны лік, а таксама нагрузка ЗАГС-аў і радыюс абслугоўваньня ў БССР больш выразна можна ахарактарызаваць пры параўнаньні прыведзеных ніжэй даных з адпаведнымі весткамі па асобных губэрнях РСФСР і УССР¹⁾.

Табліца № 2.

На адзін ЗАГС

Т Э Р Ы Т О Р Ы Я	Кв. клм.	Вясковага насельніцтва
Пскоўская	111	3132
Смаленская	46	1690
Бранская	89	2456
Праваберажная УССР	27	1981
Палесьсе УССР	36	1928
Леваберажная УССР	37	2661
Стэпавая УССР	66	2399
БССР	90	2914

¹⁾ Лубны-Герцык. Сеть ЗАГС-ов (Статобозрение за 1927 г. № 6, стр. 91).

Радыюс тэрыторыі абслугоўвання ЗАГС-амі па БССР, параўнальна з прыведзенымі данымі па некаторых бліжэйшых губернях, перавышае толькі Смаленскую губерню; па Бранскай амаль што аднолькавыя вялічыні, па Пскоўскай—большы. Але-ж пры параўнаньні з УССР наглядаецца адваротнае: сетка ЗАГС-аў разьмешчана такім чынам па тэрыторыі, што па Праваберажнай частцы УССР, напрыклад, прыходзіцца ўсяго толькі 27 кв. клм. і найбольшы радыюс у 66 кв. клм. прыходзіцца на стэп.

Пры параўнаньні ступені гушчыні ЗАГС-аў у залежнасьці ад ліку насельніцтва адзначаецца падобнае-ж зьявішча. Сярэдні лік насельніцтва на адзін ЗАГС у БССР ніжэй толькі за Пскоўскую губ. і перавышае з прыведзеных усе іншыя.

Пашырэнне тэрыторыі БССР, якое праводзілася ў 1924 і 1927 г., не дае магчымасьці скласьці эксплікацыю сеткі ЗАГС-аў у межах цяперашніх 8-мі акруг за кожны год і за ўвесь пэрыод. Падобная схэма ЗАГС-аў за шэраг гадоў служыла-б дынамічным паказальнікам па кожнай акрузе, характэрным у сэнсе ўстанаўленьня тэмпу паступовага набліжэньня да насельніцтва органаў. Трэба мець на ўвазе, што абавязковым прынцыпам для падобнага роду ўстаноў лічыцца прыбліжэньне іх да насельніцтва, і што толькі пры гэтым разьмяшчэньні і магчыма забясьпека поўнай рэгістрацыі зьявішч.

Ня маючы магчымасьці прадставіць сетку ЗАГС-аў па акругах БССР за ўсе гады існаваньня ЗАГС-аў (у разрэзе часу), прывядзем наступныя даныя за 1925—1927 год:

Табліца № 3

Назва акруг	У сярэднім за 1925—1927 г.					
	Лік органаў ЗАГС			Прыходзіцца на 1 сельскі п/адзел ЗАГС		
	Усяго	Гарадзк.	Сельскіх	Кв. клм.	Насельніцтва	Запісаў
Б. С. С. Р.	1434	30	1404	89,7	2890	204
Бабруйская	226	4	222	90,2	2667	192
Віцебская	133	6	127	89,5	3561	237
Гомельская	182	4	178	90,0	2940	202
Менская	222	3	219	97,8	3032	220
Магілёўская	264	5	259	71,7	2699	194
Мазырская	139	3	136	117,9	2266	165
Аршанская	151	3	148	79,0	3317	235
Полацкая	117	2	115	94,0	2839	193

Як паказваюць прыведзеныя ў табліцы даныя, разьмеркаваньне ЗАГС-аў па акругах няроўнамернае. На адзін ЗАГС прыпадае ад 117 (па Мазыршчыне) да 79 кв. клм. плошчы (Ворша). Падобная розьніца ў тэрыторыяльным разьмяшчэньні ЗАГС-аў залежыць ад асаблівасьцяў акруг. Акругі з нізкім паказчыкам плыўкасьці насяленьня адрозьніваюцца павялічанымі паказчыкамі тэрыторыяльных сярэдніх на ЗАГС.

Ступень нагрузкі органаў ЗАГС знаходзіцца ў цеснай залежнасьці ад ліку насельніцтва, якое прыходзіцца на кожны ЗАГС. Мазырская акруга з найменшым лікам насельніцтва на адзін ЗАГС характарызуецца найменшым лікам актаў, а Віцебская—наадварот, найбольшым.

III. Агульныя весткі.

Асноўныя процэсы натуральнага руху насельніцтва маюць цесную сувязь з соцыяльнымі ўмовамі жыцьця краіны, эаанамічным узроўнем насельніцтва і культурным яго станам.

Пры наяўнасьці станоўчых уплываў эаанамікі на рэгуляваньне нараджальнасьці і сьмяротнасьці першае месца ўсё-ж застаецца за культурнасьцю насельніцтва, ад узроўню якой залежыць жыцьцяздольнасьць і вырашэньне праблемы насельнасьці.

„Стары, тупы ўклад думкі, якая прымае як няўхільнае ўсё тое, што адбываецца, а таксама і многалікавае патомства, паступова зьнікае. Пісьменнасьць, сьвядомасьць дапамагаюць усё больш усьведамляць, што цяжар мацярынства залежыць ад патрэб, профэсіянальнай працы жанчын, цяжкіх жыльлёвых умоў і г. д. Памяншэньне нараджальнасьці зьяўляецца вынікам сьвядомага абмежаваньня дзетанараджэньня, вынікам індывідуалістычнай рацыяналізацыі справы размнажэньня.

Новая фаза жаночай працы з усімі яе вынікамі, выхад рабочага на шырокую грамадскую арэну—з аднаго боку, удасканаленьне тэхнікі вырабу папераджальных сродкаў і шырокая магчымасьць іх здабываньня, пашырэньне абарту з другога боку—вось самыя важныя фактары, якія выклікаюць зьніжэньне нараджальнасьці пролетарскіх мас“¹⁾.

Гэткую важную праблему, як праблема насельнасьці, магчыма разглядаць з розных пунктаў погляду.

У соцыялістычнай грамадзе размнажэньне насяленьня знаходзіцца ў непасрэднай залежнасьці ад становішча вытворчых сіл, а ў капіталістычных умовах у гэтым пытаньні, як пытаньні праблемы народанасельніцтва, утвараюцца дзьве супярэчнасьці: „першае—дабрабыт мас не знаходзіцца ні ў якой залежнасьці ад разьвіцьця вытворчых сіл; другое—размножанасьць розных слаёў насяленьня адваротна-пропорцыянальна ступені іх добрабыту“²⁾. Там клопат аб росьце насяленьня выцякае з меркаваньняў утварэньня рэзэрвай арміі для падтрыманьня капіталістычнай вытворчасці. Паводле Маркса ўсялякі асаблівы гістарычны спосаб вытворчасці мае свой асаблівы гістарычны закон народанасяленьня, дзеянне якога абмяжоўваецца данай гістарычнай эпохай³⁾. Мальтузыянскае вучэньне аб перанасяленьні як

1) Смулевич. Смертность населения городов и местечек БССР.

2) Паперный.—Проблема народонаселения.

3) Карл Маркс.—Капитал т. II.

„натуральным законе“, даўно пахавана разам з папоўскай моральлю, якая грунтуецца на догме „прадначартаньяў“, „правідзеньня“. Але такі погляд яшчэ існуе ў буржуазных экономістах, якія ня хочуць бачыць прычыны ўсіх бед у капіталістычным парадку. Марксысцкая думка дае выразнае тлумачэньне законаў народанасяленьня. Збліжэньне росту насяленьня і сродкаў існаваньня залежыць ад росту і спосабаў грамадзкай вытворчасці. Уплыў вытворчых сіл на рост насяленьня пераламляецца ў клясавай грамадзе ў характары і стане соцыяльна-экономічных дачыненняў кожнай асобнай грамадзкай групы. У ліку фактараў гэтых соцыяльна-экономічных дачыненняў віднае месца належыць формам жаночай працы, прыватнай уласнасці і яе ролі, мілітарызму, політычнай барацьбе, ахове дзяцінства і мацярынства, узмацненьню грамадзкай ролі жанчыны, роўнасці грамадзянскай прыняроўнасці эканомічнай, умовам соцыяльнага падбору і г. д.

Усе гэтыя свайго роду „прыватныя заканамернасці“ фактарыяльна звязаны і абумаўляюць рост насяленьня ў большасці краін. „Толькі пераход усіх сродкаў вытворчасці ў грамадскую маемасць кладзе канец гэтаму і ўтварае ўмовы, пры якіх развіццё вытворчых сіл робіцца фактарам, што падывае дабрабыт мас“ і мае непасрэдны ўплыў на характар размнажэньня насяленьня.

У даным выпадку шляхам аналізу статыстычных даных аб народанасельнасці і смяротнасці мы хочам устанавіць баянс натуральнага прыросту.

Перад тым, як звярнуцца да непасрэднага аналізу ўсіх гэтых даных, прывядзем табліцы аб насельніцтве БССР па тэрыторыяльным падзеле ў момант перапісу 1926 г. На падставе гэтых даных намі вылічаны ўсе паказчыкі зьявішч натуральнага руху насельніцтва.

Побач з гэтым лічым неабходным адзначыць, што вылічэньне гарадзкога насельніцтва зроблена на падставе даных перапісаў 1923—1926 гадоў, натуральнага і мэханічнага прыросту, прычым апошні прыняты як астаха ад вылічэньня натуральнага прыросту і прапорцыянальна размяркованы па гадох (гл. табл. № 4).

Мы ня будзем рабіць ацэнкі апошніх даных і параўнаньня іх з даваеннымі данымі з прычыны вялікіх цяжкасцяў пераліку даных у розных тэрыторыяльных межах, але адносна гарадзкога насельніцтва лічым магчымым даць кароткі аналіз.

Даныя за 1923 і 1926 год для горадоў узяты з апублікаваных распрацовак перапісаў, а за 1924, 1925 і 1926 год вылічаны па гарадох праз адыманьне фактычнага натуральнага прыросту, насельніцтва сельскіх мясцовасцяў вылічана праз адыманьне з даных перапісу 17/XII-1926 г. (на 1/I-27 г.) фактычнага натуральнага прыросту і прыбыткі даных па перасяленьні і адпльву ў гарады сваёй жа рэспублікі як мэханічнага прыросту гарадзкога насельніцтва,¹⁾

Насяленьне на 1/I-1928 г. вылічана шляхам даданьня натуральнага прыросту, а потым у гарадох па коэфіцыенту 17/XII-1926 г. Мэханічны прырост даданы за лік сельскіх мясцовасцяў, а ў апошніх лічбы гэтага мэханічнага прыросту адняты таксама як і лічбы па перасяленьні за 1927 год.

¹⁾ Беларуская ССР в цифрах. Изд. ЦСУ 1929 г.

Насельніцтва Б. С. С. Р. вылічана на падставе

	На 15/III-1923 г. (перапіс)			На 1/I-1924 г.			На 1/I	
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.
А к р у г о в								
Бабруйск	18861	17795	36656	21986	18596	40582	25285	19415
Віцебск	4423	46681	90918	45726	47551	93277	46644	48164
Гомель	38295	39309	77604	39369	40579	79948	40313	41555
Менск	54359	56567	110926	56942	58607	115549	59621	60853
Магілеў	21022	22437	43459	22108	23025	45133	23348	23487
Мазыр	3925	4398	8323	4173	4587	8760	4331	4720
Ворша	10797	9617	20414	10922	9949	20871	10904	10329
Полацак	9726	9604	19330	10850	10016	20866	12060	10432
Р а з а м	201222	206408	407630	212076	212910	424986	222506	218955
І н ш ы я								
Бабруйская								
Жлобін	5256	5095	10351	5288	5211	10499	5310	5350
Рагачэў	6456	5905	12361	6376	5826	12202	6174	5700
Слуцак	6691	7017	13708	7027	7093	14120	7456	7161
Р а з а м	18403	18017	36420	18691	18130	36821	18940	18211
Віцебская								
Гарадок	3163	3291	6454	3032	3205	6237	2889	3120
Сянно	1987	2267	4254	1873	2182	4055	1750	2097
Р а з а м	5150	5558	10708	4905	5387	10292	4639	5217
Гомельская								
Ветка	3057	3277	6334	2989	3241	6230	2911	3201
Рэчыца	7433	7706	15139	7535	7979	15514	7659	8253
Добруш	2140	2456	4596	2298	2615	4913	2489	2812
Р а з а м	12630	13439	26069	12822	13835	26657	13059	14266
Менская								
Барысаў	8922	9303	18225	9929	9965	19894	10915	10636
Чэрвень	2691	2697	5388	2685	2644	5329	2642	2564
Р а з а м	11613	12000	23613	12614	12609	25223	13557	13200
Магілеўская								
Клімавічы	3180	3388	6568	3365	3523	6888	3568	3653
Быхаў	4176	4157	8333	458	4114	8272	4129	4059
Чавусы	2413	2677	5090	2452	2690	5142	2593	2634
Чэрыкаў	2645	2917	5562	2638	2779	5417	2561	2637
Шклоў	3004	3611	6615	3168	3771	6939	3367	3960
Р а з а м	15418	16750	32168	15781	16877	32658	16218	16943
Мазырская								
Калінкавічы	2875	2750	5625	2880	2853	5733	2872	2972
Петрыкаў	2599	3175	5774	2588	3162	5750	2572	3146
Р а з а м	5474	5925	11399	5468	6015	11483	5444	6118

натуральна
1925 г.
Разам
ы я
44700
94808
81868
120474
46835
9051
21233
22492
41461
г а
10660
11874
14617
37151
6009
3847
9856
6112
15912
5301
27325
21551
5206
26757
7221
8188
522
519
732
3316
584
571
1156

Таблиця № 4.

натуральнага і механічнага прыросту.

925 г.	На 1/I-1926 г.			На 1/I-1927 г. (перапіс)			На 1/I-1928 г.			
	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
ы я г а р а д ы.										
44700	27725	20076	47801	30390	20995	51385	31798	21666	53464	
94808	47662	48826	96488	50131	48677	98808	52433	50049	102482	
81868	41469	42787	84256	42434	43959	86393	44539	45268	89807	
120474	62788	63469	126257	65666	65862	131528	69001	67889	136890	
46835	24274	24016	48290	25534	24570	50104	26864	25140	52004	
9051	4523	4835	9367	4666	4957	9623	4937	5139	10076	
21233	11085	10568	21653	11132	10877	22009	11740	11238	22978	
22492	12860	10807	23667	14458	11368	25826	15161	11735	26896	
441461	232395	225384	457779	244411	231265	475676	256473	238124	494597	
г а р а д ы.										
10660	5340	5527	10867	5353	5656	11009	5479	5759	11238	
11874	5975	5573	11548	5760	5465	11225	5848	5537	11385	
14617	7792	7266	15058	8307	7383	15690	8451	7520	15971	
37151	19107	18366	37473	19420	18504	37924	19778	18816	38594	
6009	2747	3010	5757	2610	2899	5509	2655	2933	5588	
3847	1640	2031	3671	1536	1957	3493	1551	1983	3534	
9856	4387	5041	9428	4146	4856	9002	4206	4916	9122	
6112	2836	3161	5997	2730	3164	5894	2802	3213	6015	
15912	7760	8482	16242	7856	8703	16559	8062	8908	16970	
5301	2688	3000	5688	2898	3251	6149	2984	3360	6344	
27325	13284	14643	27927	13484	15118	28602	13848	15481	29329	
21551	12014	11330	23344	13528	12312	25840	13897	12682	26579	
5206	2605	2483	5088	2543	2390	4933	2587	2432	5019	
26757	14619	13813	28432	16071	14702	30773	16484	15114	31598	
7221	3657	3698	7355	3821	3819	7640	3875	3880	7755	
8188	4092	3964	8056	4026	3884	7910	4098	3978	8076	
5227	2804	2492	5296	2793	2616	5409	2845	2671	5516	
5194	2454	2477	4931	2357	2306	4663	2392	2350	4742	
7327	3648	4151	7799	3912	4382	8294	4008	4466	8474	
33161	16655	16782	33437	16909	17007	33916	17218	17345	34563	
5844	2886	3119	6005	2898	3254	6152	3014	3328	6342	
5718	2540	3156	5696	2527	3162	5689	2547	3230	5777	
11562	5426	6275	11701	5425	6416	11841	5561	6558	12119	

	На 15/III-1923 г. (перапіс)			На 1/I-1924 г.			На 1/I-1925 г.		Разам
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	
Аршанская									
Горкі	4025	3747	7772	4119	3787	7906	4229	3815	8044
Дуброўна	3549	3983	7532	3587	4019	7606	3627	4057	7684
Амсьціслаўль	4342	4627	8969	4227	4531	8758	4113	4393	8506
Разам	11916	12357	24273	11933	12337	24270	11969	12265	24234
Полацкая									
Лепель	2019	2151	4170	2327	2216	4543	2833	2285	5118
Разам па інш. гар.	82623	86197	168820	84541	87406	171947	86659	88505	175164
Разам па гарадох (акр. і інш. га р.)	283845	292605	576450	296617	300316	596933	309165	307460	616625
						М	я	с	т
									э
									ч
Бабруйская									
Глуск.	2207	2348	4555	2199	2328	4527	2186	2306	4492
Любань	717	751	1468	804	837	1641	904	930	1834
Асіпавічы	1764	1792	3556	1829	1841	3670	1887	1903	3790
Парычы	1848	2086	3934	1815	2035	3850	1776	1975	3751
Старобін.	1710	1318	3028	1611	1339	2950	1503	1354	2857
Ст.-Дарогі	892	963	1855	887	954	1841	877	945	1822
Стрэшын.	1244	1243	2487	1266	1255	2521	1288	1267	2555
Разам	10382	10501	20883	10411	10589	21000	10421	10680	21101
Віцебская									
Бешанкавічы	1023	1140	2163	1074	1200	2274	1124	1265	2389
Лёзна.	1222	1322	2544	1217	1340	2557	1210	1361	2571
Сураж	1104	1231	2335	1074	1211	2285	1046	1185	2231
Чашнікі	1142	1288	2430	1219	1347	2566	1298	1413	2711
Янавічы	1010	1193	2203	1017	1181	2198	1020	1169	2189
Разам	5501	6174	11675	5601	6279	11880	5698	6393	12041
Гомельская									
Лбеў	1960	2249	4209	1976	2243	4219	1991	2233	4224
Гародня	1274	1373	2647	1317	1421	2738	1362	1468	2830
Паддабранка	489	573	1062	506	587	1093	523	601	1124
Хойнікі	2049	2172	4221	2139	2237	4376	2241	2309	4550
Чачэрск	820	940	1760	1042	1190	2232	1273	1455	2728
Брагінь	1891	2098	3989	1993	2204	4197	2099	2315	4414
Разам	8483	9405	17888	8973	9882	18855	9489	10381	19870
Менская									
Бярэзынь	1104	1169	2273	1207	1227	2434	1314	1290	2604
Заслаўль.	1182	726	1908	1137	706	1843	1091	681	1772
Зембін	680	791	1471	687	820	1507	689	852	1541
Койданава	2704	2421	5125	2711	2503	5214	2722	2582	5304

Працяг табліцы № 4.

25 г.		На 1/I-1926 г.			На 1/I-1927 г. (перапіс)			На 1/I-1928 г.			
Разам	м.	ж.	Разам.	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам		
7906	4229	8044	4440	3843	8283	4576	3854	8430	4622	3897	8519
7506	3627	7684	3656	4103	7759	3737	4183	7920	3775	4232	8007
8758	4113	8506	4009	4272	8281	3886	4153	8039	3937	4178	8115
24270	11989	24234	12105	12218	24323	12199	12190	24389	12334	12307	24641
4543	2833	5118	3164	2326	5490	4231	2454	6685	4297	2510	6807
171947	86658	175164	88747	89464	178211	91885	91247	183132	93726	93047	186773
596333	34955	616625	321142	314848	635990	336296	322512	658808	350199	331171	681370
э ч к і.											
4527	216	4492	2186	2288	4474	2164	2263	4427	2209	2292	4501
1641	94	1834	989	1018	2007	1064	1097	2161	1108	1134	2242
3670	107	3790	1951	1949	3900	2017	1998	4015	2057	2028	4085
3850	171	3751	1738	1918	3656	1694	1855	3549	1720	1894	3604
2560	154	2857	1382	1344	2726	1269	1363	2632	1308	1398	2706
1841	67	1822	854	929	1783	853	916	1769	887	941	1828
2521	108	2555	1315	1309	2624	1346	1333	2679	1397	1362	2759
21000	1041	21101	10415	10755	21170	10407	10825	21232	10686	11049	21735
2274	113	2389	1202	1345	2547	1266	1424	2690	1297	1448	2745
2557	120	2571	1191	1375	2566	1198	1403	2601	1215	1425	2640
2285	106	2231	1006	1165	2171	967	1139	2106	972	1143	2115
2566	124	2711	1378	1458	2836	1453	1518	2971	1487	1534	3021
2198	103	2189	1023	1158	2181	1010	1145	2155	1014	1154	2168
11880	568	12041	5800	6501	12301	5894	6629	12523	5985	6704	12689
4219	181	4224	1989	2240	4229	1984	2231	4215	2028	2275	4303
2738	120	2830	1386	1504	2890	1395	1530	2925	1432	1569	3001
1093	53	1124	540	614	1154	579	639	1218	587	648	1235
4376	214	4550	2340	2381	4721	2439	2450	4889	2507	2521	5028
2232	127	2728	1501	1698	3199	1731	1953	3684	1752	1968	3720
4197	209	4414	2214	2420	4634	2345	2540	4885	2388	2573	4961
8853	949	19870	9970	10857	20827	10473	11343	21816	10694	11554	22248
2434	104	2604	1420	1364	2784	1522	1446	2968	1552	1481	3033
1843	100	1772	1035	675	1710	983	862	1645	1001	675	1676
1507	68	1541	688	863	1551	692	663	1555	703	889	1592
5214	272	5304	2734	2656	5390	2725	2749	5474	2757	2800	5557

	На 15/III-1923 г. (перапіс)			На 1/I-1924 г.			На 1/IV-1925 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Капыль	1679	1884	3563	1712	1926	3638	1743	1971	3714
Лагойск	996	1069	2065	1011	1076	2087	1023	1086	2109
Плешчаніцы	1180	546	1726	1138	589	1727	1095	632	1727
Пухавічы	1221	1304	2525	1195	1270	2465	1156	1230	2386
Сьмілавічы	2059	1602	3661	1337	1612	3549	1804	1621	3425
Смялявічы	1575	1759	3334	1567	1746	3313	1550	1725	3275
Цімкавічы	1333	932	2265	1392	977	2369	1456	1022	2478
Узда	1115	1260	2375	1139	1282	2421	1160	1304	2464
Халопенічы	999	1110	2109	1010	1098	2108	1015	1083	2098
Шацк	803	870	1673	817	886	1703	830	904	1734
Разам	18630	17443	36073	18660	17718	36378	18648	17983	36631
Магілеўская									
Бялынічы	1042	1171	2213	1090	1180	2270	1141	1187	2328
Карма	740	737	1477	784	753	1537	831	767	1598
Касьцюковічы	1523	1687	3210	1523	1699	3222	1520	1710	3230
Краснаполье	1252	1393	2645	1247	1381	2628	1238	1367	2605
Крычаў	3045	3155	6200	3070	3168	6238	3086	3186	6272
Прапойск	2016	2184	4200	2072	2207	4279	2127	2230	4357
Хоцімск	1293	1397	2690	1312	1431	2743	1328	1468	2796
Разам	10911	11724	22635	11098	11819	22917	11271	11915	23186
Мазырская									
Жыцькавічы	1645	1250	2895	1600	1291	2891	1550	1338	2888
Капаткевічы	1178	1261	2439	1194	1285	2479	1204	1315	2519
Нароўль	1228	1322	2550	1212	1324	2536	1197	1323	2520
Тураў	3008	3209	6217	2914	3105	6019	2806	2992	5798
Разам	7059	7042	14101	6920	7005	13925	6757	6968	13723
Аршанская									
Бобр	1213	1296	2509	1215	1293	2508	1215	1286	2501
Копысь	1612	1751	3363	1665	1736	3401	1711	1730	3441
Коханава	626	627	1253	642	608	1250	660	585	1245
Крупкі	693	725	1418	787	780	1567	884	842	1726
Ляды	1716	1951	3667	1737	1930	3667	1752	1909	3661
Смальяны	570	646	1216	659	699	1358	775	757	1512
Талочын	1598	1786	3384	1615	1819	3434	1629	1854	3483
Чарэя	1304	1421	2725	1365	1408	2773	1420	1402	2822
Разам	9332	10203	19535	9685	10273	19958	10026	10365	20391

Працяг табліцы № 4.

1925 г.	На 1/1-1926 г.			На 1/1-1927 г. (перапіс)			На 1/1-1928 г.			
	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
	3714	1795	2028	3823	1842	2087	3929	1889	2124	4013
	2109	1047	1099	2146	1055	1117	2172	1079	1134	2213
	1727	1046	681	1727	1001	736	1740	1035	772	1807
	2386	1109	1180	2289	1044	1120	2161	1059	1139	2198
	3425	1655	1618	3273	1545	1651	3196	1598	1693	3291
	3275	1498	1676	3174	1457	1663	3120	1479	1711	3190
	2478	1522	1063	2585	1587	1112	2699	1603	1125	2728
	2464	1170	1320	2490	1182	1322	2504	1217	1354	2571
	2098	1001	1058	2059	981	1049	2030	1004	1086	2090
	1734	834	912	1746	856	916	1772	877	922	1799
	36631	18554	18193	36747	18472	18493	36965	18853	18905	37758
	2328	1176	1184	2360	1233	1197	2430	1263	1223	2486
	1598	879	792	1671	930	817	1747	951	832	1783
	3230	1514	1706	3220	1518	1723	3241	1570	1771	3341
	2605	1243	1339	2582	1228	1320	2548	1264	1338	2602
	6272	3146	3202	6348	3160	3205	6365	3203	3241	6444
	4357	2137	2219	4356	2172	2246	4418	2186	2279	4465
	2796	1349	1510	2859	1351	1550	2901	1357	1585	2942
	23186	11444	11952	23396	11592	12058	23650	11794	12269	24063
	2888	1524	1401	2925	1499	1476	2975	1549	1529	3078
	2519	1238	1340	2578	1253	1364	2617	1290	1408	2698
	2520	1179	1332	2511	1166	1347	2513	1195	1364	2559
	5798	2690	2898	5588	2611	2782	5393	2665	2864	5529
	13725	6631	6971	13602	6529	6969	13498	6699	7165	13864
	2501	1198	1283	2481	1192	1285	2477	1224	1319	2543
	3441	1775	1729	3504	1832	1752	3584	1865	1776	3641
	1245	682	563	1245	698	551	1249	716	567	1283
	1726	981	911	1892	1088	991	2079	1125	1027	2152
	3661	1777	1868	3645	1774	1851	3625	1810	1866	3676
	1512	838	808	1646	928	871	1799	943	887	1830
	3483	1655	1899	3554	1676	1938	3614	1696	1972	3668
	2822	1493	1392	2885	1574	1388	2962	1613	1435	3048
	20391	10399	10453	20852	10762	10627	21389	10992	10849	21841

	На 15/III-1923 г. (пераніс)			На 1/I-1924 г.			На 1/I-	
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.
Полацкая								
Дрыса	1318	1496	2814	1319	1445	2764	1312	1396
Асьвея	822	894	1716	829	902	1731	833	913
Вулла	948	1022	1970	975	1044	2019	1001	1069
Вўшач	685	667	1359	667	672	1339	647	675
Разам	3773	4079	7852	3790	4063	7853	3793	4053
Разам па мястэчках	74071	76571	150642	75138	77628	152766	76103	78738
П а і н ш ы х г а р а д о х								
Бабруйская	28785	28518	57303	29102	28719	57821	29361	28891
Віцебская	10651	11732	22383	10506	11666	22172	10337	11610
Гомельская	2113	22844	43957	21795	23717	45512	22548	24647
Менская	30243	29443	59686	31274	30327	61601	32205	31183
Магілеўская	26329	28474	54803	26879	28696	55575	27489	28858
Мазырская	12533	12967	25500	12388	13020	25408	12201	13086
Аршанская	21248	22560	43808	21618	22610	44228	21995	22630
Полацкая	5792	6230	12022	6117	6279	12396	6626	6338
Разам	156694	162768	319462	159679	162034	324713	162762	167243
Разам па ўсіх гарадох і м-ках затв. С.Н.К.	357916	369176	727092	371755	377944	749699	385269	386197
С е л ь с к і я п а с я л е н ь н і								
Бабруйская	—	—	—	4608	4998	9606	4742	5140
Віцебская	—	—	—	2290	2628	4918	2335	2678
Гомельская	—	—	—	—	—	—	—	—
Менская	—	—	—	1294	1442	2736	1309	1470
Магілеўская	—	—	—	164	212	376	196	252
Мазырская	—	—	—	1229	1335	2564	1252	1358
Аршанская	—	—	—	1781	1864	3645	1799	1883
Полацкая	—	—	—	1994	2040	4034	2058	2084
Разам	—	—	—	13360	14519	27879	13691	14865
С е л ь с к і я								
Бабруйская	—	—	—	269780	283423	553203	277180	290667
Віцебская	—	—	—	209000	219704	428704	213389	224081
Гомельская	—	—	—	239929	254793	494722	246833	261447
Менская	—	—	—	307501	324042	631543	314672	313226
Магілеўская	—	—	—	323893	344419	658312	323963	354166
Мазырская	—	—	—	142201	146651	288852	146719	151058
Аршанская	—	—	—	222377	240418	462795	228329	246220
Полацкая	—	—	—	151100	157875	308975	154622	161202
Разам	—	—	—	1855781	1971325	3827106	1905707	2020076

Працяг табліцы № 4.

1925 г.	На 1/1-1926 г.			На 1/1-1927 г. (перапіс)			На 1/1-1928 г.			
	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
2708	1296	1322	2618	1283	1267	2550	1305	1284	2589	
1746	837	916	1753	832	938	1770	851	949	1800	
2070	1027	1090	2117	1031	1155	2186	1060	1183	2243	
1322	616	673	1289	580	670	1250	598	690	1288	
7846	3776	4001	7777	3726	4030	7756	3814	4106	7920	
154841	76989	79683	156672	77855	80974	158829	79519	82599	162118	
і м я с т э ч к а х.										
58252	29522	29121	58643	29827	29329	59156	30464	29865	60329	
21947	10187	11542	21729	10040	11485	21525	10191	11620	21811	
47195	23254	25500	48754	23957	26461	50418	24542	27035	51577	
63388	33173	32006	65179	34543	33195	67738	35337	34019	69356	
56347	28099	28734	56833	28501	29065	57566	29012	29614	58626	
25287	12057	13246	25303	11954	13385	25339	12260	13723	25983	
44625	22504	22671	45175	22961	22817	45778	23326	23156	46482	
12964	6940	6327	13267	7957	6484	14441	8111	6616	14727	
330005	165736	169147	334883	169740	341961	17221	173245	175646	348891	
771466	398131	394531	792662	414151	817837	403486	429718	413770	843488	
а п і с а н. п а г а р. т ы п у										
9882	4915	5289	10204	5075	5444	10519	5260	5622	10882	
5013	2394	2721	5115	2471	2779	5250	2522	2819	5341	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
2779	1341	1495	2836	1366	1522	2880	1410	1561	2971	
448	229	283	512	261	317	578	286	345	631	
2610	1280	1390	2670	1307	1417	2724	1344	1455	2799	
3682	1857	1937	3794	1912	1984	3896	1966	2028	3994	
4142	2087	2132	4219	2130	2208	4338	2175	2269	4444	
28556	14103	15247	29350	14522	15671	30193	14963	16099	31062	
м я с ц о в а с ь ц і										
567847	283800	297215	581015	291758	305042	596800	297437	312734	610171	
437470	217815	228708	446523	223425	234383	457808	226621	239129	465750	
508280	254511	268916	523427	261973	276575	538348	265764	281568	547332	
645898	321810	338190	660000	330652	346850	677502	335212	354112	689324	
678129	333959	364003	697962	344849	374804	719653	346340	383249	729589	
297777	151043	155263	306306	155457	159668	315125	159259	163802	323061	
474549	234283	251920	486203	241529	259074	500603	246133	265057	511190	
315824	157378	164028	321406	161485	168086	329571	164905	172098	337003	
3925774	1954599	2068243	4022842	2011128	2124282	4135410	2041671	2171749	4213420	

	На 15/III-1923 г. (перапіс)			На 1/I-1924 г.			На 1/V-1925 г.		Разам		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.			
				Р	а	з	а	м	п	а	А
Бабруйская . . .	—	—	—	325476	335736	661212	336568	344113	680681	3	
Віцебская . . .	—	—	—	267522	281549	549071	272705	286533	559238	2	
Гомельская . . .	—	—	—	301093	319089	620182	309694	327649	637343	3	
Менская . . .	—	—	—	397011	414418	811429	407807	424732	832539	4	
Магілёўская . . .	—	—	—	363044	396352	759396	374996	406763	781759	3	
Мазырская . . .	—	—	—	159991	165593	325584	164503	170222	334725	1	
Аршанская . . .	—	—	—	256698	274841	531539	263027	281062	544089	2	
Полацкая . . .	—	—	—	170061	176210	346271	175366	180056	355422	2	
Разам па БССР.	—	—	—	2240896	2363788	4604684	23046662	2421130	4725796		

IV. Мэханічны рух насельніцтва ў паселішчах БССР.

Адной з проблем руху насельніцтва трэба прызнаць пэрыодычнае вывучэньне міграцыйных процэсаў у самой краіне. Ня кажучы аб складанасьці гэтае праблемы ў залежнасьці ад стракатасьці географічнага характару мясцовасьцяў, з якіх альбо ў якія накіроўваецца рух, перад намі ўстае важная задача выпрацоўкі мэтаду, які магчыма было-б практычна ажыцьцявіць пры падліку гэтага руху. У дарэволюцыйны час падлікам мэханічнага руху ў нашым сэнсе слова ня цікавіліся па прычынах, якія выцякалі з умоў гаспадарчай дзейнасьці краіны, у цяперашні час, пры плянаваньні народнай гаспадаркі, пры зьвязьдзеньні ўсіх статыстычных опэрацый да аднаго назоўніка ў відзе баянсу народнай гаспадаркі, падлік і вывучэньне ўсіх процэсаў мэханічнага руху складаюць важную задачу дэмографіі.

У далейшым у мэтах устанавленьня мэханічнага руху насельніцтва будзем карыстацца весткамі перапісаў 1923—1926 гадоў.

Сярэдні гадавы процант мэханічнага прыросту па даных перапісу 1923—1926 г.

Табліца № 5.

	Мужчын	Жанчын	Разам
Па акруговых гарадох . . . (8)	+3,3	+1,2	+2,3
„ іншых гарадох . . . . (21)	+0,6	—0,4	+0,08
„ мястэчках . . . . . (55)	—0,8	—0,5	—0,7

Як відаць, мэханічны прырост паніжаецца па крывой ад акруговых гарадоў да мястэчак, маючы ў апошніх адмоўны знак. Лік мужчын узрастае і зьмяншаецца інтэнсыўней, чым лік жанчын.

Мэханічны рух у бок прыросту найбольш выяўляецца ў акруговых гарадох, што зьяўляецца паказальнікам адпаведных умоў для

Працяг табліцы № 4.

1925 г.	На 1/I-1926 г.			На 1/I-1927 г. (перапіс)			На 1/I-1928 г.			
	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
А	к	р	у	г	а	х				
680681	345962	351701	697663	357050	360810	717860	364959	369887	734846	
559238	278058	291797	569855	286067	297324	583391	291767	303617	595384	
637343	319234	337203	656437	328364	346795	675159	334845	353871	688716	
832539	419112	435160	854272	432227	447429	879656	440960	457581	898541	
781759	386561	417036	803597	399145	428756	827901	402502	438348	840850	
334725	168912	174734	343646	173384	179427	352811	177800	184119	361919	
544089	269729	287096	556825	277534	294752	572286	283165	301479	584644	
355422	179265	183294	362559	186030	188146	374176	190352	192718	383070	
4725796	2366833	2478021	4844854	24398012	2543439	4983240	2486350	2601620	5087970	

асядання. Далей па меры зніжэння разьмеру гарадскога пасялення, прырост даходзіць да адмоўнага знаку. Вельмі важна прасачыць гэты факт па асобных тыпах паселішч.

Табліца № 6.

Мэханічны рух насельніцтва ў гарадох БССР за 1923—1926 г.г.

Назва гарадоў	Мэханічны прырост			Мэханічны прырост у % да гарадскога насельніцтва		
	М.	Ж.	Разам	М.	Ж.	Разам
Акруговыя гарады						
Бабруйск	+10018	+1563	+11581	+10,7	+2,1	+6,8
Віцебск	+4383	+359	+4742	+2,4	+0,2	+1,3
Гомель	+1149	+1582	+2731	+0,7	+1,0	+0,8
Менск	+7118	+5112	+12230	+3,0	+2,1	+2,6
Магілёў	+2713	+525	+3238	+3,0	+0,6	+1,8
Мазыр	+179	+21	+200	+1,1	+0,1	+0,6
Ворша	-679	+334	-345	-1,6	+0,8	-0,4
Полацк	+4043	+1053	+5096	+8,9	+2,6	+5,9
Усяго па акруговых гарадох	+28924	+10549	+39473	+3,3	+1,2	+2,3

Мэханічны рух насельніцтва ў гарадох БССР за 1923—1926 г.г.

Назва гарадоў	Мэханічны прырост			Мэханічны прырост ў % да гарадскога насельніцтва			
	М.	Ж.	Разам	М.	Ж.	Разам	
Іншыя гарады							
Бабруйскай акругі	Жлобін . .	—465	+154	—31	—2,2	+0,7	—0,7
	Рагачэў . .	—1251	—901	—2152	—5,0	—3,9	—4,5
	Слуцк . .	+1050	—114	+936	+3,6	—0,4	+1,6
Віцебскай акругі	Гарадок . .	—748	—585	—1333	—6,3	—4,6	—5,4
	Сянно . .	—558	—425	—983	—7,7	—5,0	—6,2
Гомельскай акругі	Ветка . .	—620	—316	—936	—5,3	—2,5	—3,8
	Рэчыца . .	—396	+127	—269	—1,3	+0,4	—0,4
	Добруш . .	+378	+454	+832	+3,9	+4,2	+4,1
Менскай акругі	Барысаў . .	+3537	+1895	+5432	+8,5	+4,6	+6,5
	Чэрвень . .	—309	—436	—745	—2,9	—4,2	—3,5
Магілёўск. акругі	Клімавічы . .	+355	+168	+523	+2,6	+1,2	+1,9
	Быхаў . .	—496	—568	—1064	—3,0	—3,5	—3,2
	Чавусы . .	+173	—219	—46	+1,7	—2,1	—0,2
	Чэрыкаў . .	—472	—712	—1184	—4,6	—6,6	—5,6
	Шклоў . .	+657	+489	+1146	+5,0	+3,2	+4,0
Мазырскай акругі	Калінкавічы . .	—295	+259	—36	—2,6	+2,2	—0,2
	Петрыкаў . .	—291	—170	—461	—2,8	—1,3	—2,0
Аршанскай акругі	Горкі . .	+364	—64	+300	+2,2	—0,4	+0,9
	Дуброўна . .	—73	+10	—63	—0,5	+0,06	—0,2
	Амсьціслаў . .	—604	—667	—1271	—3,6	—3,7	—3,7
Полацкай акругі	Лепель . .	+2058	+151	+2209	+19,9	+1,7	+11,4
<hr/>							
Усяго па іншых гарадох	+1994	—1470	+524	+0,6	—0,4	+0,08	
<hr/>							
Усяго па ўсіх гарадох .	+30918	+9079	+39997	+2,6	—0,7	+1,6	

Найбольшы прырост мае Бабруйск (6,8%), потым Полацк (5,9%); амаль сярэдні прырост мае Менск (2,6%), а іншыя гарады маюць прырост ніжэй ад сярэдняга па акруговых гарадох, зьмяншэньне прыросту іх ідзе ў наступным парадку: +Магілёў, Віцебск, Гомель і Мазыр, а Ворша за 4 гады (1923—1926 г.г.) мае адмоўны прырост (—0,490). Тутака трэба адзначыць, што ў гарадох з павялічаным прыростам мае перавагу прырост мужчын, за выключэньнем Гомеля; наглядаецца таксама прырост жанчын у Воршы, пры агульным адмоўным прыросьце. У іншых гарадох пры малым параўнальна прыросьце (+0,08) перавышаюць гэты сярэдні % у некалькі разоў — Барысаў (+6,5), Лепель (+11,4), Добруш (+4,1), Шклоў (+4,0) і нават Клімавічы (+1,9), Слуцк (+1,6) і Горкі (+0,9). Пералічаныя гарады набліжаюцца да вялічын, адзначаных па акруговых гарадох; павялічэньне прыросту тлумачыцца акруговым значэньнем адных гарадоў (Бары-

саў, Слуцк, Клімавічы), фабрычнай гаспадаркай у другіх (Добруш, Шклоў). Г. Горкі расьце за кошт Сельска-Гаспадарчай Акадэміі. Астатнія гарады далі адмоўны прырост. У такіх гарадох, як Чэрвень, Гарадок, Сянно, Рагачэў, Амсьціслаў, Чэрыкаў, Быхаў, Ветка наглядаецца памяншэньне насельніцтва, гарады нібы ідуць да выміраньня. У некаторых гарадох, як Рэчыца, Каленкавічы, Дуброўна і інш. наглядаецца хістаньне ў прыросьце жанчын і зьмяншэньне прыросту мужчын.

Сьпіс мястэчак дае лічбы вельмі характэрныя для вывучэньня жыцьця і росту нашых мястэчак.

Табліца № 7.

Назва акруг	Назва мястэчак						
		М.	Ж.	Разам	М.	Ж.	Разам
Бабруйская	Глуцк	-234	-231	-465	-2,7	-2,5	-2,6
	Любань	+208	+247	+455	+6,1	+7,0	+6,5
	Асіпавічы	+145	+170	+315	+2,0	+0,9	+1,4
	Парычы	-339	-373	-712	-4,7	-4,7	-4,7
	Старобін	-574	-54	-628	-9,2	-1,0	-5,4
	Старыя-Дарогі	-117	-124	-241	-3,3	-3,3	-3,3
Віцебская	Стрэжын	-29	-36	-65	-0,6	-0,7	-0,6
	Бешанкавічы	+140	+193	+133	+3,2	+3,9	+3,6
	Лёзна	-94	-18	-76	-1,9	-0,3	-0,7
	Сураж	-213	-152	-365	-5,0	-3,2	-4,0
	Чашнікі	+215	+145	+360	+4,3	+2,6	+3,4
	Янавічы	-95	-130	-225	-2,3	-2,8	-2,6
Гомельская	Лоеў	-100	-164	-264	-1,3	-1,8	-1,6
	Агародня	-72	-52	-124	-1,3	-0,9	-1,1
	Паддабранка	+69	+52	+121	+3,4	+2,2	+2,7
	Хойнікі	+223	+145	+368	+2,5	+1,6	+2,1
	Чачэрск	+847	+950	+1797	+18,3	+18,0	+18,1
	Брагінь	+316	+307	+625	+3,9	+3,4	+3,6
Менская	Бярэзін	+322	+158	+480	+6,4	+3,1	+4,8
	Заслаў	-254	-129	-383	-5,7	-4,6	-5,3
	Зембін	-64	-39	-103	-2,3	-1,8	-1,7
	Койданаў	-196	+164	-32	-1,8	+1,6	-0,2
	Капыль	+41	+88	+129	+0,6	+1,1	+1,9
	Лагойск	-41	-60	-101	-1,0	-1,4	1,2
	Плешчаніцы	-242	+123	-119	-5,4	+5,0	-1,7
	Пухавічы	-312	-293	-605	-6,7	-5,9	-6,3
	Сьмілавічы	-656	-83	-793	-8,8	-1,3	-5,3
	Сьмялявічы	-300	-263	-563	-4,8	-3,2	-4,3
	Цішкавічы	+181	+121	+302	+3,2	+3,0	+3,1
Магілёўская	Узда	-54	-92	-146	-1,2	-1,8	-1,5
	Халопенічы	-138	-170	-308	-3,4	-3,9	-3,7
	Шацк	+19	-	+19	+0,6	-	+0,3
	Бялынічы	+72	-83	-11	+1,6	-1,8	-0,1
	Карма	+143	+47	+190	+4,4	+1,4	+3,0
	Касьцюковічы	-152	-108	-260	-2,5	-1,6	-2,0
	Краснаполье	-155	-196	-351	-3,1	-3,6	-3,4
	Крычаў	-174	-193	-367	-1,4	-1,5	-1,5
	Прапойск	-1	-105	-106	-0,01	-1,2	-0,6
	Хоцімск	-35	+28	-7	-0,7	+0,5	-0,06
	Мазырская	Жыткавічы	-192	+153	-39	-3,1	+2,9
Капаткевічы		-38	-26	-64	-0,8	-0,5	-0,6
Нароўля		-149	-82	-231	-3,1	-1,6	-2,3
Тураў		-645	-644	-1289	-5,7	-5,3	-5,5

Назва акруг	Назва мястэчак						
		М.	Ж.	Разам	М.	Ж.	Разам
Аршанская	Бабёр	-182	-123	-305	-3,8	-2,4	-3,1
	Копысь	+128	-136	-8	+1,9	-2,0	-0,06
	Коханава	-1	-124	-125	-0,0	-5,2	-2,5
	Крупкі	+333	+159	+493	+10,0	+4,9	+7,4
	Ляды	-84	-238	-322	-1,2	-3,1	-2,2
	Смаляны	+295	+151	+446	+10,5	+5,2	+7,8
	Талачын	-113	-38	-151	-1,7	-0,5	-1,1
	Чарэя	+160	-145	+15	+2,9	-2,6	+0,1
Полацкая	Дрыса	-105	-302	-409	-2,0	-5,3	-3,8
	Асьвея	-21	+6	-15	-0,6	+0,2	-0,2
	Вула	-17	+37	+20	-0,4	+0,9	+0,2
	Вушач	-142	-46	-188	-5,4	-1,7	-3,5
	Разам	-245	-1643	-4095	-0,8	-0,5	-0,7

Агульны адмоўны прырост яскрава сьведчыць аб заміраньні жыцця мястэчак. Але пры агульным зьмяншэньні насельніцтва шэраг мастэчак мае адзнакі адраджэньня жыцця і захоўвае мэханічны прырост насельніцтва.

З гэтых мястэчак магчыма адзначыць 15—Смаляны, Крупкі, Любань, Бярэзынь, Брагінь, Бешанковічы, Чашнікі, Цімкавічы, Паддабранка, Хойнікі, Копыль, Шацк, Чарэя і Вула.

Адны з іх прыцягваюць насельніцтва, як паселішчы блізкія да чыгуначных станцый, а другія як эаанамічныя цэнтры, якія маюць спрыяльныя для разьвіцьця прамысловасьці географічныя ўмовы.

Астатняя група ў ліку 39 мястэчак характарызуецца адзнакамі заміраньня. Нельга, на жаль, вызначыць тэпм гэтага заміраньня і ступень зьмяншэньня насельніцтва па гадох у дакладных лічбах, але ўсё-ж многія з іх характарызуецца вялікімі паказальнікамі адмоўнага прыросту. Прывядзем толькі некаторыя з лічбаў зьмяншэньня больш як на 4%; да іх належаць: Старобін (-5,4%), Пухавічы (-6,3%), Сьмілавічы (-5,3%), Заслаўе (-5,3%), Парычы (-4,7%), Смалявічы (-5,3%).

Ня робячы падрабязнага аналізу заўважаных зьявішч, патрэбна адзначыць тое вялікае значэньне, якое маюць для нас прыведзеныя даныя. Натуральная сьмерць тых ці іншых паселішч, а таксама звышмерны рост высоўваюць задачы дакладнага вывучэньня прычын і мясцовых умоў, якія маюць уплыў на разьвіцьцё гэтых процэсаў у жыцці насельніцтва адпаведных паселішч. Але важнасьці гэтай праблемы не адпавядаюць цяперашнія мэтоды падліку мэханічнага руху насельніцтва. Адрасныя сталы далёка не адпавядаюць мэтам статыстычнага падліку па многіх прычынах. Яны ахопліваюць ня ўвесь мэханічны рух насельніцтва, а форма і арганізацыйны плян патрэбных статыстычных вестак ня зусім прыгодны для мэт статыстыкі. Правільным у даным выпадку трэба лічыць толькі правядзеньне аднадзённых штогодніх гарадзкіх перапісаў па кароткай праграме. Выдаткі на такую працу поўнасьцю выкупляюцца вынікамі, якія адпавядаюць важнасьці задачы вылічэньня насельніцтва і ўсіх яго міграцыйных процэсаў за год у гадах Рэспублікі.

V. Асноўныя паказчыкі натуральнага руху насельніцтва.

Агульныя весткі аб натуральным руху ў БССР можна бачыць з наступнай табліцы:

Табліца № 8.

Натуральны рух насельніцтва па Б. С. С. Р.

Гады	На 1000 насельніцтва						На 1000 насельніцтва						На 100 нараджонных памерла дзяцей адной аднаго году			На 1000 насельніцтва натуральны прырост					
	Лік нараджаных			Лік нараджаных няжывымі			На 100 нараджонных няжывымі			Кожнага роду лік памершых			У тым ліку дзяцей малодшых году								
	М.	Ж.	Разам	М.	Ж.	Разам	М.	Ж.	Разам	М.	Ж.	Разам	М.	Ж.	Разам	М.	Ж.	Разам			
1924	20,6	19,2	39,8	0,05	0,02	0,07	0,22	0,14	0,18	16,9	13,7	15,3	2,3	1,7	4,0	11,1	8,9	10,0	12,4	12,1	24,5
1925	21,8	20,5	42,3	0,05	0,04	0,09	0,24	0,21	0,22	20,3	17,2	18,7	2,9	2,3	5,2	13,4	11,1	12,3	11,9	11,7	23,6
1926	21,3	20,0	41,3	0,06	0,05	0,11	0,30	0,24	0,27	16,5	13,4	14,9	2,4	1,8	4,2	11,3	9,0	10,2	13,2	13,2	26,4
1927	20,2	18,9	39,1	0,04	0,03	0,07	0,21	0,17	0,19	15,7	12,8	14,2	2,2	1,7	3,9	10,9	8,9	9,9	12,4	12,4	24,8

Нараджальнасць за пэрыод 1923—1927 г. павысілася ў параўнанні з пэрыодам 1908—1910 г. Сьмяротнасць у апошнія гады ніжэй супроць даваеннай, што тлумачыцца значным спадам дзіцячай сьмяротнасці.

Прывядзем параўнальныя весткі па СССР.

Табліца № 9

Паказанні натуральнага насельніцтва па тэрыторыях

На 1000 чал. сярэдняга ліку насельніцтва прыходзілася	Эўрапейская частка РСФСР ¹⁾	Беларуская ССР	Украінская ССР ¹⁾	Эўрапейская частка СССР ¹⁾
Нараджэньня ў:				
1911—13 г.	46,8	38,9	42,2	45,5
1924	43,5	39,8	42,5	43,1
1925	45,7	42,3	42,7	44,7
1926	44,4	41,3	42,1	43,6
Сьмярцей:				
1911—13 г.	30,4	19,3	23,4	28,6
1924	24,0	15,3	17,9	22,0
1925	25,0	18,7	19,2	23,2
1926	21,2	14,9	18,2	20,0
Натуральнага прыросту:				
1911—13 г.	16,4	19,6	18,8	16,9
1924	19,5	24,5	24,6	21,1
1925	20,7	23,6	23,5	21,5
1926	23,2	26,4	24,0	23,6

¹⁾ Естественное движение населения СССР за 1926 г. Лубны—Герцык (Статобозрение, № 8, 1925 г.). „Естественное движен. населения союза ССР 1923—1925 г.“ Изд. ЦСК. ССР. Москва 1928 г. т. I. вып. I.

Паказаньні натуральнага насельніцтва па тэрыторыях.

На 1000 чал. сярэдняга ліку насельніцтва прыходзілася	Эўрапейская частка РСФСР	Беларуская ССР.	Украінская ССР.	Эўрапейская частка СССР.
Шлюбаў:				
1911—13 г.	8,2	7,4	8,3	8,2
1924	11,4	11,1	11,5	11,5
1925	9,7	10,5	10,6	10,0
1926	10,4	9,8	12,1	10,8
Разводаў				
1924 г.	1,2	0,6	1,5	1,3
1925	1,5	1,3	1,8	1,5
1926	1,5	1,7	1,9	1,6

Параўнаньне прыведзеных даных па асобных рэспубліках дае магчымасьць прыйсьці да вываду, што нараджальнасьць з кожным годам зьмяншаецца; па інтэнсыўнасьці нараджальнасьці выдзяляецца Эўрапейская частка РСФСР, у УССР нараджальнасьць ніжэй, і БССР займае трэцяе месца.

Сьмяротнасьць параўнальна з даваенымі гадамі значна панізілася і мае тэндэнцыю да далейшага зніжэньня; натуральны прырост вышэй даваеннага.

„У Эўрапейскай частцы СССР у 1926 годзе параўнальна з папярэднімі гадамі значна панізілася сьмяротнасьць пры нязначным спаданьні нараджальнасьці альбо некаторым яе павышэньні параўнальна з 1924 г. На Украіне і ў Беларусі прыметнае паніжэньне сьмяротнасьці, пры слабых зьменах нараджальнасьці, прывяло ў 1926 годзе да значнага павышэньня натуральнага прыросту насельніцтва, які дасягнуў у Эўрапейскай частцы саюзу рэкорднае лічбы—23,6⁰/₁₀₀, прычым у БССР і УССР ён стаў яшчэ вышэй (26,1⁰/₁₀₀ і 24,0⁰/₁₀₀)“ *).

Лік шлюбаў хістаецца ўва ўсіх частках Саюзу па УССР у бок павышэньня, у БССР і ў Эўрапейскай частцы РСФСР да паніжэньня.

Лік разводаў павялічваецца, але тэмп гэтага павышэньня ніжэй папярэдніх гадоў. Асноўны кірунак разьвіцьця асобных зьявішч натуральнага руху насельніцтва ў БССР у далейшым будзе больш падрабязна аналізавацца.

Прывядзем яшчэ даныя розных краін за даваенныя гады, каб устанавіць месца кожнай з іх па ступені інтэнсыўнасьці зьявішч натуральнага руху насельніцтва. (Гл. табл. № 10 на стар. 101).

РСФСР і УССР займаюць першае месца па нараджальнасьці; другое месца займае БССР, у якой коэфіцыент нараджальнасьці быў блізкі да Сэрбіі, Вугоршчыны і ніжэй чым у Баўгарыі, Румыніі, УССР і РСФСР. Сьмяротнасьць у БССР таксама ніжэй, чым у пералічаных дзяржавах. Паводле натуральнага прыросту БССР займае першае месца.

*) Лубны-Герцык. Естественное движение населения. Стат. обозрение № 8 за 1928 г.

Табліца № 10.

Коефіцыент натуральнага руху насельніцтва розных краін сьвету. За 1909—1913 г.г. (на 1000 насельніцтва).

К Р А І Н Ы	Нараджаль- насьць	Сьмерці	Натуральны прырост	Шлюбы
РСФСР (50 эўропейскіх губ.)	44,9	29,5	15,4	7,8
УССР (9 губ.)	42,8	25,0	17,8	8,4
Румынія ¹⁾	41,3	25,5	15,8	9,7
Баўгарыя ²⁾	40,9	23,2	17,7	9,3
Чылі	39,7	31,5	8,2	6,0
БССР ²⁾	39,7	21,4	18,3	7,5
Сэрбія ²⁾	37,9	23,7	14,2	10,0
Вугоршчына	35,8	24,2	11,6	8,8
Японія	33,8	20,5	13,3	8,5
Уругвай	32,5	13,9	18,6	6,1
Італія	32,3	20,0	12,3	7,6
Гішпанія	31,9	22,7	9,2	6,9
Аўстрыя	31,7	21,3	10,4	7,4
Нямеччына	29,0	16,2	12,8	7,8
Голяндыя	28,4	13,3	15,1	7,4
Аўстралія	27,5	10,7	16,8	8,6
Данія	26,9	13,0	13,9	7,3
Новая Зеландыя	26,4	9,3	17,1	8,5
Шотляндыя	26,1	15,4	10,7	6,7
Норвэгія	25,7	13,4	12,3	6,1
Ангельшчына Уэльс	24,6	14,0	10,6	7,6
Швэйцарыя	24,4	15,1	9,3	7,3
Швэдзія	24,3	13,9	10,4	6,0
Ірляндыя	23,2	16,9	6,3	5,2
Бэльгія	23,1	15,4	7,7	7,9
Францыя	19,1	18,3	0,8	7,8

VI. Н а р а д ж а л ь н а с ь ц ь .

Нараджальнасьць, хоць і прадстаўляе зьяву біолёгічную, але знаходзіцца пад уплывам умоў соцыяльнага парадку, аб чым сказана было вышэй.

Нараджальнасьць розьніцца ў залежнасьці ад соцыяльных, профэсіянальных і эаанамічных груп насельніцтва, яна падае ў гады эаанамічных адзнак ваенных катастроф; яна залежыць ад узросту асоб, якія ўступаюць у шлюб, а гэта ў сваю чаргу вызначаецца ўмовамі гаспадарча-бытавога ўкладу; хістаньне нараджальнасьці насельніцтва на працягу гістарычных пэрыодаў адлюстроўвае ў сабе соцыяльна-культурныя ўплывы³⁾.

¹⁾ БССР з 1905 па 1909 г. уключала тры ранейшыя губэрні—Менскую, Магілёўскую і Віцебскую.

²⁾ Весткі даюцца аб нараджэньнях і сьмерцях за 1908—1912 г., а шлюбы за 1907—1911 г. (з прычыны вайны).

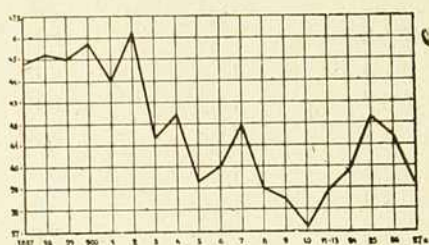
³⁾ Наши достижения, т. I за 1929 г.

На працягу перыяду з 1897 па 1927 год аднагадовыя коэфіцыенты нараджальнасці ў БССР прадстаўляюць наступны шэраг лічбаў, праўда з перапынкам з 1914 па 1923 г.

Табліца № 11.

Г а д ы:	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904
На 1000 нас. нарадз.	44,8	45,2	45,0	45,7	44,0	46,2	41,3	42,4
Г а д ы:	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911—1913	1924
На 1000 нас. нарадз.	39,3	40,0	41,9	39,0	38,5	37,2	38,9	39,8
Г а д ы:	1925	1926	1927					
На 1000 нас. нарадз.	42,3	41,4	39,1					

Дыяграма № 1.

За дзевятнаццаць гадоў, як відаць асабліва розных зьмен нараджальнасці не ўтварылася, але гады з 1924 па 1927 характарызуюцца параўнальна з апошнім даваенным дзесяцігодзьдзем павышанай нараджальнасцю. На павышэньне нараджальнасці ў пасьляваенныя гады паказваюць і іншыя дасьледчыкі. Так, у аднэй з апошніх прац¹⁾ прыведены такія лічбы.

Табліца № 12.

На 1000 чалавек нараджальнасць па раёнах РСФСР.

	Лік раёнаў		У % %	
	1913 г.	1926 г.	1913 г.	1926 г.
40 ‰	13	9	30,2	18,8
40—44	11	16	25,6	33,3
45—49	15	18	34,9	37,5
50 і вышэй	4	5	9,3	10,4

У апошнія гады па мясцовасці нараджальнасць характарызуецца наступнымі коэфіцыентамі.

Табліца № 13.

Нараджэньне ў БССР у сярэднім за 1924—1927 г.

Катэгорыя паселішчаў	На 1000 чалавек насельн.		
	Лік нараджоных:		Разам
	Мужчын	Жанчын	
Акруговыя гарады	16,4	15,3	31,7
Іншыя паселішчы гарадскога тыпу	17,1	15,6	32,7
Рэзам у гарадзкіх паселішч.	16,7	15,5	32,2
Сельскія мясцовасці	21,8	20,5	42,3
Б. С. С. Р.	21,0	19,6	40,6

У сярэднім за 1924—1927 г. наглядлася паніжаная нараджальнасць у акруговых гарадох (31,7%), некалькі вышэйшая ў іншых гарадзкіх паселішчах (32,7%) і найбольшая нараджальнасць у сельскіх паселішчах (42,3%).

¹⁾ Наши достижения т. I.

З гэтых-жа даных відаць, што хлопчыкаў нараджаецца больш, чым дзяўчынак. З прычыны асаблівага значэння пытання аб памяншэнні нараджальнасці, якое заўважана ўжо даўно, прывядзем наступную табліцу аб становішчы гэтага пытання ў гарадох:

Акруговыя гарады Б. С. С. Р. Табліца № 14.

Назва гарадоў	На 1000 чалавек насельніцтва														
	Л і к н а р о д ж а н ы х														
	1923 г.			1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Ра-зам	м.	ж.	Ра-зам	м.	ж.	Ра-зам	м.	ж.	Ра-зам	м.	ж.	Ра-зам
5 буйных гарадоў БССР ¹⁾	18,9	17,4	36,3	17,4	16,2	33,6	16,5	15,4	31,9	16,0	14,6	30,6	14,8	14,1	28,9
Астатнія акруговыя гарады	25,0	22,9	47,9	22,5	21,0	43,5	20,3	19,2	39,5	18,7	17,5	36,2	16,9	16,1	33,0
Разам . . .	19,1	17,5	36,6	17,5	16,3	33,8	16,8	15,8	32,6	16,2	14,9	31,1	15,0	14,4	29,4

У акруговых гарадох нараджальнасць хутка падае, і гэта заўважаецца больш адносна нараджальнасці мужчын.

Па асобных катэгорыях гарадоў у залежнасці ад ліку насельніцтва памяншэнне нараджальнасці рознае: у гарадох з лікам насельніцтва звыш 20.000 чалавек з 1925 па 1927 г. змяншэнне нараджальнасці выяўляецца досыць значнай лічбай з 36,3% да 28,9%, на 7,49%, а ў некаторых акруговых гарадох яшчэ больш, з 47,9 да 33%, г. зн. на 15,9%.

Калі гэтыя даныя паказаць па асобных гарадох, дык атрымаем наступнае:

Акруговыя гарады БССР. (Народжаныя). Табліца № 15.

Назва гарадоў	На 1000 чалавек насельніцтва														
	Л і к н а р о д ж а н ы х														
	1923 г.			1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Ра-зам	м.	ж.	Ра-зам	м.	ж.	Ра-зам	м.	ж.	Ра-зам	м.	ж.	Ра-зам
Бабруйск . . .	20,2	18,4	38,6	19,5	18,7	38,2	16,0	16,0	32,0	15,9	14,3	30,2	14,4	14,8	29,2
Віцебск . . .	16,6	15,3	31,9	14,7	13,1	27,8	13,6	12,8	26,4	14,5	12,9	27,4	13,2	13,0	26,2
Гомель . . .	19,0	17,9	36,9	17,4	16,5	33,9	18,6	17,2	35,8	16,9	15,1	32,0	14,9	14,2	29,1
Менск . . .	19,4	17,3	36,7	17,3	16,1	33,4	17,4	16,9	34,3	16,1	15,3	31,4	15,4	14,6	30,0
Магілёў . . .	19,1	18,1	37,2	18,0	16,9	34,9	17,0	14,0	31,1	16,5	15,6	32,1	16,1	14,3	30,4
Мазыр . . .	35,1	32,7	67,8	26,5	25,2	51,7	24,3	24,2	48,5	19,5	18,3	37,8	21,6	18,0	39,6
Ворша . . .	21,6	20,4	42,0	19,4	18,7	38,1	19,4	17,2	36,6	18,3	16,9	35,2	16,4	15,4	31,8
Полацк . . .	18,5	15,5	34,0	21,5	19,2	40,7	17,3	16,1	33,4	18,3	17,3	35,6	15,4	16,1	31,5
Разам . . .	19,1	17,5	36,6	17,5	16,3	33,8	16,8	15,8	32,6	16,2	14,9	31,1	15,0	14,4	29,4

¹⁾ Менск, Віцебск, Магілёў, Гомель, Бабруйск.

Рэзкае хістаньне паказальнікаў нараджальнасьці па пэрыодах на працягу 1923—1925 г. выраўняліся ў 1926—1927 г. і з кожным годам лік нараджэньняў зьніжаецца. З ліку акруговых гарадоў вельмі высокі коэфіцыент нараджальнасьці ў першыя тры гады маюць Мазыр і Ворша, што тлумачыцца рознымі прычынамі. Магчыма пры гэтым, што Мазыр, як горад, які пераходзіць да тыпу сельскіх паселішчаў і акружаны прыгарадамі з пераважна земляробскім насельніцтвам і большай нараджальнасьцю, мае, дзякуючы гэтаму, і высокі лік нараджальнасьці. Ува ўсякім выпадку трэба адзначыць факт найменшай нараджальнасьці ў Віцебску, Гомлі і Менску, як найбольш буйных гарадох, якія ў той-жа час маюць і найбольшы лік абортў.

Табліца № 16.

	Лік абортў за 1926 год.	
	На 100 нараджэньняў	На 1000 жанчын 15—49 гадоў.
У Менску	473,8	15,4
У гарадах БССР	485,7	15,6
У іншых мясцовасьцях	26,3	1,1
Па БССР	63,5	2,6

Параўнаньне частаты абарту ў розных тыпах паселішчаў Беларусі паказвае, што абарты зьяўляюцца ў гарадох буйным фактарам паніжэньня нараджальнасьці, што ў іншых мясцовасьцях роля абортў у гэтых адносінах нязначная.

Нараджальнасьць у іншых гарадзкіх паселішчах характарызуецца наступнымі данымі:

Табліца № 17.

Гарады БССР (без акруговых гарадоў).

Назва гарадоў	На 1000 чалавек насельніцтва			
	Лік народжаных:			
	1924 г.	1925 г.	1926 г.	1927 г.
Барысаў	42,4	43,8	46,1	43,3
Быхаў	35,4	33,7	29,2	33,3
Ветка	33,6	31,6	33,2	32,9
Горкі	18,0	23,9	14,5	13,6
Гарадок	23,7	28,5	27,8	23,5
Добруш	56,8	52,6	52,7	52,9
Дуброўна	32,6	35,3	35,5	28,8
Жлобін	33,9	38,8	31,4	31,5
Каленкавічы	28,1	36,4	37,3	31,1
Клімавічы	37,5	34,3	39,4	31,4
Лепель	27,7	22,5	35,2	25,6
Амсьціслаў	25,5	29,5	23,8	22,6
Петрыкаў	32,9	33,4	36,7	33,6
Рэчыца	39,7	38,8	32,7	37,9
Рагачэў	30,2	29,7	29,4	24,5

Гарады БССР (без акруговых гарадоў).

Назва гарадоў	На 1000 чалавек насельніцтва			
	Лік народжаных:			
	1924 г.	1925 г.	1926 г.	1927 г.
Сянно	19,7	26,5	31,6	23,5
Слуцк	33,8	33,7	35,1	28,5
Чавусы	31,6	36,0	32,8	35,5
Чэрвень	31,9	30,5	27,1	25,4
Чэрыкаў	29,2	23,7	22,1	26,6
Шклоў	29,1	28,9	30,6	36,5
Разам	33,2	34,3	34,0	32,1

Прымаючы пад увагу даныя 1927 г. (па прычынах досыць высьветленых пры характарыстыцы матар'ялаў), мы бачым устойлівыя паказальнікі ўва ўсіх пералічаных у табліцы гарадох, за выключэньнем Добруша і Барысава, якія маюць больш высокія коэфіцыенты, і Горак, якія маюць нізкі коэфіцыент.

Зьніжэньне нараджальнасьці наглядаецца ў адных гарадох, як Гарадок, Дуброўна, Лепель, Сянно, досыць значнае (каля 10% у 1926-1927 г.), у другіх меншае (каля 1-2%).

Трэба адзначыць, што ў адным толькі Шклове коэфіцыент нараджальнасьці павялічыўся.

Цяпер вылучым асобна мястэчкі, як характэрныя паселішчы пераходнага тыпу, якія ўва многіх адносінах маюць для нас вялікую цікавасьць, хаця сутнасьць яе зараз разьбіраць і ня будзем.

М я с т э ч к і. Табліца № 18.

Назвы акруг	На 1000 чалавек насельніцтва			
	Лік народжаных			
	1924 г.	1925 г.	1926 г.	1927 г.
Бабруйская	34,1	36,2	37,7	33,4
Віцебская	29,7	30,4	27,4	24,6
Гомельская	32,2	30,4	26,3	29,3
Менская	33,1	30,7	32,4	33,5
Магілёўская	31,1	32,5	32,2	28,5
Мазырская	26,2	30,6	37,3	39,5
Аршанская	31,8	35,6	38,2	33,9
Полацкая	29,0	28,7	31,3	29,1
Разам	31,6	32,2	32,2	31,8

Пры разборы табліцы асобных тыпаў паселішчаў, пачынаючы ад акруговых цэнтраў і далей праз раённыя цэнтры да сельскіх мясцовасьцяў, мы наглядаем павышэньне паказальнікаў нараджальнасьці, якое ідзе па крывой зверху да нізу. У мястэчках нараджальнасьць вышэй за 30%, а ў Мазырскай акрузе дасягае ў 1927 г. 39,5%. Мястэчкі ў сэнсе нараджальнасьці знаходзяцца ў больш спрыяльных умовах і калі ў Бабруйскай, Віцебскай і Магілёўскай акругах нараджальнасьць спадае, дык у астатніх акругах хістаньне коэфіцыентаў не зьяўляецца

небяспечным і мае кірунак на павышэнне. Падтрыманьне павышэння нараджальнасці зьяўляецца вялікай задачай моманту, бо ў аднаўленьні чалавечай масы СССР вельмі зацікаўлены.

Сельскія мясцовасці таксама даюць паніжэнне нараджальнасці, хаця побач з гэтым ёсць і адваротныя сімптомы.

Табліца № 19.

Сельскія мясцовасці.

Назвы акруг	На 1000 чалавек насельніцтва			
	Лік народжаных:			
	1924 г.	1925 г.	1926 г.	1927 г.
Бабруйская	43,2	43,6	43,7	44,2
Віцебская	35,4	40,7	39,1	36,1
Гомельская	41,4	46,5	41,9	37,2
Менская	41,6	42,0	43,9	42,7
Магілёўская	42,1	47,8	45,5	41,5
Мазырская	46,6	47,0	44,1	43,8
Аршанская	41,5	44,7	44,1	40,3
Полацкая	35,7	39,0	40,8	37,9
Разам	41,0	44,1	43,2	40,7

Няма ніводнае акругі, дзе-б нараджальнасць сыстэматычна падала: у кожнай з іх былі гады павышэння нараджальнасці. Вытрыманасці ў бок павышэння нараджальнасці хаця і не наглядзеца, але пры параўнанні 1927 г. з 1924 годам трэба адзначыць павышэнне коэфіцыентаў у Менскай, Бабруйскай і Полацкай акругах, а ў астатніх акругах пры параўнанні 1925 і 1926 году. Зрабіць пэўны вывад аб кірунку нараджальнасці на бліжэйшыя гады няма магчымасці, бо перыод аднаўлення ўсёй гаспадаркі і культурнае будаўніцтва, бязумоўна, будуць адбівацца на вырашэнні праблемы нараджальнасці. Цяпер можна прывесці даныя аб нараджальнасці па раёнах сельскай мясцовасці.

Жыццё нашай вёскі, як і жыццё ўсякай сацыяльнай масы, далёка неаднолькава. У асноўным яе ляжаць розныя эканомічныя фактары, якія бясспрэчна аказваюць уплывы на розныя формы гаспадарчага і сацыяльнага жыцця. А дзеля таго, што гэтыя эканомічныя падставы жыцця вёскі могуць і павінны быць расчленены, то тым самым патрабуецца расчляніць тыя афэкты культурнага і эканомічнага парадку, якія пад імі высоўваюцца. Прасачыць залежнасць жыцця вёскі ад усіх эканомічных фактараў магчыма толькі шляхам спецыяльнага абследавання сацыяльна-гігіенічных умоў вёскі на падставе даных дынамічных гаспадарчых перапісаў, але мы скарыстаем толькі агульныя коэфіцыенты разьмеркавання зьяў натуральнага руху па адміністрацыйных раёнах, пакідаючы больш глыбокую марксысцкі вытрыманую прапрацоўку да атрымання поўнацэнных матар'ялаў.

Табліца № 17.

Народжаныя ў БССР (сельскія мясцовасці).

РАЁНЫ	На 1000 чалавек насялення											
	Нараджоныя (без мёртванародж.)											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Бабруйск. акр.												
Бабруйскі	48,5	44,7	46,5	46,5	41,5	44,0	49,6	41,7	45,6	44,1	41,3	42,7
Глускі	45,3	42,5	43,8	48,6	42,3	45,4	44,0	40,2	42,1	42,9	39,2	41,0
Жлобінскі	42,5	37,6	40,0	43,6	39,3	41,4	44,6	39,9	42,2	40,0	36,5	38,2
Клічаўскі	50,6	42,2	46,3	49,4	41,9	45,6	46,9	48,1	47,5	46,4	43,2	44,8
Чыр. Слабодзк.	46,2	37,7	41,8	43,0	42,4	42,7	43,2	39,5	41,3	43,4	37,4	40,3
Любаньскі	45,3	43,2	44,2	49,6	44,4	46,9	45,6	43,5	44,5	50,0	42,8	46,3
Асіпавіцк.	47,4	41,5	44,4	43,3	39,8	41,5	43,7	36,9	40,2	41,7	36,0	38,8
Парыцкі	41,6	34,6	38,0	42,1	38,3	40,2	45,2	38,5	41,8	45,7	38,9	42,2
Рагачэўскі	47,6	42,1	44,7	44,9	39,7	42,2	45,7	40,6	43,0	44,5	38,1	41,2
Сьвіслацкі	50,1	47,1	48,6	49,4	45,1	47,2	46,3	42,5	44,3	44,4	38,1	41,2
Слуцкі	38,5	33,5	35,9	47,1	40,3	43,6	46,9	43,8	45,3	45,3	39,1	42,2
Старобінск.	39,8	40,2	40,0	42,3	38,2	40,2	49,2	44,6	46,8	48,1	46,2	47,1
Ст. Дороск.	51,3	45,7	48,4	48,2	47,5	47,8	44,9	40,5	42,7	48,7	41,4	42,8
Разам	45,5	40,9	43,1	45,9	41,3	43,5	46,3	41,5	43,8	47,2	42,2	44,7
Віцебск. акр.												
Бешанковіцк.	43,4	33,6	38,4	44,3	44,3	44,3	45,0	41,4	43,1	39,5	36,6	38,0
Віцебскі	36,9	34,2	35,5	39,9	37,0	38,5	39,9	36,1	38,0	37,9	32,5	35,2
Высачанскі	48,2	41,0	44,5	46,3	44,7	45,5	44,7	38,4	41,5	37,4	38,6	38,0
Гарадокскі	32,6	27,9	30,2	37,7	31,3	34,4	36,1	30,1	33,0	32,0	27,8	29,8
Язерышчанскі	25,5	25,8	25,7	42,4	36,9	39,5	39,6	36,5	38,0	33,2	30,8	32,0
Ліозьненскі	38,9	35,0	36,9	41,0	37,7	39,3	38,9	32,2	35,4	37,9	34,1	36,0
Межанскі	29,9	26,8	28,3	40,6	34,5	37,5	38,3	31,2	34,6	38,0	34,6	36,2
Сеньненскі	37,5	34,1	35,8	46,2	42,9	44,5	46,0	41,6	43,8	38,9	34,0	36,4
Сіроцінскі	35,5	30,6	33,0	44,9	40,5	42,7	39,9	37,5	38,7	37,8	35,0	36,4
Сураскі	39,8	35,3	37,5	43,0	40,0	41,4	39,9	40,2	40,1	37,8	36,3	37,0
Чашніцкі	50,0	42,6	46,2	47,6	41,9	44,6	47,9	43,9	45,8	52,6	41,2	46,7
Разам	37,8	33,3	35,5	42,7	39,0	40,8	41,2	37,1	39,1	38,1	34,2	36,1

Працяг табл. № 17.

РАЁНЫ	На 1000 чалавек насяленьня											
	Народжаныя (без мёртванародж.)											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Гомельскай акр.												
Брагінскі	48,1	40,9	44,4	49,4	49,1	49,3	47,0	43,3	45,1	44,5	39,5	42,0
Веткаўскі	33,8	27,8	30,7	40,5	34,7	37,5	43,0	37,3	40,0	44,5	38,1	41,1
Гомельскі	48,6	43,7	46,1	57,8	49,7	53,6	49,1	41,8	45,4	44,5	36,4	40,3
Камарынскі	33,7	29,0	31,3	47,2	42,1	44,6	38,6	37,7	38,2	32,9	30,2	31,5
Лоеўскі	47,0	41,4	44,1	52,2	44,3	48,1	47,6	41,8	44,6	39,5	39,1	39,3
Рэчыцкі	49,3	43,8	46,5	48,1	45,2	46,7	43,0	39,2	41,1	38,6	35,8	37,2
Церахоўскі	41,9	36,1	38,9	48,6	42,1	45,2	44,6	36,2	40,2	51,0	39,9	45,2
Уваровіцкі	44,4	38,5	41,4	53,0	46,6	49,7	44,8	42,2	43,5	43,7	36,1	39,8
Хойніцкі	46,2	45,1	45,6	52,4	47,0	49,7	46,2	45,7	46,0	43,5	43,8	43,7
Чачэрскі	40,2	36,5	38,3	43,4	40,2	41,7	37,0	31,8	34,3	35,1	33,4	34,2
Буда-Кашал	50,5	43,2	46,8	48,2	45,3	46,7	46,1	40,8	43,4	47,0	39,9	43,4
Разам	44,2	38,7	41,4	49,2	44,0	46,5	44,5	39,6	41,9	42,8	37,5	40,0
Менская акр.												
Бягомльскі	46,7	40,7	43,6	45,4	41,9	43,6	52,4	43,7	47,9	49,1	43,3	46,2
Бярэзынскі	50,0	42,8	46,3	41,0	35,6	38,2	48,1	41,0	44,5	46,0	43,0	44,5
Барысаўскі	52,5	45,6	49,0	49,1	43,4	46,2	48,1	40,6	44,3	47,5	41,9	44,7
Грэскі	42,8	39,8	41,3	46,5	39,6	42,9	44,9	42,7	43,8	45,9	38,5	42,1
Заслаўскі	42,8	37,9	40,3	43,8	42,8	43,3	43,9	38,3	41,1	44,3	38,7	41,5
Койданаўскі	35,9	32,9	34,4	37,3	36,6	36,9	40,5	37,0	38,7	40,8	36,8	38,8
Капыльскі	39,6	35,7	37,6	40,4	35,8	38,0	42,0	36,4	39,1	44,3	37,0	40,6
Лагойскі	41,6	39,1	40,4	47,2	41,1	44,1	50,6	44,9	47,7	46,2	43,4	44,7
Астр.-Гарадзецкі	45,2	37,7	41,4	51,4	43,7	47,5	48,0	43,4	45,7	44,8	41,0	42,9
Плешчаніцкі	48,6	42,1	44,4	40,2	40,1	40,1	50,4	43,3	46,8	42,3	43,3	42,8
Пухавіцкі	46,8	44,8	46,4	48,2	42,8	45,4	47,6	41,2	44,3	43,7	40,7	42,2
Самахвалавіцкі	41,5	36,8	39,1	46,3	38,3	42,2	44,6	41,4	43,0	40,5	35,4	37,9
Сьмілавіцкі	39,0	39,3	39,2	52,5	44,2	48,2	45,4	46,4	45,9	48,1	42,3	45,1
Смялявіцкі	47,2	43,1	45,1	43,0	39,3	41,1	49,7	46,9	48,3	47,3	44,0	45,6
Узьдзенскі	45,6	41,2	43,4	42,1	38,7	40,4	41,0	38,3	39,5	44,2	39,8	41,9
Халопеніцкі	43,8	37,5	40,6	39,4	34,9	37,1	51,4	42,3	46,7	46,1	39,8	42,8
Чэрвенскі	40,3	36,7	38,4	46,9	37,9	42,3	45,6	41,4	43,4	44,5	42,4	43,4
Па-зараённыя с.-с.	—	—	—	18,1	16,1	17,0	46,0	35,3	40,4	42,5	38,7	40,5
Разам	44,0	39,5	41,6	44,6	39,6	42,0	46,6	41,5	44,0	45,0	40,6	42,7

Працяг табл. № 17.

РАЁНЫ	На 1000 чалавек насяленьня											
	Народжаныя (без мёртванародж.)											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Магілёўск. акр.												
Бялыніцкі	48,4	45,4	46,9	49,0	44,9	46,9	52,5	45,3	48,7	44,1	41,3	42,6
Быхаўскі	41,7	35,0	38,2	51,7	46,2	48,9	46,1	41,0	43,5	43,0	39,3	41,1
Журавіцкі	40,6	36,1	38,2	50,8	44,3	47,4	50,4	43,1	46,6	48,0	42,3	45,0
Клімавіцкі	50,0	39,7	44,5	52,9	45,2	48,8	52,0	43,0	47,2	45,5	39,0	42,0
Кармянскі	34,9	30,9	32,8	55,3	50,5	52,8	51,5	43,3	47,3	47,0	40,7	43,8
Кастюковіцкі	47,8	37,8	42,5	53,3	42,4	47,5	49,4	40,0	44,5	46,0	37,3	41,4
Краснапольскі	63,5	54,7	58,8	64,6	52,6	58,2	57,2	43,9	50,1	46,2	40,3	43,0
Крычаўскі	44,7	40,3	42,5	48,0	40,9	44,4	45,1	41,2	43,1	43,0	36,2	39,6
Лупалаўскі	37,9	34,3	36,0	43,8	37,5	40,5	38,7	36,1	37,3	42,0	37,2	39,5
Магілёўскі	40,1	32,1	36,0	49,3	44,3	46,7	48,0	43,5	45,7	42,7	37,4	40,0
Прапойскі	45,7	37,7	41,5	49,0	43,0	45,9	51,2	46,0	48,5	44,9	39,2	42,0
Хацімскі	45,6	35,8	40,4	52,3	45,6	48,7	52,1	44,3	48,0	44,0	37,9	40,8
Чавускі	49,1	41,3	45,0	44,7	41,6	43,1	44,7	41,6	43,0	42,8	35,4	38,9
Чэрыкаўскі	49,5	41,4	45,2	55,0	45,1	49,8	53,4	45,5	49,3	46,6	40,8	43,6
Чачэвіцкі	48,2	41,5	44,7	50,1	42,4	46,1	48,1	39,4	43,6	42,1	34,7	38,3
Шклоўскі	44,6	39,7	42,1	53,4	45,5	49,3	48,3	40,3	44,2	45,8	36,5	41,0
Разам	45,5	38,8	42,0	51,4	44,5	47,8	49,0	42,1	45,4	44,6	38,5	41,5
Мазырск. акр.												
Жыткавіцкі	59,7	55,4	57,6	57,4	55,2	56,3	45,1	43,0	44,0	47,0	43,5	45,3
Калінкавіцкі	49,6	43,7	46,6	47,3	43,3	45,3	46,8	39,7	43,2	46,3	42,1	44,1
Каралінскі	47,4	44,4	45,9	47,6	43,7	45,6	48,4	43,6	46,0	46,5	45,8	46,1
Капаткевіцкі	46,8	40,2	43,5	43,4	36,4	39,8	41,1	41,3	41,2	41,6	37,6	39,6
Лельчыцкі	55,0	52,6	53,8	52,9	54,3	53,6	48,6	45,1	46,9	44,3	43,3	43,8
Нараўлянскі	44,9	38,8	41,8	47,9	41,9	44,7	46,6	41,1	43,8	47,2	41,0	44,1
Азарыцкі	34,6	30,9	32,7	43,3	42,0	42,7	47,8	47,9	47,8	47,7	42,7	45,1
Петрыкаўскі	57,7	54,7	56,2	57,0	49,2	53,0	48,8	41,9	45,3	47,4	39,4	43,3
Тураўскі	53,7	47,2	50,4	51,4	48,7	50,0	45,7	48,5	47,1	47,8	42,6	45,2
Юравіцкі	42,6	36,6	39,5	46,5	36,5	41,4	36,5	36,7	36,6	41,7	37,6	39,6
Разам	49,2	44,5	46,8	49,4	44,9	47,2	46,1	42,6	44,3	45,9	41,6	43,8

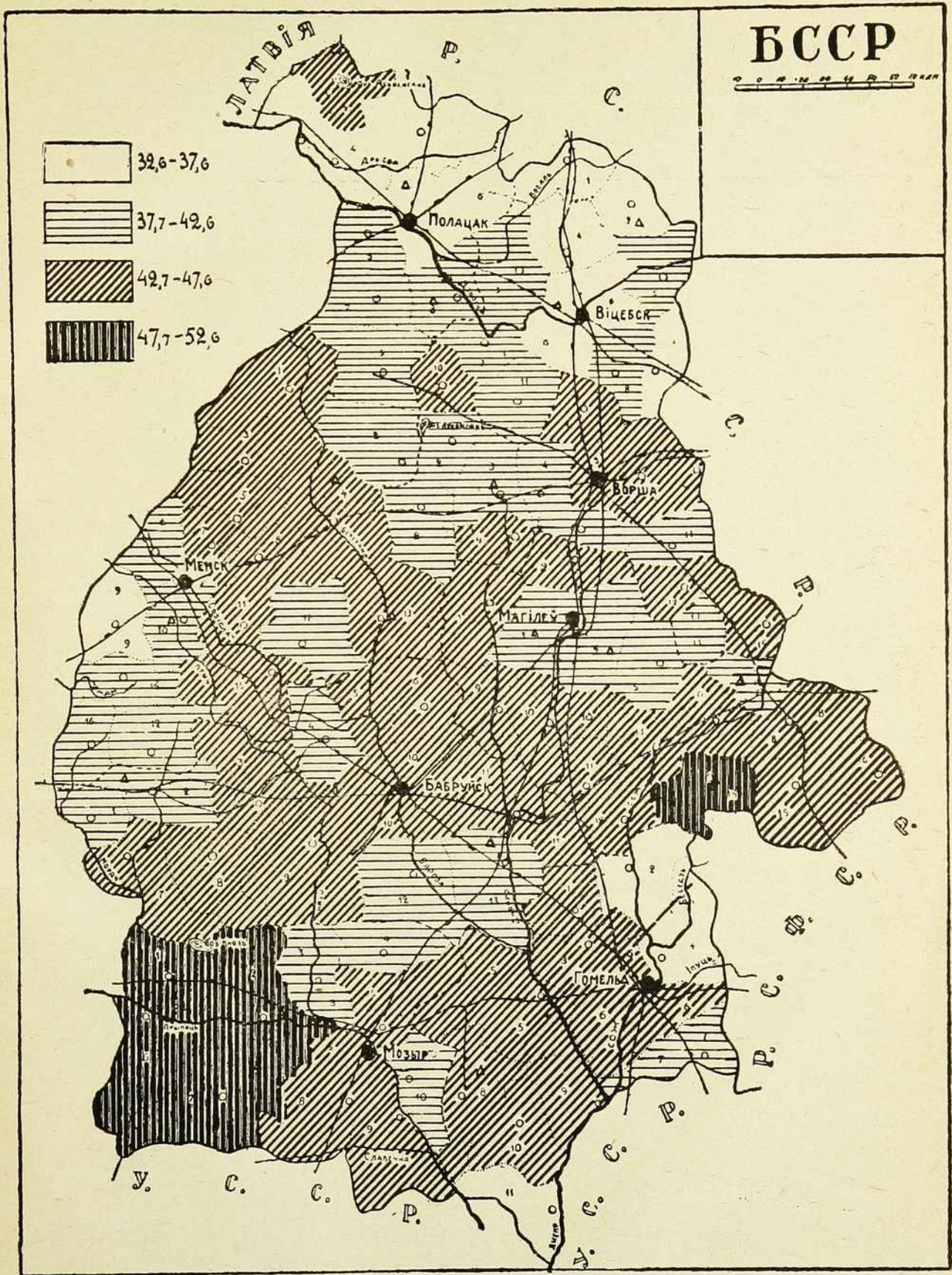
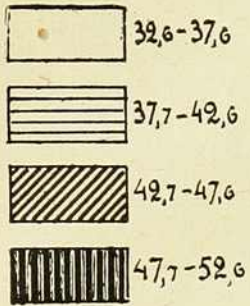

РАЁНЫ	На 1000 чалавек насялення											
	Нараджоныя (без мёртванародж.)											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Аршанск. акр.												
Багушэўскі	62,0	51,3	56,5	44,9	43,2	44,0	44,0	38,5	41,2	43,4	40,7	42,0
Горацкі	43,5	37,0	40,0	46,4	39,2	42,6	49,8	41,7	45,6	44,7	39,3	41,9
Дрыбінскі	54,1	42,5	48,0	53,9	42,4	47,9	48,7	40,3	44,3	43,6	35,7	39,5
Дубровенскі	50,4	42,1	46,1	53,2	45,6	49,3	52,1	48,6	50,3	43,9	38,0	40,8
Копыскі	43,4	37,4	40,2	47,1	52,2	44,6	46,0	44,0	44,9	38,1	34,8	34,9
Жоханаўскі	40,3	37,4	38,8	44,9	39,4	42,0	42,0	40,6	41,3	41,8	35,8	38,7
Круглянскі	43,9	39,2	41,4	50,4	41,3	45,6	45,8	43,3	44,5	39,3	40,0	39,6
Крупскі	41,6	37,9	39,7	42,0	37,6	39,7	47,0	39,3	43,0	49,0	38,0	43,4
Ляднянскі	57,5	46,6	51,8	59,2	46,2	52,4	47,6	46,1	46,8	44,0	34,2	38,8
Мсьціслаўскі	42,4	36,7	39,5	50,1	43,5	46,7	50,0	40,6	45,2	43,8	38,9	41,3
Аршанскі	47,5	40,2	43,7	49,6	41,7	45,5	49,5	41,1	45,2	43,0	38,4	40,6
Расьнянскі	35,9	33,3	34,6	47,0	43,1	45,0	44,4	41,8	43,0	40,5	36,1	38,2
Талачынскі	38,0	32,5	35,1	47,0	42,1	44,4	42,2	36,5	39,2	45,3	37,5	41,3
Чарэйскі	35,3	32,1	33,6	43,8	36,9	40,2	48,8	38,1	43,2	43,2	39,6	41,3
Разам	44,9	38,6	41,6	48,2	41,6	44,8	47,2	41,3	44,2	43,2	37,7	40,4
Полацкая акр.												
Ветрынскі	43,0	39,3	41,1	41,2	36,0	38,6	40,1	36,2	38,1	38,1	36,2	37,2
Валынецкі	24,6	23,2	23,9	44,5	40,2	42,2	42,4	37,4	39,8	39,7	33,7	36,6
Дрысенскі	34,2	30,1	32,1	41,2	33,4	37,3	39,3	33,6	36,3	36,4	32,4	34,4
Лепельскі	50,2	42,4	46,2	39,0	37,3	38,1	44,8	37,1	40,9	40,5	37,5	38,9
Асьвейскі	47,9	41,0	44,3	48,5	42,7	45,5	47,7	43,6	45,6	41,3	37,6	39,4
Полацкі	34,7	31,7	33,2	37,9	36,5	37,2	42,3	40,1	41,3	38,0	35,4	36,7
Расонскі	36,8	29,5	33,0	40,6	34,8	37,6	41,7	39,6	40,7	39,3	35,0	37,1
Ульскі	36,9	32,9	34,8	43,6	37,1	40,2	42,5	38,4	40,4	41,6	37,3	39,4
Ушацкі	35,3	30,4	32,7	41,1	36,6	38,8	46,8	40,9	43,8	42,4	38,0	40,1
Разам	38,2	33,4	35,7	41,3	37,0	39,1	43,1	38,7	40,9	39,7	36,1	37,9
Б. С. С. Р. . . . . (сел. мясцовасьці)	43,8	38,5	41,1	46,9	41,6	44,2	45,8	40,7	43,2	43,2	38,4	40,7

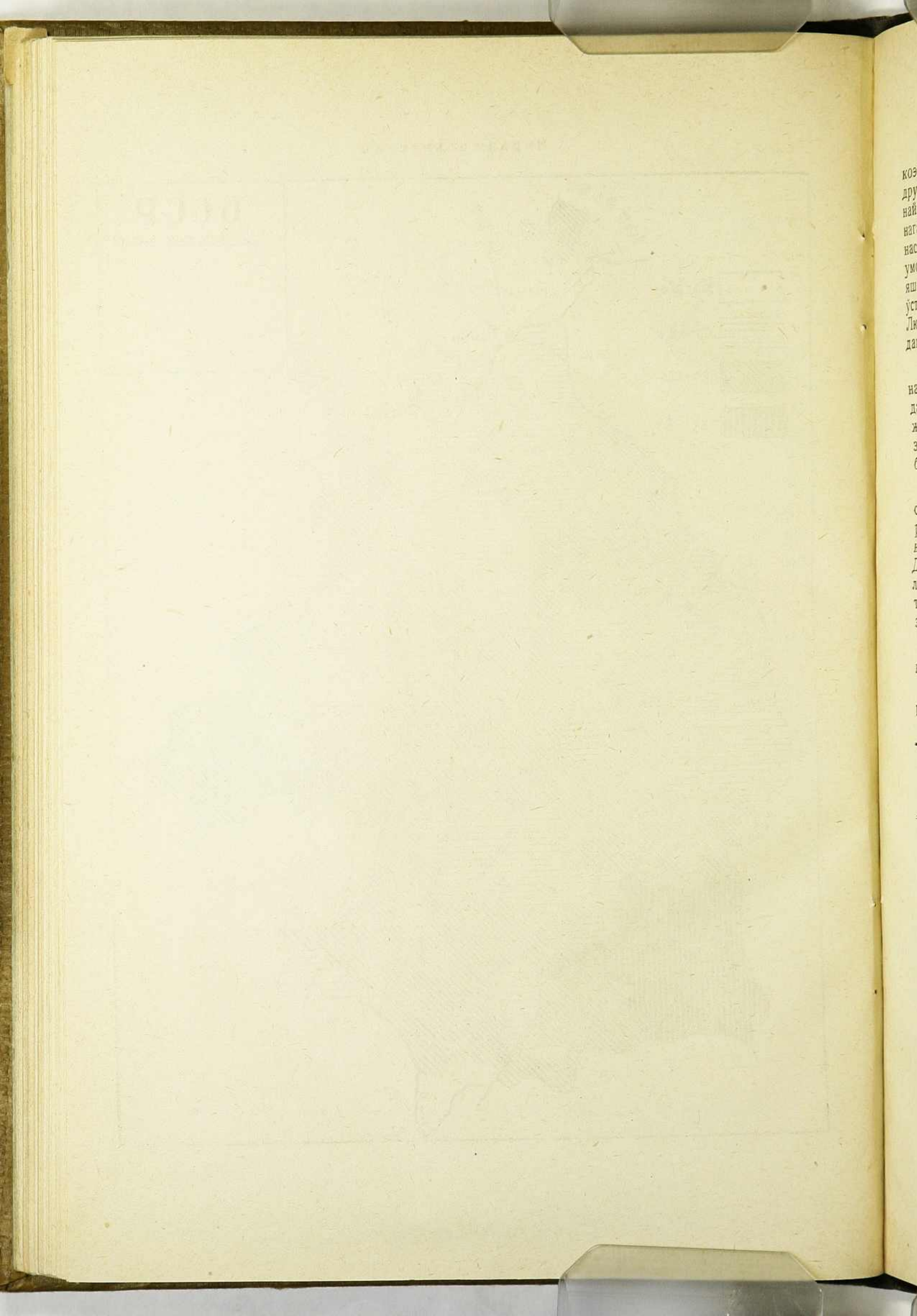

Нараджальнасць

БССР

коэ
дру
най
нага
наса
умо
яш
уст
Лю
да

на
да
ж
з
б

с
р
в
Д
л
т
з
н

Г
-

Разьмежаваўшы раёны на тры групы ў залежнасьці ад вышні коэфіцыенту нараджальнасьці + (41—47% першая група, 40—39% другая і 38—31% трэцяя), мы павінны адзначыць, што першая група найбольш інтэнсыўнай нараджальнасьці ахапляе 54 раёны з атрыманага ліку 102, другая—19 і трэцяя—29. Гэта паказвае, што нараджальнасьць у сельскіх мясцовасьцях знаходзіцца ў досыць спрыяльных умовах, а калі правесць падлік у асобных раёнах, дык у многіх з іх яшчэ няма паніжэньня нараджальнасьці, і яны знаходзяцца ў стане ўстойлівай стабілізацыі. Да ліку гэтых раёнаў належыць Старобінскі, Любанскі і шмат іншых. На картаграме можна досыць выразна відаць інтэнсыўнасьць нараджальнасьці ў кожнай акрузе.

Асноўным дэмографічным фактарам, які вызначае вышыню агульнага коэфіцыенту нараджальнасьці, г. зн. адносіны ліку народжаных да ўсяго насельніцтва, зьяўляецца колькасьць у насельніцтве замужніх жанчын здольнага да дзетанараджэньня ўзросту і асабліва колькасьць замужніх жанчын больш маладога ўзросту—да 30 год, узросту з найбольш высокай фізыолёгічнай пладавітасьцю.

Значэньне колькасьці замужніх жанчын моцнага ўзросту ў насяленьні для вышні агульнай нараджальнасьці лёгічна яскравае і аргіогі пацьвярджаецца вельмі высокай корэляцыяй паміж вышнёй нараджальнасьці і процантам замужніх жанчын ува ўзросьце 15—29 год. Для сельскага насельніцтва 46 расійскіх губэрняў коэфіцыент корэляцыі складае $0,879 \pm 0,022$. Частковы коэфіцыент корэляцыі паміж гэтымі пераменамі, прымаючы дзіцячую сьмяротнасьць сталай, амаль не зьмяняецца, складаючы $0,867 \pm 0,025$.

Плоднасьць жанчыны ў БССР характарызуецца наступнымі данымі:

Табліца № 21.

Плоднасьць жанчыны ў БССР на 1000 жанчын ува ўзросьце 15—49 год прыходзіцца народжаных.

Групы населішчаў	Г А Д Ы			
	1924 г.	1925 г.	1926 г.	1927 г.
Акр. гарады	118,5	115,6	111,0	106,0
У тым ліку г. Менск	105,7	115,1	114,4	101,7
Інш. гарады і мястэчкі	114,1	117,5	117,8	124,0
Разам па гарадск. мясцов.	121,2	121,0	118,3	113,2
Сельскія мясцовасьці	164,1	176,5	172,8	163,0
Разам па БССР	156,3	166,5	163,0	154,3

Паніжэньне плоднасьці наглядаецца ў акруговых гарадох, а ў сельскіх мясцовасьцях хістаньне яе выяўляецца ў значных лічбах, а далей па ступені паніжэньня ідуць гарады, мястэчкі, найменшая плоднасьць у акруговых гарадох, у прыватнасьці ў гор. Менску.

Досыць цікавымі могуць быць даныя па раёнах РСФСР за 1926 г.

Табліца № 22.

	На 1000 насельніцтва народжаных: 1)		
	У с я г о	Гарады	Сельскія мясцовасьці
Паўночна-Ўсходні раён	47,6	36,6	49,5
Ленінградск. Краіна і Аўт. Карэльск. Рэсп.	37,8	28,8	41,8
Заходні раён	45,1	32,1	46,9
Цэнтральны прам. раён.	41,5	33,8	44,0
Цэнтральн. Чорназемны р-н.	43,9	27,2	45,6
Вяцкі раён	53,4	43,1	54,1
Уральская краіна.	55,6	51,4	56,7
Башкірская АССР	44,6	43,8	44,6
Сярэдняя-Валжанскі раён	44,2	36,9	45,1
Ніжня-Валжанскі раён.	42,3	36,4	43,5
Крымская АССР	36,6	29,6	42,4
Паўночна-Каўкаск. Край	42,9	32,4	45,6
Дагестанская АССР	38,1	38,1	—

Ува ўсіх раёнах, як магчыма было чакаць, інтэнсыўнее нараджальнасць у сельскіх мясцовасьцях, чым у гарадох. Найбольш інтэнсыўная нараджальнасць у Уральскім і Вяцкім раёнах, а менш у Крымскай АССР, Ленінградзкай краіне і Дагестанскай АССР. Больш блізка падыходзяць да БССР паказчыкі Цэнтральна-прамысловага раёну.

Цяпер да рэчы прывесці даныя статыстыкі замежных краін, якія выяўляюць вельмі трагічны малюнак у развіцці насельніцтва Эўропы.

Нараджальнасць на 1000 чал. насельніцтва 2). Табліца № 23.

НАЗВА КРАІН	Г А Д Ы												
	1909-12	1913	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925
Польшча	38,6	—	—	—	—	—	—	—	—	34,5	33,7	32,4	32,7
Нямеччына	29,5	27,5	20,4	15,2	13,9	14,3	20,0	25,9	25,3	22,9	21,0	20,4	20,7
Аўстрыя	—	23,1	18,4	14,7	13,9	14,1	18,0	22,4	22,4	22,6	22,3	21,5	—
Вугоршчына	36,1	34,5	27,5	16,8	16,0	15,4	28,7	32,1	32,0	30,9	28,4	26,3	27,7
Бэльгія	23,4	22,4	16,1	12,9	11,3	11,3	16,3	22,1	21,8	20,5	20,1	19,9	—
Францыя	19,4	18,8	11,6	9,4	10,4	12,2	13,6	21,3	20,7	19,4	19,4	19,2	19,6
Ангельшчына.	24,7	24,1	21,9	20,9	17,8	17,7	18,5	25,5	22,4	20,4	19,7	18,8	18,3
Шотляндцыя	26,1	25,5	23,9	22,8	20,1	20,2	21,7	28,1	25,2	23,5	22,8	21,9	21,3
Італія	32,4	31,7	30,5	24,0	19,5	18,1	21,4	31,8	30,3	30,2	29,3	—	—
Румынія	43,1	42,1	40,5	—	—	—	—	33,7	38,8	37,5	—	36,7	—
Швэдзія	24,5	23,2	21,6	21,2	20,9	20,3	19,9	23,6	21,4	19,6	18,8	18,1	17,5
Норвэгія	26,2	25,5	23,7	24,4	25,3	24,8	22,6	27,0	24,4	23,0	23,0	21,8	20,1
Данія	27,2	25,6	24,2	24,4	23,7	24,1	22,6	25,4	24,1	22,3	22,3	21,6	—
Голяндыя	28,9	28,2	26,2	26,5	26,0	25,1	24,4	28,7	27,7	26,2	26,3	25,3	24,4
Швэйцарыя	24,7	23,1	19,6	19,1	18,6	18,7	18,7	20,9	20,8	19,6	19,4	18,8	18,4
БССР	38,2	38,5	—	—	—	—	—	—	—	—	37,4	39,8	42,3

Увага: па БССР весткі даны за 1908—10 г. і 1911—13 г.

1) Естественное движение населения РСФСР за 1926 г. Изд. ЦСУ РСФСР М. 1928 г.
 2) Kwartalnik statystyczny. Warszawa, 1927.

Пачынаючы з XIX стагоддзя ў краінах буржуазнай культуры на-глядаецца няўхільнае зніжэнне нараджальнасці. Зьявішча, якое з пачатку мінулага стагоддзя наглядалася ўва Францыі, нібы спецыфічнае для апошняй, стала і законамерна развівацца ўва ўсіх іншых буржуазных краінах.

З прыведзеных у табліцы даных відаць, як за Францыяй з 60-х гадоў XIX стагоддзя ідзе Швэдзія і Норвэгія, а праз дваццаць гадоў гэтка-ж трагедыя ў нараджальнасці наглядаецца ў Нямеччыне, Бельгіі, Ангельшчыне, Даніі і Швайцарыі. Ува ўсіх гэтых краінах 1920 год даў павышэнне нараджальнасці, але ўжо з 1921 г. да 1926 году павышэння па статыстычных даных мы больш не наглядаем.

Профэсіяналізацыя жаночай працы, побач з усё ўзрастаючай цяжкасцю барацьбы за існаванне прыводзіць амаль усюды ў капіталістычных краінах да памяншэння нараджальнасці. Шматсямейнасць часта выклікае для жанчыны неабходнасць пакідаць профэсію і цалкам аддацца сям'і.

У жаночай клініцы ў Лінцы на анкету аб пажаданым ліку дзяцей жанчыны, што працуюць, далі адказы, якія даюць сярэдняю лічбу ў 1,7 дз., а незанятая працай—2, 3 дзіц. Абмежаванне ліку дзяцей жанчыны тлумачылі „жаданьнем мець заробтак“¹⁾.

Глыбока навуковую цікавасць у даных умовах прадстаўляе аналіз узаемадзеяння індустрыялізацыі краіны і нараджальнасці. У мэтах высьвятлення гэтых абставін скарыстаем даныя аб нараджальнасці ў гарадох РСФСР. Паказчыкам індустрыялізацыі прынята: а) прадукцыя цэнзавай прамысловасці, б) лік застрахованых рабочых, в) лік рабочых цэнзавай прамысловасці—на 1000 чалавек насельніцтва ў % гарадскога насельніцтва. Увесь матар'ял згрупаваны ў тры катэгорыі па тыпах індустрыялізацыі²⁾.

Табліца № 24.

ГРУПЫ РАЁНАЎ	Продукцыя цэнзавай прамысловасці на 1 чалавека насельніцтва ў тыс. рублёў за 1925-26г.	Лік застрахованых на 1000 чал. насельніцтва	Лік рабочых цэнз. прамысловасці на 1000 ч. насельніцтва	% % гарадскога насялення	Лік нараджэнняў на 1000 чалавек насялення
I	311,5	124,5	85,8	23,6	39,70
II	60,2	51,3	20,1	14,3	35,75
III	20,5	30,6	4,9	9,4	27,42

Найбольш высокі ўзровень нараджальнасці гарадскога насельніцтва ў індустрыяльна развітых губэрнях і самы нізкі—у групе індустрыяльна-слабых. Коэфіцыент корэляцыі паміж рубр. 1 і 5 = +0,677, рубр. 3 і 5 = +0,724, сярэдняя магчымая памылка ў першым выпадку +0,140, у другім +0,123, г. зн. ў 6 раз ніжэй адпаведных коэфіцыентаў корэляцыі²⁾.

1) Медицинский журнал за 1928 г., т. XII.

2) Статистика и народное хозяйство, в. III за 1928 г. Ягелім. Родаемость городского населения РСФСР.

Распалагаючы за 1926 год данымі аб насельніцтве па нацыянальнасьці, прывядзем коэфіцыенты нараджальнасьці за гэты год¹⁾:

Табліца № 25.

	Эўроп. част. РСФСР	УССР	БССР	Усяго па СССР
Беларусы	28,2	37,7	42,8	42,0
Расійцы	44,3	31,8	17,4	43,6
Яўрэі	18,0	25,0	28,2	24,0
Палякі	22,8	36,2	35,1	33,8

Даволі значныя хістаньні нараджальнасьці народнасьцяй наглядаюцца ў Эўрапейскай частцы РСФСР, а ў УССР і БССР меншыя, асабліва сярод народнасьцяй, якія маюць у тэй ці іншай рэспубліцы асноўную аселасьць. У БССР найбольшы коэфіцыент нараджальнасьці беларусаў, затым палякаў і яўрэяў.

У БССР, параўнаўча з іншымі саюзнымі рэспублікамі высокі паказчык шматплодных родаў. Так, на 1000 родаў прыпадае шматплодных:

Табліца № 26.

	Г а р а д ы		Сельскія мясцовасьці	
	1925 г.	1926 г.	1925 г.	1926 г.
Б С С Р	12,4	13,6	10,9	10,4
У С С Р	—	11,0	—	11,8
Р С Ф С Р	11,1	11,0	11,1	11,1

У УССР і РСФСР больш шматплодных родаў у сельскіх мясцовасьцях, а ў БССР у гарадох, і ў той час як ў саюзных рэспубліках лік іх зьніжаецца, у гарадох БССР наглядаецца павялічэньне.

У чужаземных краінах шматплодныя роды зьяўляюцца такой-жа звычайнай зьявай, як і ў СССР.

Табліца № 27.

	На 1000 родаў шматплодных:
Данія	16,6 (1926 г.)
Ангельшчына	12,8 (1926 г.)
Нямеччына	12,8 (1925 г.)
Італія	11,8 (1926 г.)
Францыя	10,7 (1925 г.)
П. А. З. Штаты	10,6 (1925 г.)
Бэльгія	10,4 (1925 г.)

У чатырох першых краінах значна павышаны лік шматплодных родаў, асабліва ў Даніі. Па БССР, Ангельшыне і Нямеччыне паказчыкі аднолькавыя.

¹⁾ Естественное движение населения СССР за 1926 г. Изд. ЦСУ СССР. 1929 г.

VII. Аб народжаных няжывымі.

Проблема нараджэння няжывых можа быць вырашана толькі ў сувязі з праблемай насельнасці, і з гэтага пункту погляду мы ставім перад сабой задачу лічбовай характарыстыкі руху мёртванароджаных.

Па БССР у сярэднім за 1924—1927 г. нараджэнне няжывых характарызуецца наступнымі данымі:

Табліца № 28.

Катэгорыя паселішча	На 1000 чал. насельніцтва Лік народжаных няжывымі	На 100 народжаных прыходзіцца народжаных няжывымі		
		Муж.	Жан.	Разам
Акруговыя гарады	0,58	2,0	1,6	1,8
Інш. гарады і мястэчкі	0,11	0,4	0,3	0,35
Разам па гарадск. пасел.	0,38	1,3	1,1	1,2
Сельскія мясцовасці	0,03	0,08	0,06	0,07
С. С. С. Р.	0,09	0,24	0,19	0,22

Як відаць, на 1000 чалавек насельніцтва лік народжаных няжывымі дае 0,09 выпадкаў, а на 100 народжаных 0,22. Хлопчыкаў народжаных няжывымі, як і наогул народжаных, больш.

Больш народжаных няжывымі ў акруговых гарадох (1,8 на 100 народжаных) і вельмі нізкі коэфіцыент у сельскіх мясцовасцях (0,07).

Па акруговых гарадох разьмеркаваньне народжаных няжывымі наступнае:

Табліца № 29.

Назва гарадоў	На 100 народжаных м. і ж. народжаных няжывымі														
	1923 г.			1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Бабруйск	1,22	0,89	1,06	5,95	2,9	4,45	1,68	1,26	1,47	1,84	1,90	1,87	1,89	1,85	1,87
Віцебск	0,33	0,43	0,38	0,66	0,57	0,62	0,62	0,99	0,80	1,22	1,60	1,40	1,68	1,49	1,58
Гомель	0,54	0,50	0,52	1,07	0,46	0,78	3,16	2,41	2,80	2,18	2,20	2,19	1,70	1,38	1,55
Менск	2,79	1,88	2,36	2,91	1,72	2,33	2,38	2,40	2,39	3,59	3,11	3,36	2,32	2,23	2,28
Магілёў	0,24	0,25	0,25	1,97	1,96	1,97	1,13	1,06	1,10	1,88	1,66	1,29	1,37	1,12	1,25
Мазыр	—	—	—	2,15	0,45	1,32	1,36	1,83	1,59	1,09	0,58	0,85	—	—	—
Ворша	0,68	0,48	0,58	—	0,26	0,13	—	0,55	0,26	0,76	0,55	0,66	0,55	0,30	0,43
Полацак	—	—	—	2,67	1,00	1,88	2,31	1,94	2,13	3,0	1,71	2,37	1,50	0,72	1,11
Разам	1,12	0,83	0,98	2,18	1,27	1,74	1,87	1,78	1,82	2,26	1,99	2,13	1,74	1,54	1,64

Пэўных тэндэнцый у бок павялічэння альбо памяншэння народжаных няжывымі не наглядаецца, але вялічынні па радох, хаця і хістаюцца, аднак, досыць устойлівы.

Па сельскіх мясцовасцях падобнай устойлівасці не наглядаецца:

Табліца № 30.

Сельскія мясцовасці

Назва акруг	На 100 народжаных кожнага роду											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Ра-зам	м.	ж.	Ра-зам	м.	ж.	Ра-зам	м.	ж.	Ра-зам
Бабруйская	0,07	0,04	0,06	0,12	0,11	0,12	0,11	0,06	0,09	0,02	0,01	0,01
Віцебская	0,13	0,07	0,10	0,15	0,07	0,11	0,31	0,23	0,27	0,05	0,04	0,04
Гомельская	0,02	0,03	0,02	0,02	0,02	0,02	0,13	0,08	0,10	0,12	0,15	0,13
Менская	0,04	0,02	0,03	0,16	0,11	0,14	0,14	0,20	0,17	0,15	0,10	0,13
Магілеўская	0,01	0,01	0,01	0,05	0,04	0,04	0,04	0,07	0,07	0,01	0,01	0,01
Мазырская	0,06	0,09	0,07	0,18	0,10	0,14	0,13	0,06	0,10	0,04	0,07	0,06
Аршанская	0,02	0,01	0,02	0,05	0,04	0,05	0,06	0,01	0,04	—	0,02	0,01
Полацкая	0,03	0,04	0,04	0,09	0,17	0,13	0,09	0,03	0,06	0,05	0,02	0,03
Разам	0,05	0,03	0,04	0,10	0,08	0,09	0,13	0,10	0,11	0,06	0,05	0,05

На даных аб ліку народжаных няжывымі ў сельскіх мясцовасцях яскрава адбываецца якасць матар'ялу і непаўната запісаў. Даўно заўважаны ня досыць уважлівыя адносіны да запісаў народжаных няжывымі. Рабіць вывады аб нараджэнні няжывых на падставе матар'ялаў за 4 гады немагчыма.

Значна павышанымі паказчыкамі характарызуюцца нараджэнне няжывых у краінах Захаду. Калі не ўваходзіць нават у падрабязны аналіз гэтай праблемы, магчыма з ніжэйпрыведзеных звестак адзначыць, што здароўе насельніцтва, а галоўным чынам маткі-жанчыны знаходзіцца ў лепшых умовах у СССР, чым у тых краінах, дзе пануе капітал, з яго эксплёатацыяй жаночай і дзіцячай працы.

Табліца № 31.

Лік народжаных няжывымі на 1000 нараджэнняў¹⁾

Бэльгія	41,3 (25)	Нямеччына	32,8 (25)	Швэдзія	24,6 (26)
Італія	39,4 (26)	Гішпанія	29,4 (26)	Данія	22,7 (26)
Францыя	36,3 (25)	П.А.З. Штаты	27,7 (25)		

VIII. Сьмяротнасць.

Сьмяротнасць насельніцтва найцясьнейшым спосабам увязваецца з агульнымі ўмовамі жыцця тых ці іншых груп насельніцтва і патрабуе асаблівае ўвагі як да агульнага характару сьмяротнасці, так і да асобных прычын яе. „Станам здароўя працоўных вызначаецца вытворчасць іх працы“. Сьмяротнасць насельніцтва служыць найлепшым паказчыкам жыццяздольнасці насельніцтва і соцыяльных умоў,

¹⁾ Естеств. движ. насел. Союза СССР за 1926 г. Изд. ЦСУ СССР 1929 г.

якія маюць уплыў на народнае здароўе. Мы ня прыводзім тут даных аб шырокай сетцы лячэбных устаноў і дапамогі насельніцтву ў аздараўленьні санітарнага быту, а толькі дамо агульную характарыстыку сьмяротнасьці, галоўным чынам па больш дробных тэрыторыяльных адзінках—па асобных гарадох і раёнах.

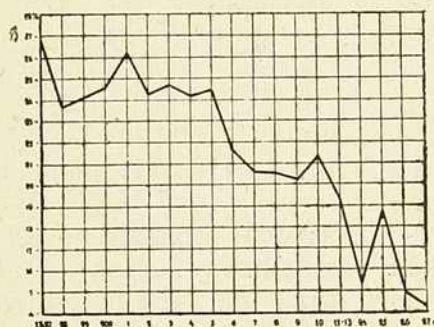
Даваенныя даныя аб сьмяротнасьці могуць быць прыведзены за час з 1897 г. і прадстаўляюць паказальны шэраг моцных хістаньняў у розныя пэрыоды гістарычнага жыцьця БССР.

Табліца № 32.

На 1000 ч. насельніцтва памершых:

1897 г.	1898 г.	1899 г.	1900 г.	1901 г.	1902 г.	1903 г.	1904 г.	1905 г.	1906 г.
27,0	23,7	21,5	24,6	26,2	24,3	24,7	24,2	24,5	21,6
1907 г.	1908 г.	1909 г.	1910 г.	1911—1913 г.	1924 г.	1925 г.	1926 г.	1927 г.	
20,6	20,5	20,5	21,3	19,3	15,3	18,7	14,9	14,2	

Гэткае значнае зьніжэньне сьмяротнасьці—на 50%—за трыццаць год сьведчыць аб колёсальным аздараўленьні быту і культуры мільённага насельніцтва БССР, якое раней жыло ў цяжкіх умовах эканамічнай і культурнай заняблаласьці. З 1924 наглядаецца падзеньне сьмяротнасьці да 14,2%, у 1927 г. у той час як да 1910 г. ніжэй 20,5% сьмяротнасьць не апускалася. Калі дадаткова да гэтага прывесць даныя па РСФСР у агульных рысах, якія даюць схэму колькасьці раёнаў розных сьмяротнасьцяй і зьмяняльнасьць іх за 1913 г. і 1926 гады, то атрымаем наступнае:

Дыяграма № 2.

Табліца № 33.

Сьмяротнасьць	1913 г.	1926 г.	у %	
			1913 г.	1926 г.
Ніжэй 20%	4	22	9,3	45,8
20—24%	9	21	20,9	43,7
25—29%	15	3	34,9	6,3
30 і вышэй	15	2	34,9	4,2
	43	48	100	100

З гэтых даных кожны ўбачыць вынікі ў сэнсе аздараўленьня насельніцтва, вынікі, якія выявіліся ў такім вялікім зьніжэньні сьмяротнасьці.

Пытаньне аб сьмяротнасьці ў БССР можа быць, акрамя таго, высветлена на паасобных тыпах паселішч і галоўным чынам па

раёнах, да якіх яшчэ ня спускаўся ні адзін дасьледчык зьявішч натуральнага руху насельніцтва.

Раней за ўсё дамо сярэднія за тры гады паказчыкі сьмяротнасьці.

Табліца № 34.

Памершыя ў БССР у сярэднім за 1924—1927 г.

Катэгорыя паселішчаў	На 1000 насел. кожнага роду			На 100 народжаных кожнага роду прыходзіцца дзяцей памершых да аднаго году		
	Лік памершых:			Мужчын	Жанчын	Разам
	Мужчын	Жанчын	Разам			
Акр. гарады	15,9	14,0	14,9	12,3	10,6	11,5
Інш. гарады і мястэчкі	14,2	11,8	13,0	10,9	9,0	10,0
Разам у гарадзкіх пасел.	15,2	13,0	14,1	11,7	9,9	10,8
Сельскія паселішчы	17,8	14,5	16,1	11,7	9,4	10,6
Б. С. С. Р.	17,3	14,3	15,8	11,7	9,5	10,6

У сярэднім за 1924—1927 г. сьмяротнасьць у БССР вылічаецца ў 15,8%, прычым у гарадзкіх паселішчах—ніжэй (14,1%), а ў сельскіх вышэй (16,1%).

Некаторае адхіленьне ад агульных паказальнікаў сьмяротнасьці трэба адзначыць адносна дзіцячай сьмяротнасьці, бо ў гарадох яна вышэй (10,8 на 100 народжаных дзяцей), чымся ў сельскіх мясцовасьцях (10,6), а ў акруговых гарадох яшчэ большая (11,5).

Па тыпах акруговых гарадоў (у залежнасьці ад ліку насельніцтва) сьмяротнасьць разьмяркоўваецца наступным чынам:

Табліца № 35.

Акруговыя гарады БССР.

Назва катэгорый гарадоў	На 1000 чал. насельніцтва кожнага роду лік памершых														
	1923 г.			1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
5 буйных гарадоў БССР ¹⁾	17,6	14,3	15,9	18,1	15,2	16,7	16,5	14,9	15,7	14,7	13,6	14,1	13,2	11,8	12,5
Астатнія 3 акр. гарады БССР	19,8	17,5	18,5	22,6	20,1	21,4	18,2	17,5	17,9	15,6	15,2	15,2	13,3	12,9	13,1
Разам	17,7	14,5	16,1	19,0	15,6	17,3	16,6	14,9	15,8	15,1	13,6	14,4	13,2	11,9	12,6

Ужо гэтыя даныя паказваюць на вядомую сувязь разьвіцьця сьмяротнасьці з лікам гарадоў. У буйных гарадох сьмяротнасьць ніжэй (ад 15,9% да 12,5%), а ў больш дробных—вышэй (18,5% да 13,1%), пры гэтым як у адным, так і ў другім выпадку сьмяротнасьць хлопчыкаў вышэй; апрача таго, ува ўсіх тыпах паселішчаў агульная сьмяротнасьць памяншаецца.

¹⁾ Віцебск, Менск, Магілёў, Гомель, Бабруйск.

Па акруговых гарадох лік памершых характарызуецца досыць устойлівымі лічбамі.

Табліца № 36.

Акруговыя гарады.

Назва гарадоў	На 1000 чал. насельніцтва кожнага роду лік памершых											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Бабруйск	16,8	15,8	16,3	16,9	16,7	16,8	13,5	15,7	14,4	11,1	12,9	11,9
Віцебск	19,3	14,2	16,7	15,7	13,1	14,4	13,8	12,5	13,1	13,3	11,2	12,3
Гомель	19,5	15,2	17,3	17,0	14,2	15,6	15,8	13,3	14,5	13,8	11,5	12,6
Менск	19,1	15,1	17,1	16,5	15,1	15,8	16,5	13,7	15,1	13,8	11,9	12,85
Магілёў	16,0	15,9	15,9	16,2	15,2	15,7	13,8	13,0	13,4	12,5	12,2	12,4
Мазыр	25,4	22,0	23,6	19,2	18,6	18,9	15,7	13,7	14,6	20,7	12,5	16,5
Ворша	16,1	17,2	16,6	13,4	12,0	12,7	15,5	14,0	14,8	11,8	11,5	11,6
Полацк	26,4	21,2	23,9	22,1	22,0	22,0	15,6	16,8	16,2	12,0	14,5	13,1
Разам	19,0	15,6	17,3	16,6	14,9	15,8	15,1	13,6	14,4	13,2	11,9	12,6

Без аналізу інтэнсыўнасці адзначым, што тэмп зніжэння сьмяротнасці, які наглядаецца ўва ўсіх гарадох, ёсць сыстэматычнае зьявішча, за выключэньнем Мазыра, дзе наглядаецца хістаньне.

Па іншых гарадзкіх паселішчах памершыя разьмяркоўваюцца так:

Табліца № 37.

Гарады БССР (без акруговых гарадоў).

Назва гарадоў	На 1000 чал. насельніцтва кожнага роду лік памершых											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Барысаў	21,4	16,5	18,8	20,3	19,4	19,9	16,8	13,9	15,4	15,4	15,8	15,6
Быхаў	10,6	9,5	10,0	13,1	14,8	13,9	11,7	9,5	10,7	14,4	11,6	13,0
Ветка	16,4	12,7	14,4	8,6	14,4	11,6	13,0	9,2	11,0	13,2	11,7	12,4
Горкі	10,7	6,3	8,6	8,3	8,4	8,3	4,3	6,5	5,3	3,7	4,2	3,9
Гарадок	9,2	4,7	6,9	17,7	12,5	15,0	14,9	11,0	12,9	11,9	10,7	11,3
Добруш	22,6	18,0	20,2	23,3	16,7	19,8	20,8	12,3	16,4	23,1	19,4	21,1
Дуброўна	21,2	19,4	20,2	26,7	20,5	23,4	16,4	9,7	12,9	16,3	8,8	12,4
Жлобін	11,7	10,6	11,1	12,6	11,6	12,1	11,0	11,6	11,3	12,3	8,8	10,5
Каленкавічы	9,0	5,3	7,2	8,7	6,1	7,4	10,7	11,9	11,3	7,9	8,4	8,1
Клімавічы	14,9	9,7	12,2	26,1	23,5	24,8	24,1	14,1	19,0	18,3	13,1	15,7
Лепель	14,6	14,0	14,3	13,1	17,1	14,8	10,4	16,3	12,9	7,1	9,4	7,9
Амсьціслаў	19,4	16,6	17,9	21,4	18,2	19,8	14,2	12,6	13,4	12,6	12,3	12,4
Петрыкаў	17,8	18,7	18,3	19,0	13,7	17,0	20,5	14,6	17,2	24,1	11,7	17,2
Рэчыца	12,6	7,0	9,7	15,0	12,8	13,9	14,8	12,3	13,5	14,1	12,3	13,2
Рагачэў	14,7	11,2	13,0	11,7	12,3	12,0	10,9	11,1	11,0	12,3	8,8	10,6
Сянно	9,6	11,5	10,6	10,3	7,2	8,6	17,7	9,4	13,1	18,2	7,2	12,0
Слуцк	15,2	15,2	15,2	19,4	16,2	17,9	13,1	12,4	12,8	10,8	12,7	11,7
Чавусы	14,7	7,1	10,7	14,7	15,9	15,3	16,0	12,8	14,5	15,4	14,9	15,2
Чэрвень	18,2	21,6	19,9	16,7	18,7	17,7	20,3	21,3	20,8	9,8	11,3	10,5
Чэрыкаў	14,0	13,3	13,7	19,9	13,7	16,7	16,7	12,3	14,8	10,6	8,7	9,7
Шклоў	15,5	8,5	11,7	8,0	10,1	9,1	12,1	10,1	1,10	16,6	15,5	16,0
Разам	15,3	12,2	13,7	16,3	14,8	15,6	14,4	12,1	13,2	13,4	11,8	12,6

Рабіць аналіз прыведзеных лічбаў, якія выяўляюць гэтак рэзкае хістаньне, зьяўляецца несваячасовым, з прычыны нязначнасьці пэры-

оду нашага нагляданья. Аднак адзначым, што сьмяротнасьць амаль ува ўсіх гарадзкіх паселішчах памяншаецца і калі па некаторых гарадох наглядаецца хістаньне, дык яно часткова тлумачыцца якасьцю матар'ялу з аднаго боку і характарам міграцыйных процэсаў — з другога; апошнія-ж цяжка выявіць.

Сьмяротнасьць у мястэчках.

Мястэчкі.

Табліца № 38.

Назва акруг	На 1000 чал. насельніцтва кожнага роду лік памершых											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Бабруйская . .	14,6	9,9	12,2	16,0	14,8	15,4	16,0	10,7	13,3	10,2	9,2	9,7
Віцебская . .	15,3	10,0	12,5	16,1	11,4	13,6	12,9	12,3	12,6	13,6	9,2	11,3
Гомельская . .	12,7	10,9	11,8	15,5	12,5	13,9	10,0	8,2	9,1	10,2	8,9	9,5
Менская . . .	12,4	9,6	11,0	12,6	12,5	12,6	13,6	10,9	12,3	14,5	10,3	12,4
Магілёўская . .	11,0	7,9	2,4	14,3	13,0	13,6	14,1	9,3	11,6	12,9	9,9	11,4
Мазырская . .	12,9	10,0	11,4	11,1	9,0	10,1	17,2	12,9	15,0	15,5	10,9	13,1
Аршанская . .	12,9	8,5	10,6	13,6	13,3	13,4	15,1	10,9	13,0	13,2	12,3	12,8
Полацкая . . .	14,0	7,8	10,8	18,5	19,7	19,1	20,1	10,2	15,0	7,2	9,7	7,6
Разам	12,9	9,4	11,1	14,2	13,0	13,6	14,3	10,5	12,4	12,6	10,0	11,3

Сьмяротнасьць у мястэчках Полацкай і Віцебскай акругі значна ніжэй адсярэдніх коэфіцыентаў. Агульнае зьніжэньне сьмяротнасьці наглядаецца і ў мястэчках, але хістаньне вялічынь сьмяротнасьці ёсьць за кожны год.

Па сельскіх мясцовасьцях сьмяротнасьць паказваецца па акругах, а потым па раёнах:

Сельскія мясцовасьці.

Табліца № 39.

Назва акруг	На 1000 чал. насельніцтва кожнага роду лік памершых											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Бабруйская . .	18,1	15,2	16,6	21,9	18,7	20,3	18,1	15,1	16,5	18,9	15,6	17,2
Віцебская . .	16,8	13,3	15,0	21,8	18,3	20,0	15,4	12,2	13,8	14,4	11,3	12,8
Гомельская . .	15,4	12,6	14,0	18,1	15,4	16,7	15,2	11,8	13,5	14,0	11,6	12,7
Менская . . .	20,6	17,3	18,9	21,9	18,5	20,1	19,1	15,9	17,5	18,6	15,2	16,9
Магілёўская . .	13,5	10,5	11,9	20,5	16,7	18,7	16,4	12,5	14,3	15,7	12,3	13,9
Мазырская . .	17,4	14,4	15,8	19,9	17,0	18,4	16,8	14,2	15,5	15,9	13,5	14,7
Аршанская . .	18,1	14,4	16,2	22,0	18,3	20,1	16,3	12,8	14,5	15,9	12,1	14,0
Полацкая . . .	14,8	12,3	13,5	23,4	19,4	21,3	16,9	13,9	15,4	14,1	11,5	13,3
Разам	16,9	15,2	15,6	21,2	17,7	19,4	16,9	13,6	15,2	16,3	13,0	14,6

У сельскіх мясцовасьцях павышаная сьмяротнасьць наглядаецца ў Бабруйскай і Менскай акругах. Асноўная тэндэнцыя зьніжэньня сьмяротнасьці не заўважаецца з 1925 г. Гэты год характарызуецца павышаным коэфіцыентам сьмяротнасьці.

Без далейшага паглыбленага аналізу складу памершых, што зьяўляецца асобнай тэмай, прывядзем параённыя коэфіцыенты сьмяротнасьці:

Памершыя ў БССР (у сельскіх мясцовасцях).

РАЁНЫ	На 100 чалавек насяленьня (кожнага роду) памершых											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Бабруйская акр.												
Бабруйскі	19,0	15,9	17,4	23,8	18,1	20,9	19,7	16,2	18,1	19,3	16,2	17,7
Глускі	20,7	20,4	20,5	19,5	17,8	18,7	21,0	17,5	19,2	19,1	16,4	17,7
Жлобінскі	12,9	10,1	11,5	18,6	15,6	17,1	15,5	12,0	13,7	16,0	13,6	14,3
Клічаўскі	19,6	18,1	18,8	22,5	17,5	20,0	19,3	15,1	17,2	20,2	17,7	18,9
Чыр. Слабодзк.	24,2	21,0	22,6	23,2	20,3	21,7	16,9	14,3	15,6	12,3	13,8	14,5
Любаньскі	19,3	16,0	17,6	22,5	21,8	22,1	21,2	17,6	19,3	19,9	16,8	18,8
Асіпавіцкі	21,6	18,9	20,2	20,2	18,3	19,3	14,6	13,6	14,1	13,8	11,8	12,8
Парыцкі	16,3	13,1	14,7	18,1	15,5	16,8	15,7	55,0	15,3	17,8	13,1	15,4
Рагачэўскі	13,3	11,6	12,4	18,8	15,0	16,8	15,2	12,8	13,9	19,4	14,4	16,8
Сьвіслацкі	22,4	15,9	19,1	19,4	14,5	16,9	17,2	11,5	14,3	19,2	14,7	16,9
Слуцкі	18,9	15,0	16,9	28,3	24,9	26,6	20,6	18,1	19,3	16,8	14,1	15,4
Старобінскі	15,2	13,2	14,2	23,9	23,3	23,7	21,4	16,2	18,7	17,8	14,7	16,2
Ст. Дароскі	21,1	17,5	19,3	26,7	24,0	25,3	16,7	15,5	16,1	17,4	15,9	16,6
Разам	18,1	15,3	16,6	22,0	18,7	20,3	18,1	15,1	16,6	18,9	15,6	17,2
Віцебская акр.												
Бешанковіцкі	15,5	11,4	13,4	26,0	23,4	24,7	17,7	15,1	16,3	16,1	12,3	14,1
Віцебскі	17,4	14,7	16,0	16,9	13,9	15,4	14,4	10,7	12,5	12,3	10,3	11,3
Высачанскі	19,9	15,5	17,6	22,4	19,6	21,0	18,3	12,6	15,4	14,1	11,4	12,7
Гарадоцкі	16,0	12,3	14,1	20,3	17,7	19,0	11,6	9,0	10,2	10,7	7,5	9,0
Езярышчанскі	17,9	14,7	16,3	24,7	21,9	23,2	11,1	11,1	11,1	14,0	9,9	11,9
Лязьняцкі	14,1	12,2	13,2	24,0	17,4	20,6	12,0	9,3	10,6	14,0	9,1	11,5
Межанскі	16,3	13,1	14,7	21,5	15,4	18,4	16,5	13,2	14,8	17,0	14,0	15,4
Сянскі	12,9	11,4	12,2	22,1	16,8	19,4	66,5	13,5	15,0	14,9	12,4	13,6
Сіроцінскі	16,2	12,0	14,1	21,8	21,0	21,4	15,8	12,6	14,2	15,2	12,4	13,8
Сураскі	16,7	14,0	15,3	20,8	18,1	19,4	18,4	13,3	15,8	16,8	13,4	15,0
Чашніцкі	25,6	16,9	21,1	33,0	25,2	28,0	20,6	17,9	19,2	17,4	14,1	15,7
Разам	16,8	13,4	15,1	21,9	18,4	20,1	15,5	12,3	13,9	14,4	11,3	12,8

Працяг табл. № 40.

РАЁНЫ	На 100 чалавек насяленьня (кожнага роду) п а м е р ш ы х											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Гомельская акр.												
Брагінскі	18,9	13,4	16,1	21,1	18,4	19,8	16,6	13,8	15,2	18,9	16,2	17,5
Веткаўскі	12,0	10,8	11,4	15,0	12,2	13,5	13,9	10,2	11,9	13,8	11,4	12,5
Гомельскі	19,6	16,5	18,0	22,0	18,6	20,2	19,1	15,1	17,1	16,3	14,3	15,2
Камарынскі	4,8	4,9	4,8	18,1	16,0	17,0	13,2	8,8	10,9	12,5	9,7	11,1
Лоеўскі	18,1	15,2	16,6	21,7	17,2	19,4	17,8	14,8	16,3	16,7	14,1	15,3
Рэчыцкі	17,2	13,3	15,2	20,3	17,8	19,1	14,4	11,9	13,1	12,8	10,5	11,6
Церахоўскі	20,1	16,8	18,4	20,5	17,8	17,1	20,7	15,0	17,7	20,7	16,8	18,7
Уваравіцкі	11,5	9,3	10,4	17,4	13,0	15,6	12,7	8,7	10,7	13,3	10,5	11,9
Хойніцкі	13,7	12,7	13,2	16,4	16,8	16,6	15,2	12,7	14,0	16,1	12,7	14,4
Чачэрскі	9,8	7,1	8,5	6,8	5,8	6,3	7,7	5,4	6,5	7,6	6,2	6,9
Буда-Кашал.	15,7	11,1	13,3	15,3	12,3	13,7	11,5	9,8	10,6	14,7	12,2	13,4
Разам	15,4	12,6	14,0	18,1	15,4	16,7	15,2	11,8	13,5	14,9	12,4	13,6
Менская акр.												
Бягомльскі	20,3	15,4	17,8	23,8	19,4	21,6	19,3	16,8	18,0	23,1	19,0	21,0
Бярэзынскі	16,5	14,3	15,4	17,6	14,0	15,7	16,6	12,5	14,5	16,9	12,7	14,8
Барысаўскі	22,7	18,8	20,7	21,9	18,9	20,4	16,5	12,9	14,7	17,0	12,4	14,7
Грэскі	22,3	19,6	20,9	29,3	27,5	28,3	23,2	18,5	20,8	22,6	17,0	19,7
Заслаўскі	24,2	19,9	22,0	20,1	17,7	18,9	18,9	14,9	16,9	16,9	14,6	15,7
Койданаўскі	18,2	16,7	17,4	16,9	12,9	14,9	14,3	14,1	14,2	16,4	15,8	16,1
Капыльскі	26,9	21,9	24,3	20,3	18,8	19,5	20,8	19,1	20,0	19,2	14,4	16,8
Лагойскі	23,4	19,8	21,6	23,8	19,7	21,7	18,5	15,6	17,0	21,2	17,2	19,1
Астр.-Гарадзецкі	19,1	17,2	18,1	25,3	19,5	22,4	20,5	15,6	18,0	19,2	15,4	17,3
Плешчаніцкі	20,5	14,8	17,6	17,4	15,4	16,4	19,3	15,7	17,5	19,4	14,6	17,0
Пухавіцкі	23,8	22,6	23,2	27,6	23,8	25,7	19,4	12,3	17,3	19,5	16,9	18,2
Самахвалаўскі	20,2	16,9	18,5	19,6	16,9	18,2	18,9	17,5	18,2	18,6	15,5	17,0
Сьмілавіцкі	23,5	20,1	12,8	26,0	21,0	23,4	25,5	21,2	23,3	18,7	18,8	18,7
Смалявіцкі	20,3	16,7	18,5	24,1	21,7	22,9	17,3	15,5	16,4	16,9	12,8	14,8
Узьдзенскі	19,0	13,7	16,3	19,7	17,0	18,3	22,9	18,7	20,7	18,8	17,8	18,3
Халопеніцкі	12,1	9,2	10,6	18,6	14,0	16,3	19,8	14,4	17,1	17,6	13,2	15,7
Чэрвенскі	18,3	15,7	17,0	24,4	18,6	21,5	18,1	14,6	16,3	18,2	13,8	15,9
Па-зараён. с.-с.	—	—	—	2,5	4,5	3,5	13,9	8,8	11,3	12,5	9,0	10,6
Разам	20,7	17,3	18,9	21,9	18,5	20,2	19,2	15,8	17,5	18,7	15,2	16,9

РАЁНЫ	На 100 чалавек насяленьня (кожнага роду) памёршых											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Магілёўская акр.												
Бялыніцкі	17,0	11,8	14,3	23,0	19,9	21,4	19,0	15,3	17,1	19,3	15,8	17,5
Быхаўскі	11,2	9,9	10,5	21,0	18,1	19,5	18,4	14,9	16,7	17,9	12,5	15,1
Журавіцкі	9,0	8,7	8,8	16,4	13,1	14,7	12,8	11,3	12,1	17,0	13,4	15,1
Клімавіцкі	15,6	12,0	13,7	27,2	22,5	24,7	17,4	13,1	15,1	15,5	12,6	13,9
Кармянскі	14,4	11,6	13,0	21,5	18,2	19,8	14,8	11,1	12,9	19,6	15,7	17,6
Касьцюковіцкі	12,8	9,7	11,2	14,6	11,5	13,0	15,5	11,8	13,6	13,4	10,1	11,7
Краснапольскі	19,5	12,7	15,9	25,5	18,8	21,9	28,0	14,1	18,2	18,2	13,0	15,4
Крычаўскі	16,4	14,5	15,4	17,6	15,8	16,7	15,1	11,9	13,5	12,4	11,5	11,9
Лупалаўскі	10,3	8,2	9,2	17,0	13,2	15,1	11,7	8,4	10,0	12,0	11,0	11,5
Магілёўскі	14,0	10,4	12,1	18,5	14,2	16,3	17,2	13,2	15,2	16,1	13,8	14,9
Прапойскі	10,0	9,8	9,9	27,2	21,3	24,1	16,1	12,6	14,3	14,8	12,5	12,6
Хацімскі	11,3	9,8	10,5	16,7	13,6	15,0	19,2	12,3	15,5	13,9	11,1	12,4
Чавускі	13,8	9,7	11,7	17,3	16,2	16,7	12,7	9,4	11,0	11,7	9,5	10,5
Чэрыкаўскі	10,4	8,2	9,2	24,1	17,4	20,6	28,8	15,5	18,1	15,6	11,7	13,6
Чачэвіцкі	11,3	10,3	12,7	17,9	14,1	15,9	12,1	13,0	12,5	15,4	11,8	13,5
Шклоўскі	14,9	11,3	12,8	22,1	18,2	20,1	16,0	11,9	13,9	17,5	10,3	13,8
Разам	13,5	10,5	11,9	20,5	16,7	18,5	16,3	12,5	14,4	15,7	12,3	15,9
Мазырская акр.												
Жыткавіцкі	18,2	14,6	16,4	17,6	17,2	17,4	13,6	15,4	14,5	14,6	15,4	15,0
Каленкавіцкі	15,0	12,1	13,5	18,8	16,5	17,6	17,8	15,1	16,5	14,7	11,6	13,1
Каралінскі	17,7	15,7	16,7	22,7	16,1	19,3	15,2	12,3	13,7	15,1	14,1	14,6
Капаткевіцкі	16,1	13,3	14,7	16,5	16,7	16,6	19,5	14,2	16,8	15,1	14,8	15,0
Лельчыцкі	20,3	16,2	18,3	23,1	20,1	21,6	12,2	10,6	11,4	14,2	11,2	12,7
Нараўлянскі	11,8	8,9	10,3	17,8	15,9	16,8	14,9	11,2	13,0	20,0	14,6	17,3
Азарыцкі	14,1	11,3	12,7	22,6	19,8	21,2	20,2	19,2	19,7	17,2	16,8	17,0
Петрыкаўскі	24,8	20,9	22,8	21,7	18,8	20,2	18,1	16,4	17,2	15,6	12,4	14,0
Тураўскі	23,7	22,0	22,9	18,4	15,5	16,9	25,7	19,8	22,7	19,4	14,8	17,1
Юравіцкі	13,2	10,6	12,0	19,0	13,0	15,9	12,4	8,2	10,3	12,8	11,6	12,1
Разам	17,4	14,4	15,9	20,0	17,1	18,5	16,9	14,2	15,5	15,9	13,2	14,7

РАЁНЫ	На 100 чалавек насяленьня (кожнага роду) памёршых											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Аршанская акр.												
Багушэўскі	21,2	17,3	19,7	19,7	18,2	18,9	15,4	10,8	13,0	13,8	10,3	12,0
Горацкі	17,6	13,5	12,4	21,5	19,0	20,2	17,1	14,1	15,5	17,1	14,0	15,5
Дрыбінскі	22,6	20,1	21,3	22,5	17,8	20,1	16,4	14,2	15,3	18,4	13,1	15,6
Дубровенскі	21,7	19,1	21,8	31,9	25,9	28,8	20,1	14,2	17,0	18,1	14,0	15,9
Копыскі	19,3	15,7	17,4	19,6	15,8	17,6	16,3	13,1	14,6	17,1	15,1	16,1
Коханаўскі	15,5	12,6	14,0	18,5	16,2	17,3	14,7	11,6	13,0	13,9	9,8	11,8
Круглянскі	15,8	9,5	11,0	19,8	15,2	17,4	16,3	13,0	14,6	14,9	11,5	13,2
Крупскі	13,3	10,8	11,9	17,2	16,0	16,6	15,0	12,0	13,4	15,5	13,7	14,6
Ляднянскі	23,0	18,1	20,4	24,5	19,0	21,7	17,3	15,0	16,0	17,9	12,0	14,8
Амсьціслаўскі	20,6	17,3	20,5	29,0	23,3	26,0	15,6	14,3	14,9	21,8	14,8	18,2
Аршанскі	23,9	17,3	20,5	23,3	18,5	20,8	17,5	11,7	14,5	16,2	10,3	13,2
Расьнянскі	51,0	13,2	14,1	20,1	19,0	19,6	17,4	14,0	15,6	15,2	12,9	14,0
Талачынскі	1,9	9,1	10,4	23,2	18,4	20,7	15,8	12,4	14,0	13,0	9,1	11,0
Чарэйскі	11,1	9,5	10,2	15,3	12,9	14,1	13,6	11,4	12,5	10,9	10,2	10,6
Разам	18,0	14,5	16,2	22,2	18,4	20,2	16,3	12,9	15,6	15,9	12,1	14,0
Полацкая акр.												
Ветрынскі	20,4	15,5	17,9	24,6	20,8	22,7	16,4	14,7	15,5	14,5	10,8	12,1
Валынецкі	8,7	6,8	7,7	25,2	19,8	22,4	16,9	12,6	14,7	14,4	9,9	12,1
Дрысенскі	12,8	8,7	10,8	21,2	16,3	18,7	17,0	12,7	14,7	12,6	9,7	11,1
Лепельскі	19,3	16,3	17,8	24,2	17,6	20,8	19,1	15,3	17,2	15,0	11,2	13,0
Асьвейскі	23,1	19,1	21,0	32,6	25,5	29,0	18,2	15,7	16,9	17,7	11,1	14,3
Полацкі	13,6	13,1	13,3	21,1	18,4	19,8	14,9	13,6	14,3	13,5	11,0	12,3
Рассонскі	12,7	10,8	11,8	21,2	19,3	20,2	14,3	11,8	13,0	13,2	10,7	11,9
Вульскі	12,2	9,6	10,9	23,0	18,1	20,5	14,9	10,5	12,6	17,5	12,0	14,7
Вушацкі	13,1	10,7	11,8	23,1	20,7	21,9	22,4	18,7	20,5	18,0	15,6	16,8
Разам	14,9	12,3	13,5	23,5	14,4	21,4	17,0	14,0	15,5	14,1	11,5	13,3
Б. С. С. Р. . . . . (сел. мясцовасьці)	16,9	15,2	15,6	21,2	17,7	19,4	16,9	13,6	15,2	16,3	13,0	14,6

Сьмяротнасць

БССР

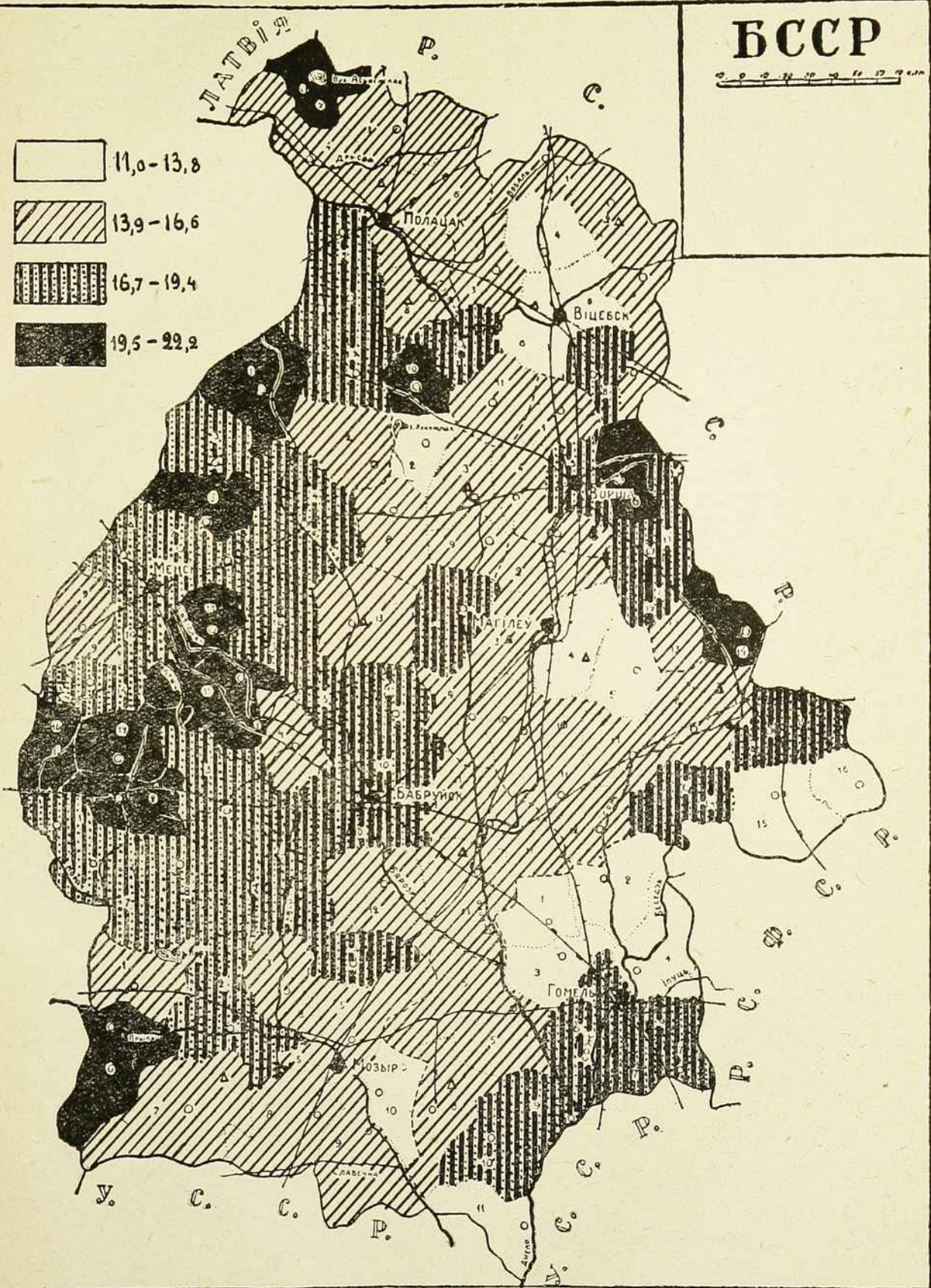
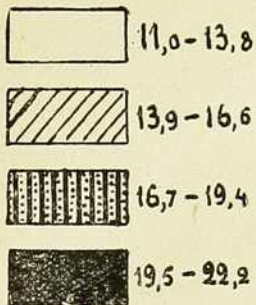
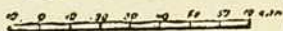

табл. № 40
роду)

1927 г.

м.	ж.	Розд.
13,8	10,3	12,0
17,1	14,0	15,5
18,4	13,1	15,6
18,1	14,0	15,9
17,1	15,1	16,1
13,9	9,8	11,8
14,9	11,5	13,2
13,4	15,5	12,7
16,0	13,9	12,4
14,9	21,0	13,1
14,5	16,2	10,1
15,6	15,2	12,8
13,0	9,1	11,0
10,5	10,9	10,2
15,9	12,1	14,0
14,5	10,8	12,1
17,7	14,4	9,9
12,7	12,6	9,7
17,2	15,0	12,0
16,9	12,7	11,4
14,3	13,5	11,1
13,0	13,2	10,3
12,6	17,5	12,0
10,5	18,0	15,6
15,5	14,1	11,5
16,3	13,0	14,6

1937

адзі
пері
буд
чын
вы
рал
сяв
наст
нах
а ас
ўсіх
выя
най

гэт

мяс
1 г
да
Та
гор
ра
у
л

па
ні
то
ум
ры
сь
дэ
ад
чы
рэ
не

ка

Катэ

пасл

Гара
пав.

Каль
пав.

Б.С.

Настолькі дробнае дзяленьне, як раён, уваходзіць у якасьці адзінкі вывучэння па катэгорыях натуральнага руху насельніцтва у першы раз і дзеля гэтага коэфіцыент у некаторых выпадках, магчыма, будзе значна адрознівацца ад сярэдніх паказальнікаў. Але за 4 гады вялічынні ўжо выраўніваюцца і на падставе іх магчыма даць некаторыя вывады. У разьмеркаваньні сьмяротнасьці, як і іншых зьявішч натуральнага руху насельніцтва, наглядаецца таксама стрататасьць і расьсяваньне раёнаў па ўсёй БССР у залежнасьці ад ступені інтэнсыўнасьці сьмяротнасьці. Найбольшыя коэфіцыенты па некаторых раёнах Менскай (14), Бабруйскай (10) і Мазырскай акругі (5); сярэднія, а асабліва найбольш спрыяльныя коэфіцыенты зьніжэньня ёсьць па ўсіх акругах. Хістаньне коэфіцыентаў сьмяротнасьці ўва ўсіх раёнах выяўляецца—ад 21,0% да 10,5% і нават ад 8,5% да 6,9% ў 1927 г., найбольш яскрава відна гэта на картаграме.

Маючы даныя перапісу, прывядзем паказчыкі сьмяротнасьці за гэты-жа год па ўзросту. (Гл. табл. № 41 на стар. 125 і 126).

Як відаць з супастаўленьня сьмяротнасьці па гарадох і сельскіх мясцовасьцях, у гарадох сьмяротнасьць перавышае ўва ўзросьце да 1 году, а далей—да 39 год ніжэй у сельскіх мясцовасьцях. З 40 год і далей зноў коэфіцыент гарадзкой сьмяротнасьці вышэйшы ад сельскай. Так яскрава выражаная розніца паказвае на менш спагадныя ўмовы гораду для дзяцей да 1 году і асоб вышэй сярэдняга ўзросту (да старасьці). Надта цяжка растлумачыць павышаную сьмяротнасьць дзяцей у гарадох, дзе шмат устаноў па ахове дзяцей, і гэта пытаньне падлягае дэтальнаму вывучэньню з боку дактароў і соцыяльных гігіеністых.

Прыведзеныя намі агульныя паказчыкі сьмяротнасьці ў мэтах параўнаньня інтэнсыўнасьці сьмяротнасьці ў розных групах насельніцтва ня могуць быць прызнаны ў поўнай меры надзейнымі і вартымі толькі, як агульная мера разрозьненых зьвестак у адной краіне пры ўмове аднолькавага ўзроставага складу насельніцтва параўнаных пэрыодаў. Ставіцца не адзін раз пытаньне аб пабудове коэфіцыентаў сьмяротнасьці з элімінаваньнем узроставых груп шляхам прывядзеньня іх у параўнальных масах насяленьня да аднаго роўню—аднаго стандарту (standart population). Атрыманыя такім чынам вялічынні сьмяротнасьці пры аднолькавым узроставым складзе насельніцтва рэзка адрозніваецца ад простых. Мы ў БССР іх ня вылічваем, лічачы недастаткова яшчэ назапасенымі даныя за апошнія гады.

Сьмяротнасьць па раёнах РСФСР адзначаецца вялікімі паказчыкамі мінімуму і максымуму.

Весткі аб памершых у БССР за 1926 год. Табліца 41.

Катэгорыя пасяленьняў	Лік памершых на 1000 чал. насельніцтва кожнай узроставай групы і роду																				
	Малодшыя ад году			1—4 л.			5—9 л.			10—14 л.			15—19 л.			20—24 л.			25—29 л.		
	х.	д.	Разам	х.	д.	Разам	х.	д.	Разам	м.	д.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Гарадзкія пасел.	134,2	107,7	121,2	19,4	17,8	18,6	4,1	4,5	4,3	2,3	2,4	2,3	4,1	3,0	3,5	4,4	4,1	4,3	6,2	5,2	5,7
Сельскія пасел.	135,5	103,4	119,7	27,8	24,2	26,0	6,1	5,3	5,7	2,5	2,7	2,6	3,4	3,2	3,3	5,8	5,5	5,6	5,7	6,3	6,0
Б. С. С. Р.	135,3	104,0	119,9	26,7	23,3	25,0	5,9	5,2	5,5	2,4	2,7	2,5	3,5	3,2	3,3	5,3	5,2	5,3	5,8	6,1	5,9

Весткі аб памершых у БССР за 1926 год.

Лік памершых на 1000 чал. насельн. кожнай узроставай групы і роду															Разам					
30—39 л.			40—49 л.			50—59 л.			60—69 л.			70 і больш			невядомых			Разам		
м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
6,5	5,5	6,0	10,9	7,6	9,2	19,0	12,6	15,5	33,3	21,9	27,0	76,7	65,9	70,7	88,9	257,3	132,2	13,6	11,7	12,7
6,2	6,7	6,5	8,8	7,4	8,1	16,5	10,4	13,2	27,8	21,6	24,7	77,3	66,9	72,0	139,5	157,9	143,4	16,5	13,3	14,9
6,3	6,5	6,4	9,2	7,4	8,3	16,8	10,8	13,6	28,7	21,7	25,1	77,2	66,7	71,8	120,1	178,7	140,3	16,0	13,1	14,5

Табліца № 42.

На 1000 насельніцтва памершых.

	Усяго	Гарады	Сельскія мясцо-васьці
Паўночна-Ўсходні раён	24,2	21,6	24,5
Ленінградскі Край і Кар. А. Р.	18,6	15,2	19,9
Заходні раён	20,7	16,3	21,3
Цэнтральна-Прамысловы р.	19,0	15,9	20,0
Цэнт.-Чорназ. р.	22,3	15,4	23,0
Вяцкі раён	29,7	22,8	30,2
Уральскі край	27,3	26,6	27,5
Башкірская АССР.	16,2	20,8	15,7
Сярэдняя-Валжанскі раён.	21,8	20,8	21,9
Ніжня-Валжанскі раён	19,2	20,3	19,0
Крымская АССР	13,2	15,7	11,1
Паўночна-Каўкаскі Край.	17,8	15,9	18,2
Дагестан	18,9	18,9	—

Да раёнаў максымальнай смяротнасці належыць Вяцкі, Уральскі, Паўночна-Заходні, паказчыкі якіх у паўтара разы перавышаюць паказчыкі БССР. Да БССР блізкі паказчыкі смяротнасці Карэльская АССР, у астатніх раёнах смяротнасць значна вышэйшая, чым у БССР.

Адсюль выцякае, што ў БССР наглядаецца наяўнасць асабліва спагадных здароўю насельніцтва ўмоў, падробны аналіз якіх належыць зрабіць у наступных работах.

У дадатак да зьмешчанага вышэй прывядзем даныя замежнай статыстыкі:

На 1000 чал. насельніцтва памершых.

Назва краін	1909	1913	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925
	12 г.												
Польшча	26,6	—	—	—	—	—	—	—	—	19,1	17,8	18,1	16,6
Нямеччына	16,6	15,0	21,4	19,2	20,5	24,7	15,6	15,1	13,3	14,4	13,9	12,2	11,9
Аўстрыя	—	17,8	20,9	20,4	22,4	26,1	20,3	19,0	16,9	17,4	15,3	14,8	—
Вэнгрыя	24,3	23,5	29,3	21,0	20,7	25,9	20,7	22,2	21,3	21,6	19,2	20,1	16,9
Бэльгія	15,7	14,6	13,1	13,1	16,3	20,8	15,0	13,8	13,8	14,2	13,3	13,0	—
Францыя	18,7	17,8	26,5	24,3	21,8	29,0	19,9	17,2	17,7	17,6	17,0	17,3	18,1
Ангельшчына	14,0	13,8	15,7	14,4	14,4	17,6	13,7	12,4	12,1	12,8	11,6	12,2	12,1
Шотляндзя	15,0	15,5	17,1	14,6	14,3	16,0	15,4	14,0	13,6	14,9	12,9	14,4	13,4
Італія	19,8	17,9	20,4	19,7	19,2	31,6	18,8	18,8	17,4	17,7	16,6	—	—
Румынія	24,7	26,1	24,5	—	—	—	—	25,9	23,3	23,0	—	26,6	—
Швэдзія	13,9	13,7	14,7	13,6	13,4	17,9	14,5	13,3	12,4	12,8	11,4	12,0	11,7
Норвэгія	13,5	13,2	13,3	13,8	13,5	17,0	13,8	12,8	11,4	12,0	11,5	11,2	11,0
Данія	13,1	12,5	12,8	13,4	13,2	13,0	13,0	12,9	11,1	11,9	11,3	11,1	—
Голяндыя	14,2	12,3	12,4	12,9	13,1	17,4	13,4	12,3	11,4	11,8	10,1	9,9	9,9
Швайцарыя	15,3	14,3	13,4	13,1	13,8	19,4	14,2	14,4	12,7	12,9	11,8	12,5	12,2
Б. С. С. Р.	20,7	19,1	—	—	—	—	—	—	—	—	13,3	15,3	18,7

У в а г а: па БССР весткі дадзены за 1908—1911 гг. і 1911—13 гг.

Зьменнасьць коэфіцыентаў сьмяротнасьці магчыма падзяліць на тры пэрыоды, сярод якіх адзначаюцца выключныя хістаньні ў бок павышэньня ў 1915—1918 гадох, а далей наглядаецца зьніжэньне сьмяротнасьці.

Прывядзем яшчэ даныя аб сьмяротнасьці па розных гарадох ¹⁾:

Табліца № 44.

Лік памершых на 1000 чал. насельніцтва ў 1926 г.

1. Менск	15,1	11.	Пітзбург	13,4	21.	Нью-Ёрк	12,3
2. Парыж	14,8	12.	Лівэрпуль	13,4	22.	Мюнхэн	12,3
3. Талін (Рэваль).	14,6	13.	Эдынбург	13,4	23.	Прага	11,5
4. Гомель	14,5	14.	Філядэльфія	13,3	24.	Лейпцыг	11,4
5. Ленінград	14,4	15.	Будапэшт	13,1	25.	Лёндон	11,4
6. Бабруйск	14,4	16.	Брэслаўль	13,1	26.	Жэнэва	11,4
7. Кракаў	14,2	17.	Віцебск	13,1	27.	Бірмінгам	11,3
8. Варшава	14,1	18.	Манчэстар	13,0	28.	Брыстоль	11,3
9. Масква	13,8	19.	Сан-Францыско	12,9	29.	Чыкаго	11,2
10. Магілеў	13,4	20.	Лідс	12,6	30.	Дрэздэн	11,2

¹⁾ Бюлетень Ленінградскаго Статотдела за 1928 г.

Лік памершых на 1000 насельніцтва ў 1926 г.

31. Бэрлін	11.1	36. Данцыг	10.9	41. Антвэрпэн	9.2
32. Шэфільд	11.0	37. Кэльн	10.8	42. Цюрых	8.9
33. Стокгольм	11.0	38. Ослё	10.5	43. Амстэрдам	8.6
34. Копэнгаген	10.9	39. Брюсэль	10.1	44. Гаага	8.2
35. Гамбург	10.9	40. Сыdney	9.7	45. Ротэрдам	7.6

З табліцы выцякае, што найбольшая смяротнасць вышэй за 14% у найбольш буйных гарадох, і сярод іх выдзяляюцца Менск, Парыж, Талін, Ленінград, Варшава. У сярэдняй групе ад 12-13% стаяць Віцебск, Лівэрпуль, Мюнхэн і Нью-Ёрк, г. зн. самыя прэстыжныя групойкі розных тыпаў гарадоў. Найменшая смяротнасць у Голяндзкай групе—Амстэрдаме, Гаазе, Ротэрдаме.

Разьмеркаваньне смяротнасці па народнасці за 1926 г. прадстаўляецца ў наступных коэфіцыентах.

Табліца № 45.

	РСФСР.	УССР.	БССР.	УСЯГО.
Беларусы	10,2	13,4	15,4	15,2
Расійцы	21,4	13,7	7,2	21,0
Яўрэі	8,0	9,2	10,0	9,1
Палякі	12,8	15,4	13,0	14,6

Беларусы па смяротнасці займаюць другое месца са значна зьніжаным паказчыкам параўнаўча са смяротнасцю расійцаў. У БССР смяротнасць беларусаў вызначаецца ў 15,4%. Ніжэй за ўсё смяротнасць яўрэяў, як па Саюзе, так і ў БССР. Тут мы бачым такое-ж зьявішча як і адносна нараджальнасці, што народнасць у мясцовасьцях аселяецца характарызуецца павышанымі паказчыкамі смяротнасці.

IX. Дзіцячая смяротнасць.

Нараджальнасць і дзіцячая смяротнасць знаходзяцца пад уплывам такога значнага комплексу нярэдка ўзаемна пераплеценых фактараў, што ізоляваць сувязь і ўплыў адной нараджальнасці на дзіцячую смяротнасць і наадварот надта цяжка, калі не немагчыма.

Не ўваходзячы ў падрабязны аналіз пытання дзіцячай смяротнасці і прычын яе, выцякаючых з сацыяльна-эканамічнага асяроддзя, прывядзем толькі агульныя паказальнікі ліку памершых дзяцей да 1 году:

Табліца № 46.

На 100 народжаных памершых дзяцей.

Назва мясцовасьцей	1924 г.	1925 г.	1926 г.	1927 г.	У сярэднім за 1924—1927 г.
Акруговыя гарады	12,5	11,2	12,1	10,0	11,4
Сельскія мясцовасьці	9,9	12,5	10,0	9,9	10,4
Разам па БССР	9,9	12,5	10,2	9,9	10,5

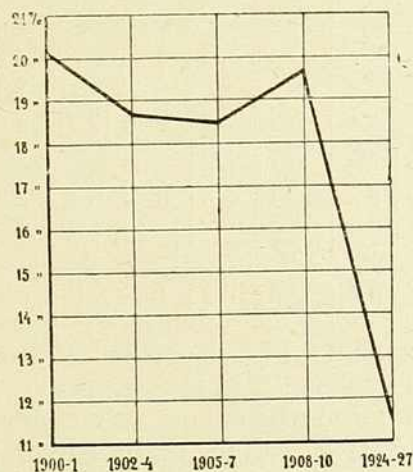

Дзіцячая сьмяротнасьць хістаецца і пэўнай тэндэнцыі яшчэ за чатыры гады адзначыць ня можна.

Дзіцячая сьмяротнасьць у гарадох і паселішчах гарадскога тыпу БССР ніжэй, чым у найбольш буйных гарадох БССР. У параўнаньні з даваеннымі гадамі дзіцячая сьмяротнасьць стала значна ніжэй, як гэта відаць з наступнага:

Табліца № 47.

	На 100 народжаных памерла дзяцей да 1 году.				
	1900—01	1902—04	1905—07	1908—10	1911—13
3 беларуск. губэрн.	20,1	18,7	18,5	19,7	17,9
50 губ. Эўропейск. Расіі	20,2	24,9	24,8	25,4	—

Дыяграма № 3. Дзіцячая сьмяротнасьць у БССР.

Па акруговых гарадох дзіцячая сьмяротнасьць разьмяркоўваецца наступным чынам:

Акруговыя гарады БССР.

Табл. № 48

Назва гарадоў	На 100 народжаных па кожнаму роду памершых											
	Дзяцей маладзей ад аднаго году											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Бабруйск	12,0	7,6	9,9	14,7	12,6	13,6	16,7	11,0	14,0	12,8	10,0	11,3
Віцебск	14,5	10,9	12,8	10,3	9,5	9,9	10,5	9,5	10,0	12,6	9,2	10,9
Гомель	19,1	15,3	17,2	12,9	11,9	12,4	15,1	13,5	14,3	11,3	8,5	9,9
Менск	12,2	10,2	11,2	11,6	11,5	11,1	12,7	11,5	12,1	10,9	10,0	10,45
Магілёў	9,5	10,3	10,3	9,8	8,5	9,2	11,1	9,2	10,2	7,8	6,4	7,16
Мазыр	11,2	9,5	10,4	10,5	8,2	9,3	9,8	9,9	9,9	11,1	7,5	9,4
Ворша	10,4	13,3	11,8	10,0	10,4	10,2	13,1	14,5	13,8	8,3	6,2	7,3
Полацак	15,1	10,7	13,1	12,1	14,7	13,3	9,4	11,5	10,4	12,8	8,7	10,7
5 буйных гарадоў БССР	13,5	11,1	12,3	11,9	10,6	11,2	13,2	10,9	12,1	11,2	9,0	10,1
Астатнія акр. гар. БССР	12,2	11,2	11,8	10,9	11,1	10,9	10,8	12,0	11,4	10,7	7,6	9,2
Разам	13,6	11,3	12,5	11,7	10,8	11,2	12,8	11,3	12,1	11,1	8,8	10,8

Па больш буйных гарадох дзіцячая сьмяротнасьць вышэй, чым па дробных. Да ліку гарадоў першай катэгорыі трэба аднесці Бабруйск, Віцебск і Менск. Ні ў адным горадзе нельга адзначыць сыстэматычнага падзеньня дзіцячай сьмяротнасьці, за пасляваенны час што знаходзіцца ў супярэчнасьці з агульнай сьмяротнасьцю. У даваенны час (1908—1910) у гэтых гарадох сьмяротнасьць была 14,4 і падобнае-ж зьявішча наглядаецца і ў мястэчках:

Табліца № 49.

М я с т э ч к і Б. С. С. Р.

Назва акруг	На 100 народжаных кожнага роду прыходзіцца памершых дзяцей да 1 году.											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Бабруйская	8,8	5,3	7,3	10,4	7,5	9,0	8,8	4,8	7,0	7,5	6,9	7,2
Віцебская	7,7	8,8	8,2	8,3	8,6	8,45	7,2	5,1	6,2	11,8	6,5	9,4
Гомельская	8,4	8,1	8,2	12,4	9,4	10,9	9,9	8,0	9,0	9,8	11,2	10,5
Менская	9,4	6,9	8,2	9,8	10,3	10,0	9,5	9,9	9,7	12,4	6,7	9,7
Магілёўская	7,3	5,6	6,5	9,5	9,0	9,3	9,1	5,1	7,2	8,7	8,5	8,6
Мазырская	15,9	8,8	12,4	8,8	3,7	6,2	13,8	7,5	10,8	5,6	6,0	5,8
Аршанская	9,7	6,3	8,0	10,9	11,1	11,0	14,2	9,5	11,8	9,3	9,7	9,5
Полацкая	6,8	1,8	4,4	9,6	12,7	11,1	1,0	6,8	9,0	6,0	6,4	6,2
Разам	9,1	6,6	7,9	10,1	19,	9,6	10,5	7,6	8,9	9,4	7,9	8,7

Вельмі нізкія паказальнікі дзіцячай сьмяротнасьці для мястэчак і досыць характэрна, што ў некаторых акругах, як Полацкай, Мазырскай, на працягу трох апошніх гадоў адзначаецца хістаньне дзіцячай сьмяротнасьці ад 10 да 6 на 100 народжаных, чаго няма ў іншых акругах. Наогул, няма ніводнай акругі, якая мела-б пэўны кірунак дзіцячай сьмяротнасьці.

Па сельскіх мясцовасьцях дзіцячая сьмяротнасьць наступная:

Табліца № 50

Назва акруг	На 100 народжаных кожнага роду прыходзіцца памершых дзяцей маладзей 1 году											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Бабруйская	12,8	10,3	11,6	15,3	2,3	13,8	11,8	9,7	10,8	12,2	10,0	12,2
Віцебская	9,5	7,9	8,7	13,1	11,3	12,2	10,6	8,3	9,5	8,7	7,7	8,2
Гомельская	11,3	9,2	10,3	11,7	9,5	10,6	11,9	9,0	10,5	12,1	9,8	11,0
Менская	14,6	11,5	13,1	15,3	11,6	14,0	12,8	10,4	11,6	12,2	9,9	11,1
Магілёўская	7,8	6,3	7,1	13,2	10,8	12,0	10,1	7,6	8,9	10,5	8,3	9,4
Мазырская	11,1	8,1	9,9	12,3	9,9	11,1	10,2	8,2	9,2	10,3	9,3	9,8
Аршанская	11,3	9,0	10,2	13,9	11,4	12,7	11,0	8,5	9,8	10,4	8,7	9,9
Полацкая	6,9	5,5	6,2	13,7	11,6	12,7	10,0	8,2	9,2	8,2	6,1	7,4
Разам	11,0	8,7	9,9	13,7	11,2	12,5	11,2	8,8	10,0	10,9	8,9	9,9

Па акругах наглядаецца хістаньне дзіцячай сьмяротнасьці і трэба нават адзначыць яе павышэньне ў вёсках Бабруйскай і Гомельскай акруг.

Параённае разьмеркаваньне дзіцячай сьмяротнасьці відно з наступных табліц:

Табліца № 17.

На 100 чал. народжаных кожнага роду памерла дзяцей мал. году ў БССР (сельскія мясцовасьці).

РАЁНЫ	На 100 ч. народжаных кожнага роду памерла дзяцей малад. году											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Бабруйск. акр.												
Бабруйскі	41,5	11,9	13,2	16,0	13,1	14,7	13,7	10,0	11,9	13,4	11,5	12,5
Глускі	14,4	13,0	13,7	12,7	11,0	11,9	14,2	10,6	12,4	15,5	12,2	13,9
Жлобінскі	10,4	6,7	8,6	12,6	10,1	11,4	9,8	9,2	9,5	10,4	8,8	9,6
Клічаўскі	13,7	12,6	13,2	18,7	12,6	15,8	11,1	9,5	10,3	17,1	11,7	14,4
Чыр. Слабодзкі	17,9	15,0	16,6	14,8	13,3	14,1	11,9	13,1	12,5	11,0	9,7	10,4
Любаньскі	12,5	11,4	11,9	17,2	15,4	16,3	14,4	9,7	12,1	12,4	10,1	11,3
Асіпавіцкі	11,7	9,9	10,8	12,9	11,5	12,2	10,6	8,5	9,6	8,6	9,2	8,9
Парыцкі	14,4	10,3	12,5	14,3	8,7	11,6	11,0	10,4	10,7	11,7	9,6	10,7
Рагачэўскі	9,0	6,6	7,9	15,4	11,1	13,3	10,1	8,6	9,4	13,4	8,9	11,2
Сьвіслацкі	14,0	8,1	11,1	11,7	8,2	10,0	10,3	7,4	8,8	15,7	10,8	13,4
Слуцкі	13,6	12,3	13,0	19,8	17,3	18,6	12,8	10,5	11,7	10,9	9,0	10,0
Старобінскі	9,6	8,9	9,2	16,3	14,4	15,4	12,0	8,9	10,5	10,6	9,1	9,9
Ст. Дароскі	12,9	10,2	11,6	15,8	13,5	14,7	12,0	9,5	11,1	10,7	11,0	10,9
Разам	12,8	10,3	11,6	15,4	12,4	13,9	12,0	9,7	10,9	12,2	10,0	9,0
Віцебск. акр.												
Бешанкавіцкі	6,8	6,0	6,4	12,7	12,2	12,5	12,1	8,6	10,4	9,8	8,2	9,0
Віцебскі	10,8	8,4	9,6	11,6	8,1	9,9	10,4	7,3	8,9	7,5	6,8	7,2
Высачанскі	8,2	9,2	8,7	13,4	10,5	11,9	12,2	9,2	10,7	7,4	8,1	7,7
Гарадоцкі	9,1	6,7	8,0	11,0	12,3	11,6	7,2	5,2	6,2	7,1	5,0	6,1
Язерышчанскі	16,6	10,6	13,5	11,5	14,0	12,7	7,6	7,2	7,4	9,8	8,2	9,0
Лязьняцкі	8,2	8,1	8,1	16,1	10,2	13,2	8,2	8,9	8,5	7,7	5,4	6,6
Мяжанскі	12,7	9,5	11,1	14,3	9,3	12,0	11,1	9,1	10,1	11,9	8,6	10,2
Сянскі	5,8	7,3	6,5	12,7	11,4	12,1	10,1	7,8	8,9	9,9	10,2	10,0
Сіроцінскі	9,8	7,1	8,6	12,3	12,9	12,6	12,1	7,1	9,6	9,0	7,8	8,4
Сураскі	10,0	8,5	9,3	13,7	11,6	12,7	12,8	11,7	12,2	10,3	8,5	9,4
Чашніцкі	11,4	6,2	8,9	18,2	15,5	16,9	12,7	11,2	11,9	7,8	8,2	8,0
Разам	9,5	7,9	8,7	13,1	11,3	12,2	10,4	8,3	8,9	8,7	7,7	8,2

РАЁНЫ	На 100 ч. народжаных кожнага роду памерла дзяцей малад. году											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Гомельская акр.												
Брагінскі	10,5	5,8	8,3	14,8	11,0	12,9	11,6	8,4	10,0	14,0	12,2	13,1
Веткаўскі	11,2	12,6	11,9	10,8	9,1	10,0	12,5	7,9	10,3	10,4	8,3	9,4
Гомельскі	16,3	13,5	14,9	13,3	11,1	12,3	15,5	13,8	14,7	14,7	14,5	14,6
Камарынскі	3,0	2,7	2,9	13,3	9,8	11,6	9,2	6,4	7,8	10,3	9,7	10,0
Лоеўскі	11,2	7,2	9,3	15,2	10,5	13,0	12,2	10,3	11,2	15,5	10,8	13,1
Рэчыцкі	9,7	7,2	8,5	11,4	9,7	10,6	9,9	8,1	9,1	11,6	7,7	9,7
Церахоўскі	16,8	15,8	16,3	13,8	12,1	13,0	18,7	12,9	15,9	14,5	14,2	14,4
Уваравіцкі	9,1	8,3	8,7	11,0	8,2	9,7	8,6	6,3	7,5	10,7	6,8	8,9
Хойніцкі	8,4	5,4	6,9	6,1	6,9	6,5	10,5	7,4	8,9	9,1	7,3	8,3
Чачэрскі	7,3	4,7	6,0	4,3	3,2	3,8	6,7	4,1	5,5	5,7	2,8	4,2
Буда-Кашалеўскі	10,2	6,5	8,5	12,7	8,4	10,6	8,4	7,3	7,9	9,8	8,3	9,1
Разам	11,3	9,2	10,3	11,7	9,5	10,6	11,9	9,0	10,5	11,9	9,7	10,9
Менская акр.												
Бягомльскі	15,7	11,3	13,6	17,6	13,1	15,4	11,3	11,0	11,2	15,9	12,3	14,2
Бярэзінскі	12,3	10,7	11,6	11,0	9,4	10,2	9,3	7,4	8,4	9,3	7,1	8,2
Барысаўскі	13,4	10,7	12,1	13,9	10,4	12,3	10,8	9,7	10,3	9,4	7,6	8,5
Грэскі	15,6	11,7	13,6	17,7	16,5	17,1	14,4	9,9	12,2	16,4	11,9	14,3
Заслаўскі	20,6	15,9	18,1	15,7	13,5	14,6	15,9	11,0	13,5	11,1	11,5	11,3
Койданаўскі	13,6	9,6	11,7	11,8	9,4	10,6	8,0	8,9	8,4	10,7	9,1	9,9
Капыльскі	21,1	14,6	17,9	13,6	14,0	13,8	15,7	12,4	14,1	11,7	9,8	10,8
Лагойскі	15,3	11,6	13,4	16,5	12,3	14,5	11,4	9,1	10,3	14,7	11,0	12,9
Астр.-Гарадзецкі	14,3	10,2	12,4	18,4	15,9	17,2	16,6	10,2	13,4	11,9	10,2	11,1
Плешчаніцкі	11,6	10,2	10,9	15,1	9,4	12,2	10,5	9,2	9,9	12,8	7,2	9,9
Пухавіцкі	16,3	13,1	14,7	17,8	14,0	16,0	15,2	11,2	13,2	16,0	13,1	14,6
Самахвалаўскі	15,1	11,2	13,2	14,0	12,7	13,4	12,7	12,4	12,5	13,3	11,7	12,5
Сьмілавіцкі	19,4	16,1	17,7	16,4	12,2	14,5	19,2	13,3	16,2	11,6	13,5	12,5
Смалявіцкі	14,9	13,1	14,0	20,8	17,5	19,2	10,0	9,5	9,8	12,3	8,2	10,3
Узьдзенскі	10,7	7,8	9,3	15,2	12,5	13,9	18,1	11,9	15,0	11,8	9,6	10,7
Халопеніцкі	5,0	4,1	4,6	12,0	9,6	10,8	10,8	9,0	9,9	9,3	9,6	9,4
Чэрвенскі	14,0	12,0	13,0	14,7	12,6	13,7	12,4	9,4	10,9	12,0	7,9	10,0
Па-зараённыя с.-с.	—	—	—	3,9	10,0	6,9	10,6	9,9	10,3	8,7	6,4	7,6
Разам	14,6	11,5	13,1	15,3	12,6	14,0	12,8	10,3	11,6	12,2	9,9	11,1

РАЁНЫ	На 100 народжаных кожнага роду памерла дзяцей мал. году											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Магілёўская акр.												
Бялыніцкі	11,1	7,2	9,1	16,9	13,2	15,0	11,0	10,6	10,8	13,2	9,1	11,2
Быхаўскі	6,9	5,9	6,4	41,9	12,4	13,7	11,4	9,4	10,4	13,3	9,0	11,2
Журавіцкі	6,3	4,0	5,2	9,7	8,3	9,0	8,8	6,4	7,6	12,6	8,7	10,7
Клімавіцкі	7,7	6,5	7,1	15,7	14,3	15,0	10,0	8,0	9,0	10,4	9,0	9,7
Кармянскі	10,7	7,8	9,3	11,0	9,0	10,0	7,8	6,6	7,2	9,5	8,7	9,1
Касьцюковіцкі	7,0	5,1	6,1	7,7	7,1	7,4	9,6	6,9	8,3	9,5	7,0	8,3
Краснапольскі	7,6	6,4	7,0	14,4	9,7	12,1	9,8	6,6	8,3	12,2	8,0	10,1
Крычаўскі	9,5	8,8	9,2	9,9	10,2	10,0	7,5	6,6	7,1	8,4	8,1	8,3
Лупалаўскі	7,2	4,8	6,0	13,0	11,7	12,4	8,2	5,5	6,9	7,3	7,8	7,5
Магілёўскі	10,2	8,9	9,6	15,0	11,9	13,5	11,8	9,4	10,7	10,6	9,5	10,1
Прапойскі	5,2	5,2	5,2	17,6	14,0	15,8	8,7	5,1	6,9	9,6	8,1	8,9
Хацімскі	5,3	3,5	4,4	9,5	6,3	7,9	13,1	8,2	10,7	9,7	7,6	8,6
Чавускі	6,4	7,3	6,9	13,2	10,7	11,9	8,8	5,5	7,1	6,3	5,8	6,1
Чэрыкаўскі	6,7	5,8	6,3	12,3	9,3	10,9	12,0	8,6	10,3	10,5	8,0	9,3
Чачэвіцкі	9,5	6,8	8,2	14,7	10,8	12,9	10,4	9,5	10,0	12,6	9,6	11,2
Шклоўскі	8,4	7,1	7,8	15,1	11,7	13,5	11,5	8,4	10,0	13,4	8,4	11,1
Разам	7,8	6,3	7,1	13,3	10,8	12,1	10,1	7,6	8,9	10,5	8,3	9,4
Мазырская акр.												
Жыткавіцкі	9,7	6,7	8,3	10,8	10,1	10,4	7,9	10,3	9,1	7,4	8,6	8,0
Калінкавіцкі	9,7	6,2	8,0	12,2	9,6	11,0	10,5	8,6	9,6	10,1	8,2	9,2
Каралінскі	11,2	8,7	10,0	16,5	10,3	13,5	10,8	9,0	9,9	10,8	9,5	10,1
Капаткевіцкі	9,8	7,4	8,7	11,1	11,1	11,1	10,5	7,5	9,0	10,0	10,2	10,1
Лельчыцкі	11,6	8,1	9,9	14,4	11,5	12,9	7,1	6,6	6,8	10,0	8,5	9,2
Нараўлянскі	6,7	5,8	6,2	12,1	8,9	10,5	9,2	7,2	8,3	12,5	11,2	11,9
Азарыцкі	15,5	9,8	12,7	13,9	10,4	12,1	12,6	8,6	10,5	14,1	12,2	13,1
Петрыкаўскі	13,4	10,5	11,9	10,7	10,2	10,5	11,4	9,8	10,6	7,9	7,7	7,8
Тураўскі	13,5	12,0	12,8	10,9	7,7	9,3	14,5	7,9	11,2	10,7	9,6	10,2
Юравіцкі	11,4	6,4	9,0	10,3	8,7	9,6	6,8	5,1	5,9	8,8	7,6	8,2
Разам	11,1	8,1	9,7	12,4	9,9	11,2	10,2	8,2	9,2	10,3	9,3	9,8

РАЁНЫ	На 100 народжаных кожнага роду памерла дзяцей мал. году											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Аршанская акр.												
Багушэўскі	8,6	7,0	7,8	11,8	9,1	10,4	8,9	5,5	7,3	6,6	5,7	6,2
Горацкі	10,8	8,0	9,5	14,6	10,9	12,8	10,1	6,5	8,4	10,6	7,6	9,1
Дрыбінскі	14,6	15,9	15,2	14,5	11,7	13,2	11,3	7,9	9,7	12,4	10,5	11,5
Дубровенскі	15,6	12,7	14,2	18,1	17,5	17,8	13,9	10,5	12,2	12,4	10,6	11,5
Копыскі	11,2	10,4	10,8	15,9	13,0	14,5	12,9	8,3	10,6	11,6	10,9	11,2
Коханаўскі	10,0	6,6	8,2	12,8	8,5	10,7	10,5	7,7	9,0	10,3	7,7	9,0
Круглянскі	7,7	5,3	6,5	11,7	9,4	10,6	11,1	9,1	10,1	10,8	7,2	8,9
Крупскі	9,1	7,0	8,1	11,1	11,8	11,4	8,5	7,7	8,1	8,2	9,4	8,7
Ляднянскі	14,2	9,6	12,0	14,0	12,1	13,1	11,6	14,0	12,8	13,2	11,7	12,5
Мсьціслаўскі	14,5	11,2	13,0	14,3	11,5	12,9	8,9	10,3	9,5	14,8	9,8	12,4
Аршанскі	14,8	10,4	12,7	16,6	13,8	15,3	13,7	7,5	10,8	11,9	9,3	10,6
Расьнянскі	9,9	8,5	9,2	12,6	10,2	11,4	11,7	8,4	10,1	9,3	9,6	9,5
Талачынскі	7,5	7,5	7,5	14,3	9,9	12,2	11,8	9,6	10,8	8,2	6,1	7,2
Чарэйскі	5,0	4,5	4,7	8,9	8,3	8,6	8,4	7,9	8,2	6,1	8,1	7,1
Разам	11,3	9,0	10,2	13,9	11,4	12,7	11,0	8,5	9,8	10,4	8,7	9,6
Полацкая акр.												
Ветрынскі	8,8	8,0	8,4	14,6	12,7	13,7	10,1	9,8	9,9	6,7	6,2	6,5
Валынецкі	6,5	2,2	4,3	14,3	11,2	12,7	11,3	9,8	10,6	9,1	7,0	8,1
Дрысенскі	7,3	4,5	5,9	13,4	10,4	12,1	11,4	7,7	9,6	6,6	6,7	6,7
Лепельскі	8,7	7,7	8,2	14,7	10,6	12,7	11,9	9,0	10,5	9,0	6,3	7,6
Асьвейскі	6,7	4,4	5,6	19,6	15,4	17,6	3,0	9,6	11,3	12,6	5,2	8,9
Полацкі	7,3	6,5	6,9	14,6	10,9	12,8	9,0	7,1	8,1	8,1	6,1	7,1
Расонскі	4,5	4,6	4,6	12,8	10,8	11,9	8,6	7,4	8,0	7,2	4,9	6,1
Вульскі	5,8	5,1	5,4	10,8	12,4	11,5	7,8	4,0	5,9	7,6	6,7	7,2
Вушацкі	5,9	2,6	4,3	10,9	10,7	10,8	10,9	10,4	10,7	7,5	6,3	7,0
Разам	6,9	5,5	6,2	13,7	11,6	12,7	10,2	8,2	9,2	8,2	6,1	7,4
Б. С. С. Р. . . . . (сел. мясцовасьці)	11,0	8,7	9,9	13,7	11,2	12,5	11,2	8,8	10,2	10,9	8,9	9,9

ВЕРХ

да 5
ніх 4
што
акр
РС
—
—
Паун
Ленін
Заход
Центр
Центр
Вашкі
Уральс
Башкір
Середн
Нижня
Кримо
Паун
Дагест
цяй
у Ур
назе
ных
1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.
11.
12.
13.

Паказальнікі дзіцячай сьмяротнасьці надзвычайна нізкія (ад 8,9 да 5 на 100 народжаных)—у 36 раёнах, сярэднія (9)—у 19, а ў астатніх 47—вышэй ад сярэдняга (ад 14,6 да 10).

Раскіданасьць раёнаў відаць, з картаграмы. Адзначым толькі, што па шэрагу раёнаў Менскай (Грэск, Бягомль) і Бабруйскай (Клічаў) акруг наглядаецца павышэньне дзіцячай сьмяротнасьці.

Тут-жа прывядзем табліцу дзіцячай сьмяротнасьці па раёнах РСФСР:

Табліца 52.

На 100 народжаных памерла дзяцей (да 1 году):

	Усяго	Гарады	Сельскія мясцов.
Паўночна-Ўсходні раён	20,3	16,2	20,8
Ленінградскі і Кар. АССР	16,4	14,2	16,9
Заходні раён	17,4	14,6	17,7
Цэнтральна-Прамысл. раён	17,4	15,1	18,0
Цэнтр.-Чорназемны	20,0	17,7	20,1
Вяцкі раён	23,2	18,1	23,5
Уральскі край	24,7	22,9	25,1
Башкірская АССР	13,9	19,5	13,4
Сярэдняя-Валжанскі раён	19,5	21,7	19,2
Ніжня-Валжанскі раён	16,8	18,7	16,4
Крымская АССР	11,3	13,8	9,9
Паўночна-Каўкаскі край	15,5	15,7	15,4
Дагестанская АССР	16,9	16,9	—

У большасьці раёнаў дзіцячая сьмяротнасьць сельскіх мясцовасьцяў вышэй ад гарадзкой. Найбольш інтэнсыўная сьмяротнасьць дзяцей у Уральскім краі, Вяцкім раёне, Паўночна-Ўсходнім і Цэнтральна-Чорназемным; ніжэй другіх сьмяротнасьць дзяцей у Крымскай АССР.

Ня маючы поўных даных аб дзіцячай сьмяротнасьці па чужаземных дзяржавах, прывядзем такія даныя толькі па гарадох:

Табліца № 53.

На 100 народжаных памерла ў веку 0-1 года (1926 год).

1. Варшава 15,4	14. Мілян 10,5	27. Бэрлін 8,3
2. Ленінград 14,7	15. Лівэрпуль 10,4	28. Эдынбург 8,0
3. Гомель 14,3	16. Глезго 10,3	29. Бірмінгэм 7,9
4. Бабруйск 14,0	17. Магілеў 10,2	30. Гамбург 7,3
5. Кракаў 13,5	18. Віцебск 10,0	31. Дрэздэн 7,1
6. Масква 13,5	19. Брэслаў 9,6	32. Копэнгаген 6,7
7. Менск 12,1	20. Лейпцыг 9,6	33. Нью-Ёрк 6,6
8. Дублін 11,7	21. Кэльн 9,5	34. Лёндан 6,2
9. Бэльфаст 11,3	22. Прага 9,2	35. Ослё 4,9
10. Генуя 11,3	23. Парыж 9,2	36. Гаага 4,6
11. Марсэль 11,2	24. Брюсэль 8,7	37. Стокгольм 4,4
12. Будапэшт 11,1	25. Ліон 8,6	38. Амстэрдам 4,1
13. Ліль 10,8	26. Мюнхэн 8,4	

нага прыросту, адзначым толькі самыя вынікі, якія маюць вялізарнае практычнае значэнне для нашых плянуючых органаў і прывядзем усе коэфіцыенты ў дробных тэрыторыяльных адзінках.

У парадку паступовасці разглядзім спачатку сярэднія паказчыкі прыросту за 1924—1927 гады:

Табліца № 55.

Натуральны сярэдні прырост насельніцтва за 1924—1927 г. г.

Катэгорыя паселішчаў	На 1000 чалавек насельн. натуральн. прыросту
Акруговыя гарады	16,8
Іншыя гарады і мястэчкі	19,8
Разам у гарадзкіх паселішчах	18,1
Сельскія мясцовасці	26,2
Б. С. С. Р.	24,8

Агульны прырост у БССР складае 24,8%, прычым у акруговых гарадох прырост значна ніжэйшы, чымся ў сельскіх мясцовасцях і іншых гарадзкіх паселішчах.

У цеснай сувязі знаходзіцца натуральны прырост з рухам нараджальнасці і смяротнасці, і, як паказваюць наступныя даныя, прырост па акруговых гарадох ідзе на зніжэнне.

Табліца № 56.

Акруговыя гарады БССР.

Назва гарадоў	На 1000 насельніцтва на- туральны прырост				
	1923 г.	1924 г.	1925 г.	1926 г.	1927 г.
5 буйных гарадоў БССР	20,4	17,0	16,4	16,5	16,4
Астатнія акруговыя гарады БССР.	29,4	22,1	21,6	21,0	19,8
Р а з а м	20,6	16,5	16,9	16,8	16,8

Акруговыя гарады з лікам насельніцтва звыш 20.000 чалавек ідуць наперадзе па тэмпе зніжэння прыросту — (з 20,4% да 16,4%); іншыя з гарадоў, маючы ў сярэднім больш высокі прырост, выяўляюць таксама зніжэнне прыросту. Даваенныя даныя аб прыросце, як відаць з першага разліку, значна ніжэй (1,7%), што тлумачыцца павышаным характарам пасяляваеннай нараджальнасці. У замежных дзяржавах наглядаецца значна меншы прырост:

Табліца № 57.

Натуральны прырост на 1000 чал. насельніцтва.

Назва краін	1909-12 г.	1913	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925
Польшча	16,0	—	—	—	—	—	—	—	—	15,7	16,3	14,1	16,1
Нямеччына	12,9	12,5	1,0	4,0	6,6	10,4	4,4	10,8	11,4	8,5	7,1	8,2	8,8
Аўстрыя	—	5,3	2,5	5,7	8,5	12,0	2,4	3,4	7,5	5,2	7,0	6,7	—
Венгрыя	11,8	11,0	1,8	4,2	4,7	10,5	8,0	10,6	10,7	9,3	9,2	6,2	10,8
Бэльгія	7,7	7,8	3,0	0,2	5,0	9,5	1,3	8,3	8,0	6,3	6,8	6,9	—
Францыя	0,7	1,0	14,9	14,1	11,4	16,8	6,3	4,3	3,0	1,8	2,4	1,9	1,5
Ангельшчына	10,7	10,3	6,2	6,5	3,4	0,1	4,8	13,1	10,3	7,6	8,1	6,6	6,1
Шотляндыя	10,8	10,0	6,8	8,2	5,8	4,2	6,3	14,1	11,6	8,6	9,9	7,5	7,9
Італія	12,6	13,8	10,1	4,3	0,3	13,5	2,6	13,0	12,9	12,5	12,7	—	—
Румынія	18,4	16,0	16,0	—	—	—	—	7,8	15,5	14,5	—	14,1	—
Швэдзія	10,6	9,5	6,9	7,6	7,5	2,4	5,4	10,3	9,0	6,8	7,4	5,0	2,9
Норвэгія	12,7	12,3	10,4	10,6	11,8	7,8	8,8	14,2	13,0	11,0	11,5	10,6	9,1
Данія	14,1	13,1	11,4	11,0	10,5	11,1	9,6	12,5	13,0	10,4	11,0	10,5	—
Голяндыя	14,7	15,9	13,8	13,6	12,9	7,7	11,0	16,4	16,3	14,4	16,2	15,4	14,5
Швэйцарыя	9,4	8,8	6,2	6,0	4,8	0,7	4,5	6,5	8,1	6,7	7,6	6,3	6,2
БССР	17,5	19,4	—	—	—	—	—	—	—	—	24,1	24,5	23,6

Увага: Па БССР весткі далзены за 1908—1911 г. г. і 1911—1913 г. г.

Натуральны рух па БССР у даваенныя гады набліжаецца да Румыніі, а ў цяперашні час вельмі высокі і ня мае сабе падобнага каэфіцыенту ў замежных краінах.

Пасля магчымага адхіленьня ў характарыстыцы натуральнага прыросту, зробім аналіз нашых даных па акруговых гарадох:

Табліца № 58.

Акруговыя гарады БССР.

Назва гарадоў	На 1000 насельніцтва абодвух радоў натуральны прырост				
	1923 г.	1924 г.	1925 г.	1926 г.	1927 г.
Бабруйск	22,6	21,9	15,2	15,8	17,3
Віцебск	17,6	11,1	12,0	14,3	13,9
Гомель	20,8	16,6	20,2	17,5	16,5
Менск	19,8	16,3	19,3	16,3	17,2
Магілёў	21,1	19,0	15,4	18,7	18,0
Мазыр	44,4	28,1	29,6	23,2	22,8
Ворша	26,6	21,5	23,9	20,4	20,2
Полацк	17,2	16,8	11,4	19,4	18,4
Р а з а м	20,6	16,5	16,9	16,8	16,8

Найбольш рэзкія хістаньні натуральнага прыросту, якія нагляда-ліся па асобных акруговых гарадох у 1923 і 1924 гадох, паступова зьнішчыліся, і зноў у 1927 г. наглядаецца прыблізная роўнамернасьць натуральнага прыросту па гэтых гарадох. Максымум прыросту, звыш сярэдняга, наглядаецца ў Мазыры і Воршы; ніжэй — у Віцебску і Го-мелі.

Кірунак да павышэньня прыросту магчыма адзначыць толькі ў адным Бабруйску, а ў астатніх гарадох прырост сыстэматычна зьніжаецца, хаця і з меншай інтэнсыўнасьцю, у 1926 і 1927 г. г. параў-нальна з 1925 г.

Блізкія да акруговых гарадоў даныя і па іншых гарадох БССР:

Табліца № 59.

У гарадох БССР (без акруговых гарадоў)

Назва гарадоў	на 1000 чал. насельніцтва абодвух радоў натуральны прырост			
	1924 г.	1925 г.	1926 г.	1927 г.
Барысаў	23,6	23,9	30,7	27,7
Быхаў	25,4	19,8	18,5	20,4
Ветка	19,1	20,0	22,2	20,5
Горкі	9,4	15,6	9,2	9,7
Гарадок	16,8	13,5	15,0	13,1
Добруш	35,6	32,8	36,3	31,7
Дуброўна	12,3	11,9	22,6	10,5
Жлобін	22,8	26,7	20,1	20,9
Калінкавічы	21,0	29,0	26,0	24,6
Клімавічы	25,3	9,5	20,3	15,7
Лепель	13,4	7,7	22,3	17,6
Амсьціслаў	7,6	9,8	10,4	10,2
Петрыкаў	14,6	16,5	19,5	16,3
Рэчыца	30,0	24,9	23,7	24,8
Рагачоў	17,2	17,7	18,4	13,9
Сянно	9,1	17,9	18,5	11,5
Слуцк	18,6	15,9	22,3	16,8
Чавусы	20,9	20,7	18,3	20,3
Чэрвень	12,0	12,8	6,3	14,8
Чэрыкаў	15,6	7,0	7,3	16,9
Шклоў	17,4	19,7	19,6	20,5
Р а з а м	19,4	18,7	20,8	19,5

У іншых гарадох БССР натуральны прырост насельніцтва разь-мяркоўваецца з значна большымі адхіленьнямі ад сярэдняй, але ў кожным з гэтых гарадоў наглядаецца свая ўстойлівасьць, а для гэтага прыведзеныя даныя за невялікім выключэньнем (Лепель, Чэрвень, Чэрыкаў) магчыма лічыць дастатковымі.

Не ўваходзячы ў ацэнку інтэнсыўнасьці прыросту, шляхам параў-наньня па гадох, мы знаходзім у некаторых гарадох (Амсьціслаў, Шклоў) кірунак да павышэньня прыросту, у іншых хістаньне ў адзін або другі бок, бяз ясна выяўленага кірунку.

Цяпер прывядзем весткі аб мястэчках, якія хаця і блізкія па тэмпе прыросту да сельскіх мясцовасьцяй, але зьяўляюцца характэр-нымі па цэламу шэрагу ўмоў іх жыцьця і маюць адхіленьні ў разь-віцьці асноўных момантаў натуральнага руху насельніцтва, аб чым было сказана вышэй.

Табліца № 60.

М я с т э ч к і

Назва акруг	На 1000 чал. насельніцтва абодвух радоў натуральны прырост			
	1924 г.	1925 г.	1926 г.	1927 г.
Бабруйская	21,9	20,8	19,7	23,7
Віцебская	17,2	16,7	17,5	13,3
Гомельская	20,4	16,5	17,2	19,8
Менская	22,1	18,1	20,0	21,1
Магілеўская	21,7	18,9	20,6	17,2
Мазырская	14,7	20,6	22,3	26,4
Аршанская	21,1	20,6	25,2	21,1
Полацкая	18,2	10,3	16,3	21,5
Разам	20,4	18,4	20,3	20,5

Мястэчкі Мазырскай і Бабруйскай акругі маюць найбольшую інтэнсыўнасьць прыросту (23,7% і 26,4%), а ў мястэчках Віцебскай, Гомельскай і Менскай найменшы прырост. Ува ўсіх мястэчках (за выключэньнем Мазырскай акругі) натуральны прырост зьніжаецца.

Па сельскіх мясцовасьцях, сумарна ў акруговым маштабе, лічбы прыросту вышэй, чым па разгледжаных тыпах паселішчаў, і ў кожнай акрузе ёсьць паміж лічбамі хістаньні, якія перавышаюць сярэднія паказальнікі і велічыні, што стаяць вышэй ад сярэдніх.

Табліца № 61.

С е л ь с к і я м я с ц о в а с ь ц і

Назва акруг	На 1000 чал. насельніцтва абодвух радоў натуральны прырост			
	1924 г.	1925 г.	1926 г.	1927 г.
Бабруйская	26,5	23,3	27,2	27,5
Віцебская	20,4	20,7	25,3	23,3
Гомельская	27,4	29,8	28,5	24,5
Менская	22,7	21,8	26,5	25,8
Магілеўская	30,2	29,4	31,1	27,6
Мазырская	30,8	28,6	28,7	29,0
Аршанская	25,3	24,6	29,6	26,3
Полацкая	22,2	17,7	25,4	24,6
Разам	25,7	24,8	28,0	26,1

Найбольшы прырост у Мазырскай, Бабруйскай і Магілеўскай акругах, а ў астатніх ён блізкі да сярэдняй (26,1% у 1927 г.); па гадох максымум прыросту хістаецца, але наогул прыпадае звычайна на гэтыя-ж акругі. У канцы трэба адзначыць пералом, асабліва рэзкі з 1926 да 1927 г. Гэты пералом адбываецца на зьніжэньні прыросту ў вёсках усіх акруг за выключэньнем Мазырскай.

Высьветліць гэтае зьявішча па даных аднаго году не магчыма.

У кароткіх рысах ахарактарызуем яшчэ натуральны прырост у сельскіх мясцовасьцях па раёнах:

Натуральны прырост насельніцтва ў БССР (сельскія мясцовасці).

РАЁНЫ	На 1000 чалавек насельніцтва (кожнага роду) натуральнага прыросту											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Бабруйская акр.												
Бабруйскі	29,5	28,8	29,1	22,7	23,4	23,1	29,9	25,2	27,5	24,8	25,1	25,1
Глускі	24,6	22,1	23,3	29,1	24,5	26,7	23,0	22,7	22,9	23,8	22,8	23,3
Жлобінскі	29,6	27,5	28,5	25,0	23,7	24,3	29,1	27,9	28,5	24,0	22,9	23,4
Клічаўскі	31,0	24,1	27,5	26,9	24,4	25,6	27,6	33,0	30,3	26,2	25,5	25,9
Чыр. Слабодзкі	22,0	16,7	19,2	19,8	22,1	21,0	26,3	25,2	25,7	28,1	23,6	25,8
Любаньскі	26,0	27,2	26,6	27,1	22,6	24,8	24,4	25,9	25,2	30,1	26,0	28,0
Асіпавіцкі	25,8	22,6	24,2	23,1	21,5	22,2	29,1	23,3	26,1	27,9	24,2	26,0
Парыцкі	25,3	21,5	23,3	24,0	22,8	23,4	29,5	23,5	26,5	27,2	25,8	26,8
Рагачэўскі	34,3	30,5	32,3	26,1	24,7	25,4	30,5	27,8	29,1	15,1	23,7	24,4
Сьвіслацкі	27,7	31,2	29,5	30,0	30,6	30,3	29,1	31,0	30,0	25,1	23,4	24,3
Слуцкі	19,6	18,5	19,0	18,8	15,4	17,0	26,3	25,7	26,0	28,5	25,0	26,8
Старобінскі	24,6	27,0	25,8	18,4	14,9	16,5	27,8	28,4	28,1	30,3	31,5	30,9
Ст. Дароскі	30,2	28,2	29,1	21,5	23,5	22,5	28,2	25,0	26,6	26,9	25,5	26,2
Разам	27,4	25,6	26,5	23,9	22,6	23,2	28,2	26,4	27,2	28,3	26,5	27,5
Віцебская акр.												
Бешанкавіцкі	27,9	22,2	25,0	18,3	20,9	19,6	27,3	26,3	26,8	23,4	24,3	23,9
Віцебскі	19,5	19,5	19,5	23,0	23,1	23,1	25,5	25,4	25,5	25,6	22,2	23,9
Высачанскі	28,3	25,5	26,9	23,9	25,1	24,5	26,4	25,8	26,1	23,3	27,2	25,3
Гарадоцкі	16,6	15,6	16,1	17,4	13,6	15,4	24,5	21,1	22,8	21,3	20,3	20,8
Езьярышчанскі	7,6	11,1	9,4	17,7	15,0	16,3	28,5	25,4	26,9	19,2	20,9	20,1
Лязьняцкі	24,8	22,8	23,7	17,0	20,3	18,7	26,9	22,9	24,8	23,9	25,0	24,5
Межанскі	13,6	13,7	13,6	19,1	19,1	19,1	21,8	18,0	19,8	21,0	20,6	20,8
Сянскі	24,6	22,7	23,6	24,1	26,1	25,1	29,5	28,1	28,8	24,0	21,6	22,8
Сіроцінскі	19,3	18,6	18,9	23,1	19,5	21,3	24,1	24,9	24,5	22,6	22,6	22,6
Сураскі	23,1	21,3	22,2	22,2	21,9	22,0	21,5	26,9	24,3	21,0	22,9	22,0
Чашніцкі	24,4	25,7	25,1	16,6	16,7	16,6	27,3	26,0	26,6	35,2	27,1	31,0
Разам	21,0	19,9	20,4	20,8	20,6	20,7	25,7	24,8	25,3	—	—	23,3

РАЁНЫ	На 1000 чалавек насельніцтва (кожнага роду) натуральнага прыросту											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Гомельская акр.												
Брагінскі	29,2	27,5	28,3	28,3	30,7	29,5	30,4	29,5	29,9	25,6	23,3	24,5
Веткаўскі	21,8	17,0	19,3	35,5	22,5	24,0	29,1	27,1	28,1	30,7	26,7	28,6
Гомельскі	29,0	26,2	12,1	35,8	31,1	33,4	30,0	26,7	28,3	28,2	22,1	25,1
Камарынскі	28,9	24,1	26,5	29,1	28,1	27,5	25,4	28,9	27,3	25,4	20,5	20,4
Лоеўскі	28,9	27,2	27,5	30,5	27,1	28,7	29,8	27,0	28,3	22,8	23,0	24,0
Рэчыцкі	32,1	30,5	31,3	27,8	27,4	27,6	28,6	27,3	28,0	20,8	25,3	25,6
Церахоўскі	21,8	19,3	20,5	28,1	24,3	26,1	23,9	21,2	22,5	30,3	23,1	26,5
Уваравіцкі	32,9	29,2	20,9	35,6	33,6	34,1	32,1	33,5	32,8	30,4	25,6	27,9
Хойніцкі	32,5	32,4	32,4	36,0	30,2	33,1	31,0	33,0	32,0	27,4	31,1	29,3
Чачэрскі	30,4	29,4	29,9	38,6	34,4	35,4	29,3	26,4	27,8	27,5	27,2	27,3
Буда-Кашалеўскі	34,8	32,1	33,5	32,9	33,0	33,0	34,6	31,0	32,8	32,3	27,7	30,0
Разам	28,8	26,1	27,4	31,1	28,6	29,8	29,3	27,7	28,5	27,9	25,1	26,4
Менская акр.												
Бягомльскі	26,4	25,3	25,8	21,6	22,5	22,0	33,1	26,9	29,9	26,0	24,3	25,2
Бярэзынскі	33,5	28,5	30,6	23,4	21,6	22,5	31,5	28,5	30,0	29,1	30,3	29,7
Барысаўскі	29,8	26,8	28,3	27,2	24,5	25,8	31,7	27,7	29,6	30,5	29,5	30,0
Грэскі	20,5	20,2	20,4	17,2	12,1	14,6	21,7	24,2	23,0	24,3	21,5	22,4
Заслаўскі	18,6	18,0	18,3	23,7	25,1	24,4	25,0	23,4	24,2	27,4	24,1	25,8
Койданаўскі	17,7	16,2	17,0	20,4	23,7	22,0	26,2	22,9	24,5	23,4	21,0	22,7
Капыльскі	12,7	13,8	13,3	20,1	17,0	18,5	21,1	17,3	19,1	25,1	22,6	23,8
Лагойскі	18,2	19,3	18,8	23,4	21,4	22,4	32,1	29,3	30,7	25,0	26,2	25,6
Астр.-Гарадзецкі	26,1	21,5	23,3	26,1	24,2	25,1	27,5	27,8	27,7	25,6	25,6	25,6
Плешчаніцкі	26,3	27,3	26,8	22,8	24,7	23,7	31,1	27,6	29,3	22,9	28,7	25,8
Пухавіцкі	24,4	22,2	23,2	20,6	19,0	19,7	28,2	25,9	27,0	24,2	23,8	24,0
Самахвалаўскі	20,3	19,9	20,6	26,7	21,4	24,0	25,7	23,9	24,8	21,9	19,9	20,9
Сьмілавіцкі	15,5	19,2	17,4	26,5	23,2	24,8	19,9	25,2	22,6	29,4	23,5	26,4
Смялявіцкі	26,9	26,4	26,6	18,9	17,6	18,2	32,4	31,4	31,9	30,4	31,2	30,8
Узьдзенскі	26,0	27,5	27,1	22,4	17,0	22,1	18,1	19,6	18,8	25,4	22,0	23,7
Халопеніцкі	31,7	28,3	30,0	20,8	20,9	20,8	31,6	27,9	29,6	28,5	25,9	27,1
Чэрвенскі	22,0	21,0	21,4	22,5	19,3	20,8	27,5	26,8	27,1	26,3	28,6	27,5
Мікраён. с.-с.	—	—	—	15,6	11,6	13,5	32,1	26,5	29,1	30,0	29,7	29,9
Разам	23,3	22,2	22,7	22,7	21,1	21,8	27,5	25,6	26,5	26,3	25,3	25,8

РАЁНЫ	На 1000 чалавек насельніцтва (кожнага роду) натуральнага прыросту											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Магілёўская акр.												
Бялыніцкі	31,4	33,6	32,6	26,0	25,0	25,5	33,5	30,0	31,6	24,8	25,5	25,1
Быхаўскі	30,5	25,1	27,7	30,7	28,1	29,4	27,7	26,1	26,8	25,1	26,8	26,0
Журавіцкі	31,6	27,4	29,4	34,4	31,2	32,7	37,6	31,8	34,5	31,0	28,9	29,9
Клімавіцкі	34,4	27,7	30,8	25,7	22,7	24,1	34,6	29,9	32,1	30,0	26,4	28,1
Кармянскі	20,5	19,3	19,8	33,8	32,3	33,0	36,7	32,2	34,4	27,4	25,0	26,2
Касьцюковіцкі	35,0	28,1	31,3	38,7	30,9	34,5	33,9	28,2	30,9	32,6	27,2	29,7
Краснапольскі	44,0	42,0	42,9	39,1	33,8	36,3	34,2	29,8	31,9	28,0	27,3	27,6
Крычаўскі	38,3	25,8	27,0	30,4	25,1	27,7	30,0	29,3	29,6	30,6	24,7	27,7
Лупалаўскі	27,6	26,1	26,8	26,8	24,3	25,4	27,0	27,7	27,3	30,0	26,2	28,0
Магілёўскі	26,1	21,7	23,8	30,8	30,1	30,4	30,8	30,3	30,5	26,6	23,6	25,1
Прапойскі	35,7	27,9	31,6	21,8	21,7	21,8	35,1	33,4	34,2	30,1	26,7	28,4
Хопімскі	34,3	26,0	29,9	35,6	32,0	33,7	33,0	32,0	32,5	30,1	26,8	28,4
Чавускі	35,3	31,6	33,3	27,4	25,4	26,4	32,0	32,2	32,0	31,1	25,9	28,4
Чэрыкаўскі	39,1	33,2	36,0	30,9	27,7	29,2	32,6	30,0	31,2	31,0	29,1	30,0
Чачэвіцкі	32,9	31,2	32,0	32,2	28,3	30,2	36,0	26,4	31,1	26,7	22,9	24,8
Шклоўскі	30,3	28,4	29,3	31,3	27,3	29,2	32,3	28,4	30,3	28,3	26,2	27,2
Разам	32,0	28,3	30,1	30,9	27,8	29,3	32,6	29,7	31,1	28,9	26,3	27,6
Мазырская акр.												
Жыткавіцкі	41,5	40,8	41,2	39,8	38,0	38,9	31,5	27,6	29,5	32,4	28,1	30,3
Каленкавіцкі	34,6	31,9	33,1	28,5	26,8	27,7	29,0	24,6	26,7	31,6	30,5	31,0
Каралінскі	29,7	28,7	29,2	24,9	27,6	26,3	33,2	31,3	32,3	31,4	31,7	31,5
Капаткевіцкі	30,7	26,9	28,8	26,9	19,7	23,2	21,6	27,1	24,4	26,5	22,8	24,6
Лельчыцкі	34,7	36,4	35,5	29,8	34,2	32,0	36,4	34,5	35,5	30,1	32,1	31,1
Нараўлянскі	33,1	29,9	31,5	29,8	26,0	27,9	31,7	29,9	30,8	27,2	26,4	26,8
Азарыцкі	20,5	19,6	20,0	20,7	22,2	21,5	27,6	28,7	28,1	30,5	25,9	28,1
Петрыкаўскі	32,9	33,8	33,4	35,3	30,4	32,8	30,7	25,5	28,1	31,8	27,0	29,3
Тураўскі	33,0	25,2	27,5	33,0	33,2	33,1	20,0	28,7	24,4	28,4	27,8	28,1
Юравіцкі	29,1	26,0	27,5	27,5	23,5	25,5	24,1	28,5	26,3	28,9	26,0	27,5
Разам	31,8	30,1	30,9	29,4	27,8	28,6	29,2	28,4	28,8	30,1	28,1	29,0

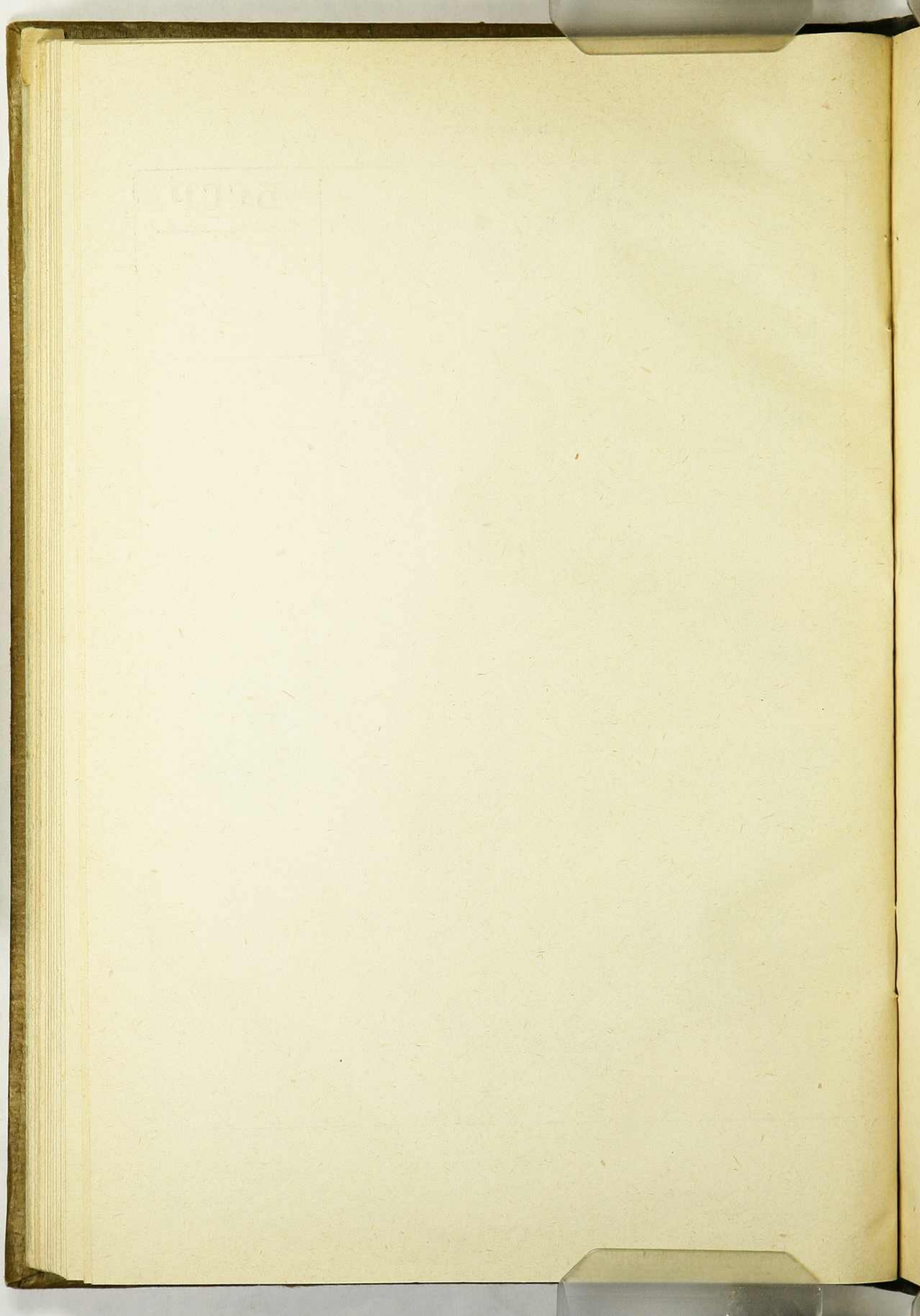

РАЁНЫ	На 1000 чалавек насельніцтва (кожнага роду) натуральнага прыросту											
	1924 г.			1925 г.			1926 г.			1927 г.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Аршанская акр.												
Багушэўскі	39,8	34,0	36,8	25,2	25,0	25,1	28,6	27,7	28,2	29,6	30,4	30,0
Горацкі	25,9	23,5	24,6	24,9	20,2	22,4	22,7	27,6	30,1	27,6	25,3	26,4
Дрыбінскі	31,5	22,4	26,7	31,4	24,6	27,8	32,3	26,1	29,0	25,2	22,6	23,9
Дубровенскі	25,7	23,0	24,3	21,3	19,7	20,5	32,0	34,4	33,3	25,8	24,0	24,9
Копыскі	24,1	21,7	22,8	27,5	26,4	27,0	29,7	30,9	30,3	21,0	16,7	18,8
Коханаўскі	24,8	24,8	24,8	26,3	23,2	24,7	27,3	29,0	28,3	27,9	26,0	26,9
Круглянскі	31,1	29,7	30,4	30,6	26,1	28,2	29,5	30,3	29,9	24,4	28,5	26,4
Крупскі	28,3	27,1	27,8	24,8	21,6	23,1	32,0	27,3	29,6	33,5	24,3	28,8
Ляднянскі	33,5	28,5	31,4	34,7	27,2	30,7	30,3	31,1	30,8	26,1	22,2	24,0
Амсьціслаўскі	21,8	18,7	20,2	21,1	20,2	20,7	34,4	26,3	30,3	22,0	24,1	23,1
Аршанскі	23,6	22,9	23,2	26,3	23,2	24,7	32,0	29,4	30,7	26,8	28,1	27,4
Расьнянскі	20,9	20,1	20,5	26,9	24,1	25,4	27,0	27,8	27,4	25,3	23,2	24,2
Талачынскі	26,1	23,4	24,7	23,8	23,7	23,7	26,4	24,1	25,2	32,3	28,4	30,3
Чарэйскі	24,2	22,6	23,4	28,5	24,0	26,1	35,2	26,7	30,7	32,3	29,4	30,7
Разам	26,9	24,1	25,4	26,0	23,2	24,6	30,9	28,4	29,6	27,2	25,6	26,4
Полацкая акр.												
Ветрынскі	22,6	23,8	23,2	16,6	15,2	15,9	23,7	21,5	22,6	23,6	25,5	24,6
Вальнецкі	15,9	16,4	16,2	19,3	20,4	19,8	25,5	24,8	25,1	25,3	23,8	24,5
Дрысенскі	21,4	21,4	21,3	20,0	17,1	18,6	22,3	20,9	21,6	23,8	22,7	23,3
Лепельскі	30,9	26,1	28,4	14,8	19,7	17,3	25,7	21,8	23,7	25,5	26,3	25,9
Асьвейскі	24,8	21,9	23,3	15,9	17,2	16,5	29,5	27,9	28,6	23,6	26,5	25,1
Полацкі	21,1	18,6	19,9	16,8	18,1	17,4	27,4	26,5	27,0	24,5	24,4	24,4
Расонскі	24,1	18,7	21,2	19,4	15,5	17,4	27,4	27,8	27,7	26,1	24,3	25,2
Вульскі	24,7	23,3	23,9	20,6	19,0	19,7	27,6	27,9	27,8	24,1	25,3	24,7
Вушацкі	22,2	19,7	20,9	18,0	15,9	16,9	24,4	22,2	23,3	24,4	22,4	23,3
Разам	23,3	21,1	22,2	18,8	17,6	17,7	26,1	24,7	25,4	24,6	24,6	24,6
Б. С. С. Р. . . . . (сел. мясцовасьці)	26,9	24,7	25,8	25,7	23,8	23,8	28,9	27,1	28,0	27,0	25,3	26,1

Раскіданасьць максимуму і мінімуму па раёнах відаць з картаграмы, але асноўны кірунак адпавядае агульнаму разьмеркаваньню ўсіх элемэнтаў натуральнага руху насельніцтва. Мы маем 31,5% прыросту галоўным чынам па Мазырскай акрузе, і далей 29% па Магілёўскай і Мазырскай акрузе, а сярэднія лічбы прыросту раскіданы амаль па ўсіх акругах. Рэзкія хістаньні ў разьмеркаваньні прыросту тлумачацца, аднак, рознымі асаблівасьцямі раёнаў. Трэба мець на ўвазе, што тэмп руху прыросту па гадох таксама няўстойлівы і мае вялікія хістаньні. Асноўныя лініі інтэнсыўнасьці прыросту па гадох аднолькавыя. Мы не ўваходзім у далейшы, больш падрабязны аналіз параённых даных, бо пэрыод нагляданьня зусім яшчэ малы і немагчыма зрабіць глыбокіх заключэньняў, ня маючы, апрача таго, даваенных даных.

Картаграма, хаця і груба, але паказвае ступень інтэнсыўнасьці прыросту па раёнах і ў гэтых адносінах досыць паказальна.

Найбольшая інтэнсыўнасьць прыросту дасягае ў раёнах з высокай нараджальнасьцю і нізкай дзіцячай сьмяротнасьцю. Мы не ўваходзім у аналіз пытаньня аб залежнасьці дзіцячай сьмяротнасьці і нараджальнасьці, бо гэтае пытаньне вырашана дасьледваньнямі дэмографіі, адзін з якіх, Навасельскі, адзначыў толькі, што праблема насельнасьці ў адносінах натуральнага прыросту Савецкім Саюзам вырашаецца непараўнальна лепш, чым у замежных дзяржавах.

Па раёнах РСФСР натуральны прырост можа быць прадстаўлены ў такіх паказчыках:

Табліца № 63.

	Усяго	Гарады	Сельскія мясцовасьці
Паўночна-Ўсходні раён	23,4	15,0	25,0
Ленінградзкая краіна і Кар. АССР	19,2	13,6	21,9
Заходні раён	24,4	15,8	25,6
Цэнтральна-Прамысл. раён	22,5	17,9	24,0
Цэнтральна-Чорназемны раён	21,6	11,8	22,6
В я ц к і	23,7	20,3	23,9
Уральскі край	28,3	24,8	29,2
Башкірская АССР	28,4	23,0	28,9
Сярэдняя-Валжанскі раён	22,4	16,1	23,2
Ніжня-Валжанскі раён	23,1	16,1	24,5
Крымская АССР	23,4	13,9	31,4
Паўночна-Каўкаскі Край	25,1	16,5	27,4
Дагестанская АССР	19,2	19,2	—

Вышэй прырост у сельскіх мясцовасьцях, чым у гарадох, найбольшы прырост у Уральскай краіне, Башкірская АССР. Блізкія па-

казчыкі прыросту да БССР у Заходнім раёне і Паўночна-Каўкаскім краі, а ў астатніх ніжэй.

Па народнасці натуральны прырост хістаецца ў такіх разьмерах, як і зьява нараджальнасці і смяротнасці, але ў больш яскравай форме, як адзіны паказчык, які абагульняе рознастайныя ўмовы разьвіцця натуральнага руху насельніцтва ў адпаведных па народнасці групам насельніцтва. Тут адзначым, што на фактах натуральнага руху насельніцтва народнасцый адбываецца найлепшым чынам політычнае і соцыяльна-эканамічнае становішча народнасцый. За 1926 год натуральны прырост абазначаецца наступнымі паказчыкамі:

Табліца № 64.

	На 1000 насельніцтва народнасцый натуральнага прыросту			
	Р.С.Ф.С.Р.	У.С.С.Р.	Б.С.С.Р.	Усяго
Беларусы	17,9	24,3	27,4	26,9
Расійцы	22,9	18,1	10,2	22,6
Яўрэі	10,0	15,8	18,2	14,9
Палякі	10,0	20,8	22,1	19,1

Найбольшым паказчыкам натуральнага прыросту характарызуецца беларуская народнасць, затым расійцы, палякі і яўрэі.

У БССР мяняюцца месцамі палякі і расійцы. Прырост яўрэяў і палякаў у БССР вышэйшы, чым у іншых рэспубліках.

У заключэнне лічым патрэбным намеціць шэраг проблем, якія выцякаюць з прыведзенага аналізу і выражаюцца ў далейшым аналізе натуральнага руху насельніцтва ў сувязі з соцыяльна-эканамічнымі ўмовамі.

Перш-на-перш трэба правесці распрацоўку даных аб натуральным руху па соцыяльных групам, каб атрымаць экстенсіўныя і інтэнсіўныя паказчыкі нараджальнасці і прыросту, затым распрацоўку даных аб узросьце маткі. Ставячы ў задачу дня высвятленьне пытання аб маемаснай заможнасці бацькоў памершых, лічым важным прапрацоўку мэтадолёгіі падліку па эканамічных паказчыках. Затым агульныя каэфіцыенты пажадана ў магчымых выпадках ператвараць у стандартныя. Па ўсіх закранутых у тэксьце пытаннях залежнасці зьяў натуральнага руху ад стану вытворчых сіл і соцыяльна-эканамічных прычын трэба прывесці паралельныя даныя і абазначыць ува ўсіх іх рознастайных камбінацыях каэфіцыенты корэляцыі. Усё гэта наступная і чарговая задача, а прыведзеная работа ёсць толькі першая спроба ў раённым разрэзе даць асноўныя паказчыкі натуральнага руху насельніцтва, каб на падставе іх заняцца больш глыбокім аналізам пытанняў, што выцякаюць з праблемы насельніцтва ў наш пераходны да соцыялізму пэрыод.

Натуральны рух насельніцтва за 1924 г. па БССР.
(абс. лічбы).

Назвы акруг і раёнаў	Народжаных			Памершых			У тым ліку пам. дзяцей маладзей ад 1 году			Нат. прырост		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Бабруйск акр.	14364	13374	27738	5751	5010	10761	1798	1331	3129	8613	8364	16977
акр. горад.	790	759	1549	370	293	663	95	58	153	420	466	886
інш. гар. пасёл.	1294	1036	2330	501	382	883	129	77	206	793	654	1447
у т. л. мястэчкі	396	321	717	152	105	257	35	17	52	244	216	460
сельскія мясц.	12280	11579	23859	4880	4335	9215	1574	1196	2770	7400	7244	14644
Раёны:												
Бабруйскі	1966	1874	3840	771	668	1439	285	223	508	1195	1206	2401
Глускі	1052	1033	2085	481	495	976	152	134	286	571	538	1109
Жлобінскі	1212	1130	2342	369	305	674	126	76	202	843	825	1668
Клічаўскі	687	601	1288	266	257	523	94	76	170	421	344	765
Чырв.-Слабодз.	653	566	1219	343	315	658	117	85	202	310	251	561
Любаньскі	648	651	1299	276	241	517	81	74	155	372	410	782
Асіпавіцкі	479	444	923	218	202	420	56	44	100	261	242	503
Парыцкі	827	729	1556	323	277	600	119	75	194	504	452	956
Рагачэўскі	1515	1431	2946	424	393	817	137	95	232	1091	1038	2129
Сьвіслацкі	607	595	1202	272	201	473	85	48	133	335	394	729
Слуцкі	934	855	1789	459	383	842	127	105	232	475	472	947
Старобінскі	732	772	1504	279	254	533	70	69	139	453	518	971
Стара-Дароскі	968	898	1866	399	344	743	125	92	217	569	554	1123
Віцебск. акр.	9649	8892	18541	4559	3739	8298	978	735	1713	5090	5153	10243
акр. горад.	1371	1224	2595	883	676	1559	199	133	332	488	548	1036
інш. гар. пасёл.	378	348	726	165	120	285	30	27	57	213	228	441
у т. л. мястэчкі	194	159	353	86	63	149	15	14	29	108	96	204
сельскія мясц.	7900	7320	15220	3511	2943	6454	749	575	1324	4389	4377	8766
Раёны:												
Бешанкавіцкі	794	650	1444	284	221	505	54	39	93	510	429	939
Віцебскі	1497	1426	2923	707	614	1321	161	120	281	790	812	1602
Высачанскі	680	607	1287	281	229	510	56	56	112	399	378	7776
Гарадоцкі	683	608	1291	335	269	604	62	41	103	348	339	687
Езьярышчанскі	313	340	653	220	194	414	52	36	88	93	146	239
Лязьняцкі	645	620	1265	234	217	451	53	50	103	411	403	814
Межанскі	395	377	772	216	184	400	50	36	86	179	193	372
Сянскі	847	814	1661	292	272	564	49	59	108	555	542	1097
Сіроцінскі	723	645	1368	330	253	583	71	46	117	393	392	785
Сураскі	709	669	1378	298	266	564	71	57	128	411	403	814
Чашніцкі	614	564	1178	314	224	538	70	35	105	300	340	640

Дадатак № 1.

Натуральны рух насельніцтва за 1924 г. па БССР.
(абс. лічбы).

Назвы акруг раёнаў	Народжаных			Памершых			У тым ліку пам. дзяцей маладзей ад 1 году			Нат. прырост		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Магілёўск. акр.	16077	15011	31088	4921	4227	9148	1279	985	2264	11156	10784	21940
акр. горад . . .	812	764	1576	354	365	719	77	86	163	458	399	857
інш. гар. пасёл. . .	971	894	1865	343	256	599	15	56	136	628	638	1266
у т. л. мястэчкі . . .	637	599	1236	244	182	426	88	42	100	393	417	810
сельск. мясц. . .	14294	13353	27647	4224	3606	7830	1122	843	1965	10070	9747	19817
Раёны:												
Бялыніцкі . . .	1010	1005	2015	354	261	615	112	72	184	656	744	1400
Быхаўскі . . .	1009	904	1913	272	255	527	70	53	123	737	649	1386
Журавіцкі . . .	592	572	1164	131	138	269	37	23	60	461	434	895
Клімавіцкі . . .	1301	1176	2477	406	354	760	100	77	177	895	822	1717
Кармянскі . . .	684	655	1339	283	246	529	73	51	124	401	409	810
Касьцюковіцкі . . .	1324	1194	2518	355	307	662	93	61	154	969	887	1856
Краснапольскі . . .	1235	1242	2477	380	288	668	94	79	173	855	954	1809
Крычаўскі . . .	547	520	1067	201	187	388	52	46	98	346	333	679
Лупалаўскі . . .	1071	1048	2119	290	251	541	77	50	127	781	797	1578
Магілёўскі . . .	988	845	1833	344	274	618	101	75	176	644	571	1215
Прапойскі . . .	743	668	1411	163	173	336	39	35	74	580	495	1075
Хоцімскі . . .	605	549	1154	150	150	300	32	19	51	455	399	854
Чавускі . . .	947	876	1823	267	206	473	61	64	125	680	670	1350
Чэрыкаўскі . . .	801	746	1547	169	148	317	54	43	97	632	598	1230
Чачэвіцкі . . .	525	482	1007	166	120	286	50	33	83	359	362	721
Шклоўскі . . .	912	871	1783	293	248	541	77	62	139	619	623	1242
Мазырск. акр. . .	7644	7112	14756	2761	2369	5130	856	593	1449	4883	4743	9626
акр. горад . . .	232	221	453	106	101	207	26	21	47	126	120	246
інш. гар. пасёл. . .	413	371	784	174	155	329	54	41	95	239	216	455
у т. л. мястэчкі . . .	182	182	364	89	70	159	29	16	45	93	112	205
сельск. мясц. . .	6999	6520	13519	2481	2113	4594	776	531	1307	4518	4407	8925
Раёны:												
Жыткавіцкі . . .	554	508	1062	169	134	303	54	34	88	385	374	759
Каленкавіцкі . . .	1128	1028	2156	341	284	625	109	64	173	787	744	1531
Каралінскі . . .	730	703	1433	273	249	522	82	61	143	457	454	911
Капаткевіцкі . . .	541	486	1027	186	161	347	53	36	89	355	325	680
Лельчыцкі . . .	767	724	1491	284	223	507	89	59	148	483	501	984
Нараўлянск. . . .	766	692	1458	201	159	360	51	40	91	565	533	1098
Азарыцкі . . .	457	439	896	186	161	347	71	43	114	271	278	549
Петрыкаўскі . . .	1114	1104	2218	479	421	900	149	116	265	635	683	1318
Тураўскі . . .	502	443	945	222	207	429	68	53	121	280	236	516
Юравіцкі . . .	440	393	833	140	114	254	50	25	75	300	279	579

Дадатак № 1.

Натуральны рух насельніцтва за 1924 г. па БССР.
(абс. лічбы).

Назвы акруг і раёнаў	Народжаных			Памершых			У тым ліку пам. дзяцей маладзей ад 1 году			Нат. прырост		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Аршанск. акр. . .	11090	10296	21386	4557	3934	8491	1240	940	2180	6533	6362	12895
акр. горад . . .	405	390	795	176	171	347	42	52	94	229	219	448
інш. гар. пасёл. . .	701	625	1326	349	284	633	73	52	125	352	341	693
у т. л. мястэчкі . . .	331	303	634	125	87	212	32	19	51	206	216	422
сельск. мясц. . .	9984	9281	19265	4032	3479	7511	1125	836	1961	5952	5802	11754
Раёны:												
Багушэўскі . . .	887	771	1658	317	260	577	76	54	130	570	511	1081
Горацкі . . .	913	860	1773	369	314	683	99	69	168	544	546	1090
Дрыбінскі . . .	691	603	1294	288	285	573	101	96	197	403	318	721
Дубровенскі . . .	950	852	1802	465	386	851	148	108	256	485	466	951
Копыскі . . .	582	538	1120	259	226	485	65	56	121	323	312	635
Коханаўскі . . .	643	655	1298	248	221	469	64	43	107	395	434	829
Круглянскі . . .	627	609	1236	183	147	330	48	32	80	444	462	906
Крупскі . . .	591	573	1164	189	161	350	54	40	94	402	412	814
Ляднянскі . . .	485	438	923	194	170	364	69	42	111	291	268	559
Амсьціслаўскі . . .	833	765	1598	405	376	781	121	86	207	428	389	817
Аршанскі . . .	1054	951	2005	530	409	939	156	99	255	524	542	1066
Расьнянскі . . .	414	410	824	173	163	336	41	35	76	241	247	488
Талачынскі . . .	710	653	1363	222	183	405	53	49	102	488	470	958
Чарэйскі . . .	604	603	1207	190	178	368	30	27	57	414	425	839
Полацк. акр. . .	6473	5907	12380	2632	2235	4867	485	343	828	3841	3672	7513
акр. горад . . .	449	401	850	286	212	498	68	43	111	163	189	352
інш. гар. пасёл. . .	253	236	489	97	80	177	18	11	29	156	156	312
у т. л. мястэчкі . . .	118	110	228	53	32	85	8	2	10	65	78	143
сельск. мясц. . .	5771	5270	11041	2249	1943	4192	399	289	688	3522	3327	6849
Раёны:												
Ветрынскі . . .	694	662	1356	329	261	590	61	53	114	365	401	766
Валынецкі . . .	321	325	646	113	95	208	21	7	28	208	230	438
Дрысенскі . . .	344	313	657	129	91	220	25	14	39	215	222	437
Лепельскі . . .	982	878	1860	378	337	715	85	68	153	604	541	1145
Асьвейскі . . .	490	451	941	236	210	446	33	20	53	254	241	495
Полацкі . . .	879	775	1654	344	321	665	64	50	114	535	454	989
Расонскі . . .	739	631	1370	256	232	488	33	29	62	483	399	882
Вульскі . . .	660	628	1288	219	183	402	38	32	70	441	445	886
Вушацкі . . .	662	607	1269	245	213	458	39	16	55	417	394	811
Усяго па БССР . . .	94902	88343	183245	37913	32493	70406	10551	7852	18403	56989	55850	112839

Натуральны рух насельніцтва за 1925 г. па БССР.

(абс. лічбы)

Назвы акруг і раёнаў	Народжаных			Памершых			У тым ліку пам. дзяцей маладзей ад 1 году			Нат. прырост		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Бабруйск. акр..	14740	13925	28665	7059	6273	13332	2207	1672	3879	7681	7652	15333
акр. горад . . .	716	713	1429	428	324	752	105	90	195	288	389	677
іншыя гар. пасёлк.	1306	1215	2521	533	500	1033	146	97	243	773	715	1488
у т. л. мястэчкі .	405	358	763	167	158	325	42	27	69	238	200	438
сельскія мясц.	12718	11997	24715	6098	5449	11547	1956	1485	3441	6620	6548	13168
Раёны:												
Бабруйскі . . .	1944	1789	3733	995	782	1777	312	235	547	949	1007	1956
Глускі . . .	1155	1050	2205	463	443	906	147	115	262	692	607	1299
Жлобінскі . . .	1281	1213	2494	547	482	1029	162	123	285	734	731	1465
Клічаўскі . . .	691	610	1302	315	255	570	129	77	206	576	355	731
Чырв.-Слабодз.	622	647	1269	336	310	646	92	86	178	286	337	623
Любаньскі . . .	728	687	1415	330	338	668	125	106	231	398	349	747
Асіпавіцкі . . .	449	435	884	210	200	410	58	50	108	239	235	474
Парыцкі . . .	835	825	1660	369	333	702	123	72	195	489	492	981
Рагачэўскі . . .	1477	1392	2869	620	525	1145	227	154	381	857	867	1724
Сьвіслацкі . . .	615	588	1203	242	189	431	72	48	120	373	399	772
Слуцкі . . .	1165	1049	2214	701	647	1348	231	181	412	464	402	866
Старобінскі . . .	796	752	1548	451	460	911	130	108	238	345	292	637
Стара-Дароскі .	937	960	1897	519	485	1004	148	130	278	418	475	893
Віцебск. акр. .	10830	10328	21158	5601	4910	10511	1360	1140	2500	5229	5418	10647
акр. горад . . .	1289	1215	2504	732	632	1364	133	115	248	557	583	1140
інш. гар. пасёлк..	436	365	801	190	157	347	34	40	74	246	208	454
у т. л. мястэчкі .	265	162	367	92	73	165	17	14	31	113	89	202
сельскія мясц. .	9105	8748	17853	469	4121	8800	1193	985	2178	4426	4627	9053
Раёны:												
Бешанкавіцкі . .	832	876	1708	489	463	952	106	107	213	343	413	756
Віцебскі . . .	1651	1574	3225	700	589	1289	192	128	320	951	985	1936
Высачанскі . . .	672	678	1350	325	298	623	90	71	161	347	380	727
Гарадоцкі . . .	802	693	1495	432	392	824	88	85	173	370	301	671
Езьярышчанскі .	524	492	1016	305	292	597	60	69	129	219	200	419
Лязьняцкі . . .	697	684	1381	408	315	723	112	70	182	289	369	658
Межанскі . . .	544	492	1036	288	219	507	78	46	124	256	273	529
Сянскі . . .	1069	1047	2116	511	409	920	136	119	255	558	638	1196
Сіроцінскі . . .	932	869	1801	452	450	902	115	112	227	480	419	899
Сурацкі . . .	783	774	1557	379	351	730	107	90	197	404	423	827
Чашніцкі . . .	599	569	1168	390	343	733	109	88	197	209	226	435

Натуральны рух насельніцтва за 1925 г. па БССР.
(абс. лічбы)

Назвы акруг і раёнаў	Народжаных			Памершых			У тым ліку пам. дзяцей маладзей ад 1 году			Нат. прырост		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Гомельск. акр.	14550	13726	28276	5499	4957	10456	1727	1347	3074	9051	8769	17820
акр. горад . . .	1519	1411	2930	687	590	1277	196	168	364	832	821	1653
інш. гар. пасёл. . .	886	808	1694	345	329	674	106	91	197	541	479	1020
у т. л. мястэчкі . . .	307	297	604	147	130	277	38	28	66	160	167	327
сельск. мясц. . .	12145	11502	23652	4467	4038	8505	1425	1088	2513	7678	7469	15147
Раёны:												
Буда-Кашалеўск. . .	774	762	1536	245	207	452	98	64	162	529	555	1084
Брагінскі . . .	849	877	1726	363	329	692	126	96	222	486	548	1034
Веткаўскі . . .	1303	1226	2529	482	430	912	141	112	253	821	796	1617
Гомельскі . . .	2022	1862	3884	769	696	1465	269	207	476	1253	1166	2419
Камарынскі . . .	529	492	1021	203	187	390	70	48	118	326	305	631
Лоеўскі . . .	853	764	1617	355	297	652	130	80	210	498	467	965
Церахоўскі . . .	1295	1255	2550	545	532	1077	179	152	331	750	723	1473
Рэчыцкі . . .	1800	1727	3527	761	681	1442	206	168	374	1039	1046	2085
Уваравіцкі . . .	1131	1046	2177	372	309	681	124	86	210	759	737	1496
Хойніцкі . . .	793	720	1513	248	257	505	48	50	98	545	463	1008
Чачэрскі . . .	796	776	1572	124	113	237	34	25	59	672	663	1335
Менск. акр. . .	17319	16263	33582	8391	7546	15937	2541	1996	4537	8928	8717	17645
акр. горад . . .	2099	2040	4139	983	917	1900	244	214	458	1116	1123	2239
інш. гар. пасёл. . .	1195	1122	2317	521	492	1013	152	136	288	674	630	1304
у т. л. мястэчкі . . .	570	555	1125	235	225	460	56	57	113	335	330	665
сельск. мясц. . .	14025	13101	27126	6887	6137	13024	2145	1646	3791	7138	6964	1412
Раёны:												
Бягомльскі . . .	726	718	1444	381	333	714	128	94	222	345	385	730
Бярэзінскі . . .	880	799	1679	378	314	692	97	75	172	502	485	987
Барысаўскі . . .	1434	1339	2773	641	583	1224	199	142	341	793	756	1549
Грэскі . . .	803	738	1541	505	513	1018	142	122	264	298	225	523
Заслаўскі . . .	718	713	1431	330	295	625	113	96	209	383	418	806
Койданаўскі . . .	679	680	1359	308	240	548	80	64	144	371	440	811
Капыльскі . . .	870	822	1692	437	433	870	118	115	233	433	389	822
Лагойскі . . .	665	611	1276	335	292	627	110	75	185	330	319	649
Астраш.-Гарадзец.	691	617	1308	341	275	616	127	98	225	350	342	692
Плешчаніцкі . . .	670	694	1364	290	267	557	101	65	166	380	427	807
Пухавіцкі . . .	1101	1023	2124	631	570	1201	196	143	339	470	453	923
Самахвалав. . . .	1056	922	1978	447	406	853	148	117	265	609	516	1125
Сьмілавіцкі . . .	896	805	1701	444	383	827	147	98	245	452	422	874
Смялявіцкі . . .	686	658	1344	384	364	748	143	115	258	302	294	596
Узьдзенскі . . .	600	582	1182	280	255	535	91	73	164	320	327	647
Халопеніцк. . . .	649	607	1256	306	244	550	78	58	136	342	363	706
Чэрвенскі . . .	850	723	1573	442	356	798	125	91	216	408	367	775
Міжраён с/с. . .	51	50	101	7	14	21	2	5	7	44	36	80

Натуральны рух насельніцтва за 1925 г. па БССР.
(абс. лічбы).

Назвы акруг і раёнаў	Народжаных			Памершых			У тым ліку пам. дзяцей маладзей ад 1 году			Нат. прырост		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Магілёўск. акр.	18474	17251	35725	7462	6688	14150	2386	1857	4243	11012	10563	21575
акр. горад . . .	795	661	1456	378	358	736	78	56	134	417	303	720
інш. гар. пасёл. . .	1030	844	1874	431	421	852	102	102	204	599	423	1022
у т. л. мястэчкі . .	410	344	754	161	155	316	39	31	70	249	189	438
сельск. мясц. . .	16649	15746	32395	6653	5909	12562	2206	1699	3905	9996	9837	19833
Раёны:												
Бялыніцкі . . .	1055	1026	2081	495	454	949	178	135	313	560	572	1132
Быхаўскі . . .	1289	1224	2513	524	480	1004	192	152	344	765	744	1509
Журавіцкі . . .	764	722	1486	247	213	460	74	60	134	517	509	1026
Клімавіцкі . . .	1424	1375	2799	733	684	1417	223	196	419	691	691	1382
Кармянскі . . .	1107	1090	2197	431	394	825	122	98	220	676	696	1372
Касцюковіцкі . . .	1529	1374	2903	419	374	793	118	98	216	1110	1000	2110
Краснапольскі . . .	1312	1245	2557	517	445	962	189	121	310	795	800	1595
Крычаўскі . . .	604	541	1145	221	209	430	60	55	115	383	332	715
Лупалаўскі . . .	1273	1174	2447	495	415	910	166	137	303	778	759	1537
Магілёўскі . . .	1244	1191	2435	468	381	849	186	142	328	776	810	1586
Прапойскі . . .	825	784	1609	458	388	846	145	110	255	367	396	763
Хоцімскі . . .	718	717	1435	229	214	443	68	45	113	489	503	992
Чавускі . . .	893	910	1803	345	355	700	118	97	215	548	555	1103
Чэрыкаўскі . . .	925	839	1764	405	323	728	114	78	192	520	516	1036
Чачэвіцкі . . .	563	508	1071	201	169	370	83	55	138	362	339	701
Шклоўскі . . .	1124	1026	2150	465	411	876	170	120	290	659	615	1274
Мазырск. акр. . .	7930	7457	15387	3182	2802	5984	960	717	1677	4748	4655	9403
акр. горад . . .	220	219	439	83	88	171	23	18	41	137	131	268
інш. гар. пасёл. . .	456	451	907	169	132	301	41	26	67	287	319	606
у т. л. мястэчкі . .	205	215	420	75	63	138	18	8	26	130	152	282
сельск. мясц. . .	7254	6787	14041	2930	2582	5512	896	673	1569	4324	4205	8529
Раёны:												
Жыткавіцкі . . .	555	527	1082	170	164	334	60	53	113	385	363	748
Каленкавіцкі . . .	1113	1049	2162	441	399	840	136	101	237	672	650	1322
Каралінскі . . .	756	712	1468	360	262	622	125	73	198	396	450	846
Капаткевіцкі . . .	516	451	967	196	207	403	57	50	107	320	244	564
Лельчыцкі . . .	764	774	1538	334	287	621	110	89	199	430	487	917
Нараўлянскі . . .	839	768	1607	313	292	605	100	68	168	526	476	1002
Азарыцкі . . .	585	608	1193	305	287	592	81	63	144	280	321	601
Петрыкаўскі . . .	1136	1027	2163	432	392	824	122	105	227	704	635	1339
Тураўскі . . .	495	469	964	177	149	326	54	36	90	318	320	638
Юравіцкі . . .	495	402	897	202	143	345	51	35	86	293	259	552

Натуральны рух насельніцтва за 1925 г. па БССР.
(абс. лічбы).

Назвы акруг і раёнаў	Народжаных			Памершых			У тым ліку пам. дзяцей маладзей ад 1 году			Нат. прырост		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Аршанск. акр. . .	12256	11345	23601	5576	5002	10578	1679	1297	2976	6680	6343	13023
акр. горад. . . .	411	365	776	146	124	270	41	38	79	265	241	506
інш. гар. пасёл. .	832	743	1575	371	341	712	102	87	179	461	402	863
у т. л. мястэчкі .	376	350	726	136	738	274	41	39	80	240	212	452
сельск. мясц. . .	11013	10237	21250	5059	4557	9596	2536	1172	2708	5954	5700	11654
Раёны:												
Багушэўскі	668	672	1340	293	283	576	79	61	140	375	389	764
Горацкі	999	934	1932	463	452	915	146	102	248	536	482	1018
Дрыбінскі	710	615	1325	297	258	555	103	72	175	413	357	770
Дубровенскі . . .	1029	945	1974	616	537	1153	186	165	351	413	408	821
Копыскі	647	621	1268	269	232	501	103	81	184	378	389	767
Коханаўскі. . . .	735	706	1441	302	290	592	94	60	154	433	416	849
Круглянскі	741	661	1402	292	244	536	87	62	149	449	417	866
Крупскі	613	584	1197	251	248	499	68	69	137	362	336	698
Ляднянскі	516	447	963	214	184	398	72	54	126	302	263	565
Амьшчэслаўскі . .	1007	924	1931	583	494	1077	144	106	250	424	430	854
Аршанскі	1128	1011	2139	530	448	978	187	140	327	598	563	1161
Расьнянскі	554	541	1095	237	239	476	70	55	125	317	302	619
Талачынскі	900	866	1766	444	379	823	129	86	215	456	487	943
Чарэйскі	766	710	1476	268	249	517	68	59	127	498	461	959
Полацк. акр. . . .	7013	6566	13579	4039	3512	7551	955	773	1728	2974	3054	6028
акр. горад.	389	361	750	266	229	495	47	53	100	123	132	255
інш. гар. пасёл. .	232	245	477	137	149	286	30	31	61	95	96	191
у т. л. мястэчкі .	115	110	225	70	80	150	11	14	25	45	30	75
сельск. мясц. . . .	6392	5960	12352	3636	3134	6770	878	689	1567	2756	2826	5582
Раёны:												
Ветрынскі	680	621	1301	406	360	766	99	79	178	274	261	535
Валынецкі	589	572	1161	334	282	616	84	64	148	255	290	545
Дрысенскі	424	355	779	218	174	392	57	37	94	206	181	387
Лепельскі	787	792	1579	488	374	862	116	84	200	299	418	717
Асьвейскі	509	480	989	342	288	630	100	74	174	167	192	359
Полацкі	982	909	1891	547	457	1004	143	99	242	435	452	887
Расонскі	835	758	1593	436	421	857	107	82	189	399	337	736
Вульскі	798	726	1524	421	355	776	86	90	176	377	371	748
Вушацкі	788	747	1535	444	423	867	86	80	166	344	324	668
Усяго па БССР . .	103112	96861	199973	46809	41690	88499	13815	10799	24614	56303	55171	111474

Натуральны рух насельніцтва за 1926 г. па БССР.

(абс. лічбы)

Назвы акруг і раёнаў	Народжаных			Памершых			У тым ліку пам. дзяцей маладзей ад 1 году			Нат. прырост.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Бабруйск. акр.	15109	14109	29218	5980	5199	11179	1790	1351	3141	9129	8910	18039
акр. горад	762	683	1445	374	315	689	127	75	202	388	368	756
іншыя гар. пасёлк. у т. л. мястэчкі	1247	1097	2344	464	382	846	98	75	173	783	715	1498
сельскія мясц.	387	311	698	167	115	282	34	15	49	220	196	416
	13100	12329	25429	5142	4502	9644	1565	1201	2766	7958	7827	15785
Раёны:												
Бабруйскі	2120	1841	3961	841	728	1569	290	184	474	1279	1113	2392
Глуцкі	1076	1024	2100	513	446	959	153	109	262	563	578	1141
Жлобінскі	1342	1262	2604	466	380	846	131	116	247	876	882	1758
Клічаўскі	674	718	1392	278	226	504	75	68	143	396	492	888
Чырв.-Слабодзкі	637	616	1253	249	223	472	76	81	157	388	393	781
Любаньскі	687	689	1376	319	279	598	99	67	166	368	410	778
Асіпавіцкі	464	412	876	155	152	307	49	35	84	309	260	569
Парыцкі	944	849	1793	328	330	658	104	88	192	616	519	1135
Рагачэўскі	1543	1460	3003	513	460	973	156	125	281	1030	1000	2030
Сьвіслацкі	594	570	1164	221	154	375	61	42	103	373	416	789
Слуцкі	1183	1157	2340	518	479	997	151	122	273	665	678	1343
Старобінскі	943	892	1835	410	324	734	113	79	192	533	568	1101
Стара-Дороскі	893	839	1732	331	321	652	107	85	192	562	518	1080
Віцебск. акр.	10819	10085	20904	4204	3536	7740	1140	848	1988	6615	6549	13164
акр. горад.	1394	1248	2642	658	609	1267	146	119	265	736	639	1375
інш. гар. пасёлк. у т. л. мястэчкі	441	350	791	172	115	287	42	22	64	269	235	504
сельскія мясц.	181	156	337	75	47	122	13	9	21	106	109	215
	8984	8487	17471	3374	2812	6186	952	707	1659	5610	5675	11285
Раёны:												
Бешанкавіцкі	861	835	1696	339	306	645	104	72	176	522	529	1051
Віцебскі	1690	1571	3261	608	465	1073	176	115	291	1082	1106	2188
Высачанскі	664	597	1261	271	198	469	81	55	136	393	399	792
Гарадоцкі	782	676	1458	250	203	453	56	35	91	532	473	1005
Езьярышчанскі	498	494	992	139	150	289	36	36	72	359	344	703
Лязьняцкі	673	595	1268	208	172	380	55	53	108	465	423	888
Межанскі	523	453	976	226	192	418	58	41	99	297	261	558
Сянскі	1089	1043	2132	391	338	729	110	81	191	698	705	1403
Сіроцінскі	848	820	1668	336	276	612	103	58	161	512	544	1056
Сурацкі	743	796	1539	342	264	606	95	93	188	401	532	933
Чашніцкі	613	607	1220	264	248	512	78	68	146	349	359	708

Натуральны рух насельніцтва за 1926 г. па БССР.
(абс. лічбы)

Назвы акруг і раёнаў	Народжаных			Памершых			у тым ліку пам. дзяцей маладзей ад 1 году			Наг. прырост.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Гомельск. акр.	13591	12726	26317	4833	4008	8841	1664	1197	2861	8758	8718	17476
акр. горад.	1425	1271	2696	655	569	1224	215	171	386	770	702	1472
інш. гар. пасёл.	834	816	1650	308	259	567	97	64	161	526	557	1083
у т. л. мястэчкі	283	264	547	100	89	189	28	21	49	183	175	358
сельск. мясц.	11332	10639	21971	3870	3180	7050	1352	962	2314	7462	7459	14921
Раёны:												
Буда-Кашалеўскі	764	709	1473	190	171	361	64	52	116	574	538	1112
Брагінскі	830	797	1627	293	254	547	96	67	163	537	543	1080
Веткаўскі	1419	1349	2768	457	369	826	177	107	284	962	980	1942
Гомельскі	1780	1615	3395	693	585	1278	276	223	499	1087	1030	2117
Камарынскі	446	452	898	152	105	257	41	29	70	294	347	641
Лоеўскі	803	740	1543	300	263	563	98	76	174	503	477	980
Церахоўскі	1221	1105	2326	567	457	1024	228	142	370	654	648	1302
Рэчыцкі	1653	1537	3190	553	465	1018	164	125	289	1100	1072	2172
Уваравіцкі	989	979	1968	280	202	482	85	62	147	709	777	1486
Хойніцкі	724	721	1445	238	201	439	76	53	129	486	520	1006
Чачэрскі	703	635	1338	147	108	255	47	26	73	556	527	1083
Менск. акр.	18284	17207	35491	7723	6668	14391	2328	1797	4125	10561	10539	21100
акр. горад.	2035	1928	3963	1036	869	1905	259	222	481	999	1059	2058
інш. гар. пасёл.	1237	1250	2487	517	430	947	143	124	267	720	820	1540
у т. л. мястэчкі	577	614	1191	252	199	451	55	61	116	325	415	740
сельск. мясц.	15012	14029	29041	6170	5369	11539	1926	1451	3377	8842	8660	17502
Раёны:												
Бягомльскі	857	766	1623	315	295	610	97	84	181	542	471	1013
Бярэзінскі	1058	942	2000	366	287	653	98	70	168	692	655	1347
Барысаўскі	1445	1283	2728	493	409	902	156	125	281	952	874	1826
Грэскі	789	805	1594	407	350	757	114	80	194	382	455	837
Заслаўскі	737	655	1392	318	254	572	117	72	189	419	401	820
Койданаўскі	751	705	1456	266	268	534	60	63	123	485	437	922
Капыльскі	923	850	1773	459	446	905	145	105	250	464	404	868
Лагойскі	730	683	1413	267	237	504	83	62	145	463	446	909
Астраш.-Гарадзец.	663	628	1291	283	226	509	110	64	174	380	402	782
Плешчаніцкі	860	769	1629	329	279	608	90	71	161	531	490	1021
Пухавіцкі	1111	1004	2115	452	375	827	169	112	281	659	629	1288
Самахвалавіцкі	1046	1018	2064	444	429	873	133	126	259	602	589	1191
Сьмілавіцкі	795	865	1660	447	395	842	153	116	269	348	470	818
Смалявіцкі	809	800	1609	281	264	545	81	76	157	528	536	1064
Узьдзенскі	597	588	1185	335	287	622	108	70	178	262	301	563
Халопеніцкі	864	752	1616	333	256	589	93	68	161	531	496	1027
Чэрвенскі	845	805	1650	335	284	619	105	76	181	510	521	1031
Міжраён. с/с.	132	111	243	40	28	68	14	11	25	92	83	175

Натуральны рух насельніцтва за 1926 г. па БССР.
(абс. лічбы)

Назвы акруг і раёнаў	Народжаных			Памершых			У тым ліку пам. дзяцей, маладзей ад 1 году			Нат. прырост		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Магілёўск. акр.	18137	16994	35131	6242	5159	11401	1837	1304	3141	11895	11835	23730
акр. горад . . .	800	752	1552	334	312	646	89	69	158	466	440	906
інш. гар. пасёл. . .	970	903	1873	431	309	740	100	69	169	539	594	1133
у т. л. мястэчкі . . .	383	371	754	161	111	272	35	19	54	222	260	482
Сельск. мясц. . .	16367	15339	31706	5477	4538	10015	1648	1166	2814	10890	10801	21691
Раёны:												
Бялыніцкі . . .	1158	1061	2219	419	361	780	127	112	239	739	700	1439
Быхаўскі . . .	1184	1117	2301	473	407	880	135	105	240	711	710	1421
Журавіцкі . . .	784	724	1508	200	190	390	69	46	115	584	534	1118
Клімавіцкі . . .	1436	1337	2773	480	410	890	143	107	250	956	927	1883
Кармянскі . . .	1066	966	2032	306	248	554	83	64	147	760	718	1478
Касцюковіцкі . . .	1472	1339	2811	461	399	860	141	93	234	1011	940	1951
Краснапольскі . . .	1206	1075	2281	485	345	830	118	71	189	721	730	1451
Крычаўскі . . .	585	559	1144	196	161	357	44	37	81	389	398	787
Лупалаўскі . . .	1154	1158	2312	350	270	620	95	64	159	804	888	1692
Магілёўск. . .	1251	1207	2458	449	366	815	148	114	262	802	841	1643
Прапойскі . . .	881	857	1738	277	234	511	77	44	121	604	623	1227
Хоцімскі . . .	742	718	1460	273	199	472	97	59	156	469	519	988
Чавускі . . .	916	933	1849	260	214	474	81	51	132	656	719	1375
Чэрыкаўскі . . .	926	870	1796	361	299	660	111	75	186	565	571	1136
Чачэвіцкі . . .	558	485	1043	140	160	300	58	46	104	418	325	743
Шклоўскі . . .	1048	933	1981	347	275	622	121	78	199	701	658	1359
Мазыск. акр.	7676	7267	14943	2822	2460	5282	794	600	1394	4854	4807	9661
акр. горад . . .	183	171	354	71	66	137	18	17	35	112	105	217
інш. гар. пасёл. . .	530	483	1013	202	186	388	63	41	104	328	297	625
у т. л. мястэчкі . . .	268	240	508	114	90	204	37	18	55	154	150	304
сельск. мясц. . .	6963	6613	13576	2549	2208	4757	713	542	1255	4414	4405	8819
Раёны:												
Жыткавіцкі . . .	453	426	879	137	153	290	36	44	80	316	273	589
Каленкавіцкі . . .	1131	989	2120	431	377	808	119	85	204	700	612	1312
Каралінскі . . .	788	730	1518	247	206	453	85	66	151	541	524	1065
Капаткевіц. . .	503	523	1926	238	180	418	53	39	92	265	343	608
Лельчыцкі . . .	723	665	1388	182	156	338	51	44	95	541	509	1050
Нараўлянск. . .	845	774	1619	270	210	480	78	56	134	575	564	1139
Азарыцкі . . .	658	708	1366	278	284	562	83	61	144	380	424	804
Петрыкаўскі . . .	1008	901	1909	374	352	726	115	88	203	634	549	1183
Тураўскі . . .	455	483	938	256	197	453	66	38	104	199	286	485
Юравіцкі . . .	399	414	813	136	93	229	27	21	48	263	321	584

Натуральны рух насельніцтва за 1926 г. па БССР.
(абс. лічбы)

Назвы акруг і раёнаў	Народжаных			Памершых			У тым ліку пам. дзяцей, маладзей ад 1 год ^v			Нат. прырост		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Аршанск. акр.	12248	11516	23764	4313	3643	7956	1378	1014	2392	7935	7873	15808
акр. горад.	396	366	762	172	148	320	152	53	105	224	218	442
інш. гар. пасёл. . .	780	743	1523	315	242	557	108	72	180	465	501	966
у т. л. мястэчкі . .	387	410	797	157	114	271	55	39	94	230	296	526
сельск. мясц. . . .	11072	10407	21479	3826	3253	7079	1218	889	2107	7246	7154	14400
Раёны:												
Багушэўскі	672	614	1286	235	172	407	60	34	94	437	442	879
Горацкі	1101	1013	2114	378	342	720	111	66	177	723	671	1394
Дрыбінскі	662	598	1260	223	211	434	75	47	122	439	387	826
Дубровенскі	1030	1026	2056	396	299	695	143	108	251	634	727	1361
Копыскі	649	664	1313	230	198	428	84	55	139	419	466	885
Коханаўскі	705	745	1450	246	212	458	74	57	131	450	533	998
Круглянскі	695	711	1406	247	213	460	77	65	142	448	498	946
Крупскі	704	623	1327	224	191	415	60	48	108	480	432	912
Ляднянскі	430	458	888	156	149	305	50	64	114	274	309	583
Амьшчэслаўскі . . .	1026	880	1906	320	310	630	91	91	182	706	570	1276
Аршанскі	1154	1020	2174	407	291	698	158	76	234	747	729	1476
Расьнянскі	537	537	1074	210	80	390	63	45	108	327	357	684
Талачынскі	828	768	1596	310	260	570	98	74	172	518	508	1026
Чарэйскі	879	750	1629	244	225	469	74	59	133	635	525	1160
Полацк. акр.	7511	7065	14576	3009	2574	5583	761	594	1355	4502	4491	8993
акр. горад.	434	409	843	201	182	383	41	47	88	233	227	460
інш. гар. пасёл. . .	297	304	601	135	98	233	28	28	56	162	206	368
у т. л. мястэчкі . .	127	117	244	76	41	117	14	8	22	51	76	127
сельск. мясц. . . .	6780	6352	13132	2673	2294	4967	692	519	1211	4107	4058	8165
Раёны:												
Ветрынскі	673	634	1307	275	257	532	68	62	130	398	377	775
Валынецкі	573	543	1116	228	183	411	65	53	118	345	360	705
Дрысенскі	412	363	775	178	137	315	47	28	75	234	226	460
Лепельскі	916	804	1720	390	331	721	109	72	181	526	473	999
Асьвейскі	508	499	1007	194	180	374	66	48	114	314	319	633
Полацкі	1114	1018	2132	393	345	738	100	72	172	721	673	1394
Расонскі	875	877	1752	299	262	561	75	65	140	576	615	1191
Вульскі	795	766	1561	279	210	489	62	31	93	516	556	1072
Вушацкі	914	848	1762	437	389	826	100	88	188	477	459	936
Усяго па БССР . . .	103375	96969	200344	39126	33247	72373	11692	8705	20397	64249	63722	127971

Натуральны рух насельніцтва за 1927 г. па БССР.
(абс. лічбы)

Назвы акруг і раёнаў	Народжаных			Памершых			У тым ліку пам. дзяцей маладзей ад 1 году			Нат. прырост.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Бабруйска акр.	14949	13981	28930	6027	5196	11223	1806	1379	3185	8922	8785	17707
акр. горад . . .	742	758	1500	339	271	610	95	74	169	403	487	890
іншыя гар. пасёлк.	1237	1072	2309	424	371	795	90	70	160	813	701	1514
у т. л. мястэчкі .	388	320	708	106	100	206	29	22	51	282	220	502
сельскія мясц. . .	12970	12151	25121	5264	4554	9818	1621	1235	2856	7706	7597	15303
Р а ё н ы:												
Бабруйскі . . .	1941	1867	3808	848	732	1580	261	215	476	1093	1135	2228
Глускі	1074	1021	2095	479	426	905	167	125	292	595	595	1190
Жлобінскі	1238	1188	2426	497	443	940	129	105	234	741	745	1486
Клічаўскі	686	666	1352	298	273	571	117	78	195	388	393	781
Чырв.-Слабодзкі .	657	599	1256	231	220	451	72	58	130	426	379	805
Любаньскі	772	695	1467	307	273	580	96	70	166	465	422	887
Асіпавіцкі	456	412	868	151	135	286	39	38	77	305	277	582
Парыцкі	982	878	1860	382	296	678	115	84	199	600	582	1182
Рагачэўскі	1549	1407	2956	676	532	1208	207	125	332	873	875	1748
Сьвіслацкі	587	527	1114	253	203	456	92	57	149	334	324	658
Слуцкі	1173	1061	2234	435	381	816	128	96	224	738	680	1418
Старобінскі	949	951	1900	351	303	654	101	87	188	598	648	1246
Стара-Дароскі . .	906	879	1785	356	337	693	97	97	194	550	542	1092
Віцебск. акр. . . .	10194	9612	19806	4048	3325	7373	943	759	1702	6146	6287	12433
акр. горад	1309	1279	2588	667	544	1211	165	118	283	642	735	1377
інш. гар. пасёлк.	367	307	674	168	133	301	33	23	56	199	174	373
у т. л. мястэчкі .	170	138	308	80	61	141	20	9	29	90	77	167
сельскія мясц. . . .	8518	8026	16544	3213	2648	5861	745	618	1363	5305	5378	10683
Р а ё н ы:												
Бешанкавіцкі . . .	777	757	1534	316	254	570	76	62	138	461	503	964
Віцебскі	1646	1447	3093	535	457	992	124	99	223	1111	990	2101
Высачанскі	570	616	1186	215	182	397	42	50	92	355	434	789
Гарадоцкі	709	638	1347	238	171	409	50	32	82	471	467	938
Езьярышчанскі . .	429	428	857	181	137	318	42	35	77	248	291	539
Лязьняцкі	674	646	1320	248	172	420	52	35	87	426	474	900
Мяжанскі	530	512	1042	238	207	445	63	44	107	292	305	597
Сянскі	949	876	1825	363	318	681	94	89	183	586	558	1144
Сіроцінскі	823	785	1608	331	278	609	74	61	135	492	507	999
Сураскі	720	737	1457	320	272	592	74	63	137	400	465	865
Чашніцкі	691	584	1275	228	200	428	54	48	102	463	384	847

Натуральны рух насельніцтва за 1927 г. па БССР.
(абс. лічбы)

Назвы акруг і раёнаў	Народжаных			Памершых			У тым ліку пам. дзяцей маладзей ад 1 году			Нат. прырост.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Гомельск. акр.	13407	12465	25872	4816	4239	9055	1586	1214	2800	8591	8226	16817
акр. горад . . .	1291	1228	2519	586	506	1092	146	104	250	705	722	1427
інш. гар. пасёл. .	906	882	1788	321	308	629	103	103	204	585	574	1159
у т. л. мястэчкі .	328	312	640	107	101	208	32	35	67	221	211	432
сельск. мясц. . .	11210	10355	21565	3909	3425	7334	1337	1007	2344	7301	6930	1423
Раёны:												
Буда-Кашалеўскі .	807	715	1522	252	219	471	79	59	138	555	496	1051
Брагінскі	810	749	1559	344	307	651	113	91	205	466	442	908
Веткаўскі	1510	1413	2923	467	421	888	157	117	274	1043	992	2035
Гомельскі	1663	1444	3107	608	567	1175	245	209	454	1055	877	1932
Камарынскі . . .	389	372	761	148	120	268	40	36	76	241	252	493
Лоеўскі	686	712	1398	290	256	546	106	77	183	396	456	852
Церахоўскі . . .	1432	1243	2675	582	525	1107	208	177	385	850	718	1568
Рэчыцкі	1527	1444	2971	505	425	930	177	111	288	1022	1019	2041
Уваравіцкі . . .	996	864	1860	304	251	555	107	59	166	692	613	1305
Хойніцкі	703	714	1417	260	207	467	66	52	118	443	507	950
Чачэрскі	687	685	1372	149	127	276	39	19	58	538	558	1096
Менск. акр. . . .	18232	17243	35475	7592	6479	14071	2215	1704	3919	10640	10764	21404
акр. горад	2029	1924	3953	906	784	1690	221	192	413	1123	1140	2263
інш. гар. пасёл. .	1331	1254	2585	515	418	933	177	115	292	816	836	1652
у т. л. мястэчкі .	645	594	1239	268	190	458	80	40	120	377	404	781
сельск. мясц. . .	14872	14065	28937	6171	5277	11448	1817	1397	3214	8701	8788	17489
Раёны:												
Бягомльскі	830	780	1610	390	342	732	132	96	228	440	438	878
Бярэзінскі	1043	1014	2057	383	300	683	97	72	169	660	714	1374
Барысаўскі	1472	1362	2834	527	404	931	138	103	241	695	958	1903
Грэскі	823	745	1568	406	328	734	135	89	224	417	517	834
Заслаўскі	763	677	1440	291	255	546	85	78	163	472	422	894
Койданаўскі . . .	777	716	1493	313	307	620	83	65	148	464	409	873
Капыльскі	994	881	1475	431	343	774	116	86	202	563	538	1101
Лагойскі	687	679	1366	315	269	584	101	75	176	372	410	782
Астраш.-Гарадзец.	636	610	1246	272	229	501	76	62	138	364	381	745
Плешчаніц. . . .	744	789	1533	342	266	608	95	57	152	402	523	925
Пухавіцкі	1049	1017	2066	468	422	890	168	133	301	581	595	1176
Самахвалав. . . .	973	892	1865	448	390	838	129	104	233	525	502	1027
Сьмілавіцкі . . .	860	809	1669	335	359	694	100	109	209	525	450	775
Смялявіцкі	794	773	1567	284	225	509	98	63	161	510	548	1058
Узьдзенскі	655	623	1278	278	279	557	77	60	137	377	344	721
Халопеніцкі . . .	799	726	1525	305	254	559	74	70	144	494	472	966
Чэрвенскі	847	847	1694	346	276	622	102	67	169	501	571	1072
Міжраён. с/с. . . .	126	125	251	37	29	66	11	8	19	89	96	185

Натуральны рух насельніцтва за 1927 г. па БССР.

(абс. лічбы)

Назвы акруг і раёнаў	Народжаных			Памершых			У тым ліку пам. дзяцей маладзей ад 1 году			Нат. прырост.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Магілёўск. акр.	17128	16073	33201	6133	5239	11372	1806	1317	3123	10995	10834	21829
акр. горад . . .	805	717	1522	320	300	620	63	46	109	485	417	902
інш. гар. пасел. .	946	915	1861	47	345	762	121	76	197	529	570	1099
у т. л. мястэчкі .	345	330	675	150	119	269	30	28	58	195	211	406
сельск. мясц. . .	15377	14441	29818	5396	4594	9990	1622	1195	2817	9981	9847	19828
Раёны:												
Бялыніцкі . . .	1005	996	2001	440	382	822	133	91	224	565	614	1179
Быхаўскі . . .	1136	1099	2235	472	350	822	151	99	250	664	749	1413
Журавіцкі . . .	775	739	1508	274	233	507	98	64	162	501	500	1001
Клімавіцкі . . .	1299	1251	2550	442	404	846	135	113	248	857	847	1704
Кармянскі . . .	1008	938	1946	421	361	782	96	82	178	587	577	1164
Касьцюковіцкі .	1417	1283	2700	413	348	761	135	90	225	1004	935	1939
Краснапольскі .	1007	1016	2023	396	328	724	123	81	204	611	688	1299
Крычаўскі . . .	574	506	1080	15	160	325	48	41	89	409	346	755
Лупалаўскі . . .	1287	1228	2515	369	362	731	94	96	190	918	866	1784
Магілёўскі . . .	1147	1069	2216	432	394	826	122	102	224	715	675	1390
Прапойскі . . .	801	755	1556	263	240	503	77	61	138	538	515	1053
Хоцімскі . . .	647	635	1282	204	186	390	63	48	111	443	449	892
Чавускі . . .	906	821	1727	248	220	468	57	48	105	658	601	1259
Чэрыкаўскі . . .	835	803	1638	280	231	511	88	64	152	555	572	1127
Чачавіцкі . . .	506	439	945	185	149	334	64	42	106	321	290	611
Шклоўскі . . .	1027	869	1896	392	246	638	138	73	211	635	623	1258
Мазырская акр.	7896	7351	15247	2777	2378	5155	800	666	1466	5119	4973	10092
акр. горад . . .	208	173	381	97	62	159	23	13	36	111	111	222
інш. гар. пасел. .	546	535	1081	210	160	370	43	36	79	336	375	711
у т. л. мястэчкі .	266	267	533	101	76	177	15	16	31	165	191	356
сельск. мясц. . .	7142	6643	13785	2470	2156	4626	734	617	1351	4672	4487	9159
Раёны:												
Жыткавіцкі . . .	487	443	930	151	157	308	36	38	74	336	286	622
Каленкавіцкі . .	1152	1073	2225	367	295	662	116	88	204	785	778	1563
Каралінскі . . .	781	791	1572	254	243	497	84	75	159	527	548	1075
Капаткевіцкі . .	520	489	1009	189	192	381	52	50	102	331	297	628
Лельчыцкі . . .	683	661	1344	219	171	390	68	56	124	464	490	954
Нараўлянскі . . .	883	796	1679	375	284	659	110	89	199	508	512	1020
Азарыцкі . . .	675	650	1325	243	255	498	95	79	174	432	395	827
Петрыкаўскі . .	1009	868	1877	332	274	606	80	67	147	677	594	1271
Тураўскі . . .	485	436	921	197	151	348	52	42	94	288	285	573
Юравіцкі . . .	467	436	903	143	134	277	41	33	74	324	302	626

Натуральны рух насельніцтва за 1927 г. па БССР.
(абс. лічбы)

Назвы акруг і раёнаў	Народжаных			Памершых			У тым ліку пам. дзяцей маладзей ад 1 году			Нат. прырост.		
	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам	м.	ж.	Разам
Аршанская акр.	11507	10736	22243	4279	3523	7802	1181	926	2107	7228	7213	14441
акр. горад . . .	362	338	700	131	125	256	30	21	51	231	213	444
інш. гар. пасел. . .	699	627	1326	280	249	529	59	57	116	419	378	797
у т. л. мястэчкі . .	375	350	725	142	131	273	35	34	69	233	219	452
сельск. мясц. . .	10446	9771	20217	3868	3149	7017	1092	848	1940	6578	6622	13200
Раёны:												
Багушэўскі . . .	681	667	1348	216	168	384	45	38	83	465	499	964
Горацкі . . .	1019	982	2001	391	349	740	108	75	183	628	633	1261
Дрыбінскі . . .	612	544	1156	258	199	457	76	57	133	354	345	699
Дубровенскі . . .	895	830	1725	368	305	673	111	88	199	527	525	1052
Копьскі . . .	554	496	1050	248	235	483	64	54	118	306	261	567
Коханаўскі . . .	721	676	1397	240	185	425	74	52	126	481	491	972
Круглянскі . . .	613	677	1290	233	195	428	66	49	115	380	482	862
Крупскі . . .	757	619	1376	240	223	463	62	58	120	517	396	913
Ляднянскі . . .	409	350	759	166	123	289	54	41	95	243	227	470
Амсьціслаўскі . . .	930	865	1795	463	329	792	138	85	223	467	536	1003
Аршанскі . . .	1034	979	2013	391	264	655	123	91	214	643	715	1358
Расьнянскі . . .	503	477	980	189	171	360	47	46	93	314	306	620
Талачынскі . . .	913	809	1722	261	197	458	75	49	124	652	612	1264
Чарэйскі . . .	805	800	1605	204	206	410	49	65	114	601	594	1195
Полацкая акр.	7108	6751	13859	2706	2176	4882	600	427	1027	4402	4575	8977
акр. горад . . .	399	415	814	174	165	339	51	36	87	225	250	475
інш. гар. пасел. . .	290	269	559	92	78	170	27	21	48	198	191	389
у т. л. мястэчкі . .	116	110	226	27	32	59	7	7	14	89	78	167
сельск. мясц. . .	6419	6067	12486	2440	1933	4373	522	370	892	3979	4134	8113
Раёны:												
Ветрынскі . . .	655	647	1302	249	193	442	44	40	84	406	454	860
Вальнецкі . . .	549	502	1051	200	147	347	50	35	85	349	355	704
Дрысенскі . . .	391	358	749	135	107	242	26	24	50	256	251	507
Лепельскі . . .	849	830	1679	314	248	562	76	52	128	535	582	1117
Асьвейскі . . .	453	442	895	195	130	325	57	23	80	258	315	570
Полацкі . . .	1027	921	1948	364	287	651	83	55	138	663	634	1297
Расонскі . . .	847	797	1644	235	244	529	61	39	100	562	553	1115
Вульскі . . .	800	765	1565	387	246	583	61	51	112	463	519	982
Вушацкі . . .	848	805	1653	361	331	692	64	51	115	487	474	961
Разам па БССР . . .	100421	94212	194633	38378	32555	70933	10937	8392	19329	62043	61657	123700

Дадатак да картаграмы № 5.

Натуральны рух насельніцтва ў сельскіх мясцовасьцях БССР у 1924—1927 г.

Р а ё н ы	На 1000 чал. насельніцтва.			На 100 народж. памершых дзяцей да 1 году	Р а ё н ы	На 1000 чал. насельніцтва			На 100 народж. памершых дзяцей да 1 году
	Народжаных	Памерш.	Натурал. прырост			Народжаных	Памерш.	Натурал. прырост	
Бабруйская акруга					Гомельская акруга				
Бабруйскі	44,7	18,5	26,2	13,1	Брагінскі	45,2	17,2	28,1	11,1
Глускі	43,1	19,0	24,1	13,0	Веткаўскі	37,3	12,3	25,0	10,4
Жлобінскі	40,4	14,3	26,2	9,8	Гомельскі	46,3	17,6	28,7	14,1
Клічаўскі	46,0	18,7	27,3	13,4	Камарынскі	36,4	11,0	25,4	8,1
Чырв.-Слабодзкі	41,5	18,6	22,9	13,4	Лоеўскі	44,5	16,9	27,1	11,7
Любаньскі	45,5	19,3	26,2	12,9	Рэчыцкі	42,9	14,7	28,1	9,5
Асіпавіцкі	41,2	16,8	24,6	10,4	Церахоўскі	42,4	18,5	23,9	14,9
Парыцкі	40,5	15,5	25,0	11,4	Уваравіцкі	43,6	12,2	31,4	8,7
Рагачэўскі	42,8	15,0	27,8	10,5	Хойніцкі	46,2	14,5	31,7	7,7
Сьвіслацкі	45,3	16,8	28,5	10,8	Чачэрскі	37,1	7,1	30,1	4,9
Слуцкі	41,7	19,6	22,2	13,3	Буда-Кашалеўскі	44,9	12,8	32,3	9,0
Старобінскі	43,5	18,2	25,3	11,3					
Стара-Дароскі	45,4	19,3	26,1	12,1	Разам	42,4	14,5	28,0	10,6
Разам	43,6	17,7	26,1	11,9	Менская акруга				
Віцебская акруга					Бягомльскі	45,3	19,6	25,7	13,6
Бешанкавіцкі	40,9	17,1	23,8	9,6	Бярэзынскі	43,4	15,1	28,3	9,6
Віцебскі	36,8	13,8	23,0	8,9	Барысаўскі	46,0	17,6	28,4	10,8
Высачанскі	42,4	16,7	25,7	9,8	Грэскі	42,5	22,4	20,1	14,3
Гарадоцкі	31,8	13,1	18,8	8,0	Заслаўскі	41,5	18,4	23,2	14,4
Езьярышчанскі	33,8	15,6	18,2	10,7	Койданаўскі	37,2	15,6	21,6	10,2
Лізьняцкі	36,9	14,0	22,9	9,1	Капыльскі	38,8	20,2	18,7	14,2
Межанскі	34,1	15,8	18,3	10,9	Лагойскі	44,2	19,9	24,4	12,8
Сянскі	40,1	15,1	25,1	9,4	Астраш.-Гарадзецкі	44,4	18,9	25,4	13,5
Сіроцінскі	37,7	15,9	21,8	9,8	Плешчаніцкі	43,5	17,1	26,4	10,7
Сураскі	39,0	16,4	22,6	10,9	Пухавіцкі	44,6	21,1	23,5	14,6
Чашніцкі	45,8	21,0	24,8	11,4	Самахвалаўскі	40,5	18,0	22,6	12,9
Разам	37,9	15,5	22,4	9,5	Сьмілавіцкі	44,6	21,8	22,8	15,2
					Смалявіцкі	45,0	18,2	26,9	13,3
					Узьдзенскі	41,3	18,2	22,9	12,2
					Халопеніцкі	41,8	14,9	26,9	8,7

Дадатак да картаграмы № 5.

Натуральны рух насельніцтва ў сельскіх мясцовасьцях БССР у 1924—1927 г.

Р а ё н ы	На 1000 чал. насельніцтва				Р а ё н ы	На 1000 чал. насельніцтва			
	Народжаных	Памерш.	Натурал. прырост	На 100 народж. памерш. дзяцей да 1 году		Народжаных	Памерш.	Натурал. прырост	На 100 народж. памерш. дзяцей да 1 году
Чэрвенскі	41,9	17,7	24,2	11,9	Тураўскі	48,2	19,9	28,3	10,9
с/сав. гар. мяжы	32,6	8,5	24,1	8,3	Юравіцкі	39,3	12,6	26,7	8,2
Разам	42,6	18,4	24,2	12,5	Разам	45,5	16,2	29,3	10,0
Магілёўская акр.					Аршанская акр.				
Бялыніцкі	46,3	17,6	28,7	11,5	Багушэўскі	45,9	15,9	30,0	7,9
Быхаўскі	42,9	15,5	27,5	10,4	Горацкі	42,5	16,7	25,9	9,9
Журавіцкі	44,3	12,7	31,6	8,1	Дрыбінскі	44,9	18,1	26,9	12,4
Клімавіцкі	45,6	16,9	28,8	10,2	Дубровенскі	46,6	20,9	25,8	13,9
Кармянскі	44,2	15,8	28,4	8,9	Копыскі	41,2	16,4	24,7	11,8
Касьцюковіцкі	44,0	12,4	31,6	7,5	Коханаўскі	40,2	14,0	26,2	9,2
Краснапольскі	52,5	17,9	34,7	9,4	Круглянскі	42,8	14,1	28,7	9,0
Крычаўскі	42,4	14,4	28,0	8,7	Крупскі	41,4	14,1	27,3	9,1
Лупалаўскі	38,3	11,5	26,9	8,2	Ляднянскі	47,5	18,2	29,2	12,6
Магілёўскі	42,1	14,6	27,5	11,0	Амсьціслаўскі	43,2	19,9	23,6	12,0
Прапойскі	44,5	15,5	29,0	9,2	Аршанскі	43,7	17,3	26,5	12,3
Хоцімскі	44,5	13,4	31,1	7,9	Расьнянскі	40,2	15,8	24,4	10,1
Чавускі	42,5	12,5	30,0	8,0	Талачынск	40,0	14,0	26,0	9,4
Чэрыкаўскі	47,0	15,4	31,6	9,2	Чарэйскі	39,6	11,9	27,7	7,2
Чачавіцкі	43,2	13,7	29,5	10,6	Разам	42,7	16,3	26,5	10,6
Шклоўскі	44,1	15,2	29,0	10,6	Полацкая акр.				
Разам	44,2	15,2	29,5	9,4	Ветрынскі	38,8	17,2	21,6	9,6
Мазырская акр.					Валынецкі	35,6	14,2	21,4	8,9
Жыткавіцкі	50,8	15,8	35,0	8,9	Дрысенскі	35,0	13,8	21,2	8,6
Каленкавіцкі	44,8	15,2	29,6	9,5	Лепельскі	41,0	17,2	23,8	9,8
Каралінскі	45,9	16,1	29,8	10,9	Асьвейскі	43,7	20,1	23,4	10,9
Капаткевіцкі	41,0	15,8	25,3	9,7	Полацкі	37,1	14,9	22,2	8,7
Лельчыцкі	49,5	16,0	33,5	9,7	Расонскі	37,1	14,2	22,9	7,7
Нараўлянскі	43,6	14,4	29,3	9,2	Вульскі	38,7	14,7	24,0	7,5
Азарыцкі	42,1	17,7	24,4	12,1	Вушацкі	38,9	17,8	21,1	8,2
Петрыкаўскі	49,5	18,5	30,9	10,2	Разам	38,4	15,9	22,5	8,9
					Усяго ў БССР	42,3	16,2	26,2	10,9

15,9	30,0	7,9
16,7	25,9	9,9
18,1	26,9	12,4
20,9	25,8	13,9
16,4	24,7	11,8
14,0	26,2	9,2
14,1	28,7	9,0
14,1	27,3	9,1
18,2	29,2	12,6
19,9	31,6	12,0
17,3	26,3	12,3
15,8	24,4	10,1
14,0	26,0	9,4
11,9	27,7	7,2
16,3	25,5	10,6
17,2	21,6	9,6
14,2	21,4	8,9
13,8	21,2	8,6
17,2	23,8	9,8
20,1	23,4	10,9
14,9	22,2	8,7
14,2	22,9	7,7
14,7	24,0	7,5
17,8	21,1	8,2
15,9	22,5	8,9
16,2	26,2	10,9

Нумарацыя адміністрацыйных раёнаў БССР на картаграме.

I. Аршанская акруга:

1. Багушэўскі
2. Чарэйскі
3. Талачынскі
4. Коханаўскі
5. Аршанскі
6. Дубровенскі
7. Ляднянскі
8. Крупскі
9. Круглянскі
10. Копыскі
11. Горацкі
12. Дрыбінскі
13. Расьнянскі
14. Амсьціслаўскі

II. Бабруйская акруга:

1. Чырвана-Слабодзкі
2. Слуцкі
3. Стара-Дароскі
4. Асіпавіцкі
5. Сьвіслацкі
6. Клічаўскі
7. Старобінскі
8. Любаньскі
9. Глускі
10. Бабруйскі
11. Рагачэўскі
12. Парыцкі
13. Жлобінскі

III. Віцебская акруга:

1. Езярышчанскі
2. Мязанскі
3. Сіроцінскі
4. Гарадоцкі
5. Сураскі
6. Віцебскі
7. Бешанкавіцкі

8. Высачанскі
9. Лязьняцкі
10. Чашніцкі
11. Сянскі

IV. Гомельская акруга:

1. Буда-Кашалеўскі
2. Чачэрскі
3. Уваравіцкі
4. Веткаўскі
5. Рэчыцкі
6. Гомельскі
7. Церахоўскі
8. Хойніцкі
9. Лоеўскі
10. Брагінскі
11. Камарынскі

V. Магілёўская акруга:

1. Бялыніцкі
2. Шклоўскі
3. Магілёўскі
4. Лупалаўскі
5. Чавускі
6. Чэрыкаўскі
7. Крычаўскі
8. Клімавіцкі
9. Чачавіцкі
10. Быхаўскі
11. Журавіцкі
12. Кармянскі
13. Прапойскі
14. Краснапольскі
15. Касьцюковіцкі
16. Хоцімскі

VI. Мазырская акруга:

1. Жыткавіцкі
2. Петрыкаўскі

3. Капаткевіцкі
4. Азарыцкі
5. Каленкавіцкі
6. Тураўскі
7. Лельчыцкі
8. Каралінскі
9. Нараўлянскі
10. Юравіцкі

VII. Менская акруга:

1. Бягомльскі
2. Халопеніцкі
3. Плешчаніцкі
4. Барысаўскі
5. Лагойскі
6. Заслаўскі
7. Астраш.-Гарадзецкі
8. Смалявіцкі
9. Койданаўскі
10. Самахвалаўскі
11. Сьмілавіцкі
12. Чэрвенскі
13. Бярэзынскі
14. Узьдзенскі
15. Пухавіцкі
16. Капыльскі
17. Грэскі

VIII. Полацкая акруга:

1. Дрысенскі
2. Асьвейскі
3. Расонскі
4. Валынецкі
5. Ветрынскі
6. Полацкі
7. Вушацкі
8. Вульскі
9. Лепельскі

Проф. А. Кайгарадаў.

Кліматычны профіль Беларусі па 24 паралелі ад 23° да 34° усходняй даўж.

(З погляду магчымых уплываў кліматычных фактараў на працэсы глебаўтварэння).

Самы характэрны кліматаграфічны момант гэтага профілю ёсць амаль роўнамернае павялічэнне контынэнтальнасці яго з захаду на ўсход. Найлепшым паказчыкам гэтага ўзрастання зьяўляюцца гадавыя хістаньні (амплітуды) тэмпературы. Так, для Сувалак маем 23,6°, для Менску 25,2°, для Рослаўлю 27,6 і, адпаведна да гэтага, праз кожны градус даўжыні:

Даўжыні	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
Амплітуды	23,6	23,8	24,2	24,7	24,9	25,3	25,7	26,1	26,6	27,1	27,7	28,3

Ліччы на круг, гэта складае каля 0,4° на кожныя 60 кілёметраў па паралелі. Павялічэнне гэтае трэба прызнаць за значнае, і адбываецца яно пераважна коштам зніжэння сярэдніх тэмператур зімы, у той час як летнія тэмпературы па даўжыні змяняюцца вельмі мала, што відаць з наступнага раду:

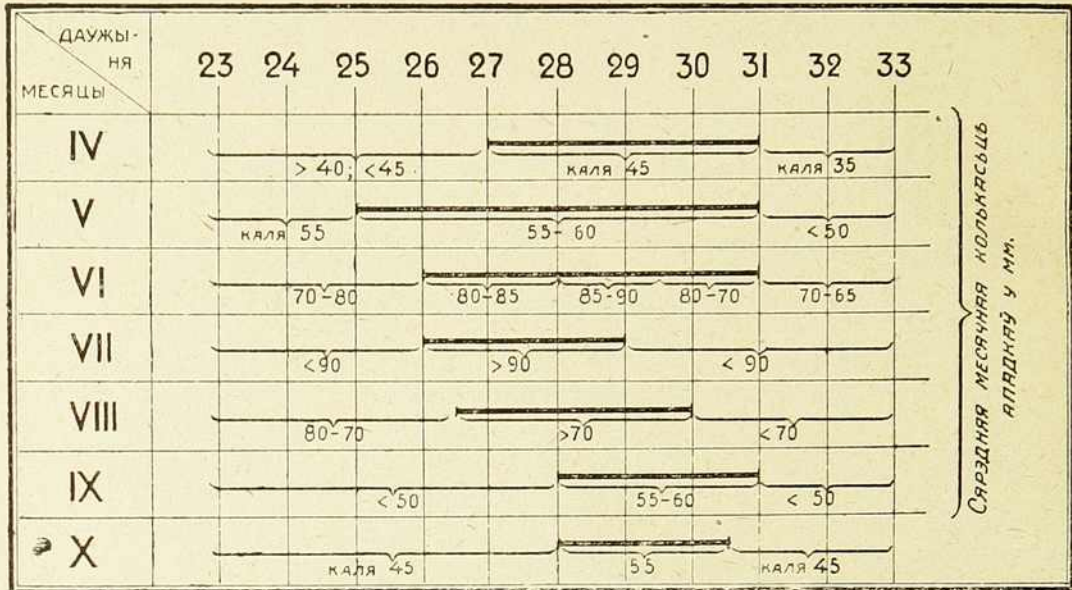
Даўжыні	23	25	27	29	31	33	} Прыведзены да роўню мора.
Сярэдн. тэмпер. студзеня	— 4,2	— 4,8	— 5,7	— 6,6	— 7,2	— 7,7	
Сярэдн. тэмпер. ліпня	19,5	19,4	19,2	19,1	19,5	19,8	

Такім чынам, зімою зьмена тэмпературы ў паваротным месяцы (студзені) складае каля 3,5°, а ўлетку, у ліпні, толькі доли градуса.

Ня можна, аднак, цалкам пераносіць гэтую розніцу на тэмпературны рэжым глебы, бо большая суровасць зімовых тэмператур на ўсходзе часткова пакрываецца павялічэннем тоўшчы сьнегавага акрыцьця ад 5—10 см. на захадзе да 40 см. на ўсходзе ў канцы лютага. Побач з гэтым, аднак, трэба ўзяць пад увагу, што працяжнасць зімы на ўсходзе тэрыторыі на месяц большая супроць захаду і, адпаведна, лік дзён марозных (лютасць зімы) складае 170 супроць 120—125; так што гэтыя абставіны ўсё-ж утвараюць умовы большае суровасці тэмпературнага рэжыму глебы ў кірунку на ўсход, як у стасунку да інтэнсыўнасці, так і да глыбіні прамярзаньня.

Што датычыць абвільгатнення глебы на працягу цёлага інтэрвалу году, дык максымум яго з поўнаю відавочнасьцю прыходзіцца на сярэднюю частку профілю, прыблізна ад 26 да 30 мэрыдыяну, як гэта відаць з наступнае табліцы.

Такім чынам, за ўвесь час, пакуль зямля вольная ад сьнегу, цэнтральная частка профілю аказваецца найбольш абвільготненаю, і паміж 28 і 31 градусамі даўжыні глеба, нормальная, ідзе пад сьнег з павялічанаю вільготнасьцю. Гэта памагае і большаму яе прамярзаньню як па інтэнсыўнасьці, так і па глыбіні.

Паданья вышэй абставіны і павінны якраз на гэтым вучастку ствараць найбольш рэзка выражаныя ўмовы разьвіцьця дынамічных процэсаў у глебе.

Што датычыць ветраў, дык зьявы здзьмухваньня і разам з тым выпятрэньня могуць мець некаторую перавагу на захадзе, прыблізна да 29°, бо тут мы маем на працягу ўсяго лета параўнальна мацнейшыя ветры, асабліва на ўзвышшы ў раёне Менску.

Акад. Я. Афанасьёў.

Да характарыстыкі глебаў трохвэрставае паласы Менск—Магілеў—Амсьціслаў.

Глебавае акрыцьцё гэтае паласы за малымі выняткамі належыць да аднароднага тыпу глебаўтварэньня—да падзолістага, але даволі многастайнае паводле свайго мэханічнага складу і матчыных парод. Дзеля гэтага ўсе галоўныя адзнакі глебаў, як у дачыненні падзолаўтварэньня, так і з боку сельска-гаспадарчае вартасьці, зьвязваюцца, галоўным чынам, з *мэханічным складам*. Гэтая прымета зьяўляецца асноўнаю і для падзелу глебавага акрыцьця на наступныя групы і іх адмены.

1 група. Моцна-падзолістыя суглінкі	{	1. Цёмна-шэрыя	} <i>лёсавыя</i>	
		2. Шэрыя		
		3. Палавыя		
		4. Шэрыя		} <i>лёсаватыя</i>
		5. Палавыя		
		6. Шэрыя		} <i>буйна-пескавыя, безнакіднёвыя альбо слаба-накіднёвыя; грубыя, з чвырам і каменнем.</i>
2 група. Сярэдня-падзолістыя супескі	{	7. <i>Буйна-пескавыя, безнакіднёвыя альбо слаба-накіднёвыя, падсьцілаюцца міжпластамі пяску (10—50 см. і больш), ніжэй—морэна.</i>		
		8. <i>Грубыя з чвырам і каменнем, падсьцілаюцца чвыравата-камяністымі карбонатнымі пяскамі (з глыбіні 15—50 см.).</i>		
3 група. Слаба-падзолістыя пяскі	{	9. <i>Тонка-зярнёвыя, часьцей безнакіднёвыя</i>	} <i>Сухія; тоўшча большая за 1 м., падсьцілаюцца морэнаю, грунтоваыя воды глыбака.</i>	
		10.		} <i>Забалочаныя; грунтоваыя воды каля 1 м.</i>
4 група. Падзоліста-балоцістая	{	11. Чвыравата-камяністыя, складаюць спорадычныя грывы і вярхі буйных узгоркаў.		
5 група. Алювіяльна-балоцістыя нізіны, часьцей тарфовішчы.	{	На пескавых субстратах, па пэрыфэрыі балотных нізін.		

Геаграфічнае разьмеркаваньне гэтых глебавых груп падана на прыкладзенай картачцы—профілі і, як гэта можна бачыць, дае даволі

пярэсты і контраставы ўзор. Аднак у разьмяшчэньні розных компонентаў тут можна знайсці зусім пэўныя законамернасьці, якія былі намечаны намі раней для географіі акрыцьцёвых парод усяе тэрыторыі Беларусі (гл. „Нарысы глеб Беларусі“ і „Акрыцьцёвыя пароды Заходняй Краіны СССР“ аўтара).

Разгляданая паласа (Менск—Магілёў—Амсьціслаў), па гэтай схэме належыць да тыпу раўнінных краявідаў Беларусі; уся-ж прылеглая да гэтае мясцовасьці тэрыторыя (прыблізна ў паўднёвым кірунку) парэзана цэлым радам рэчных далін: Сьвіслачы, Бярозы, Друці, Дняпра і Проні з іх прытокамі. У зьвязку з такім характарам пабудовы паверхні, даная 3-хвэрставая паласа распадаецца на рад тэрасападобных вучасткаў (якія паўтараюцца ў выглядзе паасобных астравоў на нашай карце), кожны з каторых больш ці менш высока падымаецца ад свае рэчнае даліны. Па гэтых узбежных ступенях рэльефу кожны раз і разьмяркоўваецца рад парод, агулам бяручы, паводле аднаго правіла: *ніжэйшыя* пункты рэльефу (часьцей леваўзбярэжжа рэк) заняты *пяскамі*; наступныя за імі, больш *узнятыя*,—абкрыты і больш дробназемістымі пародамі—*супескамі* ды *буйнапескавымі суглінкамі*; плято і вадападзелы *найвышэйшага* палажэньня складзены, з паверхні найдрабнейшымі суглінкамі—*лёэсаватымі* і *лёэсавымі*. Гэтую схэму акрыцьцёвых парод лёгка прасачыць на нашым профілі ідучы ад кожнае рэчнае даліны да яе вадападзелу альбо наадварот. Пільнуючыся толькі-што апісаных законамернасьцяў і схэм, мы падзелім усю нашу паласу на чатыры географічныя раёны; кожны з іх будзе зьвязаны з асаблівасьцямі міжрэчных плошчаў і мець *комплексны* характар, злучаючы *суглінкі*, *супескі* і *пяскі*. Гэтыя раёны будуць наступныя: Менскі, Амсьціслаўскі, Магілёўскі і Слабадзкі.

1. *Менскі раён* займае скрайнюю заходнюю частку паласы, ад дзяржаўнае мяжы да в. Волмы. Гэта ёсьць найвышэйшы вучастак; тут, як гэта відаць з карты, пераважаюць суглінкі *лёэсавыя* і *лёэсаватыя*, каторыя на ўсход ад Менску (у дузе р. Сьвіслачы) змяняюцца спачатку суглінкамі, пасля супескамі і прытым грубымі камяністымі; акрыцьцёвых пяскаў у паніжэньнях амаль няма (дзьве невялікія плямкі). Па сваім агульным характары Менскі раён найбліжэй падыходзіць да Амсьціслаўскага, але адначасна ён мае так шмат сваеасаблівасьцяў, што яго трэба лічыць за цалкам самастойны і адменны ад Амсьціслаўскага.

Галоўная орыгінальнасьць Менскага раёну выклікаецца яго блізкасьцю да краіны канцовых морэн (Лагойск—Гайна—Бяседы). Сюды некалі даходзілі ледавіковыя струмені вод, якія адклалі тут тоўшчы так званых „флювігляцыяльных“, чвыравата-камяністых пяскаў. Гэтыя груба-камяністыя пяскі ў Менскім раёне падсьцілаюць сабой усе акрыцьцёвыя пароды і зьяўляюцца з аднаго боку вельмі добрым натуральным дрэнажам, а з другога—крыніцаю карбонатаў (бо яны заўсёды маюць у сабе дробна-пацёртыя продукты дэвонскіх вапнякоў). Флювігляцыяльныя пяскі на тых вучастках, дзе яны абкрыты малымі тоўшчамі лёэсаватых суглінкаў (да 60—100 см.), а асабліва пры плыткіх кантурох суглінкаў і супескаў буйнапескавых (15—40 см.), адзначаюцца вялікаю няроўнасьцю свае паверхні і нярэдка выходзяць на паверхню грывамі і шапкамі-грудамі. Дзеля гэтага ў Менскім раёне выдзяляюцца, папершае, вучасткі лёэсаватых суглінкаў у комплексе з выходамі на паверхню чвыравата-камяністых пяскаў; падругое—суглінкі і супескі буйнапескавыя набылі характар *грубых*,

з чвырам і жарствой (як адбіцьцё блізкасьці падсьцілкі чвыравата-камяністых пяскоў), а па краёх іх спорадычна трапляюцца таксама груды і грывы выхадаў чвыравата-камяністых пяскоў.

Другая значная асаблівасьць Менскага раёну выражаецца ў тым, што падзолістыя горызонты ў суглінкаў лёсавых і лёсаватых набываюць сваеасаблівую *жаўтавата-палавую* ахварбоўку, замест звычайнае для іх *шэрае*. Мы асабіста схіляемся да таго, каб зьвязаць зьяўленьне палавых падзолістых глебаў у Менскім раёне з географічным палажэньнем, ад якога залежыць пачатак зьмены клімату ў кірунку на захад і паўднёвы захад, да большага падабенства з мякчэйшым і вільгатнейшым кліматам Заходняе Эўропы, дзе жаўтаватыя колеры падзолістых глебаў выступаюць усё выразней і пераходзяць, урэшце, у *жоўтаземы* вільготных субтропікаў.

2. *Амсьціслаўскі раён* ляжыць на ўсходнім крыле паласы, пачынаючы ад р. Пр. ні. Гэта—высокае плято, пакрытае тыповымі лёсамі, якія на захадзе⁰ пераходзяць у лёсавыя суглінкі, а гэтыя апошнія рэзка зрываюцца ў пескавую паласу тэрасы ракі Проні. Сваімі лёсавымі і лёсаватымі суглінкамі Амсьціслаўскі раён падобны да Менскага, але тут няма сьлядоў канцовых морэн з іх флювіягляцыяльнымі пяскамі. Характэрнаю рысаю лёсавага плято Амсьціслаўскага раёну ёсьць багацьце западзін на яго паверхні, якія надаюць палю *комплексны* характар. Западзінны рэльеф, бязумоўна, зьяўляецца гаспадарчым мінусам, бо глебы западзін *забалочаны*, а грыўкі паміж іх звычайна маюць азнакі *змытых* глебаў.

Глебы на лёсах Амсьціслаўскага раёну яшчэ на карце Дакучаева выдзяляліся як *цёмнакаляровыя*, тыпу лесастэпавых. Запраўды, некаторыя участкі тут адрозьніваюцца сваім *цёмным* колерам у паземе A_1 , але A_2 у іх ападзолены, і таму мы залічылі іх у групу *цёмна-шэрых падзолістых* глеб. Тоўшча гумознага пазему ў гэтых глебах вельмі хістаецца, што залежыць ад зьявы змываньня па грыўках і намываньня гумусавага дэлювію па схілах да западзін. Дзеля гэтае прычыны глебы грываюць амаль шэрыя, а па схілах гумозны горызонт, як намыты, дасягае да 40 см. і больш. Падобныя-ж цёмна-шэрыя падзолістыя глебы на лёсах напатканы на паўночны ўсход ад Горак, у выглядзе вялікага востраву; на ўсход адгэтуль, у межах Чарнігаўскае і Бранскае губ. цёмна-шэрыя глебы знаходзяць свой працяг у раёнах паўночнага лесастэпу ўжо ў выглядзе дэградаваных чорназемаў. Такім чынам ёсьць пэўныя падставы лічыць і нашыя цёмнакаляровыя падзолістыя глебы некаторым заключным водгаласам нейкіх дагістарычных лугавых фаз (па думцы іншых аўтараў—стэпавых).

3. *Магілёўскі раён*. Да яго, з прыблізнаю дакладнасьцю, можна залічыць участак нашае паласы паміж р. р. Проняй і Друцьцю. Вадападзелы гэтага раёну ў параўнаньні з Менскім і Амсьціслаўскім адзначаюцца меншымі вышынямі; тут няма і тыповых лёсавых парод. Плято пакрыты вузкімі палоскамі лёсаватых суглінкаў, якія пераходзяць у суглінкі буйна-пескавыя, а яшчэ ніжэй па рэльефу—на зьмену ідуць супескі; па левым узьбярэжжы Дняпра ідзе шырокая паласа пяскоў.

4. *Слабодзкі раён*. Да гэтага раёну залічана ўся сярэдняя частка нашае паласы, паміж р. р. Друцьцю і Сьвіслаччу. Гэта ёсьць шырокая нізіна, распасьцёртая па абодвух берагох р. Бярозы. Пераважнае акрыцьцё яе—*пяскі*, толькі рад дробных астравоў суглінкаў і супескаў выдзяляюцца на ёй, зьяўляючыся, як відаць, рэшткамі размыву.

Пяскі адзначаюцца даволі вялікаю тоўшчаю, ня менш як 2 мэтры, тыпова-баравыя; грунтоваыя воды ў іх параўнальна глыбокія, і такія пяскі мы назвалі „сухімі“. Аднак ува ўсходняй палове гэтага раёну па пэрыфэрыі балоцістых нізін сустракаюцца пяскі з блізкімі грунтовымі водамі (да 1—1,5 м.); на карце яны зазначаны як *забалочаныя*.

Блізка да абодвух берагоў Бярозы і на ўсход ад яе ляжыць сетка роўных балоцістых *паніжэньняў*, прыстасаваных альбо да жывых вадацёкаў, альбо да згаслых рэчных далін; часьцей за ўсё гэта ёсьць *тарфовішчы*.

Ацэначныя (бонітовачныя) меркаваньні. Для дэтальнае гаспадарчае ацэнкі і стварэньня закончанай, солідна ўгрунтаванае ацэначнае схэмы вызначаных на нашай паласе глебавых адзінак, груп і раёнаў,—на цяперашні час мы яшчэ ня маем усіх патрэбных даных. Праўда, пасьля палявога абсьледваньня мы ўжо маем рад хэмічных характарыстык глебавых тыпаў Беларусі, але да вэгетацыйных досьледаў, ідучы зусім пасьлядоўна, мы прыступілі толькі ад лета 1926 г. І таму нашыя прапановы што да ацэнкі няхай будуць пакуль прыняты толькі як першыя пошукі ў гэтым кірунку.

Зьмешчаная вышэй клясыфікацыйная схэма глебаў паласы Менск—Магілёў—Амсьціслаў, як бачым, ёсьць схэма *прыродазнаўчая*. Глебы ў ёй разьмешчаны ў азначаны рад паводле іх прыродных якасьцяў. У аснову пакладзены *мэханічны склад* глебаў, з каторым у нас амаль супадаюць акрыцьцёвыя матчыныя пароды (калі павярхоўная парода мае малую тоўшчу—у характарыстыку ўваходзяць і блізкія грунты падсьціланьня). З мэханічным-жа складам параўнальна добра супадаюць і адмены глебаў паводле ступені ападзольваньня: моцна-падзолістыя—з суглінкамі, сярэдня-падзолістыя—з супескамі і слаба-падзолістыя—з пяскамі. У самых-жа аднародных мэханічных групах далейшы падзел ідзе альбо: 1) паводле *морфолёгічных* адзнак, галоўным чынам паводле колеру пазему А, дзе вызначаны *цёмна-шэрыя, шэрыя і палавыя* падзолістыя, альбо 2) паводле характару воднага рэжыму: *сухія і забалочаныя* пяскі, глебы *падзоліста-балоцістыя* і г. д.

Даную прыродазнаўчую схэму мы і будзем рэкамандаваць, як пярэдняю, выходную аснову для гаспадарчае ацэнкі глеб разглядае паласы. З большаю пэўнасьцю тут можна настойваць на пасьлядоўнасьці асноўных вызначаных груп паводле мэханічнага складу. І запраўды, паколькі справа ідзе пра ацэначную схэму на аснове прыродных вытворчых уласьцівасьцяў глебы, дык у нашых рамках мэханічны склад зьяўляецца вызначальным момантам, бо з ім, іменна з колькасьцю дробназему, пры аднароднасьці тыпу глебаўтварэньня, звязана самая важная хэмічная частка глеб—велічыня паглынальнага комплексу. Мэханічны-ж склад вызначае і асноўныя функцыянальныя ўласьцівасьці глебаў: водны, паветраны і цеплавы рэжым, а разам з гэтым і бактэрыяльнае жыцьцё глебы. Таксама можна прыняць за праўдападобнае, што ў граніцах аднародных груп на першыя месцы трэба паставіць глебы, багацейшыя на гумус, альбо з карбонатамі, бліжэйшымі да паверхні. Дзеля гэтага спэцыяльна падзолістых суглінкаў, падзеленых паводле колеру горыз. А, мы на першым месцы ставім *цёмна-шэрыя*, а за імі ўжо *шэрыя і палавыя*.

Далей у нашай ацэнцы ўзьнікае рад труднасьцяў. Так, якім аддаць перавагу—шэрым ці палавым падзолістым? Гэтае пытаньне мы пакуль-што пакінем адкрытым. Цяжка гаварыць таксама пра вартасьці

адмен унутры мэханічных груп. Так, напрыклад, што паставіць на першым месцы з трох варыянтаў суглінкаў: лёсавыя, лёсаватыя ці буйнапескавыя? Тут, як відаць, нязначныя хістаньні іншых уласцівасьцяў глебы даюць перавагу на карысьць любое адмены. Пры строгай тожсамасьці іншых умоў, мы ўсё-ж пакуль схіляемся да падтрыманьня такога, паслядоўнасьці: лёсавыя, лёсаватыя і буйнапескавыя.

Вынікі лізымэтрычна-вэгетацыйных досьледаў 1928 г.

Катэды глебазнаўства Беларускае Акадэміі Навук. (Пры найбліжэйшым удзеле А. Г. Медзьвядзёва і Разанава).

№№ па пар.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ГЛЕБА	Слаба-падзолістая, цяжкая гліна	Слаба-падзолістая, супескавая, ад 40 см. сыпкі пясок	Палавая падзоліст. на лёсаватым суглінку	Палавая падзоліст. лёсавы суглінак, ад 80 см. падсьцілацца пяском	Перагнойна-карбонатная, лёсаваты суглінак	Цёмна-шэрая падзоліст., суглінак лёсавы	Шэрая подзіліст, суглінак лёсаваты, блізкі да буйнапескавых, на 80 см. падсьцілацца морэнаю	Слаба-падзолістая пяскавая, чыр.-камяністая з дэрыватам дэвонскага вапняку	Падзол перыферый ба-лот, цяжкі лёсаваты суглінак, падсьцілацца на 80 см. морэнаю.	Торфаванападзоліст. У западзінах. Суглінак лёсавы
Гумус горыз. А.	2,9%	1,9	1,6	1,6	9	4	7	2,5	3,5	3
P ₂ O ₅	0,04%	не вызначалася	0,1	0,05	не вызначалася	0,1	не вызначалася	0,07	0,12	0,09
Адносны ўраджай: зерня	31%	79	86	100	204	132	125	93	83	20
зерня + саломы	32	107	88	100	218	140	136	111	88	22

Для падмацаваньня нашых меркаваньняў датычна ацэначных схэм, мы падаемо першыя нашыя досьледы па выпрабаваньні лізымэтрычна-вэгетацыйным мэтам прыродных вытворчых сіл галоўных глебавых тыпаў Аршанскае акругі. Для досьледу ўзяты цалінныя глебы, з-пад лесу, моалітным спосабам (з непарушанаю структураю і прыродным складам), у судзіны вышынёю 70 см., дыям. 30 см. Засеўная культура—авёс. Расьліны ўвесь час былі „пад адкрытым небам“, пад сеткаю.

Хоць атрыманыя даныя ёсьць вынікі досьледу толькі аднаго году, з адною расьлінаю, і тут мог адбіцца часовы ўплыў лясное падсьцілкі, да таго-ж былі ўзяты далёка ня ўсе галоўныя глебавыя тыпы Беларусі, — але ўсё-ж некаторыя лічбы зьяўляюцца вельмі выразлівымі і паказальнымі. Папершае, найлепшы ўраджай далі *суглінкі*; але каб лепей ацаніць значэньне мэханічнага складу і адасобніць уплывы іншых момантаў, зьвернем увагу спачатку на левую палову раду, №№ 4—1, дзе глебы блізкія па колькасьці гумусу і ўсе бескарбонатныя ў тоўшчы да 2-х мэтраў. У гэтым радзе на першым месцы стаяць суглінкі *лёсавыя*, падасланыя пяскамі (праўдападобна—лепшыя ўмовы дрэнажу), на другім месцы—таксама *суглінкі лёсавыя*, але большае тоўшчы, на трэцім—*супескі* і на апошнім, з вельмі нізкімі вынікамі—*цяжкія гліны*. Для апошняе спробы відавочна ў першым мінімуме аказалася паветра, дзеля лішку вады ад цяжкага субстрату. Успомнім, што ў амаль анлаёгічных досьледах Дамрачовай па Пскоўскай губ.

найбольшы ўраджай далі *лёгкая* і *сярэдня* суглінкі лёсаватыя, а ад іх паніжэньне ўраджайнасьці ідзе па двух кірунках: папершае, у бок лягчэйшых субстратаў (супескаў і пяскоў), і пасьяля ў бок цяжэйшых суглінкаў і глін. Наш прыклад, відавочна, намячае тую-ж схэму, але пакуль яшчэ няпоўную. Такая ацэначная схэма (паводле мэханічнага складу) з падвойным мінімумам, як відаць павінна быць вытлумачана тым, што *першы мінімум* ствараецца залішняю лёгкасьцю субстрату і, у зьвязку з гэтым, недахопам спажыўнае матэрыі (мізэрная велічыня паглынальнага комплексу), а *другі* вельмі цяжкім субстратам. Відавочна, пры ўмовах клімату падзолістае зоны галоўную вагу маюць фізычныя ўласьцівасьці глебы (думка проф. Даярэнкі: у падзолістых глебаў у першым мінімуме—*наветра*).

У правым баку нашага раду (№№ 5—10) мы маем амаль выключна суглінкі, але над мэханічным складам тут выразна бяруць перавагу іншыя моманты: 1) *тып глебаўтварэньня*, 2) наяўнасьць *гумусу* і 3) *карбонатнасьць*. Найбольшы ўраджай тут далі *перагнойна-карбонатныя* глебы (№ 5), што бясспрэчна паказвае на пераважнае значэньне для нашых глебаў *вапны* і зьвязанага з ёю *гумусу*. На другім месцы тут ідуць *цёмна-шэрыя падзолістыя* (№ 6), дзе гумусу 4%, а ўвесь гумозны гарызонт дасягае да 25 см. Да спробы № 6 блізка стаіць *шэрая падзолістая* (№ 7), з 7% гумусу; але тут гумусавы пласт мае толькі 5—8 см. (уплыў ляснае падсьцілкі). Абедзьве апошнія глебы (№№ 6 і 7) стаяць па сваёй ураджайнасьці прыкметна вышэй за *палавую* падзолістую (№ 4), што, відавочна, трэба вытлумачыць толькі карысным уплывам гумознае матэрыі; вольнае-ж вапны ў іх няма. На чацьвертым месцы стаяць *слаба-падзолістыя пяскі, чвыравата-камяністыя* (№ 8); аднак у стасунку да спробы № 4, каторая палічана па адноснай ураджайнасьці за 100, гэтая глеба аказалася як-бы даволі багатаю, нават вышэй за суглінак № 3. Калі тут не адбілася якая-небудзь няўлічаная памылка досьледу, дык гэтакі вынік можна тлумачыць толькі тым, што ў гэтых пяскох заўсёды ёсьць адломкі і часьцінкі *дэвонскіх вапнякоў*, і што яны (пяскі) на некаторай глыбіні заўсёды бываюць карбонатныя. На перадапошнім месцы стаяць *падзолы* (№ 9), а найніжэйшую вытворчую сілу паказалі, як і трэ' было спадзявацца, торфава-падзолістыя глебы западзін (асабліва гэта зразумела для першага году культуры).

Такім чынам, нашая клясыфікацыйная схэма паводле прыродных адзнак, у застасаваньні да ацэначных мэт, у даным выпадку вынікамі досьледу ў пэўнай ступені даволі апраўдваецца. Больш выразна выступаюць асноўныя групы па *мэханічным складзе*; ня менш выразна падкрэсьліваецца значэньне *тыпу глебаўтварэньня* і асабліва роля *вапны* і *гумусу*, а значыць і выгрышнае палажэньне, пры іншых аднолькавых умовах, глебаў карбонатных і гумозных.

Вядомыя яшчэ няяснасьці і прабелы досьледу вымагаюць далейшых бесперарыўных дасьледваньняў у гэтым кірунку.

Пэўна, што для гаспадарчае ацэнкі кожнае *конкрэтнае паласы поля*, апроч разгледжаных уласьцівасьцяў трэба ўзяць пад увагу яшчэ цэлы рад рэальных умоў палажэньня і будовы ўжытоўнасьцяў і раёнаў—з погляду, напрыклад, *рэльефу* (раўніннасьць, схілы, экспозыцыя, мікрорэльеф), *зьмены матчыных парод па вэртыкалі*, зьмены клімату з захаду на ўсход і нават вэртыкальныя яго асаблівасьці (для краін канцовых морэн і буйных нізін) і г. д. Усё гэта вельмі складаныя і адначасна вельмі важныя моманты ў ацэначнай праблеме глебаў. Аднак

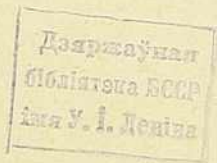

яны могуць вырашацца ня толькі ў сьвятле агульных тэорэтычных разваг аб хэмізьме і фізыцы глебаў, і нават не з дапамогаю таго ці іншага віду вэгетацыйнага досьледу, але кожны раз вымагаюць яшчэ падліку камбінаванага ўплыву ўсяе злучнасьці прыродных чыньнікаў даных раёнаў, ужыткоўнасьцяй і асобных палёў-вучасткаў. Для апошняе мэты, відавочна, патрэбны яшчэ асобны мэтад—*палявы*, непасрэдны падлік ураджайнасьці паасобных гаспадарчых адзінак. Даныя *статыстыкі ўраджайнасьці* (па перапісу) тут павінны адыграць сваю важную ролю; на жаль яны не заўсёды адзначаюцца належнай паўнастой, правільнымі мэтадамі вучоту, а галоўнае,—у гэтым выпадку, для падліку якраз *прыродных* вытворчых сіл зямлі,—цяжка адасобніць уплыў культурных і тэхнічных чыньнікаў.

Зважаючы на ўсю многастайнасьць прыродных умоў разглядаеце намі паласы глеб Менск—Магілёў—Амсьціслаў, мы ўсё-ж на пэўнай аснове, і з прыбліжэньнем да запраўднасьці, разьмяркуем вызначаныя намі глебавыя раёны, стасоўна да іх ацэнкі, у такім парадку. На першым месцы стаяць два раёны—*Менскі і Амсьціслаўскі*; з іх падраён цёмна-шэрых падзолістых глебаў Амсьціслаўскага раёну як відаць трэба паставіць у першую чаргу. Далей пойдучь па парадку раёны Магілёўскі і Слабадзкі. У межах кожнага раёну паасобныя іх кампанэнты належыць паставіць у парадку мэханічнага складу.

Пытаньні ўзьняцьця вытворчых сіл глеб, а таксама рыначнае вартасьці кожнае глебы ў зьвязку з умовамі збыту (рынак, дарога ды інш. эканомічныя чыньнікі), у гэтым артыкуле зусім ня ставіліся.

226466

Ба 226465

~~226466~~

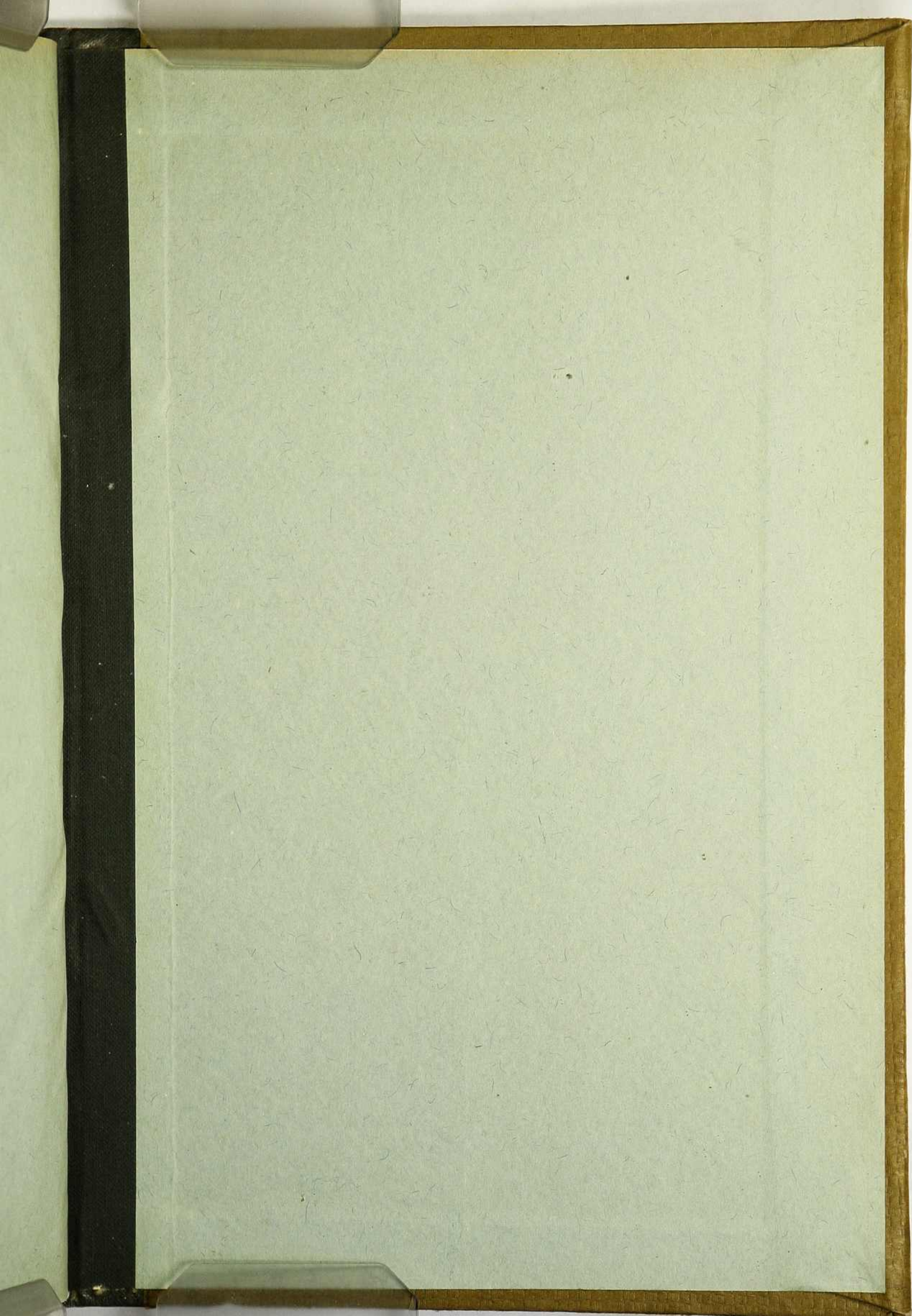
465

466

Бел. аддзёл
Аўтамат.

60

Бел. 2005

37
6

Handwritten signature or initials in the center of the cover.